

edward gibbon

istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman

★★

cultură generală

edward gibbon

«Ceea ce face ca Gibbon să nu-și afle egalul printre istoricii literari din secolul al XVIII-lea și printre istoricii științifici de mai tîrziu este incomparabila sa forță arhitectonică; datorită ei, el sistematizează un material vast și dintr-o masă informă crează un tot organizat și inteligibil...
Propriii săi contemporani și cele două generații care au urmat au fost fermecați de muzica stilului său și vrăjiți de fantezia cu care a prezentat măreţul spectacol a treisprezece secole de istorie.»

(CHRISTOPHER DAWSON)

vol. I — III, lei 15

editura minerva

«Nici savantul, nici cititorul obișnuit nu i-ar putea găsi o lipsă serioasă. Cultura lui, exactitatea datelor istorice, engleza sa nobilă și modul cum tratează o temă fascinantă dar greu de stăpînit au dat omenirii o operă de geniu.»

(ERIC FRASER)

biblioteca
bpt
pentru toţi

Ilustrația copertei: *Carafoli Marina*

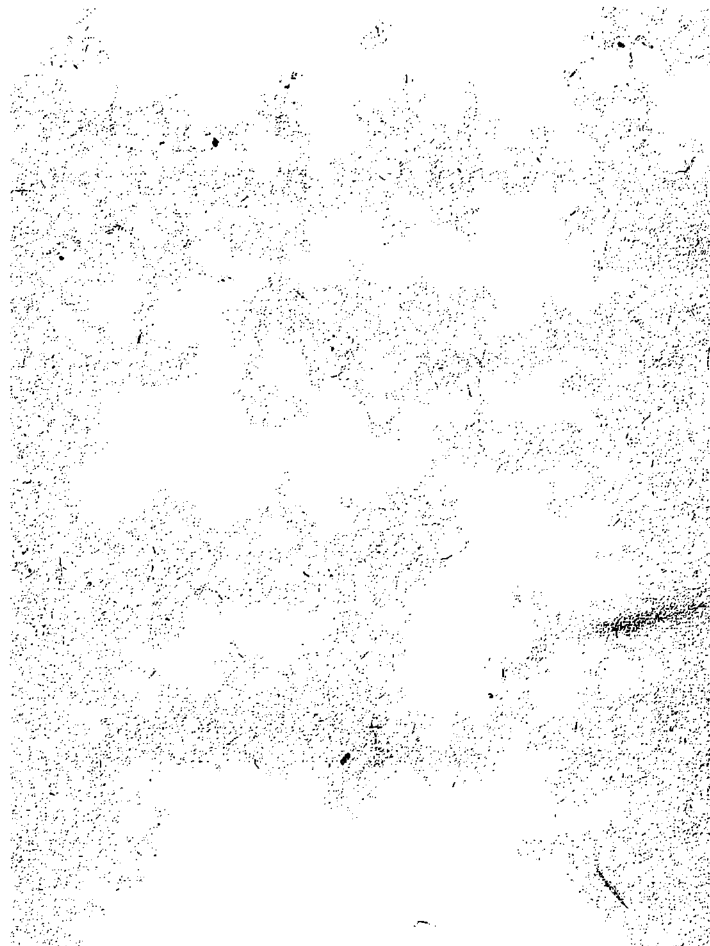
edward gibbon

istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman

★ ★

TRADUCERE DE DAN HURMUZESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1976
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI•

Capitolul XIII

DOMNIA LUI DIOCLEŢIAN ŞI A CELOR TREI ASOCIAŢI AI SĂI, MAXIMIANUS, GALERIUS ŞI CONSTANTIUS. RESTABILIREA GENERALĂ A ORDINEI ŞI LINIŞTII. RĂZBOIUL CU PERŞII. VICTORIE ŞI TRIUMF. NOUA ADMINISTRAŢIE. ABDICAREA ŞI RETRAGEREA LUI DIOCLEŢIAN. MAXIMIANUS

Cu cît domnia lui Diocleţian a fost mai ilustră decît a predecesorilor săi, cu atît originea sa era mai umilă şi mai obscură. In trecut meritul sau violenţa au constituit de multe ori argumente mai puternice decît prerogativele ideale ale nobilimii, dar o linie de despărţire clară fusese păstrată pînă acum între partea liberă şi cea înrobită a omenirii. Părinţii lui Diocleţian fuseseră sclavi în casa senatorului roman Anulinus şi el îşi luase numele de la un mic oraş din Dalmaţia, locul de baştină al mamei sale.[1] Este totuşi probabil că tatăl său a obţinut libertatea familiei şi a căpătat curînd un loc de scrib, post pe care-l ocupau adesea persoane de condiţia sa. Oracole favorabile sau, mai degrabă, conştiinţa unui merit superior, îl împinseră pe ambiţiosul său fiu să îmbră-

[1] Eutrop. IX, 19; Victor in *Epitome*. Oraşul pare să fi purtat de fapt numele de Doclia după un mic trib de iliri (vezi Cellarius, *Geograph. Antiqua*, vol. I, p. 393) şi numele adevărat al fericitului sclav era Docles; el l-a lungit dîndu-i mai întîi, armonic grecească în Diocles, şi, cu timpul, maiestatea romană în Diocleţianus. Tot astfel el a adoptat numele patrician Valerius, iar Aurelius Victor îi dă de obicei acest nume.

ţişeze meseria armelor si să nutrească speranţa că ea îl va face să cunoască succesul; ar merita să ne oprim asupra acelor calităţi şi întîmplări care l-au făcut în cele din urmă capabil să îndeplinească aceste oracole şi să demonstreze acele merite în faţa omenirii. Diocleţian a primit succesiv postul de guvernator al Moesiei, onorurile consulare şi comanda importantă a gărzii palatului. El îşi vădi dibăcia în războiul cu perşii, iar după moartea lui Numerianus, sclavul, aşa cum reiese din însăşi mărturia şi părerea rivalilor săi, a fost declarat omul cel mai demn să ocupe tronul imperial. Cei a căror obiectivitate a fost întunecată de fanatism religios pun la îndoială cruzimea sălbatică a colegului său Maximianus şi totodată curajul personal[1] al împăratului Diocleţian. În ceea ce ne priveşte, nu ne putem lăsa uşor convinşi că un aventurier, care a dobîndit şi păstrat stima legiunilor, precum şi simpatia atîtor suverani războinici, ar fi fost un laş. Totuşi, calomnia e destul de inteligentă pentru a descoperi şi ataca părţile cele mai vulnerabile. Curajul lui Diocleţian nu s-a dovedit vreodată mai prejos decît îndatoririle sale sau împrejurările cărora a trebuit să le facă faţă, dar el nu pare să fi fost însufleţit de îndrăzneala şi generozitatea unui erou, ce caută pericolul şi faima, dispreţuieşte viclenia şi ştie să-i determine pe egalii săi să se supună. Calităţile sale erau mai degrabă utile decit strălucite: avea o minte sclipitor de ageră, gata oricînd să scruteze adîncurile sufletului omenesc, era abil şi serios atunci cînd ducea tratative; generos şi econom atît cît se cuvine să fie un conducător; blînd sau aspru după împrejurări; sub masca unei sincerităţi de ostaş ascundea o mare putere de disimulare şi o fire hotărîtă, ce-şi urmărea neabătut ţelurile;

[1] Lactantius (sau oricine a fost autorul micului tratat *de Mortibus persecutorum)* îl acuză în două locuri pe Diocleţian de timiditate c. 7, 8. În cap. 7, 8 spune despre el: *Era in toate luptele temător şi nehotărît.* (Autenticitatea opusculului lui Lactantius, *de Mortibus persecutorum — Despre moartea persecutorilor* — descoperit în secolul al XVII-lea a fost multă vreme pusă la îndoială. Astăzi ea este acceptată de majoritatea istoricilor literaturii latine.)

dotat cu o ușurință mlădioasă în folosirea unor mijloace variate, poseda marea artă de a supune propriile-i pasiuni, ca și pe acelea ale altora, interesului și ambițiilor sale și de a da acestor ambiții aparențele cele mai amăgitoare de dreptate și utilitate publică. Ca și August, Dioclețian poate fi considerat fondatorul unui nou imperiu. Precum fiul adoptiv al lui Caesar, el se distinge mai mult ca om de stat, decît în calitate de războinic; de altfel, nici unul dintre ei n-a întrebuințat forța, atunci cînd își putea atinge scopul prin mijloace politice.

Victoria lui Dioclețian s-a remarcat prin caracterul ei deosebit de blînd. Un popor obișnuit să aplaude clemența învingătorului atunci cînd pedeapsa obișnuită cu moartea, exilul sau confiscarea averii era aplicată cu oarecare măsură și dreptate, fu plăcut surprins să vadă cum flăcările războiului civil se stinseră chiar pe cîmpul de luptă. Dioclețian îl primi printre oamenii săi de încredere pe Aristobolus, principalul ministru al casei lui Carus, cruță viața, averea și demnitatea adversarilor săi și îi lasă în posturile lor pe cei mai mulți dintre slujitorii lui Carinus.[1] Nu este exclus ca omenia abilului dalmațian să fi fost dictată de prudență; probabil că dintre acești slujitori mulți își asiguraseră bunăvoința sa prin secreta trădare a lui Carus, iar la alții el admiră recunoștința fidelă față de un stăpîn nefericit. Plini de discernămînt, Aurelian, Probus, și Carus, numiseră la conducerea diferitelor departamente ale statului și ale armatei persoane de înalt merit, a căror îndepărtare ar fi dăunat intereselor statului, fără a servi în schimb interesele succesorului. O astfel de purtare inspiră lumii romane speranțe temeinice în privința noii domnii, pe care împăratul caută să le întărească, declarînd

[1] În acest *Encomion*, Aurelius Victor pare să fi criticat în mod îndreptățit, deși nu direct, cruzimea lui Constantius. Din *Fasti*, reiese că Aristobulus a rămas prefect al orașului și că și-a încheiat sub Dioclețian consulatul pe care îl începuse sub Carinus.

că, dintre toate virtuțile predecesorilor săi[1], el avea ambiția să imite mai ales filozofia plină de omenie a lui Marcus Aurelius.

Prima mare acțiune importantă a domniei sale părea să confirme atît sinceritatea cît și moderația sa. După exemplul lui Marcus Aurelius, el își alese un asociat la domnie în persoana lui Maximianus, căruia îi acordă mai întîi titlul de caesar și apoi de augustus.[2] Dar motivele purtării sale, ca și obiectul acestei alegeri erau foarte diferite de cele ale predecesorului său mult admirat. Investind un tînăr dedat plăcerilor trupești cu onorurile purpurii imperiale, Marcus Aurelius plătise într-adevăr o datorie personală, dar în pofida fericirii statului. Asociindu-și, într-o vreme de pericol public, un prieten și un tovarăș de arme la treburile publice, Diocleţian, asigură dintr-odată apărarea Răsăritului și a Apusului. Țăran de origine, Maximianus se născuse ca și Aurelian pe teritoriul Sirmiumului. Era lipsit de știință de carte[3] și nu se sinchisea de legi; înfățișarea și manierele sale grosolane, trădau chiar in situația cea mai înaltă la care ajunsese, originea lui umilă. Singura artă pe care o practica era aceea a războiului. În decursul unei lungi cariere militare el se distinse pe toate frontierele imperiului; deși talentele sale se potriveau unui om făcut mai degrabă să asculte decît să comande, deși nu a atins, poate, niciodată valoarea unui general desăvîrșit, Maximianus era capabil prin curajul, perseverența și experiența

[1] Aurelius Victor îl caracteriza pe Diocleţian: *Era mai degrabă un tată decît un stăpîn.*

[2] Criticii moderni nu sînt de acord în privința datei la care Maximianus a primit onorurile de caesar şi augustus; această problemă a dat loc multor discuţii savante. Am urmat părerea lui de Tillemont (*Histoire des Empereurs*, vol. IV, p. 500—505) care a cîntărit neconcordanțele, motivele şi dificultăţile cu scrupuloasa sa acurateţă.

[3] Într-un discurs rostit în faţa lui (*Panegyric. Vet.*, 1, 8), Mamertinus se îndoieşte că eroul său, care imita purtarea lui Hanibal şi Scipio, auzise vreodată de numele lor. Putem deduce de aici că lui Maximianus îi plăcea mai mult să fie considerat soldat decît om de litere; în felul acesta putem adesea distinge adevărul sub laudele exagerate ale linguşirii.

lui, să execute operaţiile cele mai dificile. Nici defectele lui Maximianus nu-i erau mai puţin de folos binefăcătorului său. Necruţător şi fără teamă de consecinţe, braţul său era cum nu se poate mai potrivit să săvîrşească orice act de cruzime pe care acest împărat dibaci l-ar fi putut sugera şi totodată renega. Îndată după săvîrşirea unui sacrificiu sîngeros, dictat de prudenţă sau răzbunare, Diocleţian intervenind la momentul oportun, îi salva pe puţinii rămaşi în viaţă, pe care nu intenţionase niciodată să-i pedepsească; el critica plin de bunăvoinţă severitatea dîrzului său coleg şi se bucura de comparaţia dintre „o eră de aur şi una de fier", cuvinte ce caracterizau pentru toată lumea modurile lor diferite de a guverna. Cu toată deosebirea de caracter dintre ei, cei doi împăraţi menţineau în calitate de conducători ai statului prietenia pe care o legaseră ca simpli cetăţeni. Semeţ şi turbulent din fire, caracteristici ce se dovediră mai tîrziu fatale atît lui cît şi păcii publice, Maximianus era obişnuit să respecte geniul lui Diocleţian şi recunoştea superioritatea raţiunii asupra violenţei brutale.[1] Fie din mîndrie, fie din superstiţie, cei doi împăraţi îşi luară unul titlul de Iupiter, celălalt de Hercule. În vreme ce mişcarea universului (cum spuneau linguşitorii venali) era menţinută de atotştiutoarea înţelepciune a lui Iupiter, braţul invicibil al lui Hercule elibera lumea de monştri şi tirani.[2]

Dar chiar omnipotenţa lui Iupiter şi Hercule nu era deajuns pentru a face faţă greutăţilor administraţiei publice. Diocleţian descoperi că asaltat din toate părţile de barbari, imperiul reclama pretutindeni prezenţa unei mari oştiri şi a

---

[1] Lactantius, *de M.P.*, c. 8; Aurelius Victor (*de Caesar.*, c. 39). Dar cum şi printre *Panegyrice*, găsim, alături de discursuri elogioase la adresa lui Maximianus, altele care îi măgulesc pe adversarii ce i-a avut în anii săi de domnie, din această contradicţie, putem trage unele concluzii.

[2] Vezi al doilea şi al treilea panegiric, mai ales III, 3, 10, 14. Ar fi însă plicticos să copiem expresiile obscure şi afectate ale falsei elocinţe. Cu privire la titluri, vezi Aurel. Victor; Lactantius, *de M.P.*, c. 52; Spanheim, *De Usu Numismatum*, Disertat. XII, 8.

unui *Imperator*. Ţinînd seama de acest lucru, el se hotărî să împartă încă o dată povara puterii sale şi să învestească doi generali de seamă cu titlul mai puţin înalt de Caesar, conferindu-le totodată o parte egală din autoritatea suverană.[1] Galerius, supranumit Armentarius, pe latineşte păstor, după profesia sa de origine şi Constantius, care din pricina tenului său palid primise denumire de Chlorus[2], fură cele două persoane învestite cu onorurile secunde ale purpurei imperiale. Descriind originea rustică şi manierele „herculine" ale lui Maximianus, am schiţat totodată obîrşia şi purtările lui Galerius, care adesea, şi nu fără motiv, era poreclit „Maximianus cel tînăr", deşi din numeroase puncte de vedere, atît în ce priveşte virtutea cît şi dibăcia, el pare să-l fi întrecut mult pe „cel bătrîn". Originea lui Constantius era mai puţin obscură decît cea a colegilor săi. Tatăl său, Eutropius, era unul din nobilii cei mai importanţi din Dardania.[3] Mama sa era nepoata împăratului Claudius.[4] Deşi Constantius îşi petrecuse tinereţea în armată, el era înzestrat cu o fire blîndă şi plăcută, iar opinia publică îi atribuia de mult rangul la care, în sfîrşit, ajunsese. Pentru a întări legăturile politice prin cele de rudenie, fiecare dintre împăraţi adoptă pe unul dintre Caesari: Diocleţian pe Galerius, iar Maximianus pe Constantius; fiecare împărat, obligîndu-şi fiul adoptiv să-şi repudieze soţia, îi acordă mîna fiicei sale.[5] Aceşti patru principi îşi împărţiră între ei imensa întindere a Imperiului roman.

[1] Aurelius Victor; Victor in *Epitome;* Eutrop. IX, 22 (14); Lactant., *de M.P.*, c. 7; Hieronym., in *Chron.*

[2] Numai la grecii moderni mai poate Tillemont descoperi denumirea de Chlorus. Paloarea accentuată a feţei pare în dezacord cu *rubor*, (roşeaţa) menţionată în *Panegyric.*, V, 19.

[3] Provincie romană situată cam în dreptul Macedoniei de azi (n. tr.).

[4] Iulian, strănepotul lui Constantius, se lăuda că familia sa se trăgea din războinicii moesieni. *Mispogon*, p. 348. Dardanii locuiau la hotarul Moesiei.

[5] Galerius s-a însurat cu Valeria, fiica lui Diocleţian; mai exact, Theodora, soţia lui Constantius era numai fiica soţiei lui Maximianus, Spanheim, Dissertat., XI, 2.

Apărarea Galliei, Spaniei[1] şi Britanniei fu încredinţată lui Constantius. Galerius fu staţionat pe malurile Dunării ca apărător al provinciilor ilirice, iar Diocleţian îşi rezervă pentru sine Tracia, Egiptul şi bogatele ţări ale Asiei. Fiecare era stăpîn deplin în partea care-i revenise, dar în acelaşi timp autoritatea lor reunită se întindea peste întreg imperiul şi fiecare dintre ei era gata să-i ajute pe ceilalţi cu sfaturile sale sau alăturîndu-i-se la nevoie. Caesarii venerau maiestatea împăraţilor şi cei trei suverani mai tineri recunoşteau în mod invariabil, prin supunerea şi ascultarea lor, pe părintele comun căruia îi datorau înălţarea lor. Gelozia ce iscă bănuieli, care se naşte odată cu puterea, le era străină şi rara fericire a înţelegerii dintre ei a fost comparată cu un cor muzical a cărui armonie era condusă şi menţinută de mîna dibace a corifeului.[2]

Această importantă măsură a fost pusă în aplicare la şase ani de la asocierea la domnie a lui Maximianus, interval de timp lipsit de incidente memorabile. Urmărind însă o cît mai mare claritate, am preferat să descriem mai întii modul în care Diocleţian a îmbunătăţit sistemul de guvernare şi apoi să relatăm faptele petrecute în anii domniei sale; ceea ce ne-am propus mai degrabă a fost relatarea evenimentelor în ordinea lor firească decît respectarea unei cronologii foarte dubioase.

Aceste evenimente ar fi pe scurt:

— Înăbuşirea unei revolte ţărăneşti în Gallia de către Maximianus şi a unei răscoale în Egipt de către Diocleţian.

— Revolta lui Carausius, comandantul flotei din nord, care, s-a proclamat împărat în Britannia; el a guvernat cîţiva

[1] Această împărţire corespunde celor patru prefecturi, totuşi există motive să ne întrebăm dacă Spania nu-i revenise cumva lui Maximianus. Vezi Tillemont, vol. IV, p. 517. (Într-adevăr, lui Maximianus îi reveniseră Italia, Sicilia, Africa şi Spania.)

[2] Iulianus in *Caesarib.*, p. 315. Vezi notele lui Spanheim la traducerea franceză, p. 122.

ani şi apoi a fost asasinat, provincia fiind recuperată de Constantius.

— Numeroase ciocniri cu barbarii de-a lungul Rinului şi a Dunării.

— Pacificarea fruntariilor de răsărit ale imperiului de către Diocleţian, care a încheiat o pace de lungă durată cu Persia şi a restabilit un rege prieten în Armenia...

...După douăzeci de ani de domnie, Diocleţian sărbătoreşte un triumf la Roma, dar mută reşedinţa imperială la Milan, localitate apropiată de punctele nevralgice ale fruntariilor.

Aversiunea pe care Diocleţian o arăta faţă de Roma şi libertăţile romane nu izvora dintr-un capriciu de moment, ci era rezultatul celei mai abile politici. Vicleanul suveran instituise un nou sistem de guvernare imperială, care a fost completat mai tîrziu de familia lui Constantin şi dat fiind că imaginea vechii constituţii era păstrată cu religiozitate în Senat, el hotărî să despoaie acel ordin de ultimele rămăşiţe de putere şi consideraţie. Să ne reamintim cum cu aproximativ opt ani înaintea urcării pe tron a lui Diocleţian, Senatul, care se bucura de o trecătoare măreţie nutrea speranţe pline de ambiţie. Cîtă vreme dură acest entuziasm, mulţi dintre nobili dădură glas în mod imprudent dragostei lor de libertate, dar după ce succesorii lui Probus încetară să acorde sprijin partidului republican, senatorii n-au mai fost în stare să-şi ascundă ura lor neputincioasă. Obligaţia de a înăbuşi acest spirit mai mult turbulent decît periculos reveni lui Maximianus, în calitate de suveran al Italiei; această acţiune se potrivea cît se poate de bine temperamentului său crud. Cei mai iluştri membri ai Senatului, pe care Diocleţian se prefăcea întotdeauna a-i stima, fură implicaţi de colegul său în comploturi imaginare; posesiunea unei vile elegante sau a unei moşii bine cultivate, era interpretată ca o dovadă convingătoare de vinovăţie[1]. Tabăra pretorienilor, care oprimase atita vreme

[1] Lactantius îl acuză pe Maximianus că a distrus autoritatea senatului. *(de M.P.*, c. 8). Aurelius Victor se îndoieşte de sinceritatea lui Diocleţian faţă de prietenii săi.

maiestatea Romei, începu acum s-o ocrotească; pe măsură ce aceste gărzi semețe își dădură seama că puterea lor scade, ele se grăbiră în chip firesc să-și alăture autoritatea senatului. Prin măsurile prudente ale lui Diocleţian, numărul pretorienilor se micşoră pe nesimţite, privilegiile lor fură abolite[1], iar locul lor fu preluat de două legiuni credincioase din Dyricums, care sub noua denumire de Ioviani şi Herculiani au fost însărcinate să îndeplinească serviciul de „gărzi imperiale".[2] Dar rana cea mai grea, deşi ascunsă, pe care Senatul roman o primi din partea lui Diocleţian şi Maximianus era urmarea de neînlăturat a absenţei lor. Atîta timp cît împăraţii îşi aveau reşedinţa la Roma, vechea adunare putea fi tiranizată, dar ar fi fost greu să nu se ţină seama de ea. Urmaşii lui Augustus exercitînd puterea suverană puteau dicta legile pe care le-ar fi sugerat fie înţelepciunea, fie capriciul lor, dar aceste legi erau ratificate prin sancţiunea Senatului. Deliberările şi decretele ordinului senatorial păstrau aparenţa vechii libertăţi, iar împăraţii înţelepţi, care respectau prejudecăţile poporului roman, erau într-o oarecare măsură obligaţi să adopte limbajul şi purtarea ce se potrivea conducătorului şi primului magistrat al republicii. În faţa armatei şi în provincii ei se arătau însă în toată măreţia demnităţii imperiale, iar atunci cînd îşi fixau reşedinţa departe de Capitală, renunţau complet la prefăcătoria pe care Augustus o recomandase urmaşilor săi. Atît în exercitarea puterii legislative, cît şi a celei executive, suveranul cerea avizul miniştrilor săi, în loc de a consulta marele sfat al poporului roman. Numele Senatului era pomenit cu respect pînă în ultima perioadă a

[1] Au fost reduse forţele militare ale Capitalei micşorîndu-se numărul cohortelor pretoriene. Aurelius Victor *(de Caesar.*, c. 39). Lactantius li atribuie lui Galerius aceeaşi reformă (c. 26).

[2] Erau două vechi corpuri de oaste staţionate în Illyricum, alcătuite după organizarea devenită clasică, din cîte şase mii de oameni. Ele îşi cîştigaseră o mare reputaţie prin folosirea aşa numitelor *plumbatae*, sau săgeţi încărcate cu plumb. Fiecare soldat purta cinci asemenea săgeţi, pe care le arunca cu mare forţă şi pricepere, de la o distanţă apreciabilă.

Imperiului. Vanitatea membrilor săi era măgulită eu distincţii onorifice.[1] Dar adunarea, care fusese atîta vreme izvorul şi instrumentul puterii, fu lăsată respectuos să se cufunde în uitare. Senatul roman, pierzînd orice legătură cu curtea imperială şi Constituţia reală, rămase un monument venerabil, dar inutil, al antichităţii, pe colina Capitoliului.

Departe de priveliştea Senatului şi a vechii lor capitale, împăraţii romani uitară cu uşurinţă originea şi natura puterii lor legale. Funcţiile civile de proconsul, censor şi tribun, care, îngemănate, se aflau la obîrşia puterii legale a împăratului, trădau poporului originea republicană a acestei puteri. Aceste titluri modeste căzură în desuetudine[2] şi, dacă denumirea de *imperator*[3] mai desemna încă înalta poziţie a suveranului, ea dobîndise un înţeles nou, mai plin de demnitate; nu mai însemna general al armatelor romane, ci stăpîn al lumii romane. Titlul de *imperator*, care la început avea un caracter militar, era asociat acum cu altul, care amintea de lumea sclavilor; calitatea de Dominus, sau stăpîn, exprima în înţelesul său primitiv, nu autoritatea unui suveran asupra supuşilor săi, sau a unui comandant asupra soldaţilor săi, ci puterea despotică a stăpînului asupra sclavilor săi de casă[4]. Văzut în această lumină odioasă, titlul fusese respins cu oroare de primii caesari. Rezistenţa lor slăbi şi denumirea deveni mai puţin odioasă, pînă cînd în cele din urmă, expresia *stăpînul şi împăratul nostru* n-a mai fost folosită numai

---

[1] Vezi *Codul lui Theodosius*, VI, tit. II, cu comentariul lui Godefroy.

[2] Vezi disertaţia a douăsprezecea în excelenta lucrare a lui Spanheim, *De Usu Numismatum*. Folosind medaliile, inscripţiile şi informaţiile istoricilor el analizează fiecare titlu separat şi îl urmăreşte de la August şi pînă în clipa dispariţiei lui.

[3] *Imperator* înseamnă comandant suprem (n.t.).

[4] Plinius (în *Panegyr.*, c. 2, 53 etc.) aminteşte în silă de termenul *dominus* ca sinonim cu tiran şi opus denumirii de suveran. Acelaşi Plinius însă atribuie regulat acest titlu (în cartea a zecea a epistolelor) lui Traian, în care vede mai curînd un prieten decît un stăpîn. Această stranie contradicţie îi dezorientează pe comentatori şi pe traducători.

de lingușitori, ci era inclusă în mod regulat în legi și înscrisă pe monumentele publice. Astfel de epitete înalte erau suficiente pentru a stimula și satisface vanitatea cea mai exagerată, iar dacă succesorii lui Diocleţian mai refuzau încă titlul de rege, se pare că o făceau nu atît din moderaţie, cît din delicateţe. Oriunde se folosea limba latină (și aceasta era limba oficială în tot Imperiul), titlul imperial, deoarece îl purtau numai ei, inspira un respect mai mare decît cel de rege, pe care ar fi trebuit să-l împartă cu o sută de mărunţi șefi barbari, sau în cazul cel mai bun, puteau să-l fi dobîndit numai în calitate de urmași ai lui Romulus sau Tarquinius. Dar lucrurile stăteau altfel în Est decît în Vest, căci suveranii Asiei fuseseră preamăriţi în limba greacă cu titlul de basileus, sau rege; cum această denumire era considerată ca cea mai mare distincţie printre oameni, ea fu curînd folosită de provincialii servili din răsărit ca un mod umil de a se adresa tronului roman.[1] Pînă și atributele sau cel puţin titulatura de Deus fu uzurpată de Diocleţian și Maximianus, care le transmiseră unui întreg șir de împăraţi creștini.[2] Totuși, pierzîndu-și curînd înţelesul, asemenea extravaganţe își pierd în același timp și nota lor de impietate și odată ce urechea s-a obișnuit cu sunetul, ele sînt socotite cu indiferenţă drept vagi, deși excesive, mărturii de respect.

Diocleţian introduce fastul la curtea imperială și-l izolează pe împărat de restul supușilor prin ceremonial.

Ostentaţia era primul principiu al noului sistem instituit de Diocleţian. Al doilea era diviziunea. El împărţi imperiul, provinciile și fiecare ramură a administraţiei, atît civilă cît și

---

[1] Synesius *de Regno*, edit. Petav. Datorez această referinţă abatelui de la Bléterie.

[2] Vezi Van Dale, *De Consecratione*, p. 354 etc. Împăraţii vorbesc de obicei (în preambulul legilor) de *numen-ul*, *maiestatea sacră*, *oracolele lor divine*, etc. După Tillemont, Grigore din Nazianz deplînge cu amărăciune această profanare, mai ales atunci cînd era practicată de un împărat arian.

militară, înmulţi resorturile maşinii de guvernare şi făcu ca operaţiile ei să decurgă mai puţin rapid, dar mai sigur. Oricare ar fi avantajele şi defectele legate de aceste inovaţii, ele trebuie atribuite într-o foarte mare măsură primului inventator, dar cum noua formulă politică a fost ameliorată şi completată treptat de împăraţii care au urmat, e preferabil să o cercetăm abia atunci cînd ajunge la deplina maturitate şi perfecţiune.[1] Rezervînd de aceea pentru domnia lui Constantin descrierea mai exactă a noii forme de guvernare a imperiului, ne vom mulţumi de astă dată să schiţăm doar trăsăturile principale şi decisive, aşa cum au fost consemnate de mîna lui Diocleţian. El asociase trei colegi în exercitarea puterii supreme şi cum era convins că posibilităţile unui singur om erau insuficiente pentru apărarea statului, Diocleţian consideră administraţia comună a patru suverani nu ca o măsură utilă şi temporară, ci ca o lege fundamentală a constituţiei statului. În intenţia sa, cei doi suverani mai în vîrstă trebuiau să se distingă prin portul diademei şi al titlului de *augustus* şi, după cum afecţiunea sau stima le călăuzea alegerea, ei urmau să fie ajutaţi de doi colegi subordonaţi, în calitate de *caesari*, care, ridicîndu-se la rîndul lor la primul rang în stat, aveau să asigure o succesiune neîntreruptă de împăraţi. Imperiul fu împărţit în patru părţi: Răsăritul şi Italia erau cele mai importante, Dunărea şi Rinul constituiau punctele cele mai nevralgice. Primele două reclamau prezenţa auguştilor, cele din urmă erau încredinţate administraţiei caesarilor. Puterea legiunilor era în mîna celor patru parteneri ai suveranităţii şi neputinţa de a învinge succesiv patru rivali redutabili era în măsură să înfrîneze intenţiile vreunui general ambiţios. În guvernarea lor civilă, se presupunea că împăraţii exercită puterea integrală a monarhului; edictele date de ei, purtînd numele lor alăturate, erau primite

[1] Inovaţiile introduse de Diocleţian sînt atestate în primul rînd de cîteva pasagii foarte virulente din Lactantius, iar în al doilea rînd de noile şi diversele slujbe, care apar în codul lui Theodosius, stabilite încă de la începutul domniei lui Constantin.

în toate provinciile, ca şi cum ar fi fost promulgate de consiliile şi autorităţile lor mutuale. În ciuda acestor precauţii, unitatea politică a lumii romane se destrămă treptat, iar introducerea principiului diviziunii prilejui într-un răstimp de cîţiva ani separarea perpetuă a imperiilor de apus şi de răsărit.

Sistemul lui Diocleţian comporta un alt dezavantaj de ordin strict material, care nici astăzi nu poate fi pe de-a întregul trecut cu vederea: o organizare mai costisitoare şi implicit o mărire a impozitelor şi o mai grea apăsare a poporului. Familia modestă de sclavi şi liberţi, care satisfăcuse măreţia simplă a lui August sau Traian, fu înlocuită cu trei sau patru curţi magnifice, stabilite în diferite părţi ale imperiului şi tot atîţia suverani romani se străduiau să rivalizeze între ei şi cu monarhul persan, în vana superioritate a luxului şi ostentaţiei. Numărul miniştrilor, magistraţilor, ofiţerilor şi slujbaşilor ce mişunau în diferitele departamente ale statului era cu mult mai mare decît în trecut; proporţia celor ce beneficiau de pe urma dărilor, (ca să folosim expresia unui contemporan), întrecea proporţia celor care-şi aduceau contribuţia, iar provinciile erau oprimate de greutatea impozitelor.[1] Începînd din această epocă şi pînă la dispariţia imperiului, putem cu uşurinţă urmări o serie neîntreruptă de vociferări şi plîngeri. După cum îi cere religia şi situaţia sa, fiecare scriitor îşi îndrepta invectiva fie împotriva lui Diocleţian, fie împotriva lui Constantin, Valens ori Theodosius; toţi sînt însă de acord în a prezenta sarcina impozitelor publice şi în special impozitul pe pămînt şi capitaţia[2] ca o realitate intolerabilă şi un motiv de nemulţumire crescîndă din vremea lor. Aşa stînd lucrurile, un istoric imparţial, obligat să caute

---

[1] Lactaut., *de M.P.*, c. 7.

[2] Este vorba de *celebrul* sistem de impunere *iugatio — capitatio*, instituit de Diocleţian, a cărui esenţă nu a fost încă definitiv explicată de specialişti, din lipsă de documente. Se pare că acesta consta în unirea impozitului funciar *(iugatio)* cu impozitul pe forţa de muncă *(capitatio)*.

adevărul atît în satire, cît și în panegirice, în texte critice sau în altele care aduc elogii, va înclina să împartă vina între împărații acuzați de abuz în perceperea impozitelor și să atribuie această extorsiune mult mai puțin sistemului lor identic de administrare, decît propriilor lor vicii. Împăratul Diocletian a fost într-adevăr autorul acestui sistem, dar în timpul domniei sale modestia și discreția constituiau o stavilă în calea răului și el merită mai degrabă reproșul de a fi stabilit precedente dăunătoare, decît acela de a fi împilat cu adevărat poporul.[1] S-ar putea adăuga că veniturile sale erau administrate cu o prudentă economie și că, după ce toate cheltuielile curente erau acoperite, mai rămînea încă în tezaurul imperial o rezervă apreciabilă, fie pentru liberalități bine gîndite, fie pentru vreo nevoie arzătoare a statului...

...În al douăzeci și unulea an al domniei sale Diocletian și-a pus în aplicare memorabila sa hotărîre de a renunța la tronul imperial, fapt mai ușor de așteptat din partea unuia dintre cei doi Antonini, decît din partea unui monarh care nu practicase niciodată învățătura filozofilor, nici atunci cînd țintea să dobîndească puterea supremă, nici în anii cînd o exercitase. Diocletian are meritul de a fi dat lumii primul exemplu de resemnare[2], pildă nu prea des imitată de împărații care i-au urmat. Mintea noastră asociază numele lui cu acela al lui Carol Quintul[3], nu numai pentru că elocvența unui scriitor modern[4] a făcut acest nume atît de cunoscut cititorului englez, ci din cauza izbitoarei asemănări între caracterele celor doi împărați: conducători de stat al căror geniu poli-

[1] *A fost impusă o lege nouă care deși suportabilă pentru sărăcia acelor vremi a dus la dezastru.* Aurel. Victor, *(de Caesar.*, c. 39) a descris cu bun simț, deși într-o latină deficientă, caracterul lui Diocletian.

[2] De la întemeierea imperiului roman a fost singurul care părăsind un rang atît de înalt s-a întors de bună voie la situația de simplu cetățean.

[3] Împărat al Imperiului german și rege al Spaniei (1500—1558).

[4] *William Robertson* (1721—1793), istoric englez, autorul lucrării *The History of the Reign of the Emperor Charles V*, Londra, 1769.

tic depăşea talentele lor militare, atît unul cit şi altul dovedeau virtuţi ce izvorau mai degrabă dintr-un act de voinţă decît din adîncul firii lor. Abdicarea lui Carol pare să fi fost grăbită de vicisitudinile soartei; decepţia pricinuită de eşecul unor planuri cărora îşi închinase viaţa l-a îndemnat să renunţe la puterea considerată mai prejos de ambiţiile sale. Domnia lui Diocleţian se scursese însă într-un neîntrerupt şir de succese şi abia după ce îi învinsese pe toţi inamicii săi şi îşi atinsese toate scopurile, el pare să fi nutrit în mod serios gîndul de a renunţa la puterea imperială. Nici Carol şi nici Diocleţian nu ajunseseră la o vîrstă foarte înaintată, dat fiind că unul avea numai cincizeci şi cinci, iar celălalt doar cincizeci şi nouă de ani, dar viaţa activă pe care aceşti monarhi o duseseră, războaiele şi călătoriile lor, preocupările domniei şi grija pentru treburile publice îl slăbiseră încă de la acea vîrstă şi îi făcuseră să simtă infirmităţile bătrîneţii[1].

În ciuda unei ierni deosebit de friguroase şi ploioase, Diocleţian părăsi Italia foarte curînd după triumful său şi începu să înainteze spre răsărit de-a lungul provinciilor ilirice. Din cauza vremii potrivnice şi a oboselilor călătoriei el contractă curînd o boală lentă şi deşi făcea etape scurte şi era de obicei purtat într-o litieră închisă, starea sănătăţii sale se înrăutăţi şi deveni îngrijorătoare înainte ca el să ajungă la Nicomedia, pe la sfîrşitul verii. Împăratul rămase toată iarna închis în palatul său. Pericolul în care se afla inspira tuturor temeri sincere, dar lumea nu putea să-şi dea seama de diferitele schimbări survenite în starea sănătăţii sale decit după bucuria sau consternarea care se citea în ţinuta şi comportarea suitei sale. Cîtăva vreme zvonul că a murit fu crezut de toată lumea şi se presupunea că faptul era ţinut ascuns, spre a împiedica tulburările ce-ar fi putut avea loc în timpul

[1] Aurelius Victor pune abdicarea, care a fost comentată în mod atît de diferit, pe seama a două cauze: mai întîi, dispreţul lui Diocleţian pentru ambiţie; iar in al doilea rînd, teama sa de tulburări iminente. Unul din autorii de panegirice socoteşte vîrsta şi infirmităţile lui Diocleţian drept un motiv foarte plauzibil al retragerii sale.

absenței caesarului Galerius. În cele din urmă, la intîi martie, Diocleţian apăru iarăşi în public, dar atît de palid şi de slăbit, încît pînă şi cei care-l cunoşteau foarte bine abia dacă îl recunoscură. Sosise momentul ca lupta dureroasă, pe care o dăduse mai bine de un an între grija pentru sănătatea sa şi dorința de a-şi menține demnitatea imperială, să ia sfîrşit. Prima cerea îngăduință pentru propriile slăbiciuni şi odihnă, cea de a doua îl obliga să conducă, de pe patul de suferință, administrarea unui mare imperiu. El hotărî să-şi petreacă restul zilelor într-o onorabilă odihnă, să-şi pună renumele la adăpost de loviturile soartei şi să părăsească scena lumii în favoarea asociaţiilor săi mai tineri, mai energici şi mai entuziaşti.[1]

Ceremonia abdicării sale a avut loc pe o cîmpie întinsă la vreo trei mile de Nicomedia. Împăratul se urcă pe un tron înalt şi într-o cuvîntare bine gîndită şi demnă, aduse la cunoştință intenția sa, poporului şi soldaților, adunați pentru această împrejurare neobişnuită. De îndată ce se dezbrăcă de purpură, el se sustrase privirilor mulțimii şi traversînd oraşul într-un car acoperit, porni numaidecît spre un loc pe care-l îndrăgise, aflat în Dalmaţia, ţara sa de baştină, unde hotărîse să se retragă. În aceeaşi zi de mai 312 e.n., după cum fusese stabilit dinainte, Maximianus[1] renunță la demnitatea sa imperială la Milan. Chiar în toiul triumfului său roman, Diocleţian meditase asupra acestui plan de abdicare. Cum dorea să fie pe deplin încredințat de ascultarea lui Maximianus, el obţinuse din partea acestuia fie asigurarea că se va supune în toate împrejurările autorității binefăcătorului său, fi o promisiune specială că va coborî de pe tron de îndată ce va primi de la el sfatul şi exemplul. Acest legămînt, deşi întărit printr-un jurămînt

[1] Dificultățile ca şi erorile pe care le comportă stabilirea atît a anului cît şi al zilei abdicării lui Diocleţian sînt perfect lămurite de Tillemont, *Hist. des Empereurs*, vol. IV, p. 525 şi nota 19, şi de Pagi *ad annum*.

solemn în fața altarului lui Iupiter, de pe Capitoliu[1], n-ar fi fost suficient pentru a ține în frîu temperamentul aprins a lui Maximianus, care era stăpînit de dorința puterii și care nu rîvnea nici liniștea clipei de față, nici reputația viitoare. Cu părere de rău, el își ținu cuvîntul deoarece avea prea mult respect pentru înțelepciunea lui Dioclețian și se retrase îndată după abdicarea acestuia într-o vilă din Lucania, unde era aproape imposibil ca un spirit atît de pătimaș să-și poată găsi mult timp liniștea.

Dioclețian, care de pe o treaptă umilă, servilă, se ridicase pînă la tron, își petrecu ultimii nouă ani de viață ca simplu particular. Retragerea sa, act dictat de rațiune, pare să-i fi adus satisfacție; vreme îndelungată el se bucură de respectul acelor suverani cărora le cedase stăpînirea lumii.[2] Se întîmplă rar ca mințile care s-au ocupat îndelung cu treburi importante, să se obișnuiască a se adînci într-un dialog interior și, de aceea, după abdicare, Dioclețian regretă mai ales lipsa de ocupație. Literatura și religia, care oferă atîtea resurse în singurătate, nu erau în măsură să-l absoarbă, dar el păstrase, sau cel puțin recăpătă curînd gustul pentru cele mai nevinovate și mai firești plăceri și-și petrecea timpul său liber cu zidăria, săditul și grădinăritul. Răspunsul pe care i l-a dat lui Maximianus a devenit pe drept cuvînt celebru. Bătrînul acesta ce nu-și găsea astîmpăr îi ceruse să reia frîiele statului și purpura imperială, dar Dioclețian respinse tentația; zîmbind cu milă, el observă calm că, dacă i-ar putea arăta lui Maximianus

---

[1] Vezi *Panegyr. Veter.*, VI, 9. Discursul a fost rostit după ce Maximianus reluase purpura imperială.

[2] Eumenius îi face un frumos compliment: „*Dar acest bărbat divin care a participat și a renunțat totodată la puterea supremă nu se căiește de hotărîrea și de fapta sa, căci nu socotește că a pierdut ceea ce a înstrăinat de bună voie. El este într-adevăr fericit, căci deși simplu particular se bucură de respectul vostru, al unor atît de mari împărați.*"

verzele răsădite cu propriile sale mîini la Salona, acesta nu l-ar mai ruga să renunțe la fericirea sa pentru a căuta puterea.[1] În convorbirile cu amicii, ei recunoscu adesea că dintre toate meșteșugurile, cel mai dificil era acela de a domni și vorbea despre acest subiect cu o căldură care putea fi numai rezultatul experienței. „Adesea, obișnuia el să spună, este în interesul a patru sau cinci miniștri să se înțeleagă între ei pentru a-l înșela pe suveranul lor. Fiind izolat de oameni prin înalta sa demnitate, adevărul îi este ascuns. Vede numai cu ochii lor, și nu aude altceva decît relatările lor mincinoase. El conferă posturile cele mai importante viciului și slăbiciunii și îi dezonorează pe cei mai virtuoși și merituoși dintre supușii săi. Prin astfel de artificii infame, adăuga Dioclețian, cei mai buni și mai înțelepți dintre monarhi cad pradă corupției venale a curtenilor lor.[2]" O justă apreciere a măririi și siguranța unei faime veșnice, sporesc atracția pentru plăcerile unei vieți retrase, dar împăratul roman jucase un rol prea important în lume ca să se mai poată bucura netulburat de tihna și securitatea situației de simplu particular. Era imposibil să nu ia act de tulburările care au îndurerat imperiul după abdicarea sa. Era imposibil să rămînă indiferent în fața urmărilor pe care ele le-au avut. Teama, grija și supărarea îl urmăreau uneori pînă și în singurătatea sa de la Salona. Adînc rănit în sentimentele sale, cel puțin în mîndria lui, de nenorocirile soției și fiicei sale, Dioclețian își petrecu ultimii ani amărît din pricina unor afronturi, pe care Licinius și Constantin le-ar fi putut evita părintelui atîtor împărați și autorului principal al propriei lor înălțări. Deși dubioasă,

---

[1] Îi datorăm lui Victor cel tînăr consemnarea celebrei glume. Eutropius menționează faptul într-un mod mai general.

[2] *Hist. August.*, p. 223, 224. Vopiscus aflase convorbirea de la tatăl său.

a ajuns pînă la noi informaţia că s-ar fi sustras, în mod prudent, puterii lor printr-o moarte voluntară.[1]

Diocleţian îşi construise la Salona, în Dalmaţia, locul său de baştină, un palat în care să-şi petreacă bătrîneţele; acolo a şi murit de altfel. Autorul arată declinul artelor în această epocă tulbure.

[1] Victor cel tînăr menţionează în treacăt zvonul. Dar cum Diocleţian supărase un partid puternic şi în plină ascensiune, memoria sa a fost întinată cu toate crimele şi nenorocirile. S-a afirmat că a murit în furiile demenţei, că a fost condamnat drept criminal de către Senatul roman etc.

Capitolul XIV

TULBURĂRI DUPĂ ABDICAREA LUI DIOCLEŢIAN. MOARTEA LUI CONSTANTIUS. RIDICAREA LUI CONSTANTIN ŞI MAXENTIUS. ŞASE ÎMPĂRAŢI DOMNESC ÎN ACELAŞI TIMP. MOARTEA LUI MAXIMIANUS ŞI GALERIUS. VICTORIILE LUI CONSTANTIN ASUPRA LUI MAXENTIUS ŞI LICINIUS. REUNIREA IMPERIULUI SUB AUTORITATEA LUI CONSTANTIN

Echilibrul de puteri stabilit de Diocleţian n-a dăinuit decît atîta vreme cît a fost menţinut de mîna fermă şi pricepută a făuritorului său. Acest echilibru cerea o atît de fericită îmbinare de temperamente şi aptitudini diferite, cum greu te puteai aştepta să întîlneşti: doi împăraţi lipsiţi de gelozie, doi caesari lipsiţi de ambiţii, şi acelaşi interes general urmărit în mod invariabil de patru suverani independenţi. După abdicarea lui Diocleţian şi Maximianus urmară optsprezece ani de discordie şi confuzie. Imperiul fu bîntuit de războaie civile, iar în intervalele dintre acestea nu exista propriu-zis o stare de linişte, ci mai degrabă un armistiţiu între mai mulţi împăraţi ostili, care, privindu-se unul pe altul cu teamă şi ură, se străduiau să-şi sporească propriile forţe pe seama supuşilor lor.

Do îndată ce Diocleţian şi Maximianus renunţaseră la purpura imperială, locul lor, în baza prevederilor noii Con-

stituții fu ocupat de Constantius și Galerius, care preluară pe dată titlul de „augustus"[1].

Doi noi caesari fură numiți de către Galerius în persoana lui Daia, sau Maximinus, un nepot al său, căruia i se încredință Egiptul și Siria, iar Severus, un partizan devotat, fu însărcinat cu guvernarea Italiei și Africii. După ce administrase în chip exemplar provinciile vestice, Constantius se stinge în cursul unei ultime campanii contra barbarilor din Britannia, armata înălțîndu-l împărat pe fiul său Constantin, care pînă atunci servise la curtea lui Galerius. Acesta din urmă acceptă numirea, mai ales că avea serioase dificultăți în Italia, unde poporul și senatul, nemulțumiți de dările apăsătoare și faptul că Roma încetase să fie Capitala Imperiului, îl proclamaseră împărat pe Maxentius, fiul lui Maximianus. Fostul împărat, deși abdicase în mod solemn odată cu Diocleţian, se întoarse la domnie sub pretextul de a-l îndruma pe fiul său și-l respinse pe Severus, trimis în grabă să facă ordine. Făcînd greșeala să se încreadă în propunerile lui Maximianus, Severus este ucis și Maxentius rămîne împărat în Italia, îndepărtîndu-l chiar și pe tatăl său. Maximianus pleacă în Gallia, la ginerele său Constantin, dar în urma unei încercări mîrșave de a-i lua locul este ucis la rîndul său, după ce mai întîi, reîntors pentru scurtă vreme în Italia, respinsese tentativa lui Galerius de a recuceri țara. În locul defunctului Severus, Galerius îl numește împărat pe Licinius, un vechi tovarăș de arme. La această veste, Maximinus insistă cu violență să fie ridicat și el la rangul imperial. Existau, așadar, șase împărați, deși această situație nu dură timp îndelungat.

---

[1] Montesquieu (*Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*, c. 17), presupune bazîndu-se pe autoritatea lui Orosius și Eusebius, că de astă dată Imperiul a fost pentru prima oară *într-adevăr* împărțit în două. Este totuși greu de spus în ce măsură planul lui Galerius diferea de cel al lui Diocleţian.

La moartea lui Galerius, patru ani mai tîrziu, Maxentius, care îngrozise lumea prin cruzimea, rapacitatea și destrăbălarea sa, plănuind să-l atace pe Constantin, fu luat prin surprindere de tînărul împărat din Gallia, care, trecînd Alpii cu o armată de numai patruzeci de mii de veterani, învinse forțele de patru ori mai numeroase ale generalilor lui Maxentius, în două bătălii sîngeroase; pe acesta personal, îl înfrînse chiar în preajma Romei, unde a și pierit, înecat în Tibru pe cînd încerca să fugă...

...In privința felului în care s-a folosit de victoria sa, Constantin nu merită nici să fie lăudat pentru o prea mare clemență, nici să fie învinuit pentru o asprime excesivă.[1] El aplică rivalului același tratament pe care l-ar fi suportat el însuși și familia sa, în cazul unei înfrîngeri, execută pe cei doi fii ai tiranului și suprimă cu grijă întregul neam al acestuia. Cei mai însemnați partizani ai lui Maxentius se așteptau desigur să-i împărtășească soarta, după cum fuseseră părtași la prosperitatea și crimele sale; dar cînd poporul roman ceru cu voce tare un mare număr de victime, învingătorul plin de omenie, refuză răspicat să dea ascultare acestor strigăte slugarnice, izvorîte din mînie, dar nu mai puțin din dorința de a fi pe plac învingătorului. Informatorii fură pedepsiți și descurajați în încercările lor. Nevinovații care suferiseră sub ultima tiranie, fură rechemați din exil și repuși în drepturile lor. O amnistie generală liniști spiritele și stabiliză proprietățile, atît în Italia, cît și în Africa.[2] Prima dată cînd Constantin onoră senatul cu prezența sa, el recapitulă într-o cuvîntare plină de mo-

---

[1] Zosimus, dușmanul lui Constantin, afirmă (II, p. 88) că numai cîțiva dintre prietenii lui Maxentius au fost uciși, dar putem reproduce pasajul expresiv din Nazaris (*Panegyr*, *Vet.*, X, 6); au fost omorîți împreună cu neamul lor toți cei care l-ar fi putut răsturna. Celălalt autor (*Panegyr. Vet.*, IX, 20, 21) se mulțumește să observe că la intrarea în Roma, Constantin nu a imitat crudele masacre ale lui Cinna, Marius sau Sylla.

[2] Vezi cele două panegirice și legile care se referă în anul următor la aceste lucruri în *Codul lui Theodosius.*

destie propriile sale servicii și înfăptuiri și asigură acea ilustră instituție de sincera sa stimă, promițînd să-i restabilească demnitatea și vechile ei privilegii. Senatul, recunoscător, răsplăti aceste declarații de complezență prin titlurile onorifice dar goale de conținut, pe care mai avea încă dreptul să le acorde, și fără a îndrăzni să-i ratifice puterile, îl decretă pe Constantin primul în rang dintre cei trei auguști care guvernau lumea romană[1]. Se instituiră jocuri și serbări în amintirea victoriei sale și mai multe edificii, ridicate pe cheltuiala lui Maxentius, fură dedicate rivalului său victorios. Arcul de triumf al lui Constantin mai dăinuie ca o tristă dovadă a declinului artelor, o mărturie deosebită a celei mai meschine vanități. Cum în Capitala Imperiului nu putea fi găsit un sculptor în stare să împodobească acest monument public, arcul lui Traian fu despuiat de figurile sale cele mai elegante, fără urmă de respect pentru memoria acestuia sau pentru regulile de decență. Deosebirea de timp și persoane, de fapte și personagii, nu fu luată deloc în considerație. Prizonieri parți apar culcați la picioarele unui împărat, care nu-și purtase niciodată armatele dincolo de Eufrat, iar arheologii care ar avea curiozitatea pot descoperi și astăzi capul lui Traian pe trofeele lui Constantin. Noile ornamente, introduse în locurile rămase goale, după ce fuseseră despuiate de vechile sculpturi, sînt executate în modul cel mai grosolan și lipsit de dibăcie[2].

Desființarea definitivă a gărzilor pretoriene a fost o măsură dictată de prudență, dar ea izvora totodată din dorința de răzbunare. Acest semeț corp de oaste al cărui efectiv numeric și privilegii fuseseră restabilite, ba chiar

---

[1] *Panegyr*, *Vet.*, IX, 20. Lactantius, *de M.P.*, c. 44. Maximinus, care a fost recunoscut ca caesarul cel mai în vîrstă, pretindea, cu oarecare dreptate primul rang printre auguști.

[2] *Mai mult, toate clădirile pe care le construise cu deosebit fast, un templu și o basilică au fost închinate de senatori meritelor lui Flavius.* [Aurelius Victor]. Cu privire la furtul trofeelor lui Traian, vezi Flaminius Vacca, apud Montfaucon, *Diarium Italicum*, p. 250 și *l'Antiquité expliquée* a acestuia, vol. IV, p. 171.

mărite, de către Maxentius, fu desființat pentru totdeauna de Constantin. Tabăra lor întărită fu distrusă și puținii pretorieni care scăpaseră de ascuțișul săbiei fură împrăștiați printre legiuni și exilați la fruntariile imperiului, unde puteau fi folositori fără a deveni din nou primejdioși.[1] Suprimînd armata care era de obicei staționată la Roma, Constantin dădu lovitura fatală demnității senatului și poporului; dezarmată și lipsită de apărare, Capitala nu mai avea putința să răspundă cum se cuvine celor care o insultau, sau să-i amintească stăpînului ei îndatoririle ce le avea față de ea. Am putea observa că în această ultimă încercare de a-și păstra libertatea muribundă, romanii, de frica unui impozit prea apăsător, îl ridicaseră pe Maxentius la tron. El smulse acel impozit senatului sub denumirea de dar voluntar. Tot ei imploraseră ajutorul lui Constantin, care îl învinse pe tiran și transformă darul voluntar într-un impozit perpetuu. Ținînd seama de averea pe care erau obligați să o declare, senatorii erau împărțiți în mai multe categorii. Cei mai bogați plăteau anual opt funzi de aur, categoria următoare patru, ultima doi, iar cei destul de săraci, care ar fi putut cere o scutire erau totuși impuși la plata a șapte monede de aur. Pe lîngă membrii permanenți ai senatului, fiii, descendenții, ba pînă și rudele lor se bucurau de privilegii iluzorii, dar suportau sarcinile grele ale ordinului senatorial; nu e de mirare deci că împăratul a avut grijă să sporească numărul acelora care erau incluși într-o categorie atît de utilă.[2] După înfrîngerea lui Maxentius, victoriosul împărat nu petrecu mai mult de două-trei luni la Roma,

---

[1] *Legiunile pretoriene și trupele auxiliare le-a desființat; totodată a interzis purtarea armelor și a însemnelor militare.* [Aurelius Victor]. Zosimus (II, p. 89) menționează acest fapt ca istoric; el este sărbătorit cu mult fast în panegiricul al nouălea.

[2] Nazaris *Panegyr. Vet.*, X, 35. În privința taxei senatoriale vezi Zosimus, II, p. 115, al doilea titlu al cărții a șasea din *Codul lui Theodosius*, cu comentariul lui Godofroy și *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, vol. XXVIII, p. 726.

pe care o vizită de două ori în restul vieții sale pentru a organiza serbările cu prilejul împlinirii a zece și respectiv douăzeci de ani de domnie. Epoca domniei lui Constantin se caracterizează prin călătoriile permanente ale împăratului, ocupat să activizeze legiunile și să inspecteze starea de lucruri din provincii. Treves, Milan, Aquilea, Sirmium, Naissus și Thessalonic fură reședințele sale de scurtă durată, pînă cînd fondă o „nouă Romă" la hotarul dintre Europa și Asia.[1]...

...Reconcilierea lui Constantin cu Licinius, deși înveninată de resentimente și gelozie, de amintirea insultelor recente, și de teama primejdiilor viitoare, a făcut totuși ca timp de peste opt ani, lumea romană să cunoască liniștea. Dat fiind că o serie întreagă de legi imperiale încep să apară cam în această perioadă, n-ar fi greu să transcriem acele norme de drept civil care i-au ocupat lui Constantin timpul liber. Dar cele mai importante dintre instituțiile sale sînt strîns legate de noul sistem politic și religios, care n-a fost stabilit perfect pînă în ultimii și cei mai pașnici ani ai domniei sale. Multe din legile sale, care se referă la drepturi, la proprietatea individuală și la practica avocățească privesc însă mai curînd jurisprudența privată decît cea publică a imperiului; el a publicat multe edicte de un interes atît de local și trecător, încît cu greu ar merita să fie luate în seamă într-o istorie generală. Totuși, din noianul de legi putem alege două: una deosebit de importantă, cealaltă neobișnuit de bizară. Oribilul obicei, atît de frecvent la cei din vechime, de a ucide sau a părăsi pruncii noi-născuți, se întîlnea tot mai des în provincii și mai ales în Italia. Era rezultatul mizeriei, iar aceasta se datora mai ales impozitelor ce constituiau o povară insuportabilă, sîcîielilor și persecuțiilor dezlănțuite de agenții fiscali, împotriva

---

[1] Putem urmări acum mișcările împăraților după *Codul lui Theodosius*, dar datele de timp și loc au fost adesea schimbate din neglijența copiștilor.

debitorilor care nu-și puteau plăti datoriile. Partea mai puțin avută sau mai puțin muncitoare a omenirii, în loc să se bucure de o creștere a familiei, considera ca un act de mai mare dragoste părintească, să-și elibereze copiii de mizeriile amenințătoare ale unei vieți pe care ei însăși nu erau în stare s-o suporte. Uman din fire și mișcat poate de unele cazuri recente și neobișnuite de disperare, Constantin adresă tuturor orașelor din Italia, iar mai tîrziu celor din Africa, un edict, ordonînd să li se acorde o păsuire imediată și suficientă acelor părinți, ce ar aduce în fața magistraților copii, pe care sărăcia nu le permite să-i crească. Dar promisiunea era prea generoasă, iar dispozițiile prea vagi pentru a avea ca urmare o ameliorare generală sau permanentă.[1] Deși merită oarecare laudă, această măsură contribui mai degrabă la evidențierea decît la ușurarea mizeriei publice. Legea mai rămîne și astăzi o dovadă autentică ce contrazice și demască pe acei oratori venali, prea satisfăcuți de propria lor situație, pentru a descoperi fie viciul, fie mizeria, sub domnia unui suveran care se arăta generos cu ei înșiși.[2]

Înainte de a intra în Italia, Constantin se înțelesese cu Licinius, căruia îi și dădu de soție pe sora sa Constantia. În schimb, Maximinus, ros de ambiție, socoti că venise momentul să-și mărească imperiul, atacîndu-l pe neașteptate pe Licinius chiar în Tracia. După o bătălie dîrză, Maximinus a fost învins iar peste cîteva luni a murit, lăsînd lumea romană în stăpînirea a doi împărați: Constantin în Apus și Licinius în Răsărit. Pentru a evita orice pretenții la succesiune, Licinius îi măcelări nu numai pe copiii lui Maximinus, dar și pe fiul lui Severus și pe al lui Galerius. Ba mai mult, o decapită pe soția acestuia, Valeria

---

[1] *Codex Theodosian.*, XI, 27, vol. IV, p. 188 cu observațiile lui Godefroy. Vezi de asemenea 1, V, tit. 7, 8.

[2] *Panegyr. Vet.*, X, 38. Acest discurs al lui Nazaris a fost pronunțat în ziua Quinquenaliei caesarilor la 1 martie 321 (ziua în care caesarii serbau 5 ani de domnie).

și pe mama ei, Prisca; prima era fiica, cea de a doua soția împăratului Diocleţian.

Împingînd intrigile sale mai departe, el conspiră cu Basianus, cumnatul lui Constantin, pe care acesta îl făcuse caesar, împotriva rivalului său din Apus. Complotul odată descoperit, Basianus plăti cu viața; între cei doi împărați izbucniră ostilitățile. Prin două bătălii crîncene, Constantin îl sili pe Licinius să încheie un tratat de pace și „prietenie", prin care îi ceda toate provinciile europene afară de Tracia, iar el rămînea numai cu cele asiatice și cu Egiptul. Pacea dură opt ani, în care timp Constantin promulgă cea mai mare parte din legile sale.

Între timp, fiul său Crispus, ridicat la rangul de caesar, îi respinse pe franci și pe alemani pe Rin, iar el personal zdrobi după lupte grele o invazie a goților și sarmaților; trecînd Dunărea în Dacia îi sili să ceară pace și să se oblige ca, la cererea împăratului, să-i pună la dispoziție un contingent de patruzeci de mii de luptători.

Consolidîndu-și puterea și căpătînd încredere în sine, Constantin hotărăște să-l lichideze pe Licinius și, după un război civil în care bătălia decisivă s-a dat pe Hellespont, Bizanțul a fost cucerit. Licinius capitulă și fu exilat la Thessalonic, unde după cîtăva vreme a fost executat sub învinuirea unui complot.

Prin victoria lui Constantin, la treizeci și șapte de ani după ce Diocleţian împărțise puterea cu asociatul său Maximianus, lumea romană era din nou unită sub autoritatea unui singur împărat.

Am relatat mai amănunțit și mai precis etapele succesive ale înălțării lui Constantin, de la prima preluare a purpurei la York, pînă la abdicarea lui Licinius la Nicomedia, nu numai pentru că evenimentele în sine prezintă interes și importanță, dar mai ales pentru că ele au contribuit la declinul imperiului, prin risipa de sînge și avuții și prin permanenta creștere atît a impozitelor, cît și a armatei. Fondarea Constantinopolului și recunoașterea religiei creștine fură consecințele imediate și memorabile ale acestei transformări.

Capitolul XVI

ATITUDINEA GUVERNULUI ROMAN FAŢĂ DE CREŞTINI, DIN TIMPUL LUI NERO PÎNĂ LA CONSTANTIN

Dacă ne gîndim la puritatea religiei creştine, la preceptele ei morale şi la austeritatea vieţii celor mai mulţi dintre aceia care în primele timpuri au îmbrăţişat credinţa *Evangheliei*, ar trebui în chip firesc să presupunem că o doctrină atît de aleasă a fost primită cu meritată stimă, chiar de lumea necredincioasă; că cei învăţaţi şi cei rafinaţi, oricît ar fi luat în derîdere miracolele, au apreciat virtuţile noii secte; că magistraţii, în loc de a persecuta, au oblăduit o categorie de oameni care dovedeau cea mai pasivă ascultare faţă de legi, deşi refuzau grijile şi sarcinile active ale războiului şi ale guvernării. Dacă, pe de altă parte, ne reamintim toleranţa universală a politeismului, de la care poporul nu se abătuse, lipsa de credinţă a filozofilor şi politica senatului şi a împăraţilor romani, nu putem înţelege care era fărădelegea comisă de creştini; prin ce provocaseră ei pînă la exasperare blinda indiferenţă a antichităţii? iar suveranii romani, care priveau fără prejudecăţi cele vreo mie de culte ce coexistau paşnic sub blînda lor domnie, aveau oare de astă dată noi motive să aplice o pedeapsă

aspră unei părţi a supuşilor lor, doar fiindcă aceştia optaseră pentru o credinţă şi un cult straniu dar nevinovat?

Politica religioasă a antichităţii pare să fi adoptat un caracter aspru şi intolerant pentru a împiedica progresul religiei creştine. Cam la patruzeci de ani după moartea lui Hristos, discipolii săi erau pēdepsiţi cu moartea, prin sentinţa unui proconsul cunoscut drept un om blînd şi înclinat spre filozofie şi conform legilor unui împărat care, în genere, se distinge prin înţelepciunea şi dreptatea administraţiei sale. Apologiile adresate în repetate rînduri succesorilor lui Traian sînt pline de plîngerilo cele mai patetice; ele arată cum dintre supuşii Imperiului Roman creştinii, care ascultau ceea ce le poruncea conştiinţa lor şi solicitau libertatea acesteia, erau singurii care nu se bucurau de binefacerile unei guvernări fericite. Moartea cîtorva martiri eminenţi este relatată cu toată grija, iar în vremea cînd creştinătatea a fost investită cu puterea supremă, conducătorii Bisericii s-au străduit plini de zel să-şi desfăşoare propria lor cruzime mai curînd, decît să imite purtarea adversarilor păgîni. Acest capitol îşi propune să desprindă (admiţînd că lucrul ar fi posibil) cîteva fapte autentice şi interesante, dintr-un noian de date fanteziste şi de erori; de asemenea, să relateze limpede şi raţional, cauzele şi cele mai importante împrejurări ce se leagă de persecuţiile la care au fost supuşi primii creştini...

...Deoarece evreii, care respingeau cu oroare zeităţile adorate de suveranul roman şi de concetăţenii lor, se bucurau totuşi de liberul exerciţiu al religiei lor anti-sociale, trebuie să fi existat o altă cauză ce i-a expus pe discipolii lui Hristos la acele persecuţii de care urmaşii lui Abraham erau scutiţi. Deosebirea dintre ei este simplă şi evidentă, dar, după părerea antichităţii, ea prezenta cea mai mare importanţă. Evreii erau un popor, creştinii erau o sectă...

...Romanii respectau obiceiurile şi tradiţiile fiecărui popor din imperiu şi nu puteau înţelege de ce, atunci cînd

îmbrățișau noua religie, creștinii, de orice neam se lepădau de tot ce aparținuse poporului lor. Ei nu puteau concepe o zeitate abstractă, fără chip și reprezentare.

Solidaritatea și îndărătnicia creștinilor îi exaspera pe romani. „Oricare ar fi principiile pe care-și întemeiază purtarea, spune Plinius, încăpățînarea lor inflexibilă părea să merite a fi pedepsită." Dar mai ales prozelitismul lor, care îi distingea pe creștini de evrei, părea un pericol pentru statul roman și ațîța clerul celorlalte credințe împotriva lor; astfel creștinii deveneau adesea victimele născocirilor preoțești.

În al zecelea an al domniei lui Nero, capitala Imperiului fu cuprinsă de un incendiu care bîntui atît de tare, încît depăși amintirile sau exemplele trecute.[1] Au fost distruse laolaltă monumentele artei grecești și ale virtuții romane, trofeele războaielor punice și galice, templele cele mai sfinte și palatele cele mai splendide. Din cele paisprezece regiuni sau cartiere în care era împărțită Roma, numai patru rămaseră întregi, trei fură distruse pînă în temelii, iar celelalte șapte, care avuseseră de suferit de pe urma flăcărilor aveau un aspect jalnic, de ruină și pustiire. Vigilența guvernului nu pare să fi neglijat vreuna din măsurile care ar fi putut ușura efectul unei calamități atît de groaznice. Grădinile imperiale fură larg deschise mulțimii îndurerate, clădiri temporare fură ridicate pentru adăpostirea ei și se distribuiră grîu și merinde din belșug la un preț foarte moderat.[2] Edictele care reglementau dispoziția străzilor și clădirea caselor particulare par a fi inspirate de o politică cît se poate de generoasă și, așa cum se întîmplă de obicei într-o vreme de prosperitate, incendiul Romei a creat în

[1] Tacit., *Annal.*, XV, 38—44; Sueton. in *Neron.*, c. 38; Dio Cassius, LXII, p. 1014; Orosius VI, 7.

[2] Prețul grîului (probabil per *modius* = 8,50 l) a fost redus la *terni nummi* (trei sesterți) ceea ce ar însemna aproximativ cincisprezece șilingi „quarterul" englezesc (circa opt bănițe) (n.t.).

deoursul cîtorva ani un oraş nou, mai bine sistematizat şi mai frumos ca cel dinainte. Dar toată prudenţa şi omenia arătată de Nero cu această ocazie fură insuficiente pentru a-l apăra de bănuiala poporului. Cel care-şi asasinase soţia şi mama putea fi acuzat de orice crimă, iar suveranul care îşi prostitua persoana şi demnitatea pe scena teatrului[1] putea fi considerat capabil de fanteziile cele mai extravagante. Zvonul public îl acuză pe împărat de a fi fost incendiatorul propriei sale capitale şi, cum poveştile cele mai neverosimile se potrivesc de minune cu starea de spirit a unui popor mîniat, s-a afirmat cu toată seriozitatea şi s-au găsit oameni care să creadă că Nero, bucurîndu-se de catastrofa pe care o provocase, se desfăta cîntînd din liră distrugerea vechii cetăţi a Troiei.[2] Pentru a îndepărta bănuiala pe care despotismul nu fusese în stare s-o înăbuşe, împăratul hotărî să găsească în locul său nişte criminali fictivi. În acest scop (continuă Tacitus), el supuse la cele mai rafinate torturi pe acei oameni care, sub denumirea vulgară de creştini, erau încă dinainte înfieraţi cu o meritată infamie. Ei îşi trăgeau numele şi originea de la Hristos, care în timpul domniei lui Tiberius fusese executat pe baza sentinţei procuratorului Ponţiu Pilat.[3] Cîtăva vreme această credinţă

---

[1] Nero apăruse ca actor pe scenă în teatru; profesiunea de actor era considerată pe vremea aceea umilitoare (n.t.).

[2] Să notăm că zvonul e menţionat de Tacitus cu o foarte justificată neîncredere în timp ce Suetonius îl transcrie cu aviditate, iar Dio îl şi confirmă solemn.

[3] Chiar şi această mărturie este suficientă pentru a vădi anacronimul evreilor care situează naşterea lui Hristos cu aproape un veac mai devreme, Barnage (*Histoire des Juifs*, V, c. 14). Putem afla de la Iosephus (*Antiquitat.*, XVIII, 3) că procuratura lui Pilat corespunde ultimilor zece ani ai domniei lui Tiberius, 27—37 e.n. Cît despre data exactă a morţii lui Hristos, o tradiţie timpurie o stabileşte la 25 martie, 29 e.n., sub consulatul celor doi Gemini (Tertullian, *Adv. Judaeos* c. 8). Această dată, care este acceptată de Pagi, de cardinalul Norris şi Le Clerc, pare cel puţin tot atît de probabilă ca şi era vulgară, care este situată (nu ştiu prin ce conjunctură) cu patru ani mai tîrziu.

fu oprită de a se răspîndi, dar ea izbucni din nou şi nu se răspîndi numai în Iudeea, primul sediu al acestei secte dăunătoare, ci fu introdusă chiar la Roma, azilul comun care acceptă şi protejează tot ce e impur, tot ce e atroce. Mărturisirile celor arestaţi prilejuiră descoperirea a numeroşi complici şi toţi fură condamnaţi, nu atît pentru crima de a fi dat foc oraşului, cit pentru ura lor faţă de omenire[1]. Ei muriră în chinuri, iar chinurile le-au fost sporite de insulte şi batjocuri. Unii au fost ţinuţi pe cruci, alţii cusuţi în piei de animale sălbatiee şi lăsaţi pradă cîinilor, iar alţii, unşi cu substanţe inflamabile, au fost folosiţi drept făclii pentru a lumina întunericul nopţii. Acest trist spectacol se desfăşura în grădinile lui Nero, simultan cu o cursă de cai, şi era onorat cu prezenţa împăratului, care se amestecă în mulţime, deghizat în vizitiu. Vina creştinilor merita, într-adevăr, cea mai exemplară pedeapsă, dar repulsia publică făcu loc compătimirii, odată cu părerea că aceşti nenorociţi erau sacrificaţi nu atît pentru binele obştesc, cît pentru a satisface cruzimea unui tiran speriat. Cei ce cercetează evoluţia omenirii ar putea observa că ulterior triumful şi abuzurile religiei persecutate au fost cele ce au făcut ca grădinile şi circul lui Nero de pe colina Vaticanului să dobîndească o celebritate mai mare decît aceea pe care le-a conferit-o sîngele primilor creştini, ce le-a pîngărit. Pe acelaşi loc un templu ce întrece cu mult vechile

---

[1] *„Odio humani generis convicti"*. Aceste cuvinte pot însemna fie ura omenirii faţă de creştini, fie ura creştinilor faţă de omenire. Am preferat sensul al doilea, ca fiind mai apropiat de stilul lui Tacitus şi de eroarea comună, prilejuită poate în mod nevinovat de un precept al *Evangheliei* (vezi Luca, XIV, 26). Interpretarea mea este justificată de autoritatea lui Lipsius, a traducătorilor italieni, francezi şi englezi ai lui Tacitus; a lui Mosheim (p. 102), a lui Le Clerc *(Historia Ecclesiast.*, p. 427) a doctorului Lardner (*Testimonies*, vol. I, p. 345) şi a episcopului de Gloucester *(Divine Legation*, vol. III, p. 38). Dar cum cuvîntul *convicti* nu se încadrează fericit în restul frazei, Gronovius a preferat să citească *conjuncti* lecţiune care este autorizată de manuscrisul din Florenţa.

glorii ale Capitoliului a fost ridicat de pontifii creştini, care, trăgîndu-şi pretenţia la domnia universală de la un umil pescar din Galilea, au urmat la tronul cezarilor, au dat legi barbarilor cuceritori ai Romei şi şi-au extins jurisdicţia spirituală de pe coasta Balticii pînă la malurile Oceanului Pacific.

Totuşi, administraţia imperială nu a ordonat decît rareori astfel de persecuţii violente şi putem, în genere, conchide că:

I. A trecut mult timp pînă cînd romanii să considere noua sectă demnă de atenţia guvernului;

II. La osîndirea oricăruia dintre supuşii imperiului, care erau acuzaţi de o crimă atît de stranie, s-a procedat cu grijă şi repulsie;

III. Pedepsele s-au folosit cu moderaţie;

IV. Biserica creştină s-a bucurat de multe intervale de pace şi linişte.

Capitolul XVII

ÎNTEMEIEREA CONSTANTINOPOLULUI. SISTEMUL POLITIC AL LUI CONSTANTIN ŞI AL SUCCESORILOR LUI. DISCIPLINA MILITARĂ. PALATUL. FINANŢELE

Nefericitul Licinius a fost ultimul rival care a stat în calea măririi şi ultimul captiv care a împodobit triumful lui Constantin. După o domnie lungă şi prosperă, cuceritorul lăsă moştenire familiei sale întreg Imperiul Roman, o nouă capitală, o nouă politică, o nouă religie; inovaţiile stabilite de el au fost adoptate şi consacrate de generaţiile următoare. Vremurile marelui Constantin şi ale fiilor săi sînt pline de evenimente importante, dar istoricul va fi copleşit de numărul şi varietatea lor, dacă nu separă cu grijă scenele care sînt legate între ele numai de succesiunea în timp. Înainte să purceadă la relatarea războaielor şi revoltelor ce au grăbit decăderea imperiului, el va descrie instituţiile politice care au dat acestuia putere şi stabilitate şi va adopta separaţia necunoscută celor vechi, între treburile civile şi cele bisericeşti. Victoria creştinilor şi neînţelegerile lor interne vor oferi un material abundent, atît pentru lămurirea evenimentelor, cît şi pentru cronica lor scandaloasă,

După înfrîngerea şi abdicarea lui Licinius, rivalul său victorios, Constantin porni să aşeze temeliile unui oraş menit să domnească în timpurile viitoare ca stăpîn al Răsăritului şi să supravieţuiască imperiului şi religiei sale. Mîndria sau raţiuni de ordin politic îl hotărîseră mai de mult pe Diocleţian să părăsească vechiul sediu al guvernării imperiului; aceste motive dobîndiseră şi mai multă pondere în timpul urmaşilor săi, datorită obişnuinţei acumulate în patruzeci de ani. Roma era confundată pe nesimţite cu regatele supuse care pe vremuri îi acceptaseră supremaţia şi ţara caesarilor era privită cu o glacială indiferenţă de către un suveran războinic, născut în apropierea Dunării[1], crescut la curţile şi în taberele armatelor din Asia şi învestit cu purpura imperială de către legiunile britanice. Locuitorii Italiei, care îl priviseră pe Constantin drept salvatorul lor, primiră cu supunere decretele pe care el binevoi uneori să le adreseze senatului şi poporului Romei, dar arareori fură onoraţi cu prezenţa noului lor suveran. Cît timp a fost în putere, Constantin călătorea după cum cereau diferitele nevoi ale păcii sau ale războiului; se deplasa lent şi demn sau repede şi energic de-a lungul fruntariilor întinselor sale provincii şi era întotdeauna gata să pornească la luptă împotriva unui vrăjmaş din afară sau dinăuntru. Dar pe măsură ce atinse culmea gloriei şi zenitul vieţii, el începu să mediteze la proiectul de a aşeza într-un loc mai stabil puterea şi maiestatea tronului. În alegerea unui loc potrivit el preferă hotarul dintre Europa şi Asia, pentru a-i supune cu un braţ puternic pe barbarii dintre Dunăre şi Tanais şi pentru a supraveghea cu un ochi vigilent purtarea monarhului persan, care suporta cu indignare jugul unui tratat infamant pentru el. Aceste proiecte îl făcuseră pe Diocleţian să aleagă şi să înfrumuseţeze reşedinţa din Nicomedia; dar amintirea lui Diocleţian era pe drept detestată de protectorul Bise-

[1] Constantin se născuse la Naissus (Niš, în Iugoslavia) (n.t.).

ției,[1] și apoi, Constantin nu era străin de ambiția de a întemeia un oraș care să perpetueze gloria propriului său nume. În timpul ultimelor operații ale războiului cu Licinius el a avut adeseori prilejul să remarce, atît ca soldat cît și ca om de stat, poziția incomparabilă a Bizanțului; propriile sale observații îi spuneau că locul era puternic apărat de natură împotriva unui atac al dușmanului, putînd totuși să beneficieze de multiple schimburi comerciale, dat fiind că era un oraș deschis. Cu mult timp înaintea lui Constantin, unul dintre cei mai înțelepți istorici ai antichității[2] descrisese avantajele unei situații datorită căreia o slabă colonie de greci obținuse stăpînirea mării și onorurile ce decurgeau din situația ei de republică independentă și înfloritoare...[3]

...Acest loc frumos, apărat și bogat întrunea deci însușiri care erau de ajuns ca să justifice alegerea lui Constantin. Dar cum însă, din toate timpurile s-a considerat că miracolul și legenda dau o notă solemnă, potrivită originii marilor orașe[4], împăratul dorea să atribuie hotărîrea sa nu atît sfaturilor imperfecte ale judecății omenești, cît infailibilelor și eternelor hotărîri ale înțelepciunii divine. În una

---

[1] Dioclețian îi persecutase violent pe creștini și de aceea era privit cu ură de oricare dintre ei (n.t.).

[2] Polybius, IV, p. 423, ed. Casaubon. El observă că pacea Bizanțului era adesea tulburată și întinderea teritoriului lui micșorată de invaziile tracilor.

[3] Navigatorul Byzas, despre care legenda spune că era fiul lui Neptun, a întemeiat orașul în anul 657 înaintea erei noastre. Tovarășii săi veneau din Argos și Megara. Byzanțul a fost apoi reclădit și întărit de generalul spartan Pausanias. Vezi Scalliger, Animadvers. ad. Euseb., p. 81. Ducange, *Constantinopolis* I, partea I, cap. 15, 16. În ceea ce privește războaiele bizantinilor împotriva lui Filip (al Macedoniei) împotriva galilor și a regilor Bithyniei, nu ar trebui să dăm crezare nimănui în afară de scriitorii antici care au trăit înainte ca măreția orașului imperial să fi generat tendința spre lingușire și fabulație.

[4] *„Se iartă celor din vechime că amestecînd cele omenești cu cele divine fac începuturile orașelor mai mărețe“*, T. Liv. in *Prooem.*

din legile sale el a avut grijă să informeze posteritatea că, dînd ascultare poruncilor lui Dumnezeu, el a pus temeliile nepieritoare ale Constantinopolului[1] și deși n-a binevoit să relateze în ce chip i-a fost comunicată inspirația divină, acest neajuns, datorat tăcerii sale modeste, a fost generos compensat de ingeniozitatea scriitorilor de mai tîrziu, care au descris viziunea nocturnă, ce s-a arătat lui Constantin, pe cînd dormea în incinta Bizanțului. Geniul tutelar al orașului, o matroană venerabilă, încovoiată sub povara anilor și infirmităților, se transformase deodată într-o înfloritoare fecioară, pe care propriile sale mîini o împodobeau cu toate simbolurile măreției imperiale.[2] Împăratul se trezi, interpretă prezicerea ca fiind de bun augur și fără șovăire dădu ascultare voinței divine. Ziua în care se năștea un oraș sau o colonie era sărbătorită de romani așa cum cerea o străveche superstiție[3] iar Constantin, deși putea să omită unele rituri prea mult impregnate de originea lor păgînă, era totuși dornic să trezească speranțele și respectul spectatorilor. Pe jos, cu o suliță în mînă, împăratul conduse în persoană procesiunea solemnă și arătă linia trasă drept hotar al viitoarei capitale, pînă cînd perimetrul crescînd fu privit cu mirare de către asistență, care în cele din urmă îndrăzni să observe că el depășește cu mult cele mai ample dimensiuni ale unui mare oraș.

[1] El spune într-una din legile sale: *Spre folosul urbei pe care, din porunca lui Dumnezeu, am dăruit-o cu nume etern. Cod. Theodos*, XIII, tit. V, leg. 7.

[2] Grecii, Theophanes, Cedrenus și autorul *Cronicii alexandrine*, se limitează la expresii vagi și generale. Pentru a relata mai detaliat viziunea, sîntem siliți să recurgem la scriitorii de limbă latină, de felul lui William of Malmesbury. Vezi Ducange, C.P., I. p. 24, 25.

[3] Vezi Plutarh in *Romul.*, vol. 1, p. 49. (Edit. Bryan.). Printre alte ceremonii o groapă mare, care fusese săpată în acest scop, era umplută cu pumni de țărînă, aduși de fiecare colonist din locul unde se născuse; în acest fel el adopta noua sa țară.

„Am să înaintez, răspunse Constantin, pînă ce El, călăuza nevăzută care merge în fața mea, va socoti nimerit să se oprească."[1] Fără a îndrăzni să cercetăm motivele acestei extraordinare călăuze, ne vom mulțumi cu sarcina mai ingrată de a descrie întinderea și limitele Constantinopolului.[2]

Orașul încă neterminat fu inaugurat și consacrat în mod solemn de Constantin la 11 mai 330 e. n. primind denumirea de *A doua* sau *Noua Romă.*

Întemeierea noii capitale era legată și de o nouă formă de organizare politică. Simplitatea romană fu oficial înlocuită cu pompa și fastul oriental. Curtea imperială deveni un organism complex, important și splendid. Înalții funcționari erau împărțiți în: iluștri, respectabili și onorabili. Consulatul deveni un titlu pur onorific, iar vechea noblețe romană dispăru, înlocuită de *patricieni*, numiți de împărat, pe viață. Imperiul era administrat de patru prefecți care aveau sub ordinele lor proconsuli, guvernatori și vicari. Roma și Constantinopolul aveau cîte un prefect municipal. Magistrații și funcționarii inferiori erau recrutați mai ales printre juriști. Serviciile curții și plăcerile împăratului erau deservite de șapte miniștri ai palatului care dispuneau de o putere și un rol important prin contactul permanent cu persoana suveranului. Funcțiile lor le serveau adesea drept

---

[1] Philostorgius, II, c. 9. Incidentul, deși luat dintr-un scriitor suspect, este caracteristic și probabil.

[2] Vezi în *Mémoires de l'Académie*, vol. XXXV, p. 747, disertația lui d'Anville asupra întinderii Constantinopolului. El ia planul din *Imperium Orientale* al lui Banduri socotindu-l cel mai complet, dar printr-o serie de observații foarte pertinente reduce proporțiile extravagante ale scării și în loc de 9.500 determină circumferința orașului ca fiind de aproximativ 7.800 de *toises franceze (toise:* veche măsură de lungime franceză, egală cu 1,949 m).

mijloc de opresiune şi jaf. Curierii cancelariei imperiale, care duceau ordinele acesteia şi aveau totodată misiunea să informeze despre ce văzuseră, ajunseră curînd nişte informatori şi şantajişti; ei terorizau şi storceau bani, meserie atît de profitabilă încît numărul lor crescu de la cîteva sute, la zece mii, sub împăraţii slabi şi indolenţi. Corupţia generală în justiţie şi administraţie îşi făcu apariţia paralel cu întărirea autocraţiei. Demnitatea cetăţeanului roman dispăru odată cu libertatea sa, sub povara unei autocraţii de tip asiatic...

Capitolul XVIII

CARACTERUL LUI CONSTANTIN. RĂZBOIUL CU GOȚII. MOARTEA LUI CONSTANTIN. ÎMPĂRȚIREA IMPERIULUI ÎNTRE CEI TREI FII AI SĂI. RĂZBOIUL CU PERȘII. MOARTEA TRAGICĂ A LUI CONSTANTIN CEL TÎNĂR ȘI A LUI CONSTANS. UZURPAREA LUI MAGNENTIUS. RĂZBOIUL CIVIL. VICTORIA LUI CONSTANȚIUS

Caracterul suveranului care a strămutat sediul imperiului și a introdus schimbări atît de importante în constituția civilă și religioasă a țării sale, a atras atenția și a împărțit părerile oamenilor. Prin zelul recunoscător al creștinilor, eliberatorul Bisericii a fost împodobit cu toate atributele unui erou, sau chiar ale unui sfînt, pe cînd nemulțumirea partidei învinse l-a comparat pe Constantin cu cel mai abject dintre acei tirani care, prin slăbiciunile și viciile lor, dezonorează purpura mperială. Aceleași păreri au fost perpetuate, într-o anumită măsură de generațiile următoare; chiar și în vremea noastră ele fac din Constantin un erou demn cînd de satiră, cînd de elogii. Îmbinînd fără patimă acele defecte ce-i sînt recunoscute pînă și de cei mai înflăcărați admiratori și virtuțile ce nu-i sînt tăgăduite nici de cei mai implacabili dușmani, nădăjduim să schițăm un portret just al acestui om extraordinar, un portret pe care adevărul și imparțialitatea istoriei să-l adopte

fără a roși.[1] Încercarea zadarnică de a amesteca culori atît de discordante și de a împăca calități atît de contradictorii riscă însă să creioneze o figură mai degrabă monstruoasă decît omenească, afară de cazul cînd e privită într-o lumină distinctă, proprie ei, separînd cu grijă diferitele perioade ale domniei lui Constantin.

Atît persoana cît și mintea lui Constantin fuseseră înzestrate cu cele mai alese daruri ale naturii. Statura sa era înaltă, atitudinea — maiestoasă, ținuta — plină de grație. Puterea sa fizică și vioiciunea spiritului său se manifestau în toate îndeletnicirile unui bărbat; din cea mai timpurie tinerețe pînă la o vîrstă foarte înaintată, el își menținu vigoarea trupului printr-o strictă castitate și cumpătare. În societate, era încîntat cînd avea prilejul unei conversații cu caracter familiar; deși își îngăduia uneori să ironizeze, cu mai puțină reținere decît ar fi cerut-o demnitatea gravă a rangului imperial, curtenia și liberalitatea manierelor sale cîștigau inimile tuturor celor ce se apropiau de el. Sinceritatea sa, atunci cînd arăta prietenie, a fost pusă la îndoială; totuși au existat împrejurări în care a dovedit că era capabil de o legătură caldă și durabilă. Faptul că nu avea cultură nu-l împiedicase să aprecieze just valoarea învățăturii, și atît artele cît și științele beneficiară de protecția sa generoasă. În soluționarea treburilor de zi cu zi, hărnicia sa era neobosită; inteligența sa vie se exersa necontenit: citea, scria sau medita, audia ambasadorii și examina plîngerile supușilor săi. Chiar și cei care contestau justețea măsurilor luate de Constantin, erau nevoiți să recunoască măreția concepțiilor sale și răbdarea cu care își executa proiectele și-și urmărea țelurile cele

[1] *Nu ne vom înșela asupra lui Constantin crezînd tot răul ce-l spune despre el Zosimus și tot binele ce-l spune Eusebius* (în limba franceză în original). Fleury, *Hist. Ecclésiastique*, vol. III, p. 233. Într-adevăr, Eusebius și Zosimus reprezintă cele două extreme: lingușirea și invectiva. Nuanțe intermediare sînt exprimate de acei scriitori al căror caracter sau situație a moderat într-o măsură mai mică sau mai mare influența zelului lor religios.

mai greu de atins, fără ca prejudecățile educației, sau strigătele mulțimii să-l abată din cale. În luptă, el insufla ostașilor propria sa energie, conducîndu-i cu talentul unui general desăvîrșit; victoriile remarcabile, pe care le-a obținut asupra dușmanilor interni și externi ai statului, trebuie atribuite mai degrabă capacităților sale, decît norocului. Iubea gloria ca răsplată, poate chiar ca imbold, al acțiunilor sale. Pericolele ce le comporta propria sa situație, caracterul rivalilor săi, conștiința meritelor sale superioare, precum și speranța că izbînda sa va restaura pacea și ordinea pe întinsul frămîntatului imperiu, justifică ambiția nemăsurată, care din clipa cînd a acceptat purpura imperială la York, apare ca pasiunea majoră a sufletului său. În războaiele civile pe care le-a dus împotriva lui Maxentius și Licinius, el își cîștigase de partea sa simpatia poporului, care compara viciile evidente ale acestor tirani, cu înțelepciunea și dreptatea ce păreau să călăuzească, în genere, administrația lui Constantin.[1]

Dacă împăratul Constantin și-ar fi aflat moartea pe malurile Tibrului, sau chiar pe șesul de la Adrianopol acesta ar fi fost portretul pe care istoricii, cu cîteva excepții, l-ar fi transmis posterității. Dar modul în care și-a încheiat domnia (conform părerii moderate, ba chiar blînde a unui scriitor contemporan) l-a făcut să-și piardă locul pe care îl dobîndise printre cei mai merituoși suverani romani.[2] Viața lui August

---

[1] Datele despre virtuțile lui Constantin sînt culese în cea mai mare parte din relatările lui Eutropius și Victor cel tînăr, doi păgîni sinceri, care au scris după stingerea familiei sale. Pînă și Zosimus și împăratul Iulian confirmă curajul personal și succesele sale militare.

[2] Vezi Eutropius, X, 6: *La începutul domniei se putea compara cu cei mai buni împărați, la sfîrșit, cu cei mediocri.* Judecind după vechea versiune elină a lui Poeanius (edit. Havercamp p. 697) înclin să cred că Eutropius scrisese la început *vix mediis* (sensul citatului ar fi fost atunci: *abia dacă se putea compara cu cei mediocri* — n.c.), și că monosilaba jignitoare a fost lăsată la o parte prin inadvertența voită a celor care au transcris textul. Aurelius Victor exprimă părerea generală printr-un proverb vulgar și obscur.

arată cum un tiran al republicii se schimbă treptat, aproape imperceptibil într-un părinte al țării sale și al omenirii. Viața lui Constantin ne dezvăluie un erou care, după ce inspirase atita vreme dragoste supușilor și groază inamicilor săi degenerează într-un monarh crud și desfrînat, corupt de soarta sa norocoasă, sau pe care victoriile îl scutesc de a se mai preface. Pacea generală, caracteristică ultimilor paisprezece ani ai domniei lui, a fost mai degrabă o perioadă de splendoare aparentă decît de adevărată prosperitate, iar bătrînețea lui Constantin a fost dezonorată de acele vicii opuse, dar care nu se exclud: rapacitatea și risipa. Tezaurele dobîndite din palatele lui Maxentius și Licinius fură risipite fără noimă. Diferitele inovații introduse de învingător fură continuate cu cheltuieli sporite. Costul construcțiilor, al întreținerii curții și al festivităților sale cereau resurse abundente și imediate, iar oprimarea popoarelor era singura cale de a întreține măreția suveranului.[1] Favoriții săi nemernici, îmbogățiți de generozitatea nemărginită a stăpînului lor, abuzau nepedepsiți de posibilitatea jafului și a corupției.[2] O decădere generală se resimțea în toată administrația publică și împăratul însuși, deși se bucura mai departe de ascultare din partea supușilor, își pierdu treptat stima lor. Veșmintele și manierele pe care, spre apusul vieții sale, le adoptase, nu făcură decît să-l înjosească în ochii omenirii. Fastul asiatic introdus de trufia lui Diocletian deveni molatic și efeminat în persoana lui Constantin. El e reprezentat cu păr fals de diferite culori, migălos aranjat de către dibacii artiști ai timpului, cu o diademă de modă nouă, mai costisi-

---

[1] Iulian, *Orat.*, 1, p. 8, într-un discurs măgulitor, pronunțat in fața fiului lui Constantin și *Caesares*, p. 335; Zosimus p. 114, 115. Clădirile maiestoase ale Constantinopolului etc. pot fi citate drept dovadă durabilă și incontestabilă a largheței întemeietorului orașului.

[2] Imparțial Ammianus merită toată încrederea noastră: *Constantin a fost primul care a dat cale liberă lăcomiei celor din anturajul său.* Chiar Eusebius mărturisește abuzul (*Vit. Constantini*), IV, c. 29, 54) și unele dintre legile imperiale indică slab remediul.

toare decît in trecut și cu o puzderie de nestemate și perle, nenumărate colane și brățări și o robă multicoloră de mătase, pe care apar, brodate cum nu se poate mai curios, flori de aur. Sub asemenea veșminte, care erau greu de scuzat chiar și la tiranul și zănaticul Elagabal, cum am putea regăsi oare înțelepciunea unui monarh vîrstnic și simplitatea unui veteran.[1] O minte astfel moleșită de prosperitate și slăbiciuni era incapabilă de a se mai înălța pînă la acea generozitate care disprețuiește suspiciunea și are curajul să ierte. Moartea la Maximianus și a lui Licinius ar putea eventual fi justificată de maximele politice ce se învață la școala tiraniei, dar o relatare imparțială a execuțiilor, sau mai bine zis a omorurilor, care au pătat bătrînețea lui Constantin, vor sugera chiar minților celor mai nepărtinitoare, imaginea unui principe în stare să sacrifice, fără remușcare, legile justiției și sentimentele naturii, pentru a-și da frîu liber patimilor sau pentru a-și realiza interesele.

Crispus, fiul lui Constantin din prima căsătorie, care se ilustrase în cursul războiului cu Licinius, a fost victima unor intrigi de curte, pînă cînd, sub un pretext șubred, a fost ucis din ordinul tatălui său. La fel au fost uciși și mulți prieteni ai lui Crispus.

Prin moartea lui Crispus se părea că imperiul va fi moștenit de cei trei fii ai Faustei, Constantin, Constantius și Constans. Acești tineri prinți fură investiți succesiv cu titlul de „caesar", și anume la zece, douăzeci și treizeci de ani de domnie a tatălui lor[2]. Această măsură, deși tindea să înmulțească

---

[1] Iulian in *Caesaribus* încearcă să-i ridiculizeze pe unchiul său. Totuși, mărturia sa suspectă este confirmată de învățatul Spanheim, pe baza autorității medaliilor (Vezi *Commentaire*, p. 156, 299, 397, 459). Eusebius (*Orat.*, c. 5) afirmă despre Constantin că se îmbrăca pentru public, nu pentru plăcerea lui. Dacă am admite acest lucru, cel mai înfumurat fanfaron n-ar mai avea vreodată nevoie de vreo scuză.

[2] Euseb., *Orat. in Constantin.*, c. 3. Aceste date sînt destul de corecte pentru a justifica oratorul. (Respectiv anii: 313, 323, 333 — O.S.).

viitorii stăpîni ai lumii romane, ar putea fi scuzată, dacă ne gîndim că dragostea părintească este întotdeauna părtinitoare, dar sînt greu de înțeles motivele împăratului, care a periclitat atît securitatea familiei sale cît și a poporului, prin ridicarea nejustificată a ambilor săi nepoți, Dalmatius și Hannibalianus. Primul fu înălțat prin titlul de „caesar" la rang egal cu verii săi. Pentru cel de-al doilea, Constantin inventă noua și ciudata denumire de *nobilissimus*[1], căreia îi anexă măgulitoarea distincție a unui veșmînt de purpură și aur. Dar dintre împărații romani din toate epocile imperiului, numai Hannibalianus a fost distins cu titlul de rege. Această denumire ar fi trezit ura supușilor lui Tiberiu, care ar fi văzut în ea o insultă crudă și grosolană, adusă lor de un tiran capricios. Instituirea unui astfel de titlu, așa cum a apărut în timpul lui Constantin, este o hotărîre stranie și fără legătură cu celelalte măsuri ale sale, căreia greu i-am putea da crezare dacă nu ar fi atestată de medaliile imperiale și de mărturiile scriitorilor contemporani.[2]

Întreg imperiul era adînc interesat de educația acestor cinci tineri, succesorii recunoscuți ai lui Constantin. Exercițiile fizice îi pregăteau pentru oboselile războiului și îndatoririle vieții active. Acei care vorbesc cu un prilej sau altul despre educația sau talentele lui Constantin, mărturisesc că era un excelent săritor și alergător, că era un arcaș iscusit, un călăreț dibaci și un maestru al tuturor armelor folosite fie în serviciul cavaleriei, fie al infanteriei.[3] În același fel, deși poate nu cu același succes, fură cultivate mințile fiilor și nepoților lui

---

[1] Zosim., II, p. 117. Sub predecesorii lui Constantin, *nobilissimus* era mai curînd un epitet vag decît un titlu legal și stabilit.

[2] Spanheim, *Ad. Usu Numismat.* Dissertat. XII, vol. II, p. 357. Ammianus vorbește despre regele roman (XIV, c. 1 și Valesius ad loc). Fragmentul Valesian îl numește „Regele regilor". *Chronicon Paschale* (p. 286) folosind cuvîntul ῥῆγα dobîndește ponderea evidenței latine.

[3] Dibăcia sa în exerciții militare este lăudată de Iulian (*Orat.*, 1, p. 11; *Orat.*, II, p. 53) și recunoscută de Ammianus XXI, c. 16).

Constantin[1]; cei mai celebri profesori ai credinței creștine, ai filozofiei grecești și ai jurisprudenței romane fură invitați prin liberalitatea împăratului să predea tinerilor principi, în timp ce Constantin își rezervă sie însuși misiunea importantă de a-i instrui pe acești tineri în știința guvernării și cunoașterii omenirii. Dar genul lui Constantin se formase la școala adversității și a experienței. În relațiile libere ale vieții particulare și în mijlocul primejdiilor de la curtea lui Galerius, el învățase să-și stăpînească patimile, să le preîntimpine pe cele ale egalilor săi și să-și asigure securitatea lui prezentă și măreția lui viitoare, bizuindu-se pe prudența și fermitatea purtării sale. Succesorii desemnați de el aveau nefericirea de a fi fost născuți și crescuți in purpura imperială. Înconjurați necontenit de o suită de lingușitori, ei își petrecură tinerețea în huzur și în așteptarea unui tron; nici demnitatea rangului lor nu le permitea să coboare o clipă de pe acea înaltă treaptă, de unde caracterele oamenilor nu se arată în toată diversitatea lor. Indulgența lui Constantin îi asocie la o vîrstă foarte fragedă la administrarea imperiului, iar ei studiară arta de a domni în dauna poporului încredințat grijii lor. Tînărului Constantin îi reveni Gallia spre a-și ține acolo curtea iar fratele său Constantius, schimbă acest ținut, vechiul patrimoniu al tatălui său, cu mai bogatele și mai puțin marțialele țării ale Răsăritului. Italia, Iliricul apusean și Africa, fură silite să-l venereze pe Constans, al treilea fiu, drept reprezentant al lui Constantin cel Mare. Dalmatius fu așezat pe frontiera gotică,[2] primind totodată și guvernarea Traciei, Macedoniei și Greciei. Orașul Cezarea fu ales drept reședință pentru Hannibalianus iar provinciile Pontului, Capadociei și Micii Armenii fură destinate să formeze întinderea noului său regat. Împăratul asigură un buget

---

[1] Euseb. in *Vit. Constantin.*, IV, c. 51; Iulian, *Orat.* 1, p.11—16 cu Comentariul minuțios a lui Spanheim. Libanius, *Orat.*, III, p. 109. Constantius se arăta sîrguincios la învățătură, dar slaba sa fantezie l-a împiedicat să izbutească în arta poeziei sau măcar a retoricii.

[2] Care corespundea pe atunci aproximativ cu linia Dunării (n.t.).

corespunzător fiecăruia dintre acești principi și le repartiză trupe de gardă, legiuni și auxiliari în raport cu demnitatea lor și necesitățile de apărare. Miniștrii și generalii de pe lîngă persoana lor erau aleși în așa fel, încît Constantin putea fi sigur că îi vor ajuta și chiar controla pe acești tineri suverani în exercitarea puterii ce le fusese încredințată. Pe măsură ce înaintau în ani și experiență, limitele autorității lor fură lărgite pe nesimțite, însă împăratul își rezerva întotdeauna, pentru el însuși titlul de Augustus; caesarii fură prezentați armatelor și provincialilor, dar în același timp Constantin se îngriji ca fiecare parte a imperiului să dea mai departe aceeași ascultare șefului său suprem[1]. Liniștea de care imperiul se bucură în timpul ultimilor paisprezece ani ai domniei sale nu fu întreruptă decît de revolta demnă de dispreț a unui cămilar din Cipru[2]; sau de intervenția armată, dictată de politica sa, în războaiele cu goții și sarmații.

Ultimii ani a domniei lui Constantin fură ocupați cu aceste războaie, în care, de altfel, nu obținu rezultate — decisive.

La vîrsta matură de șaizeci și patru de ani, după o scurtă boală, Constantin își sfîrși memorabila sa viață în palatul Achyron, în suburbiile Nicomediei, unde se restrăsese pentru a beneficia de aerul curat și cu speranța că băile calde de aici îi vor reface puterile sleite. Demonstrațiile de tristețe, sau cel puțin de doliu, depășiră tot ce se obișnuia mai înainte in asemenea împrejurări. Cu toate pretențiile senatului și poporului vechii Rome, cadavrul defunctului împărat, conform

---

[1] Eusebius (IV, c. 51, 52), cu scopul de a preamări autoritatea și gloria lui Constantin, afirmă că a împărțit Imperiul Roman cum și-ar împărți un cetățean particular averea. Modul în care a distribuit provinciile poate fi găsit la Eutropius, cei doi Victori și fragmentul Valerian.

[2] Datorită vigilenței lui Dalmatius, Calocerus, obucurul conducător al acestei revolte, sau mai bine zis răzmeriță, a fost prins și ars de viu în piața mare a orașului Tarsus. Vezi Victor cel bătrîn, *Cronica* lui Ieronim și îndoielnicele tradiții ale lui Theophanes și Cedrenus.

ultimei sale dorințe, fu transportat în orașul menit să imortalizeze numele și amintirea fondatorului său. Trupul lui Constantin, împodobit cu toate iluzoriile simboluri de mărire, cu purpura și diadema, fu depus pe un pat de aur într-unul din apartamentele palatului, care fusese mobilat și luminat strălucitor pentru această împrejurare. Protocolul curții era mai departe respectat cu strictețe. În fiecare zi, la ora hotărîtă, principalii demnitari ai statului, armatei și curții, apropiindu-se de persoana suveranului lor, cu genunchii plecați și într-o atitutine demnă, îi ofereau omagiul lor tot atît de serios ca și cum acesta ar fi fost încă în viață. Această ceremonie a fost continuată cîtăva vreme și lingușitorii n-au scăpat prilejul de a remarca faptul că dintre toți împărații lumii, Constantin a fost singurul care, printr-o deosebită indulgență a cerului, a domnit și după moartea sa[1].

Dar această domnie nu putea dăinui decît ca o mascaradă și curînd se dovedi că voința celui mai absolut monarh este rar ascultată cînd supușii săi nu mai speră că le va acorda favorurile sau nu se mai tem că-l vor supăra. Aceiași miniștri și generali care se aplecau cu un respect atît de reverențios în fața trupului neînsuflețit al defunctului lor împărat, duceau convorbiri secrete pentru a-i exclude pe cei doi nepoți ai săi, Dalmatius și Hannibalianus, de la partea pe care el le-o destinase în succesiunea imperiului. Cunoaștem prea puțin curtea lui Constantin pentru a ne forma o părere asupra adevăratelor motive care i-au influențat pe conducătorii conspirației; tot ce putem presupune e faptul că aceștia, îmboldiți de gelozie, doreau să se răzbune pe prefectul Ablavius, un favorit trufaș care condusese multă vreme consiliul și abuzase de încrederea

---

[1] *Funeraliile au avut loc în cetatea ce li poartă numele și poporul roman le-a săvîrșit cu mare tristețe* (Aurelius Victor). Constantin și-a pregătit un mormînt magnific în biserica Sfinților Apostoli (Euseb., IV, c. 60). Cea mai bună, și într-adevăr singura relatare a bolii, morții și funeraliilor lui Constantin se află în cartea a patra a vieții sale scrisă de Eusebius.

fostului împărat. Argumentele prin care ei solicitau ajutorul soldaților și al poporului erau însă cu mult mai evidente; conspiratorii puteau să insiste cu toată dreptatea și buna cuviință asupra rangului superior al copiilor lui Constantin, arătînd cît e de primejdios a înmulți numărul suveranilor și al nenorocirilor iminente care amenințau țara, din cauza discordiei atîtor principi rivali, nelegați prin calde sentimente frățești. Complotul fu urzit cu multă grijă și în cea mai adîncă taină, pînă cînd fu obținută o declarație unanimă, făcută cu voce tare, din partea armatei, care spunea că aceasta nu va răbda ca altcineva decît fiii regretatului lor împărat să domnească asupra Imperiului Roman.[1] Tînărul Dalmatius, legat de rudele sale colaterale prin prietenie și interes, e considerat a fi moștenit multe din talentele marelui Constantin; dar în această împrejurare el pare să fi urmărit a-și satisface acele pretenții îndreptățite pe care el, și nobilul său frate le puteau trage de pe urma generozității unchiului lor. Surprinși și copleșiți de valul de mînie al maselor și odată căzuți în mîinile implacabililor lor dușmani, e posibil ca Dalmatius și fratele său să nu fi avut putința nici să fugă nici să reziste. Soarta lor nu se hotărî pînă la sosirea lui Constantius, al doilea[2], și poate cel mai favorizat dintre fiii lui Constantin.

În timp ce se afla pe patul de moarte, împăratul încredințase grija funeraliilor sale pietății lui Constantins, aflat în provinciile răsăritene din vecinătate. Acest principe a putut cu ușurință să se deplaseze mai grabnic decît frații

---

[1] Eusebius (IV, c. 68) își încheie povestirea cu această declarație de credință a armatei evitînd să înfățișeze odiosul masacru care a urmat.

[2] Eutropius schițează pe scurt caracterul lui Dalmatius punîndu-l într-o lumină favorabilă (X, 9). Dat fiind că atît Ieronim cit și *Cronica alexandriană* menționează amil al treilea al Cezarului, care n-a început înainte de 18 sau 24 septembrie 337, este sigur că aceste clici militare au durat aproximativ patru luni.

săi, care își aveau reședința în depărtatele lor provincii din Italia și Gallia. De îndată ce puse stăpînire pe palatul din Constantinopol, prima sa grijă fu să liniștească temerile rudelor sale, jurînd solemn că va veghea să nu li se întîmple nici un rău. A doua preocupare a sa fu să-și satisfacă cruzimea; un fals evident fu atestat de o persoană avînd caracterul cel mai sacru. Constantius primi din mîinile episcopului de Nicomedia un sul cu efect fatal, despre care se afirma că era adevăratul testament al tatălui său, în care împăratul își exprima bănuiala că a fost otrăvit de frații săi și îi implora pe fiii lui să-i răzbune moartea și să-și salveze propria lor viață, prin pedepsirea vinovaților.[1] Vociferările furioase ale soldaților, care se declarară dintr-o dată dușmani, judecători și călăi înăbușiră toate argumentele aduse de acești nefericiți principi pentru a-și apăra viața și onoarea, împotriva unei acuzații atît de neverosimile. Spiritul și chiar forma procedurii legale, fură violate de mai multe ori în cadrul unui masacru dezlănțuit fără nici o noimă; acestui măcel îi căzură victimă verii săi, printre care Dalmatius și Hanibalianus erau cei mai iluștri, patricianul Optatus, căsătorit cu o soră a defunctului împărat și prefectul Ablavius, a cărui putere și bogății îi inspiraseră oarecare speranțe de a obține purpura imperială. Grozăvia acestei scene sîngeroase apare într-o lumină și mai oribilă, dacă mai e nevoie de așa ceva, atunci cînd ne amintim despre Constantius însuși că se însurase cu fiica unchiului său Iulius și că-i dăduse vărului său Hannibalianus, în căsătorie, pe soră-sa. Aceste alianțe, pe care politica lui Con-

[1] Am relatat această curioasă anecdotă bazîndu-mă pe autoritatea lui Philostorgius, II, c. 16. Dar dacă un astfel de pretext a fost vreodată folosit de Constantius și de partizanii săi, el a fost înlăturat cu dispreț de îndată ce servise scopului lor imediat. Athanasius (tom. 1, p. 856) menționează jurămîntul lui Constantius garantînd securitatea rudelor sale.

stantius, neţinînd seama de opinia publică[1], le realizase între diferitele ramuri ale casei imperiale, slujiră numai să convingă omenirea că aceşti principi, fiii săi, simţeau la fel de puţină afecţiune conjugală, pe cît erau de insensibili faţă de legăturile de sînge şi de tulburătoarele imbolduri ale tinereţii şi nevinovăţiei. Dintr-o familie atît de numeroasă, numai Gallus şi Iulianus, cei doi copii mai mici ai lui Iulius Constantius fură salvaţi din mîinile ucigaşilor, pînă cînd furia lor, sătulă de măcel, se potoli în oarecare măsură. În lipsa fraţilor săi, împăratul Constantius era cel mai vinovat şi expus mustrărilor de conştiinţă; după multă vreme, el îşi descoperi o slabă şi trecătoare remuşcare pentru aceste orori pe care sfaturile perfide ale miniştrilor săi şi violenţa irezistibilă a oştirilor, le smulseseră tinereţii sale lipsite de experienţă.[2]

Masacrul neamului Flavian fu urmat de o nouă împărţire a provinciilor, care a fost ratificată în cadrul unei în-

---

[1] Căsătoriile între verii primari multă vreme necunoscute, au ajuns cu timpul foarte dese. (Tacit., *Annal.*, XII, 6 şi Lipsius *ad loc.*) Practica a cinci sute de ani nu a fost de ajuns pentru a face să dispară prejudecăţile romanilor, care încă mai considerau oarecum un incest căsătoriile între veri primari. (Augustin, *De Civitate Dei*, XV, 6); şi Iulian, a cărui minte era influenţată de superstiţii şi mînie, stigmatizează aceste căsătorii nefireşti între proprii săi veri cu epitetul plin de oprobiu „*căsătorit* fără să se căsătorească" (*Orat.*, VII, p. 228). De atunci jurisprudenţa canoanelor a fost din nou introdusă; ea a reîntărit această interdicţie, fără a fi însă în stare s-o aplice în legiuirea civilă, sau să o încetăţenească în Europa. Vezi cu privire la aceste căsătorii, Taylor, *Civil Law*, p. 331; Brouer, *de jure Connub.* il, 12; Hericourt, *des Lois Ecclésiastiques*, part. III, c. 5; Fleury, *Institutions du Droit canonique*, vol. I, p. 331, Paris, 1767 şi Fra Paolo, *Istoria del Concilio Trident*, VIII.

[2] Iulian (*ad S.P.Q. Athen.*, p. 270) îl acuză pe vărul lui Constantius că poartă întreaga vină a unui masacru de care el însuşi a scăpat atît de greu. Afirmaţia sa este confirmată de Athanasius, care, din motive cu totul diferite, nu-i era mai puţin duşman lui Constantius (tom. I, p. 856). Zosimus se alătură aceleaşi acuzaţii. Dar cei trei abreviatori, Eutropius şi cei doi Victori, folosesc expresii foarte atenuate: *a permis mai degrabă decît a poruncit; nu se ştie cine a fost sfătuitorul; prin violenţa armatei.*

tîlniri personale a celor trei frați. Constautin, cel mai mare dintre Caesari, obținu cu a oareeare pre-eminență de rang, posesiunea noii capitale, care purta numele său cît și pe a tatălui lor. Tracia și țările din răsărit fură date în patrimoniul lui Constantius și Constans fu recunoscut drept suveran legal al Italiei, Africii și al Illiriei de apus. Armatele se supuseră drepturilor lor ereditare, și cei trei consimțiră, după oarecari întîrzieri, să accepte titlul de „augustus" conferit de senatul roman. Cînd acești principi luară în mîinile lor frînele guvernului, cel mai mare dintre ei avea douăzeci și unu de ani, al doilea douăzeci și al treilea numai șaptesprezece[1]...

După trei ani de domnie comună, Constantin al II-lea este asasinat și cei doi frați rămași domnesc zece ani.

Constans este la rîndul său ucis într-o revoltă militară condusă de Magnentius, un general ambițios, care se proclamă împărat, dar este învins de oștile lui Constantius și silit să-și pună capăt zilelor.

---

[2] Euseb. in *Vit. Constantin.*, IV, c. 69; Zosimus, II, p. 117; Idat. in *Chron.* Vezi două note ale lui Tillemont, *Hist. des Empereurs*, vol. IV, p. 1086—1091. Domnia fratelui mai mare la Constantinopol este amintită numai in *Cronica alexandrină*.

Capitolul XIX

CONSTANTIUS SINGUR ÎMPĂRAT. ASCENSIUNEA ŞI MOARTEA LUI GALLUS. PERICOLUL ŞI ASCENSIUNEA LUI IULIAN. RĂZBOAIELE CU SARMAŢII ŞI PERŞII. VICTORIILE LUI IULIAN ÎN GALLIA

Provinciile despărţite ale imperiului fură din nou unite prin victoria lui Constantius, suveran slab, lipsit de merite personale, atît în timp de pace, cît şi în timp de război; fiindcă se temea de generalii săi şi n-avea încredere în miniştri, singura urmare a izbînzii sale a fost instaurarea eunucilor asupra lumii romane. Aceste fiinţe nefericite, antice creaţii ale geloziei şi despotismului oriental[1], au fost introduse în Grecia şi la Roma prin contaminarea cu luxul asiatic.[2] Eunucii şi-au cucerit repede un loc în lumea romană;

[1] Ammianus (XIV, c. 6) acuză cruda ingeniozitate a reginei Semiramida, care se presupune că a domnit cu o mie nouă sute de ani î.e.n. de a fi practicat prima oară castrarea. Folosirea eunucilor datează din antichitatea timpurie, în Asia şi în Egipt. Ei sînt menţionaţi în legea lui Moise, Deuteron, XXIII, 1. Vezi Goguet, *Origine des Loix*, etc., Part. 1, I, c. 3.

[2] *Ai spus că vrei un eunuc deoarece numai reginele se folosesc de ei*, Terenţiu, *Eunucul*, act. I, sc. 2. Această piesă este tradusă după Menandru; versiunea originală trebuie să fi apărut curînd după cuceririle răsăritene ale lui Alexandru.

detestați, ca niște monstruoși curteni ai unei regine egiptene[1], în timpul lui August, ei fură acum primiți în sînul familiilor romane de către matroane, senatori bă chiar de împărați.[2] Supuși unor severe restricții prin edictele lui Domițian și Nerva[3], răsfățați de Dioclețian cel trufaș, reduși la o situație umilă de prudența lui Constantin[4], ei se înmulțiră acum în palatele fiilor săi degenerați, deveniră experții consiliilor secrete ale lui Constantin, iar cu timpul dobîndiră conducerea acestora. Aversiunea și disprețul cu care eunucii au fost priviți în chip statornic pare să le fi deformat caracterul; se spunea despre ei că sînt străini de sentimentele generoase și de faptele mari iar purtarea lor

---

[1] *Soldatul... poate fi sclavul castratului cu chip antipatic?* Horat. *Carm.* v. 9 și Dacier *ad loc.* Prin cuvîntul *spado (sterp, neroditor* n.c.*)*, romanii exprimau foarte viu oroarea lor față de această stare de mutilare. Denumirea grecească de eunuci, care a precumpănit cu timpul, suna mai blînd și avea un înțeles mai ambigu. (εὐνοῦχος, *păzitorul patului, adică al femeilor* n.c.).

[2] Să-l menționăm numai pe Posides, un libert și eunuc a lui Claudius, spre folosul căruia împăratul a prostituat unele dintre cele mai onorabile recompense pentru bravură. Vezi Sueton. in *Claudio*, c. 28. Posides a investit o mare parte din averea sa în clădiri. *Cînd castratul Posides a învins Capitoliul nostru* (Iuvenal., *Sat.* XIV).

[3] *A interzis să fie castrați vierii* (Sueton. în *Domitian.*, c. 7). Vezi Dio Cassius, LXVII, p. 1101; LXVIII, p. 1119.

[4] Există un pasaj în *Hist. August.* (p. 137) in care Lampridius, lăudîndu-i pe Alexander Severus și pe Constantin pentru că au înfrînat tirania eunucilor, deplînge relele pe care aceiași eunuci le-au prilejuit sub alte domnii: *La aceasta se adaugă și faptul că n-a avut eunuci nici în consilii, nici în servicii; ei sînt singurii care îi distrug pe principi, fiindcă vor să trăiască după obiceiul neamurilor sau regilor Persiei; îndepărtîndu-i pe regi de popor și de prieteni, avînd de transmis* o *știre, o comunică altfel de cum au primit-o; ei îl țin pe împărat ca într-o închisoare și, săvîrșindu-le pe toate, au grijă înainte de toate ca nu cumva să afle ceva* (Lampr. *Alex. Sever.*, c. 66).

aproape că adeverea presupunerea[1]. Dar eunucii erau abili în arta lingușirii și a intrigilor; ei îl dominau pe Constantius alimentîndu-i pe rînd temerile, indolența și vanitatea[2]. Privind printr-o oglindă mincinoasă plăcuta aparență a prosperității publice, el le permitea cu indolență să primească plîngerile provinciilor nedreptățite, să adune comori imense prin vînzarea justiției și a onorurilor, să dezonoreze cele mai importante demnități prin promovarea celor care cumpăraseră din mîinile lor puterea de a împila poporul[3] și să-și satisfacă pica pe care le-o purtau acelor spirite independente, puține la număr care refuzau cu trufie să solicite protecția unor sclavi. Dintre acești sclavi, cel mai de seamă era șambelanul Eusebius, care se bucura de o influență atît de absolută asupra suveranului cît și asupra curții, încît s-a putut afirma despre Constantius, cum spune cu sarcasm un istoric imparțial, că avea oarecare trecere pe lîngă arogantul său favorit.[4] La sugestia sa vicleană, împăratul a fost

---

[1] Xenofon (*Cyropaedia* VII, p. 540) a expus așa-zisele motive care l-au determinat pe Cyrus să încredințeze eunucilor paza propriei sale persoane. El observase la animale că, deși castrarea le domolea firea violentă, nu le micșora puterea sau inteligența; s-a convins că izolarea aceasta de restul oamenilor i-ar putea lega mai strîns de persoana binefăcătorului lor. Dar părerea lui Cyrus este infirmată de o îndelungată experiență. E posibil ca uneori eunucii să se fi distins prin fidelitatea, curajul și talentele lor, dar dacă examinăm întreaga istorie a Persiei, Indiei și Chinei, vom constata că ori de cîte ori puterea a fost lăsată pe mîna eunucilor, aceasta a însemnat întotdeauna declinul și căderea oricărei dinastii.

[2] Vezi Ammianus Marcellinus, XXIII, c. 4. Imparțialitatea relatării sale justifică invectivele lui Mamertinus, ale lui Libanius, și chiar ale lui Iulian, care au acoperit cu insulte viciile curții lui Constantius.

[3] Aurelius Victor critică neglijența suveranului său în alegerea guvernatorilor provinciilor și a generalilor armatei și își încheie istoria cu o observație foarte îndrăzneață și anume, că sub un suveran slab este mult mai periculos să ataci miniștri, decît chiar pe stăpînul lor.

[4] *Dacă ce se spune este adevărat, multe putea Constantius*, Ammian., XVIII, c. 4.

convins să aprobe condamnarea nefericitului Gallus și să adauge o nouă crimă la acel lung șir de omoruri monstruoase, care pătează onoarea neamului lui Constantin.

Gallus și Iulian, cei doi nepoți minori ai lui Constantius scăpaseră de masacrul în care-și aflase moartea restul familiei lor, pe cînd unul avea doisprezece și celălalt șase ani, și fură închiși într-o cetate din Cezarea. La douăzeci și cinci de ani, primul fu proclamat caesar și însărcinat cu administrarea Asiei Mici, dar după cîțiva ani fu asasinat. Al doilea, Iulian, fu numit la rîndul său caesar, în 355. El apără Gallia de atacurile barbarilor germani și se sili să refacă această provincie devastată și secătuită, printr-o bună și dreaptă administrare.

Grija părintească pentru pacea și fericirea supușilor săi erau principiul după care se călăuzea, sau părea să se călăuzească, administrația lui Iulian.[1] El consacra răgazul lunilor de iarnă treburilor guvernării civile și părea să-și asume cu mai multă plăcere rolul de magistrat decît acela de general. Primăvara, înainte de a pleca în campanie, împăratul încredința guvernatorilor civili cele mai multe dintre litigiile publice sau particulare care fuseseră deferite tribunalului său, dar la întoarcere revizuia cu grijă procedura după care fuseseră judecate, atenua rigorile legii și pronunța o a doua sentință care-i privea pe judecătorii înșiși. Iulian era mai presus de orice ispită care poate să pună la încercare un spirit virtuos și scrupulos pînă la indiscreție, cînd era vorba de a se face dreptate; iată-l potolind cu calm și demnitate, un avocat pătimaș, care îl urmărea pentru abuzuri pe guvernatorul provinciei Narbona: „Cine va fi vreodată găsit vinovat, exclamă vehementul Delphidius, dacă e destul să negi?" „Și cine, re-

1 Ammian, XVI, 5; XVIII, 1. Mamertinus in *Panegyr. Vet.*, XI, 4.

plică Iulian, va fi vreodată nevinovat, dacă e destul să afirmi?“ În problemele generale ale păcii și ale războiului interesul suveranului este de obicei același cu al poporului, dar Constantius s-ar fi socotit adînc lezat, dacă virtuțile lui Iulian l-ar fi lipsit de vreo parte a tributului pe care îl storcea dintr-o țară asuprită și secătuită. Suveranul, învestit cu însemnele regalității, își propunea într-adevăr să pedepsească pe unii funcționari mărunți, indolenți și lacomi, să dea în vileag corupția acestora și să introducă un sistem mai echitabil și mai simplu de a strînge impozitele. Dar administrarea finanțelor era încredințată spre mai mare siguranță lui Florentius, prefect pretorian al Galliei, un tiran efeminat, incapabil de milă sau remușcare; în timp ce, în fața anumitor neajunsuri, Iulian era înclinat să se acuze mai degrabă pe sine și propriul său fel de a se purta, semețul său ministru se plîngea împăratului chiar și pentru cea mai cuviincioasă și mai blîndă opoziție pe care o întîmpina din partea altora. În vreme ce Caesarul respingea cu oroare ordinul pentru perceperea unei noi taxe extraordinare, un impozit suplimentar pe care prefectul i-l supunea spre aprobare, curtea lui Constantius se simțea jignită fiindcă acesta, împotrivindu-se să semneze ceea ce-i propunea ministrul, își justifica refuzul înfățișînd un tablou fidel al mizeriei publice. Ne bucură cînd citim despre sentimentele care îl animau pe Iulian, exprimate de el însuși cu căldură și fără sfială, într-o scrisoare către unul dintre prietenii săi cei mai intimi. După ce-i înfățișează felul în care se purtase, Iulian continuă astfel: „Era oare cu putință ca discipolul lui Platon și Aristotel să procedeze altfel decît am făcut-o eu? Îi puteam cumva părăsi pe nenorociții supuși încredințați mie? Nu eram chemat să-i apăr de vătămările repetate ale acestor bandiți neîndurători? Un tribun care își părăsește postul este pedepsit cu moartea și lipsit de onorurile funeraliilor. Cu ce drept aș putea eu pronunța o sentință prin care să-l condamn, dacă, în clipa primejdiei, eu însumi neglijez o datorie

mult mai sfîntă şi mult mai importantă? Dumnezeu m-a pus în acest loc înalt; providenţa sa mă va păzi şi susţine. De va fi să sufăr, mărturia unei conştiinţe pure şi drepte. îmi va aduce mîngîiere. Măcar de mi-ar fi îngăduit Cerul să mai am un sfetnic ca Sallustius. Dacă vor crede că e cazul să-mi trimită un înlocuitor, mă voi supune fără rezistenţă şi prefer să profit de un scurt răgaz pentru a face bine, decît să mă bucur timp îndelungat, fără ca nimic să mă îngrădească, de putinţa de a face rău."[1]

Situaţia precară şi dependentă a lui Iulian scotea la iveală calităţile sale şi-i ascundea defectele. Tînărul erou care sprijinea în Gallia tronul lui Constantius nu avea voie să ia măsuri care să pună capăt tarelor administrative, dar el avu curajul să uşureze sau să deplîngă mizeria poporului. Numai dacă i-ar fi fost cu putinţă să reînvie spiritul războinic ăl romanilor, sau să introducă arta meşteşugurilor şi rafinamentul printre sălbaticii lor duşmani, Iulian ar fi putut nutri în chip raţional speranţa de a asigura liniştea publică, fie prin pacificarea, fie prin cucerirea Germaniei. Totuşi, victoriile lui Iulian au oprit pentru scurt timp invaziile barbarilor şi au întîrziat ruina Europei apusene...

...Influenţa sa binefăcătoare făcu să renască oraşele Galliei, care suferiseră atîta vreme neajunsurile discordiei civile, ale războaielor barbare şi ale tiraniei interne; locuitorii sperau din nou că se vor putea bucura de roadele muncii şi odată cu aceasta reînvie spiritul lor întreprid. Agricultura, manufactura şi comerţul, înfloriră iarăşi sub protecţia legilor şi *curille*, sau corporaţiile civile, numărară de astă dată în rîndurile lor membri activi şi respectabili. Tineretul nu se mai temea de căsătorie, cei căsătoriţi nu

---

[1] Ammian., XVIII, 3; Iulian. *Epistula XVII* (edit. Spanheim). O astfel de purtare aproape că justifică lauda adusă de Mamertinus: *Cursul acelui an a fost împărţit astfel încît, fie că i-a ţinut în frîu pe barbari, fie că a restabilit legile în folosul cetăţenilor; a luptat neîncetat cînd împotriva duşmanilor, cînd împotriva viciilor.*

se mai temeau de progenitură, sărbătorile publice şi particulare erau celebrate cu fastul obişnuit, iar schimburile frecvente şi sigure între provincii dovedeau că prosperitatea poporului e un fapt real.[1] O minte ca a lui Iulian îşi dădea, fireşte, seama de fericirea generală care i se datora; dar el privea cu o deosebită satisfacţie şi plăcere oraşul Paris, unde îşi avea reşedinţa sa de iarnă, pentru care avea o slăbiciune.[2] Acea splendidă capitală, care astăzi cuprinde un vast teritoriu pe ambele maluri ale Senei, era la începuturile ei o aşezare ce se întindea doar pe mica insulă din mijlocul rîului. Fluviul scălda picioarele zidurilor, iar în oraş se putea ajunge pe două poduri de lemn. O pădure acoperea malul nordic al Senei, dar la Sud, terenul care astăzi poartă numele Universităţii se acoperi pe nesimţite cu case; un palat, un amfiteatru, băi publice, un apeduct şi un cîmp al lui Marte, destinat exerciţiilor trupelor romane, alcătuiră curind podoaba oraşului. Asprimea climei era temperată de vecinătatea oceanului şi, cu oarecari precauţii, deduse din experienţă, viţa de vie şi smochinul erau cultivate cu succes. Dar în iernile grele, apele Senei îngheţau straşnic şi imensele blocuri de gheaţă care pluteau în josul ei puteau fi asemuite de un asiatic cu blocurile de marmură extrase din carierele Frigiei. Destrăbălarea şi corupţia Antiohiei îi aminteau lui Iulian obiceiurile simple ale iubitei sale Luteţii[3], unde distracţiile teatrului erau necunoscute şi dispreţuite. El îi compara indignat pe sirienii efeminaţi cu gallii cei viteji, simpli şi oneşti

---

[1] Libanius, *Orat.* Parental in *Imp. Iulian.*, c. 38 în Fabricius, *Biblioteque Graec.*, tom. VII., p. 263–264.

[2] Vezi Iulian în *Misopogon*, p. 340. Începuturile oraşului Paris sînt ilustrate de Henricus Valesius (ad *Ammian.*, XX, 4), de fratele său Hadrian Valesius, ori de Valois, şi de d'Anville (în notele lor despre vechea Gallie), de abatele de Longueruc *(Description de la France*, vol. I, p. 12, 13) şi de Bonamy (în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, voi. XV, p. 656, 691).

[3] *Iubita Leucetie*, Iulian în *Misopogon.*, p. 340. Leucetia, ori Lutetia, era vechiul nume al oraşului care, după moda secolului al patrulea, a adoptat denumirea teritorială *Parissii*.

și aproape că le ierta necumpătarea, singura pată a caracterului celtic.[1] Dacă Iulian ar vizita astăzi capitala Franței, ar avea prilejul să discute cu savanți și oameni de geniu, capabili de a înțelege și instrui un discipol al grecilor. El are scuza acea vioaie și grațioasă fantezie a unei națiuni al cărei spirit războinic n-a fost totuși niciodată vlăguit de moleșeală și lux; iar perfecțiunea o atinge la acest popor prețioasa artă ce îndulcește, rafinează și înfrumusețează relațiile vieții în societate i-ar trezi admirația...

---

[1] Iulian în *Misopogon*, p. 359, 360.

Capitolul XXI

PERSECUTAREA EREZIEI. SCHISMA DONATIŞTILOR. CONTROVERSA ARIANĂ. ATHANASIUS. STAREA TULBURE A BISERICII ŞI A IMPERIULUI SUB CONSTANTIN ŞI FIII SĂI. TOLERANŢA PĂGÎNISMULUI

În cursul a paisprezece ani Paul a fost de cinci ori alungat din scaunul episcopal şi a fost reînscăunat, nu atît cu consimţămîntul împăratului, cît datorită populaţiei care a impus acest lucru printr-un act violent; singurul mijloc de a asigura puterea lui Macedonius era moartea rivalului său. Nefericitul Paul a fost tîrît în lanţuri din deşerturile nisipoase ale Mesopotamiei pînă în locurile cele mai pustii ale munţilor Taurus[1], închis într-o temniţă întunecoasă şi strîmtă, lăsat fără hrană şase zile şi în cele din urmă sugrumat din ordinul lui Filip, unul dintre principalii miniştri ai împăratului Constantius.[2] Primul val de sînge care a pătat

---

[1] Cucusus a fost ultima etapă a vieţii şi suferinţelor sale. Aşezarea acestui oraş singuratic la hotarele Capadociei, Ciliciei şi Micii Armenii a stîrnit oarecare nedumerire în rîndul geografilor, dar locul său adevărat ne este indicat de cursul drumului roman de la Caesera la Anazarbus. Vezi Cellarii, *Geograph.*, vol. II, p. 213; Wesseling, ad *Itinerar.*, p. 179, 703.

[2] Athanasius (vol. 1., p. 703, 813, 814) afirmă în termenii cei mai clari că Paul a fost asasinat şi-şi întemeiază afirmaţia nu numai pe zvonul public, dar şi pe mărturia lui Philagrius, unul dintre persecu-

noua capitală a fost vărsat în acest conflict ecleziastic; mulți au pierit de-o parte și de alta, în acele zile de cruntă și neînduplecată răzvrătire a poporului mîniat. Misiunea de a executa sentința de exilare împotriva lui Paul fusese încredințată lui Hermogenes, comandantul general al cavaleriei, dar această misiune i-a fost fatală. Catolicii[1] s-au răsculat în apărarea episcopului lor, palatul lui Hermogenes a fost ars, iar el, ofițerul cu rangul cel mai înalt din imperiu a fost tîrît de călcîie pe străzile Constantinopolului; după ce și-a dat sufletul, cadavrul său a fost lăsat pradă batjocurii trecătorilor.[2] Soarta lui Hermogenes l-a învățat pe Filip, prefectul pretoriului, să acționeze cu mai multă precauție într-o împrejurare asemănătoare. El l-a rugat pe Paul în termenii cei mai blînzi și mai respectuoși să-l însoțească la băile lui Zeuxippus, care comunicau direct cu palatul și cu marea. O corabie care aștepta la scară în grădina palatului, a ridicat îndată pînzele și, mai înainte ca poporul să prindă de veste despre sacrilegiul plănuit, episcopul era gata îmbarcat și în drum spre Thessalonic. Lumea văzu curînd, cu surprindere și indignare, porțile palatului deschizîndu-se și pe uzurpatorul Macedonius, așezat alături de prefect într-un car măreț, înconjurat de soldații din gardă cu spadele trase. Procesiunea militară înaintă pînă la catedrală; atît catolicii, cît și arienii se repeziră cu înverșunare să ocupe acel loc important; iar trei mii o sută cincizeci de persoane și-au pierdut viața în învălmășeală. Macedonius, sprijinit de o armată regulată, a obținut o victorie hotărîtoare, dar episcopatul său a fost tulburat de amenințări și revolte; cauze care pă-

torii arienilor care nu poate fi bănuită ca falsă. Totuși el confirmă faptul că ereticii au pus moartea episcopului Constantinopolului pe seama bolii. Athanasius este copiat în mod servil de Socrates (II, c. 26), dar Sozomenos, mai prudent, își exprimă îndoiala.

[1] Creștinii care au respectat cu strictețe hotărîrile sinodului de la Niceea (n.t.).

[2] Ammianus (XIV, 10) se referă la propria sa relatare a tragicului eveniment; dar acea parte a istoriei sale nu s-a păstrat.

reau să aibă puţine legături cu subiectul disputei erau suficiente spre a aţiţa flacăra discordiei cetăţeneşti. Dat fiind că biserica în care fusese depus trupul marelui Constantin se afla într-o stare proastă, episcopul transportă venerabilele sale moaşte în biserica Sfîntului Acacius. Această măsură prudentă, ba chiar cucernică, a fost prezentată poporului de către toţi cei care aderaseră la doctrina ariană drept o profanare ticăloasă. Partidele adverse ridicară numaidecît armele, terenul sfinţit a fost folosit drept cîmp de bătălie şi unul dintre istoricii ecleziastici a remarcat ca real şi nu ea o figură retorică faptul că, din fîntîna aflată în faţa bisericii se revărsau şuvoaie de sînge care umpleau porticele şi curţile dimprejur. Scriitorul care ar pune aceste încăierări numai pe seama principiilor religioase ar dovedi o slabă cunoaştere a firii omeneşti. Totuşi trebuie să mărturisim că motivul care a indus în eroare mulţimea, zelul sincer şi pretextul care a mascat dezlănţuirea patimilor, au înăbuşit remuşcările ce, în alte împrejurări ar fi urmat acestei dezlănţuiri de furie a creştinilor din Constantinopol.[1]

Provincii întregi au fost pustiite de expediţii militare menite să lichideze credinţa creştinilor care nu era în perfectă concordanţă cu dogma oficială. Convertirea celor de altă credinţă la credinţa oficială se obţinea prin tot felul de brutalităţi şi torturi.

Riturile botezului erau administrate copiilor şi femeilor care, în acest scop, fuseseră smulşi din braţele prietenilor şi părinţilor lor. Gura celor care trebuiau să primească cuminecătura era deschisă cu un mecanism de lemn, în timp ce

[1] Vezi Socrates, II, c. 6, 7, 12, 13, 15, 16, 26, 27, 38 şi Sozomenos, III, 3, 4, 7, 8. L. IV, c. II. 21. Acţiunile Sfîntului Paul din Constantinopol au fost rezumate de Photius (Phot. *Bibliotheca*, p. 1419—1430) care i-a copiat imparţial pe istoricii de mai sus, dar un scriitor modern grec, în stare să scrie despre viaţa unui sfînt fără a adăuga fabule şi miracole, merită oarecare laudă.

anafura le era înfundată pe gît. Sînii tinerelor fete erau fie arşi cu coji de ou încălzite la roşu, fie zdrobiţi neomenos între scînduri ascuţite şi grele[1]...

... Dar uneori populaţia opunea o rezistenţă armată şi astfel ţăranii din Paflagonia au masacrat o legiune întreagă, lăsînd patru mii de soldaţi pe cîmpul de bătălie. Luptele dintre diferitele secte ale Bisericii au dat păgînismului putinţa să mai supravieţuiască cîtăva vreme; cetăţenii puneau faţă în faţă toleranţa politeistă şi cruda intoleranţă a creştinilor.

---

[1] Socrates, II, 2, 27, 38; Sozomenos, IV, c. 21. Principalele ajutoare ale lui Macedonius în aplicarea persecuţiilor erau cei doi episcopi din Nicomedia şi Cyzicus, stimaţi pentru virtutea lor şi mai ales pentru caritatea lor. Nu mă pot opri de a aminti cititorului că diferenţa între *Homoousion* şi *Homoiousion* este aproape imperceptibilă, chiar şi pentru un bun teolog.

Capitolul XXII

IULIAN ESTE PROCLAMAT ÎMPĂRAT DE LEGIUNILE DIN GALLIA. MARȘUL ȘI SUCCESUL LUI. MOARTEA LUI CONSTANTIUS. ADMINISTRAȚIA CIVILĂ A LUI IULIAN

Dar atît succesele militare repurtate de Iulian împotriva triburilor germanice de dincolo de Rin, cît și popularitatea cîștigată de administrația sa nepărtinitoare treziră gelozia lui Constantius, stîrnită și alimentată de camarila din jurul său. Prost sfătuit, el încercă să-l dezarmeze pe rivalul său, retrăgînd legiunile din Gallia, dar în anul 361 acestea se revoltă și-l proclamă împărat pe Iulian. După un an de tratative și false declarații de prietenie, conflictul izbucnește pe față și oștile apusene sînt gata să-l înfrunte pe împăratul Răsăritului; pornind din Antiohia, acesta moare însă pe drum și Iulian intră fără a întîmpina vreo opoziție în Constantinopol, unificînd imperiul...

...Reforma curții imperiale a fost unul din primele și cele mai necesare acte ale guvernării lui Iulian.[1] Curînd după intrarea sa în palatul de la Constantinopol, el a avut nevoie de serviciile unui bărbier. De îndată se și prezentă un per-

[1] Reforma curții imperiale este descrisă de Ammianus (XXII, 4.), Libanius *(Orat., Parent.*, c. LXII, p. 288), Mamertinus (in *Panegyr. Vet.*, XI, II), Socrates (III, c. 1.) și Zonaras (tom. III, XII, p. 24).

sonaj superb îmbrăcat. „Am cerut un bărbier şi nu un inspector general de finanţe"[1], exclamă principele cu prefăcută mirare. Împăratul îl întrebă pe bărbier despre veniturile ce le avea de pe urma funcţiei sale şi fu informat că pe lingă un salariu ridicat şi nişte bacşişuri importante, el se mai bucura şi de o alocaţie zilnică pentru douăzeci de servitori şi tot atîţia cai. O mie de bărbieri, o mie de paharnici, o mie de bucătari asigurau în diferite împrejurări luxul imperial, iar numărul de eunuci putea fi comparat numai cu cel al insectelor dintr-o zi de vară.[2] Un monarh care e mai prejos decît supuşii săi în merit şi virtute se distinge prin splendoarea copleşitoare a veşmintelor, a mesei, a clădirilor şi a suitei sale. Palatele mărețe ridicate de Constantin şi de fii săi erau împodobite cu mai multe feluri de marmură colorată şi ornamentate cu aur masiv. Delicatese de mare rafinament erau procurate mai degrabă pentru a satisface vanitatea decît gustul împăraţilor: păsări din ţările cele mai îndepărtate, peşti din mările cele mai neumblate, fructe în afara timpului lor, trandafiri de iarnă şi zăpadă de vară.[3] Mulţimea oamenilor de casă depăşea cheltuiala legiunilor, totuşi puţini dintre ei serveau tronul, sau contribuiau la măreţia sa. Monarhul se dezonora, iar poporul era împilat, prin crearea şi vînzarea unui număr infinit de posturi obscure şi chiar funcţii titulare; cel mai nemernic dintre oameni putea cumpăra pri-

---

[1] Zonaras foloseşte imaginea mai puţin raţională a unui senator. Totuşi un inspector de finanţe îmbogăţit îşi putea dori şi obţine onorurile senatului.

[2] *Mii de bucătari, nu mai puţin frizeri, dar şi mai mulţi slujitori care toarnă vin, o mulţime de organizatori de ospeţe, eunuci în număr mare, mai mare decît cel al muştelor într-un an*, sînt cuvintele lui Libanius, pe care le-am citat în original ca să nu fiu bănuit că exagerez abuzurile curţii imperiale. (În textul lui Gibbon citatul este în greacă.)

[3] Expresiile lui Mamertinus sînt vii şi puternice. *Ba chiar statul se resimţea de pe urma măreţiei prînzurilor şi cinelor, deoarece ospeţele cele mai bogate erau apreciate nu datorită gustului, ci rarităţii bucatelor: păsări de pe alte tărîmuri, peşti din largul mării, poame din alt anotimp, zăpadă în timpul verii, trandafiri în timpul iernii.*

vilegiul de a fi întreținut, fără a lucra, din venitul public. Risipa enormă de personal domestic, lefurile și bacșișurile tot mai mari, ce fură curînd pretinse ca un drept legal, și mita pe care o obțineau de la acei ce se temeau de dușmănia lor, sau le solicitau favorurile, îmbogățeau rapid aceste slugi arogante. Lacomi, venali și în aceeași măsură nesăbuit de cheltuitori, ei abuzau de situația pe care o aveau, fără a ține seama de trecutul sau viitorul ce-i aștepta. Robele lor de mătase erau brodate cu aur, mesele, alese și îmbelșugate. Terenul pe care-și clădeau casele pentru uzul propriu era egal cu suprafața ocupată de ferma unui consul din vechime și cei mai onorabili cetățeni aveau datoria să descalece și să-l salute respectuos pe eunucul imperial, dacă-l întîlneau în cale. Luxul palatului stîrni disprețul și indignarea lui Iulian, care de obicei dormea pe jos, se supunea în silă cerințelor indispensabile ale naturii și se mîndrea nu cu strălucirea pompei imperiale, ci cu disprețul său pentru fastul curții. El se arăta nerăbdător să curme un rău, pe care poporul îl vedea chiar mai mare decît era în realitate, să ușureze sarcinile și să liniștească murmurul oamenilor de rînd, deoarece aceștia suportă mai ușor apăsarea birurilor, cînd sînt convinși că roadele muncii lor sînt folosite în slujba statului. Dar Iulian este acuzat că a purces cu prea mare grabă și cu o severitate nesocotită la realizarea acestei opere salutare. Printr-un singur edict el a făcut ca pustiul să domnească asupra imensului palat din Constantinopol; a concediat în mod brutal toată șleahta de sclavi și servitori, fără ca din spirit de dreptate sau din bunăvoință să cruțe acele slugi credincioase care, prin vîrstă, serviciile aduse casei imperiale, sau sărăcia lor, ar fi putut fi socotite că merită altă soartă.[1] Într-adevăr Iulian era un caracter care rareori își amintea de

[1] Totuși, chiar Iulian era acuzat de a fi dăruit orașe întregi eunucilor (*Orat.* VII, *Împotriva lui Polyclet.* p. 117—127). Libanius se mulțumește să nege calm dar ferm faptul care pare într-adevăr să aparțină mai curînd lui Constantius. Se poate însă ca această acuzație să se refere la vreun caz necunoscut.

maxima fundamentală a lui Aristotel, anume cum că virtutea se află la distanță egală de viciile opuse. Veșmintele splendide și efeminate ale asiaticilor, buclele și sulemenelile, colanele și brățările, atît de ridicole la Constantin, fură îndepărtate fără șovăire de către filozoficul său urmaș. Dar odată cu scliviselele, Iulian împingea lucrurile prea departe; el renunța chiar la o îmbrăcăminte decentă, și părea că se mîndrește cu felul său de a neglija cerințele curățeniei. Într-o piesă satirică, destinată publicului, împăratul discută cu plăcere, ba chiar cu mîndrie, despre lungimea unghiilor și culoarea neagră ca cerneala a mîinilor sale, afirmă că deși cea mai mare parte a trupului său e acoperită de păr, folosește briciul numai pe cap și laudă cu o vizibilă complezență barba neîngrijită și plină de păduchi[1], la care ținea atît de mult, după exemplul filozofilor greci. Dacă Iulian ar fi urmat regulile simple ale rațiunii, primul magistrat al romanilor ar fi disprețuit tot atît exagerările lui Diogene ca și pe cele ale lui Darius...

[1] În *Misopogon* (p. 338, 339) el se descrie foarte curios și cuvintele sale sînt caracteristice. Prietenii abatelui de la Blèterie l-au implorat, în numele națiunii franceze, să nu traducă acest pasaj, atît de jignitor pentru sensibilitatea lor (*Hist. de Jovien*, voi. II., p. 94). Ca și ei, m-am mulțumit cu o aluzie trecătoare.

Capitolul XXIII

RELIGIA LUI IULIAN. TOLERANȚA UNIVERSALĂ. ÎNCERCAREA DE RESTAURARE ȘI REFORMĂ A CULTULUI PĂGÎN. TENTATIVA DE RECONSTRUIRE A TEMPLULUI DIN IERUSALIM. PERSECUȚIA ABILĂ A CREȘTINILOR. ZELUL ȘI NEDREPTĂȚILE RECIPROCE

Caracterizarea de „apostat" i-a dăunat reputației lui Iulian, iar adversarii plini de zel care i-au întunecat virtuțile au exagerat totodată amploarea reală, sau numai aparentă, a greșelilor lui. Părtinitori în ignoranța noastră am putea să ni-l înfățișăm sub chipul unui împărat filozof, care încerca să ocrotească cu un braț drept, sectele religioase ale Imperiului, și să potolească patima religioasă ce înfierbîntase spiritele oamenilor de rînd, din zilele edictelor lui Dioclețian[1], pînă la exilul lui Athanasius. Cercetînd mai profund caracterul și purtarea lui Iulian, figura idealizată a unui suveran care n-a scăpat de corupția generală a vremurilor lui este înlocuită cu o imagine ce-l arată în adevărata sa lumină. Avantajul nostru constă în posibilitatea de a compara cele două portrete ale împăratului; unul este schițat de admiratorii săi fervenți, al doilea de dușmanii lui. Faptele lui Iulian sînt corect relatate de un istoric cumpănit și sin-

[1] Edictele din 303 care dezlănțuie persecuția împotriva creștinilor (n.t.).

cer, spectator imparțial al vieții și morții sale. Declarațiile publice și particulare ale împăratului însuși confirmă mărturia unanimă a contemporanilor săi, iar diferitele sale scrisori exprimă neabătut sentimentele lui religioase, deși o politică chibzuită l-ar fi îndemnat mai curînd să le ascundă decît să le dea în vileag. Iulian era dominat de afecțiunea sa adîncă și sinceră pentru zeii Atenei și Romei[1], dar superstiția zădărnicea și vicia forța unei judecăți luminate; iar fantomele care existau numai în mintea împăratului aveau un efect real și dăunător asupra guvernării Imperiului. Zelul aprins al creștinilor care disprețuiau cultul zeilor plăsmuiți de imaginația celor vechi și le răsturnau altarele, îl făcea pe adeptul lor să se înverșuneze împotriva unei părți foarte numeroase a supușilor săi; dorința de a izbîndi sau rușinea unui eșec îl ispiteau uneori să calce legile prudenței și chiar ale dreptății. Triumful partidului părăsit și combătut de Iulian a acoperit numele său cu stigmatul infamiei; apostatul care a dat greș a fost copleșit de un torent de insule cucernice, iar semnalul a fost dat de trîmbița sonoră[2] a lui Grigore din Nazianz.[3]

---

[1] Transcriu mai jos unele din propriile sale expresii dintr-un discurs religios compus de pontiful imperial pentru a dezaproba cuvintele unui cinic care hulea: *Dar tot la fel m-am temut de zei; îi iubesc, îi cinstesc, și îi venerez; pentru ei sînt gata să sufăr smerit orice rău, așa cum procedează oricine față de împărații buni, față de profesori, părinți sau protectori. (Orat.*, VII, *p.* 212.) S-ar părea că varietatea și abundența de cuvinte a limbii grecești nu se potrivește cu zelul său cucernic.

[2] Cu oarecare elocvență, cu mult entuziasm și încă mai multă vanitate, oratorul adresează discursul său cerului și pămîntului, oamenilor și îngerilor, viilor și morților și mai presus de toate, marelui Constantin. El conchide cu îndrăzneală că a înălțat un monument nu mai puțin durabil și mult mai ușor de susținut decît coloanele lui Hercule. Vezi Grig. Nazianzen, *Orat.*, III, p. 50; IV, p. 134. (Arhiepiscop al Constantinopolului, supranumit „teologul“ și canonizat) (329—389) (n.t.).

[3] Vezi lungul discurs injurios din *Operele* lui Grigore, vol. I., p. 49—134, Paris 1630. A fost publicat de Grigore și prietenul său Vasile (IV, p. 133), cam la șase luni după moartea lui Iulian, atunci

Iulian fusese crescut în modul cel mai cucernic de către episcopul Eusebiu al Nicomediei și pînă la douăzeci de ani primise nu educația „unui erou, ci a unui sfînt"[1]; în activitatea sa zilnică erau incluse rugăciuni, posturi, pomeni și citirea *Evangheliei* în biserică. Fratele său mai mare, Gallus, îmbrățișă „fără rezerve doctrinele creștine, însă acestea nu au influențat niciodată purtarea sa și nu i-au înfrînat pasiunile"[2]. Spirit mai independent, Iulian refuză să urmeze orbește niște precepte impuse de intransigența clerului. Pe timpul acela Asia Mică, unde creștea Iulian, era sfișiată de tulburările produse de controversa lui Arie.

Certurile pătimașe ale episcopilor orientali, neîncetata lor schimbare de crez și motivele profane, ce păreau să le inspire purtarea, l-au făcut pe Iulian să fie din ce în ce mai convins că ei nici nu înțelegeau, nici nu credeau în religia pentru care se luptau cu atîta înverșunare.

Iulian audiază cursurile filozofilor greci și este sedus de mitologia elină, dar, din nefericire, dă crezare și tuturor superstițiilor legate de „misterele" păgîne și de teoriile neoplatoniciene. El este inițiat în misterele secrete de la Efes și Eleusis dar ascunde convertirea sa la păgînism, pînă cînd izbucnește războiul civil cu Constantius, care susținea interesele Bisericii Creștine. Deasemenea, el scrie o carte, astăzi pierdută, în care arată motivele apostaziei sale și combate argumentele teologice ale doctrinarilor creștini.

Creștinii, care priveau cu oroare și indignare apostazia lui Iulian, aveau a se teme cu mult mai mult de puterea decît

---

cînd rămășițele lui fuseseră duse la Tarsus (IV, p. 120), dar in timp ce Iovian se afla încă pe tron (III, p. 54; IV, p. 117). Mi-a fost de mare folos o versiune franceză cu observații tipărită la Lyons, în 1735.

[1] Gibbon, *Decline and Fall, of the Roman Empire*, vol. II, p. 360, J. M. Dent and Sons, 1969.

[2] *Ibid.*, p. 361.

de argumentele sale. La rîndul lor, păgînii, conștienți de zelul său aprins, așteptau și poate chiar ardeau de nerăbdare ca dușmanii zeilor să fie numaidecît supuși persecuțiilor și ca mintea ingenioasă a lui Iulian, pusă în slujba patimii sale religioase, să născocească un mijloc rafinat și crud de a omorî și tortura, metodă pe care înaintașii săi, pradă mîniei lor primitive, însă lipsiți de experiență, să nu o fi cunoscut. Dar atît așteptările, cît și temerile sectelor religioase au fost, după cum s-ar părea, dezamăgite de omenia înțeleaptă a unui suveran[1] care avea grijă de propriu-i renume, de pacea publică și de drepturile omenirii. Exemplele istoriei și reflexiunea ii inspirau lui Iulian convingerea că, dacă bolile trupești pot uneori fi vindecate printr-o metodă violentă dar binefăcătoare, nici fierul, nici focul nu pot dezrădăcina ideile eronate. Victima ce se împotrivește, poate fi tîrîtă pînă la piciorul altarului, dar inima-i e încă plină de oroare și reneagă sacrilegiul mîinii.[2] Persecuția nu face decît să întărească și să înverșuneze patima religioasă și de îndată ce prigoana încetează, cei care s-au arătat slabi în fața ei se reîntorc pocăiți, iar cei care au rezistat sînt onorați ca sfinți și martiri. Iulian își dădea seama că, dacă și-ar fi însușit metodele pline de cruzime ce-l lipsiseră însă de izbîndă pe Dioclețian și pe colegii săi, și-ar fi atras pentru totdeauna în memoria oamenilor numele de tiran și ar fi sporit gloria Bisericii Creștine, care-și trăsese puterea și mărirea din asprimea magistraților păgîni. Toate acestea, precum și teama de a tulbura liniștea unui regim nestabil, explică acel edict demn de un om de stat sau un filozof, prin care Iulian a surprins lumea. El extinde la toți locuitorii lumii romane

[1] Libianus *(Orat. Parent.*, VIII, p. 283, 284) a explicat elocvent toleranța și purtarea prietenului său imperial. Într-o epistolă remarcabilă către locuitorii din Bostra, Iulian însuși *(Epist. LII)* își mărturisește moderația și își trădează zelul, amintit de Ammianus și expus de Grigore *(Orat.* III, p. 272).

[2] Spre a-și dovedi credința in zeii romani, cetățeanul trebuia să facă un sacrificiu la altar, deci să folosească mîinile în acest scop (n.t.).

binefacerile unei toleranțe libere și egale; singura măsură aspră îndreptată împotriva creștinilor este aceea care-i împiedică să-și tortureze compatrioții stigmatizați de ei cu odiosul nume de idolatri și eretici. Păgînii primiră binevoitoarea autorizație, sau mai curînd ordinul categoric, de a-și redeschide toate templele; ei scăpară brusc de legile apăsătoare și de măsurile arbitrare la care fuseseră supuși sub domnia lui Constantin și a fiilor săi.

Iulian a reluat pînă și vechiul titlu de pontif suprem; el și-a propus să reclădească templul lui Solomon la Ierusalim, dar puținii ani ai domniei sale, fanatismul și coeziunea creștinilor n-au permis ca opera sa să fie durabilă, așa că după moartea lui, creștinii și-au recîștigat toate fostele lor poziții și au reînceput cu o violență sporită persecuțiile lor împotriva păgînilor.

Capitolul XXIV

REȘEDINȚA LUI IULIAN LA ANTIOHIA. SUCCESUL EXPEDIȚIEI SALE ÎMPOTRIVA PERȘILOR. TRECEREA FLUVIULUI TIGRU. RETRAGEREA ȘI MOARTEA LUI IULIAN. ALEGEREA LUI IOVIANUS. ACESTA SALVEAZĂ ARMATA ROMANĂ PRINTR-UN TRATAT RUȘINOS

Fabula filozofică compusă de Iulian, intitulată *Caesarii*[1] este una dintre cele mai agreabile și instructive producții ale spiritului celor vechi.[2] În timpul Saturnalelor, cînd domneau libertatea și egalitatea[3], Romulus a pregătit un banchet pentru zeitățile Olimpului, care îl adoptaseră ca pe un demn

[1] Vezi această fabulă ori satiră, p. 306—336 în ediția din Leipzig a operelor lui Iulian. Versiunea franceză a învățatului Ezekiel Spanheim (Paris, 1683) este grosolană, lîncedă și corectă iar notele, dovezile, ilustrațiile, etc., sînt adunate la voia întîmplării formînd o masă de 557 pagini *in-quarto* tipărite strîns. Abatele de la Bléterie *(Vie de Jovien,* vol. I, p. 241—393) a redat mai fericit spiritul, ca și sensul originalului, pe care îl ilustrează cu unele note concise și curioase.

[2] Spanheim (în prefața sa) a discutat în modul cel mai savant etimologia, originea, asemănarea și diferența între satirele grecești, piese dramatice care erau jucate după tragedie și *satirele* latine (de la *Satura = Salată, ghiveci*, n.c.*)* o compoziție variată, fie în proză, fie în versuri. Dar *Caesarii* lui Iulian sînt de o factură atît de originală, încît criticul șovăie în care din cele două categorii să îi situeze.

[3] *Saturnalele* erau serbări în cinsta zeului Saturnus. Începeau la 17 dec. și țineau șapte zile Erau zile de bucurie și libertate absolută cînd sclavii se considerau egali cu stăpînii (n.c.).

tovarăş şi pentru suveranii ce domniseră asupra poporului său războinic şi asupra neamurilor învinse ale lumii. Nemuritorii şi-au luat locul în ordinea cuvenită, pe tronurile lor, iar masa caesarilor a fost aşezată sub lună, în văzduh. Tiranii care ar fi dezonorat societatea zeilor şi a oamenilor au fost aruncaţi de-a valma în prăpastia Tartarului de către inexorabila Nemesis. Ceilalţi caesari înaintează acum ca să-şi ocupe locurile şi în timp ce trec prin faţa sa, bătrînul Silenus, un moralist glumeţ, care ascunde înţelepciunea unui filozof sub masca unui beţiv[1] consemnează maliţios viciile şi părţile rele ale caracterului fiecăruia din ei. De îndată ce banchetul ia sfîrşit, vocea lui Mercur proclamă voinţa lui Iupiter: o coroană cerească să răsplătească meritul cel mai înalt. Iulius Caesar, August, Traian şi Marcus Aurelius sînt aleşi în calitate de cei mai iluştri candidaţi. Nici efeminatul Constantin[2] nu este exclus de la această competiţie onorabilă, iar marele Alexandru este invitat să dispute acest premiu al gloriei cu eroii romani. Fiecărui candidat îi este îngăduit să demonstreze meritele propriilor sale fapte, dar zeii consideră că tăcerea modestă a lui Marcus Aurelius pledează pentru el cu mai multă tărie decît discursurile meşteşugite ale măreţilor săi rivali. Cînd judecătorii acestei extraordinare competiţii purceseră să cerceteze spiritului şi motivul faptelor fiecărui concurent, superioritatea stoicului imperial apăru şi mai hotărîtoare şi de netăgăduit.[3] Alexandru şi Caesar, August, Traian, şi Constantin recunoscură sincer că se străduiseră să dobîndească mai ales faima, puterea,

---

[1] Acest dublu rol al lui Silenus este schiţat cu fineţe în ecloga a şasea a lui Vergiliu.

[2] Orice cititor imparţial trebuie să priceapă şi să condamne părtinirea lui Iulian împotriva unchiului său Constantin şi a religiei creştine. Cu această ocazie, un interes mai înalt îi obligă pe interpreţi să-şi renege credinţa şi să părăsească cauza autorului lor.

[3] Iulian înclina în taină să prefere un grec unui roman. Dar cînd compara serios un erou cu un filozof, îşi dădea seama că omenirea avea mult mai mari obligaţii faţă de Socrate, decît faţă de Alexandru *(Orat ad Themistium,* p. 264).

sau plăcerea; zeii înșiși priveau însă cu respect și dragoste pe un muritor virtuos, care practicase pe tron lecțiile filozofice și care, deși îngrădit de imperfecta condiție umană, aspirase totuși să imite atributele morale ale zeității. Valoarea acestei compoziții plăcute este mărită de rangul autorului ei. Un monarh, care descrie în mod amănunțit și fără temeri viciile și virtuțile înaintașilor săi, e gata să accepte în toate privințele, părerea bună sau proastă pe care o inspiră propria sa purtare.

În ciuda înclinației sale spre filozofie, Iulian se lasă totuși ispitit de trîmbițele gloriei și pornește spre răsărit, pentru a se război cu perșii. După ce la începutul războiului obține o serie de succese și pătrunde dincolo de Eufrat și Tigru, este nevoit să se retragă, și rănit în luptă moare în mijlocul oștirii consternate. Iovianus, ales in pripă de ceilalți generali, e nevoit să accepte o pace rușinoasă spre a salva oștirea romană de moarte sau captivitate.

Capitolul XXV

GUVERNAREA ŞI MOARTEA LUI IOVIANUS. ALEGEREA LUI VALENTINIANUS, CARE ÎL ASOCIAZĂ LA DOMNIE PE FRATELE SĂU VALENS ŞI ÎMPARTE DEFINITIV IMPERIUL ÎN IMPERIUL DE RĂSĂRIT ŞI IMPERIUL DE APUS. REVOLTA LUI PROCOPIUS. ADMINISTRAŢIA CIVILĂ ŞI BISERICEASCĂ. GERMANIA. BRITANNIA. AFRICA. RĂSĂRITUL. DUNĂREA. MOARTEA LUI VALENTINIANUS. CEI DOI FII AI SĂI, GRATIANUS ŞI VALENTINIANUS AL II-LEA ÎI SUCCED LA TRONUL IMPERIULUI APUSEAN

Spre a salva armata romană, care se găsea într-o situaţie disperată, Iovianus, abia ales împărat, fusese nevoit să iscălească o pace ruşinoasă, acceptînd toate condiţiile impuse de perşi. Situaţia Imperiului, frămîntat de reformele lui Iulian, care nu avuseseră încă timp să prindă rădăcini şi de ostilitatea Bisericii Creştine, era foarte tulbure. Armata, sleită şi învinsă, se întoarce într-un marş de şapte luni de la graniţele răsăritene; odată scăpată de încleştarea cu duşmanul, ea începe a cîrti împotriva lui Iovianus, care însă, înainte de a ajunge la Constantinopol, şi în mijlocul nemulţumirii generale, moare la Dadastana, în provincia Galatia.

La moartea lui Iovianus, după zece zile de ezitare, armata îl alege împărat pe Valentinianus, un ofiţer care părea să aibă toate calităţile cerute unui conducător de oşti şi unui guvernator al Imperiului. El îl asociază la domnie pe fratele său Valens şi împarte definitiv Imperiul în două, păstrînd pentru sine Apusul şi lăsîndu-i lui Valens Răsăritul. Valentinianus guvernează timp de unsprezece ani Imperiul Roman de Apus;

el vădeşte admiraţie şi spirit tolerant în interiorul statului, fermitate şi curaj faţă de duşmanii interni şi externi. În timpul domniei sale a avut de luptat mai ales cu picţii şi scoţii, care au invadat nordul Britanniei, şi cu neamurile germanice, mai ales cu alemanii şi burgunzii, împinse din urmă de şuvoiul hun ce se revărsa din Asia. El izbuti să le ţină piept, iar la moartea sa lăsă Imperiul Apusean fiului său Gratianus şi lui Valentinianus al II-lea, pe care din 367 îi asociase la domnie.

Capitolul XXVI

NEAMURILE DE PĂSTORI. ÎNAINTAREA HUNILOR DIN CHINA ÎN EUROPA. FUGA GOȚILOR. EI TREC DUNĂREA. RĂZBOIUL CU GOȚII. ÎNFRÎNGEREA ȘI MOARTEA LUI VALENS. GRATIANUS ÎL INVESTEȘTE PE THEODOSIUS CA ÎMPĂRAT AL IMPERIULUI DE RĂSĂRIT. CARACTERUL ȘI SUCCESELE SALE. PACEA CU GOȚII ȘI AȘEZAREA ACESTORA ÎN IMPERIU

Neamurile de păstori ale Asiei centrale încep să se reverse către Europa; în mișcarea lor spre vest ei împing triburile germanice, care la rîndul lor caută să-și croiască drum spre apus și miazăzi, izbind în fruntariile imperiilor romane. Hunii, care în secolul al treilea al erei noastre invadaseră China, și se întinseseră peste toată Siberia și Turkestanul de astăzi, sînt primii nomazi asiatici care încep să se arate în Europa; ei devin marea primejdie ce amenință Occidentul. Goții îngroziți părăsesc nordul Mării Negre și trec Dunărea căutînd noi teritorii de așezare în Imperiul de Răsărit. Împăratul Valens, care încearcă să le stăvilească invazia, moare în lupta de la Adrianopol, după ce mai înainte se străduise să și-i apropie, oferindu-le posibilitatea să se stabilească în provinciile imperiale, în baza unui tratat de prietenie. Gratianus, care guvernează toată partea de nord a Imperiului Roman de Apus, vine în ajutorul unchiului său dar „e prea tîrziu spre a-l salva și prea slab pentru a-l răzbuna". El desemnează drept succesor al lui Valens pe Theodosius, un general de origine spaniolă, care se distinge în Britannia și Africa și care avea să devină unul dintre cei mai iluștri împărați romani. Theodosius reușește să pună oarecare ordine în provinciile nordice ale imperiului său, dar nu să-i alunge definitiv pe goți dincolo de hotarele acestuia.

Capitolul XXVII

MOARTEA LUI GRATIANUS. DESFIINȚAREA ARIANISMULUI. SF. AMBROSIE. PRIMUL RĂZBOI CIVIL CU MAXIMUS. CARACTERUL, ADMINISTRAȚIA ȘI POCĂINȚA LUI THEODOSIUS. MOARTEA LUI VALENTINIAN AL II-LEA. AL DOILEA RĂZBOI CIVIL CU EUGENIUS. MOARTEA LUI THEODOSIUS

Faima lui Gratianus, înainte ca el să fi împlinit douăzeci do ani, egala renumele celor mai celebri suverani. Firea sa apropiată și prietenoasă îl făcea iubit de cei din jurul său, iar felul său plăcut de a se purta îi atrăgea dragostea poporului. Literații care se bucurau de generozitatea sa recunoșteau bunul gust și elocvența suveranului lor. Soldații admirau deopotrivă curajul său și dibăcia în mînuirea armelor, iar clerul considera umila pietate a lui Gratianus drept prima și cea mai utilă dintre virtuțile sale. Victoria de la Colmar[1] salvase Apusul de o invazie formidabilă și provinciile recunoscătoare ale Răsăritului îi acordau lui meritele lui Theodosius, autorul măreției sale și al securității publice. Gratianus supraviețui acestor evenimente memorabile numai patru sau cinci ani, dar faima sa se risipi chiar din timpul vieții, căci, înainte de a cădea victima unei rebeliuni, el pierduse, în mare parte, respectul și încrederea lumii romane.

[1] Oraș în Alsacia unde goții au fost învinși de către Theodosius, pe atunci general în slujba lui Gratianus (n.t.).

Schimbarea vădită a caracterului și purtării sale nu poate fi pusă pe seama lingușitorilor ce-l covîrșiseră încă din copilărie pe fiul lui Valentinianus; ea nu se datorează nici unor pasiuni tiranice, de care plăcutul tînăr pare să fi fost străin. Cercetînd mai atent viața lui Gratianus am putea, eventual, să deducem adevăratele cauze care au făcut ca poporul să se simtă înșelat și dezamăgit în speranțele sale. În loc să rezulte din experiența și greutățile întîmpinate de el, virtuțile aparente ale acestui împărat erau rezultatele premature și artificiale ale unei educații princiare. Plin de afecțiune, tatăl său se îngrijise necontenit să-i creeze acele avantaje pe care le prețuia, poate, cu atît mai mult cu cît el însuși fusese lipsit de ele; de aceea cei mai vestiți profesori, competenți în toate domeniile științei și artei se trudiseră să modeleze mintea și trupul tînărului prinț.[1] Cunoștințele anevoie transmise de către aceștia erau mereu arătate cu tot dinadinsul și lăudate fără măsură. Firea molatică și docilă a prințului accepta acele reguli dictate de judicioasele lor precepte, iar absența pasiunilor putea fi ușor confundată cu o judecată matură. Preceptorii săi se ridicară treptat la rangul de miniștri și-și asumară responsabilitățile acestora[2], și cum își ascundeau în mod înțelept secreta lor autoritate, împăratul părea să acționeze în mod ferm, moderat și judicios în cele mai importante împrejurări ale vieții și domniei sale. Rezultatele acestei educații îngrijite au rămas însă superficiale; cu toate că dibacii preceptori au călăuzit cu mare grijă pașii elevului lor imperial, ei nu au putut sădi în caracte-

---

[1] Valentinianus acorda mai puțină atenție religiei fiului său, de vreme ce pentru a supraveghea educația lui Gratianus fusese numit Ausonius, un păgin recunoscut. (*Mém. de l'Académie des Inscriptions*, vol. XV, p. 125—138). Faima poetică a lui Ausonius condamnă gustul epocii sale.

[2] Ausonius a fost înaintat pe rînd la postul de prefect al pretoriului pentru Italia (377) și Gallia (378) și, în cele din urmă a fost investit cu consulatul (379). El și-a exprimat recunoștința într-o scriere insipidă și lingușitoare (*Actio Gratiarum*, p. 699—736) care a supraviețuit unor opere mai valoroase.

rul său slab şi indolent acele principii viguroase şi trainice, ce animă acţiunile unui erou în lupta pentru glorie şi fără de care el nu numai că nu-şi află fericirea, dar nu poate nici măcar să trăiască. De îndată ce timpul şi evenimentele i-au îndepărtat pe aceşti credincioşi sfetnici ai tronului, împăratul Apusului coborî pe nesimţite pînă acolo unde-l mîna propriul său caracter, lăsă conducerea pe seama acelor mîini ambiţioase ce stăteau gata să o apuce, şi îşi petrecu timpul liber dedîndu-se celor mai frivole plăceri. Atît la curte, cît şi în provincie nevrednicii săi împuterniciţi scoteau la mezat favorurile şi abuzurile şi era considerat un sacriflegiu să pui la îndoială meritele acestui sistem.[1] Conştiinţa prea credulului împărat era îndrumată de sfinţi şi episcopi[2]; aceştia obţinură un edict imperial ce stabilea că violarea, neglijarea, sau chiar necunoaşterea legii divine constituie o crimă[3]. Printre diferitele exerciţii pe care le practicase în tinereţe, Gratianus dovedise multă străduinţă şi obţinuse rezultate bune la călărie, tragerea cu arcul şi aruncarea suliţei, dar aceste calităţi, care ar putea fi folositoare unui ostaş, el le irosea îndeletnicindu-se fără folos cu vînătoarea. Mari parcuri fură împrejmuite pentru plăcerile imperiale; suprafaţa lor era rezervată unei mulţimi de fiare sălbatice de tot felul, iar Gratianus îşi neglija îndatoririle, ba chiar demnitatea rangului său, ostenindu-se fără rost zile întregi ca să-şi arate dibăcia şi îndrăzneala de vînător. Ambiţia şi dorinţa împăratului roman de a excela

[1] *Codex Iustinian, IX., tit. XXIX*, leg. 2. Această lege comodă a fost revăzută şi promulgată după moartea lui Gratianus, de slaba curte din Milan.

[2] Ambrosio a compus pentru instruirea lui un tratat teologic despre credinţa în Sf. Treime, iar Tillemont *(Hist. des Empereurs*, vol. V, p. 158, 169) îi atribuie arhiepiscopului meritul legilor intolerante ale lui Gratianus.

[3] *Cei care fie din ignoranţă nesocotesc sanctitatea legii divine, fie din neglijenţă o violează şi o ofensează, comit un sacrilegiu. Codex Iustinian.*, IX, tit. XXIX, leg. 1. Theodosius poate pe bună dreptate pretinde că meritul acestei legi înţelegătoare îi revine în parte, şi lui.

într-o artă în care cel mai josnic dintre sclavii săi ar fi putut să-l întreacă, le reamintea numeroşilor spectatori de Nero şi Commodus; dar castul şi cumpătatul Gratianus era străin de viciile lor monstruoase, şi mîinile sale erau pătate numai cu sîngele animalelor.[1]

Purtarea lui Gratianus, care îi înjosea caracterul în ochii omenirii, nu i-ar fi primejduit securitatea domniei dacă armata nu s-ar fi simţit sfidată de înjuriile aduse ei înseşi. Cîtă vreme tînărul împărat se lăsă călăuzit de sfaturile profesorilor săi, el se arătă prietenul şi elevul soldaţilor. Petrecea ore întregi stînd de vorbă cu soldaţii în tabără, iar sănătatea, confortul, recompensele, onorurile cuvenite oştilor sale credincioase, păreau să-l preocupe în cea mai mare măsură. Dar cînd Gratianus începu să dea frîu liber pasiunii sale pentru vînătoare, s-au închegat în mod firesc legături tot mai strînse între el şi cei mai abili dintre tovarăşii distracţiilor sale preferate. Un corp de alani[2] fu primit în serviciul palatului; neîntrecuta lor dibăcie în mînuirea armelor, pe care erau obişnuiţi s-o desfăşoare pe nesfîrşitele şesuri ale Sciţiei, se exercita acum pe o scenă mai restrînsă, în parcurile şi pe terenurile împrejmuite ale Galliei. Gratianus admira talentele şi obiceiurile acestor gărzi favorite, cărora le încredinţa în exclusivitate apărarea persoanei sale şi, ca şi cum ar fi vrut să insulte opinia publică, el apărea adesea în faţa soldaţilor şi a poporului cu arcul lung, tolbele sunătoare şi hainele de blană, care alcătuiau îmbrăcămintea şi armele războinicilor sciţi. Spectacolul nedemn al unui suveran roman care renunţase la purtările şi portul ţării sale in-

[1] Ammianus (XXXI, 10) şi Victor cel tînăr (*Epit.*, c. 47) recunosc virtuţile lui Gratianus, şi acuză sau mai curînd deplîng gustul său degenerat. Paralela odioasă dintre el şi Commodus e salvată de cuvintele, *licet incruentus — deşi nepătat de sînge;* Philostorgius (X, 10 şi Godefroy, p. 412) au evitat poate cu o rezervă similară, comparaţia cu Nero.

[2] Trib nomad din nordul Pontului Euxin, între fluviul Tanais (Don) şi Caucaz, (n.c.)

spira legiunilor scîrbă și indignare.[1] Pînă și germanii, atît de numeroși și demni de temut în armatele imperiului ajunseseră să disprețuiască aspectul straniu și oribil al sălbaticilor nordici, care într-un răstimp de numai cîțiva ani se deplasaseră de pe malurile Volgăi pînă la Sena. Prin taberele și garnizoanele Apusului se auzi ecoul unui puternic murmur de revoltă și cum molatica nepăsare a lui Gratianus nu se îngrijea să stingă primele semne de nemulțumire, teama nu a ținut în frîu lipsa de dragoste și respect. Dar răsturnarea unei guvernări existente este întotdeauna un act ce întîmpină oarecare dificultăți reale și multe dificultăți aparente, iar legea, obiceiul, religia și bunul echilibru dintre puterea civilă și militară, stabilit prin politica lui Constantin, erau pavăza tronului lui Gratianus. Nu este prea important să cercetăm care au fost cauzele revoltei din Britannia. Dezordinea oferă deobicei și împrejurarea favorabilă. Sămînța rebeliunii s-a întîmplat să cadă pe un teren care părea să fie mai rodnic decît oricare altul în zămislirea de tirani și uzurpatori.[2] Legiunile acelei insule izolate erau de multă vreme cunoscute pentru înfumurarea și aroganța lor[3], iar vocea tumultoasă, dar unanimă, a soldaților și a provincialilor proclamă numele lui Maximus. Împăratul, sau rebelul cu acest nume, căci soarta nu-i confirmase încă titlul, se născuse în Spania; el era compatriotul, tovarășul de arme și

[1] Zosimus (IV, p. 247) și Victor cel Tînăr atribuie revolta favorii speciale de care se bucurau alanii și nemulțumirii trupelor romane. Pe cînd Gratianus neglija armata și prefera vechii armate romane pe unii alani, pe care îi atrăsese cu mult aur, aceștia se arătau cum nu se poate mai plini de aroganță și vădeau un suflet de învinși.

[2] *Britannia este o provincie fertilă în tirani*; această expresie memorabilă a fost folosită de Ieronim cu prilejul controversei pelagiene și torturată în fel și chip în cadrul disputelor arheologilor noștri naționali. Revoluțiile din ultima vreme par să justifice imaginea sublimului Bossuet: *această insulă, mai furtunoasă decît mările care o împresoară.*

[3] Zosimus spune despre soldații britanici: *erau cei mai plini de aroganță și cu suflet de învinși.*

rivalul lui Theodosius[1], a cărui înălțare nu o privise fără oarecare emoție, invidie și ură. Împrejurările vieții îl făcuseră să se stabilească de mult în Britannia și nu mi-ar fi prea greu să găsesc unele dovezi ale căsătoriei, pe care se spune că o contractase cu fiica unui nobil bogat din Caernarvonshire.[2] Dar rangul său provincial poate fi pe bună dreptate considerat oarecum ca un exil și o situație obscură; chiar dacă primise vreo funcție civilă ori militară, Maximus nu a fost niciodată investit cu autoritatea de guvernator, sau de general.[3] Calitățile sale, printre care chiar și caracterul său integru sînt recunoscute de scriitorii părtinitori ai timpului; iar aceste merite trebuie să fi fost prea evidente dacă au putut determina niște spirite pătimașe să consimtă o asemenea mărturie în favoarea dușmanului învins al lui Theodosius. Se prea poate ca nemulțumirea să-l fi îndemnat pe Maximus să critice purtarea suveranului său și să încurajeze, poate fără vreun scop inspirat de propria lui ambiție, murmurul oștenilor. Dar în mijlocul tumultului, el refuză cu abilitate, sau cu modestie, tronul și se pare că declarația sa, care arăta răspicat în ce condiții a fost obligat să accepte periculosul dar al purpurei imperiale[4], s-a bucurat de oarecare crezare.

---

[1] Ajuns între timp din general al lui Gratianus, împărat al Răsăritului (n.t.).

[2] Elena, fiica lui Eudda. Capela ei mai poate fi văzută la Caersegont, azi Caer-narvon (*Hist. of England*, vol. I., p. 168) din Rowland (*Roma Antiqua*). Cititorul prudent nu s-ar mulțumi poate cu o asemenea mărturie galeză.

[3] Camden (vol. I, introd., p.c. I) îl face guvernator al Britanniei. Pacatus și Zosimus se străduiseră să prevină această eroare sau fabulație și mă voi apăra prin mărturiile lor hotărîtoare: *Ei, exilații lumii l-au îmbrăcat pe exilatul lor în veșmînt regal*, (in *Panegyr. Vet.* XII, 2), iar istoricul grec e mai puțin echivoc: *Nu s-a întîmplat niciodată ca el însuși* (Maximus) *să aibe vreo dregătorie importantă în provincie.*

[4] Sulpicius Severus, *Dialog* 11, 7; Orosius, VII, c. 34; p. 556. Amîndoi confirmă (Sulpicius fusese supusul său) nevinovăția și meritele sale. Este destul de straniu ca Maximus să fie tratat mai puțin favorabil de Zosimus, adversar pătimaș al rivalului său.

Dar era tot atît de periculos să refuzi imperiul pe cît era să-l accepţi; din clipa în care Maximus îşi călcase datoria de supunere faţă de suveranul său legiuit, el nu mai putea spera să domnească, dar nici măcar să rămînă în viaţă, dacă îşi limita ambiţia la strimtele graniţe ale Britanniei. Îndrăzneţ şi înţelept, el hotărî să preîntîmpine planurile lui Gratianus. Tineretul insulei Britannice se adună sub stindardele sale; iar Maximus invadă Gallia cu o flotă şi o armată atît de numeroasă, încît a fost multă vreme amintită ca emigrarea unei părţi considerabile a neamurilor britanice.[1] În reşedinţa sa paşnică de la Paris, Împăratul fu alarmat de apropierea duşmanilor. Săgeţile pe care Gratianus le irosea zadarnic ucigînd lei şi urşi ar fi putut fi folosite mai onorabil împotriva rebelilor, dar slabele sale strădanii trădau un spirit neputincios; situaţia disperată în care se găsea l-a lipsit de sprijinul ce l-ar mai fi putut găsi la supuşii şi aliaţii săi. În loc să se opună înaintării lui Maximus armatele din Gallia îl primiră cu aclamaţii de bucurie şi loialitate, iar poporul puse pe seama suveranului ruşinea dezertării. Ostaşii cei mai legaţi de serviciul palatului părăsiră stindardele lui Gratianus de îndată ce ele fură desfăşurate în împrejurimile Parisului. Împăratul Apusului fugi către Lyon, cu o suită de numai trei sute de călăreţi; în oraşele aflate de-a lungul drumului, unde nădăjduia să găsească un adăpost, sau cel puţin un loc de trecere, cruda experienţă îl învăţă că toate porţile se închid în faţa celor nefericiţi. Gratianus ar fi putut totuşi ajunge în siguranţă în provinciile fratelui său şi să se întoarcă în fruntea forţelor Italiei şi ale Răsăritului, dacă nu s-ar fi

---

[1] Arhiepiscopul Usher (*Antiquitat. Britan. Eccles.*, p. 107, 108) a strîns cu hărnicie legendele insulei şi ale continentului. Întreaga emigrare a constat din 30.000 de soldaţi şi 100.000 de plebei care s-au stabilit în Bretania. Miresele destinate lor, conduse de sfînta Ursula, 11.000 de fecioare nobile şi 60.000 plebeiene au greşit drumul; ele au debarcat la Cologna şi au fost ucise în chipul cel mai crud de huni. Dar surorile plebeiene au fost lipsite de acelaşi fel de onoruri şi ceea ce e mai grav, Trithemius îndrăzneşte să menţioneze copiii acestor fecioare britanice.

lăsat înşelat de perfidul guvernator al provinciei lyoneze. Gratianus dădu crezare unor declaraţii inspirate de o îndoielnică fidelitate şi se înşela cu speranţa că va primi ajutoare, care oricum, nu-i puteau fi de mare folos; pînă cînd sosirea lui Andragathius, generalul comandant al cavaleriei lui Maximus, puse capăt aşteptării sale. Acest ofiţer hotărît, execută fără remuşcare ordinele, sau intenţiile uzurpatorului. Pe cînd se ridica de la cină, Gratianus fu predat în mîinile asasinului; rugăminţile pioase şi fierbinţi ale fratelui său, Valentinianus, care cerea să i se încredinţeze trupul celui ucis, se dovediră zadarnice.[1] Moartea împăratului fu urmată de aceea a puternicului său general, Mellobaudes, regele francilor, a cărui reputaţie rămase îndoielnică pînă în ultima clipă a vieţii sale, justă recompensă a unei politici obscure şi prea subtile.[2] E cu putinţă ca execuţiile acestea să fi fost necesare pentru a asigura securitatea publică; totuşi norocosul uzurpator, a cărui autoritate a fost recunoscută de toate provinciile din Apus, avu meritul, ba chiar şi satisfacţia de a se putea lăuda că în afară de cei căzuţi în război, triumful său nu a fost pătat de sîngele romanilor.[3]

Evenimentele răscoalei se succedaseră atît de rapid încît lui Theodosius i-a fost imposibil să pornească în ajutorul

[1] Zosimus (IV, p. 248, 249) a strămutat moartea lui Gratianus de la Lugdunum în Gallia (Lyon) la Singidunum, în Moesia. Unele aluzii pot fi extrase din *Cronici;* unele afirmaţii eronate pot fi descoperite la Sozomenos (VII, c. 13) şi Socrates (V, c. 11). Ambrosie este cea mai autentică mărturie a noastră (tom. 1. *Enarrat. in Psalm*, LXI, p. 961; vol. II, *Epist.*, XXIV, p. 888, şi de *Obitu Valentinian. Consolat.* nr. 28, p. 1182).

[2] Pacatus (XII, 28) laudă fidelitatea lui, pe cînd trădarea sa este socotită de Prosper, *Chronica*, drept cauză a ruinei lui Gratianus. Ambrosie care ţine să se disculpe, condamnă numai moartea lui Vallio, un slujitor credincios a lui Gratianus (vol. II, *Epist.* XXIV, p. 891, edit. Benedict).

[3] El spune că *nici un adversar al său nu a murit decît pe cîmpul de luptă.* Sulp. Severus în *Vit. B. Martin*, c. 23. Oratorul lui Theodosius laudă cu regret clemenţa lui Maximus şi de aceea cuvintele sale (*Panegyr. Vet.*, *XII*, 28) au greutate.

binefăcătorului său, înainte de a primi vestea înfrîngerii și morții acestuia. În timp ce împăratul Răsăritului era sincer întristat sau își arăta cu tot dinadinsul durerea pentru cele întîmplate, sosi principalul șambelan al lui Maximus; faptul că pentru îndeplinirea unei însărcinări lăsate de obicei în seama unui eunuc fusese ales un bătrîn venerabil, a făcut curtea de la Constantinopol să înțeleagă seriozitatea și cumpătarea uzurpatorului britanic. Ambasadorul justifică, sau scuză, purtarea stăpînului său; el folosi cuvinte alese, arătînd că uciderea lui Gratianus fusese înfăptuită fără știința sau consimțămîntul lui Maximus de către soldații prea grăbiți și plini de zel. Trimisul continuă să vorbească cu hotărîre și stăpînire de sine, oferindu-i lui Theodosius alternativa păcii sau războiului. Cuvîntarea ambasadorului se încheie cu o declarație însuflețită: „ca roman și ca părinte al poporului său, spune el, Maximus ar prefera să-și folosească forțele în apărarea comună a imperiului, dar în cazul cînd prietenia sa ar fi respinsă el era înarmat și pregătit, să dispute imperiul lumii pe cîmpul de luptă. Se cerea un răspuns grabnic și decisiv; era însă nespus de greu pentru Theodosius să satisfacă în această împrejurare importantă, fie propriile sale sentimente, fie așteptările publicului. Onoarea și gratitudinea porunceau cu glas tare răzbunarea. Generozității lui Gratianus îi datora Theodosius diadema imperială. Acceptarea sa ar fi încurajat odioasa bănuială că se gîndea mai mult la jignirile trecute, decît la obligațiile prezente; dacă accepta prietenia asasinului, el trebuia să împartă cu acesta și vina. Dacă Maximus ar fi rămas nepedepsit, înseși principiile justiției și interesele societății ar fi primit o lovitură fatală, iar exemplul unei uzurpări încununate de succes ar fi tins să destrame structura artificială a imperiului și să-l cufunde iarăși în noianul de crime și nenorociri al vremurilor anterioare. Dar, deși sentimentul gratitudinii și al onoarei ar trebui să călăuzească necontenit purtarea unui suveran, aceste simțăminte pot fi uneori învinse de conștiința unei datorii superioare; justiția și omenia trebuie să treacă pînă și peste

fapta unui criminal atroce, dacă pedepsirea sa atrage suferințe asupra unui popòr nevinovat. Asasinul lui Gratianus era un uzurpator, dar el stăpînea acum cele mai războinice provincii ale imperiului. Răsăritul era sleit de nenorocirile, și chiar de izbînzile războiului cu goții; în cazul cînd puterea vitală a republicii s-ar fi irosit într-o confruntare îndoielnică și distrugătoare, era de temut că învingătorul slăbit ar fi putut ajunge o pradă ușoară pentru barbarii din nord. Aceste considerente ce atîrnau greu în balanță, îl făcu pe Theodosius să-și ascundă resentimentele, și să accepte alianța cu tiranul. Stipulă însă că Maximus să se mulțumească cu stăpînirea ținuturilor de dincolo de Alpi. Fratelui lui Gratianus îi fu confirmată stăpînirea Italiei, Africii și Illiricului de Apus; în tratat fură incluse și unele condiții onorabile, menite să apere memoria și legile defunctului împărat.[1] După obiceiul acelor vremuri, portretele celor trei colegi imperiali fură expuse pentru ca poporul să-și poată exprima venerația și nu e de crezut că în clipa unei împăcări solemne, Theodosius ar fi nutrit în taină intenții perfide de răzbunare.[2]

Urmează cîteva pagini despre agitațiile din Biserica creștină din timpul lui Theodosius, provocate de lupta împotriva arianismului, care în cele din urmă este zdrobit și aproape dispare.

Domnia lui Maximus s-ar fi putut sfîrși în pace și prosperitate, dacă el s-ar fi mulțumit cu stăpînirea a trei întinse țări care constituie astăzi cele mai înfloritoare regate ale Europei moderne.[3] Dar nesățiosul uzurpator, a cărui ambiție sordidă nu era înnobilată de dragostea de glorie și triumf, considera forțele de care dispunea numai drept mijloacele

---

[1] Ambrosie menționează legile lui Gratianus pe care dușmanii nu le-au abrogat (tom. II, *Epist.* XVII, p. 827).

[2] Zosimus IV, p. 251, 252. Putem respinge bănuiala lui odioasă, dar nu putem respinge tratatul de pace, pe care prietenii lui Theodosius nu l-au uitat cu totul, sau l-au menționat doar în treacăt.

[3] Anglia, Franța și Spania, la mijlocul sec. al XVIII-lea (n.t.).

mării sale viitoare; însuşi succesul său i-a adus pieirea. Avuţiile pe care le storcea[1] din provinciile împilate ale Galliei, Spaniei şi Britanniei erau folosite pentru a recruta şi întreţine o armată formidabilă de barbari, adunată mai ales dintre cele mai feroce neamuri ale Germaniei. Toate speranţele şi pregătirile sale ţinteau spre cucerirea Italiei; el urzea în taină pieirea unui tînăr nevinovat a cărui guvernare trezea ura şi dispreţul supuşilor săi drept-credincioşi. Dar cum Maximus dorea să ocupe fără rezistenţă trecătorile Alpilor, el îl primi cu un zîmbet perfid pe sirianul Domnimus, ambasadorul lui Valentinianus şi insistă ca acesta să accepte ajutorul unui corp numeros de oaste în cazul unui război în Pannonia. Spiritul pătrunzător al lui Ambrosius[2], descoperise rînjetul unui duşman sub declaraţiile de prietenie, dar sirianul Domnimus a fost corupt, sau s-a lăsat înşelat de generoasa bunăvoinţă a curţii din Treves[3], iar consiliul imperial din Milan a respins ferm bănuiala de pericol, cu o încredere oarbă, izvorîtă nu din curaj, ci din frică. Marşul trupelor auxiliare trimise de Maximus era condus de ambasador şi ele fură primite fără bănuială în fortăreţele Alpilor. Dar vicleanul tiran le urma cu paşi grăbiţi şi pe tăcute şi cum avea grijă ca adversarul să nu aibă cunoştinţă despre mişcările sale, luciul platoşelor şi praful stîrnit de trupele de cavalerie fură primele semne care au anunţat că un duşman se apropie de porţile Milanului. În acest impas, Iustina[4] şi fiul ei puteau acuza propria lor imprudenţă şi perfida viclenie a lui Maximus, dar le trebuia timp, putere, şi hotărire ca să se împotrivească gallilor şi germanilor, fie în cimp deschis, fie la adăpostul

[1] Critica modestă a lui Sulpicius (*Dialog.* III, 15) răneşte mai adînc decît ineficientele declamaţii ale lui Pascolus (XII, 25, 26).

[2] *Fii mai atent cu omul care ascunde războiul în vălurile păcii,* a fost înţeleptul avertisment al lui Ambrosie (vol. II, p. 891), după a doua sa întoarcere din ambasadă. (Ambrosie era episcop de Milan, şi a fost trimis de două ori în ambasadă pe lîngă Maximus (n.t.).

[3] Unde îşi avea reşedinţa Maximus (n.t.).

[4] Mama lui Valentinianus (n.t.).

zidurilor unui oraş mare şi ostil. Fuga era singura lor speranţă, iar Aquilea, unicul lor refugiu şi cum Maximus îşi arăta acum adevăratul caracter, fratele lui Gratianus avea temei să se aştepte la aceeaşi soartă, din mîinile aceluiaşi asasin. Maximus intră triumfător în Milan, iar înţeleptul arhiepiscop refuză orice legătură periculoasă şi criminală cu uzurpatorul, predicînd din amvon datoria resemnării, mai degrabă decît a rezistenţei[1]; ceea ce nu făcu decît să contribuie indirect la succesul armatelor acestuia. Nefericita Iustina ajunse în siguranţă la Aquilea, dar nu avea încredere în tăria fortificaţiilor. Ea se temea de eventualitatea unui asediu şi se hotărî să implore protecţia marelui Theodosius, a cărui putere şi virtute era slăvită în toate ţările Apusului. O corabie fu procurată pe ascuns pentru a transporta familia imperială. Ea se îmbarcă în grabă într-unui din porturile mărunte din apropierea Veneţiei sau Istriei, traversă toată marea Adriatică şi cea Ionică, ocoli promontoriul aflat la extremitatea Peloponezului şi după o lungă şi izbutită călătorie pe mare, se odihni în portul Thesalonic. Supuşii lui Valentinianus îl părăsiră însă pe suveranul care, prin abdicarea sa, îi eliberase de datoria lor de fidelitate; iar dacă mica urbe Aemona, aflată la hotarul Italiei, n-ar fi îndrăznit să se împotrivească înaintării sale victorioase, dar lipsite de glorie, Maximus ar fi obţinut, fără luptă, stăpînirea Imperiului de Apus.

In loc să-i poftească pe oaspeţii regali la palatul din Constantinopol, Theodosius le-a fixat, din motive necunoscute, reşedinţa la Thesalonic, dar cum se grăbi să viziteze acest oraş, însoţit de cea mai mare parte a curţii şi a senatului său, se pare că aceste pricini nu izvorau din dispreţ sau indiferenţă. După primele dovezi de caldă prietenie şi înţelegere, cucernicul Împărat al Răsăritului o mustră cu blîndeţe pe Iustina[2], spunînd că păcatul ereziei este uneori pedepsit şi

[1] Baronius (387, no. 63) raportează la această perioadă de nenorocire publică unele din predicile de penitenţă ale arhiepiscopului.
[2] Iustina era de mult convertită la arianism (n.t.).

pe lumea aceasta şi pe cealaltă; el îi arătă că mărturisirea publică a credinţei din Niceea ar fi gestul cel mai potrivit şi util pentru a obţine readucerea pe tron a fiului ei, prin satisfacţia pe care ar pricinui-o, atît pe pămînt cît şi în cer. Problema importantă a războiului ori a păcii fu deferită de către Theodosius spre deliberare, unui consiliu; începînd de la moartea lui Gratianus, argumentele care ar fi putut fi folosite de partea onoarei şi justiţiei căpătaseră o greutate sporită. Persecutarea familiei imperiale, căreia Theodosius însuşi îi datora situaţia sa, era acum agravată de injurii recente şi repetate. Nici jurămintele, nici tratatele nu puteau stăvili ambiţiile nemăsurate ale lui Maximus; întîrzierea unor măsuri ferme şi decisive, departe de a prelungi binefacerile păcii, expunea Imperiul de Răsărit pericolului unei invazii duşmane. Barbarii, care trecuseră Dunărea, îşi asumaseră în ultima vreme rolul de soldaţi şi supuşi ai imperiului, dar ferocitatea lor înnăscută era încă neîmblînzită; un război care le-ar fi pus în valoare curajul le-ar fi micşorat numărul şi ar fi eliberat provinciile de o povară copleşitoare. În ciuda acestor motive îmbietoare şi întemeiate, aprobate de majoritatea consiliului, Theodosius încă mai ezită să tragă spada într-un conflict care, odată dezlănţuit, nu mai lăsa loc nici unei nădejdi; teama pentru securitatea copiilor lui minori şi pentru binele poporului său făcea cinste caracterului generos al împăratului. În aceste clipe de îngrijorare şi îndoială, cînd soarta lumii romane atîrna de hotărîrea unui singur om, farmecele prinţesei Galla pledară în modul cel mai convingător cauza fratelui ei Valentinianus.[1] Inima dîrză a lui Theodosius s-a lăsat convinsă de lacrimile frumuseţii, afecţiunea sa a fost cucerită de farmecul tinereţii şi nevinovă-

[1] Fuga lui Valentinianus şi dragostea lui Theodosius pentru sora lui sînt relatate de Zosimus (IV, p. 263, 264). Tillemont aduce unele dovezi slabe şi îndoielnice menite să antedateze a doua căsătorie a lui Theodosius (*Hist. des Empereurs*, tom. IV, p. 740) şi în consecinţă să respingă *aceste poveşti ale lui Zosimus care ar fi prea mult în contradicţie cu evlavia lui Theodosius.*

ției; iscusința Iustinei folosi și călăuzi impulsul pasiunii; celebrarea căsătoriei imperiale a constituit garanția și semnalul de începere al războiului civil. Criticii necruțătoare, care consideră orice slăbiciune izvorîtă din dragoste ca o pată pe memoria unui împărat mare și ortodox, sînt dispuși, în acest caz, să contrazică mărturia suspectă a istoricului Zòsimus. În ceea ce mă privește, nu mă sfiesc să spun că sînt dornic să găsesc, ba chiar să caut în istoria lumii, urmele sentimentelor blinde și duioase ale vieții de familie; în mulțimea de cuceritori cruzi și ambițioși, îmi face o deosebită plăcere să disting un erou blînd pe care să-l credem mînat de zeul dragostei. Alianța cu regele persan era asigurată de tratate. Barbarii războinici au fost convinși să urmeze steagul, sau să respecte fruntariile unui monarh energic și generos; provinciile aflate sub stăpînirea lui Theodosius, de la Eufrat pînă la Adriatica, răsunau de pregătiri de război, pe uscat și pe mare. Faptul că armatele Răsăritului erau dispuse într-un mod bine gîndit părea să le înmulțească numărul și abătea atenția lui Maximus. Acesta avea motive să se teamă că un corp ales de oaste, sub comanda energicului Arbogastes, se va îndrepta de-a lungul malurilor Dunării și că va pătrunde cu îndrăzneală prin provinciile Retiei pînă în centrul Galliei. O flotă puternică era echipată în porturile Greciei și ale Epirului; ea își propunea, probabil, ca îndată ce trecerea va fi deschisă printr-o victorie navală, Valentinianus și mama sa să debarce în Italia și pornind fără zăbavă spre Roma, să ocupe maiestosul sediu al religiei și al Imperiului. În timpul acesta Theodosius însuși înainta în fruntea unei armate viteze și bine disciplinate ca să-l întîmpine pe nevrednicul său rival, care, după asediul Aemonei[1], își așezase tabăra în vecinătatea Sisciei, un oraș din Pannonia, puternic apărat de cursul larg și repede al Savei.

Veteranii, care își mai aminteau îndelungata rezistență și mijloacele folosite succesiv de tiranul Maxentius, se puteau

[1] Aemona oraș în Pannonia (n.c.).

pregăti pentru trei lungi campanii sîngeroase. Dar conflictul dintre Maxentius și succesorul său, care, aidoma lui, uzurpase tronul Apusului, fu ușor lichidat într-un răstimp de două luni[1] și pe o întindere de două sute de mile. Spirit superior, împăratul din răsărit putea într-adevăr să-l domine pe slabul Maximus, care în aceste momente grele se arătă lipsit de geniu militar sau curaj personal; iar Theodosius, în afară de calitățile sale personale mai avea și avantajul că dispunea de o cavalerie activă și numeroasă. Hunii, alanii și după exemplul lor chiar goții alcătuiau escadroane de arcași ce se băteau călări; prin mișcările lor repezi, învățate din felul de a se război al tătarilor, ei îi zăpăceau pe galii și germanii viteji și neclintiți în luptă. După oboseala unui lung marș în arșița verii, ostașii lui Theodosius dădură pintenii cailor lor înspumați, indreptîndu-se spre apele Savei, traversară rîul înot în fața inamicului și trecînd numaidecît la șarjă, puseră pe fugă armata care apăra înălțimile de pe malul opus. Marcellinus, fratele tiranului, înaintă în ajutorul acestuia cu acele cohorte alese, considerate nădejdea și puterea armatei sale. Bătălia, întrerupră de căderea nopții, fu reluată in zori, și după o luptă crîncenă, rămășițele celor mai viteze trupe ale lui Maximus, își aruncară armele la picioarele învingătorului. Fără a-și întrerupe marșul pentru a răspunde aclamațiilor loiale ale cetățenilor din Aemona, Theodosius se grăbi să plece mai departe; era dornic să-și ucidă rivalul care fugea din fața lui cu groaza în suflet, sau să-l prindă viu și să pună în felul acesta capăt războiului. Cu o repeziciune de necrezut, Theodosius coborî culmea Alpilor Iulieni spre șesul Italiei și în seara aceleiași zile ajunse la Aquileea; Maximus, încolțit din toate părțile, de abia avu timpul să închidă porțile cetății. Dar porțile nu puteau rezista multă vreme atacului unui inamic victorios; disperarea, ostilitatea și indiferența soldaților și a poporului grăbiră căderea nefericitului Maximus. Smuls

[1] Vezi Godefroy, *Cronologia legilor*, *Cod. Theodos.* tom. I, p. CXIX.

de pe tronul său și despuiat brutal de podoabele imperiale, roba, diadema și papucii purpurii, el fu tîrît ca un răufăcător dinaintea lui Theodosius, în tabăra acestuia, aflată cam la trei mile de Aquilea. Împăratul nu avea de gînd să-l jignească, ba chiar se arătă oarecum înclinat să-i arate milă și să-l ierte pe tiranul Apusului, care nu fusese niciodată dușmanul său personal și care abia acum îi trezea disprețul. Nu există împrejurare în stare să trezească o mai adîncă simpatie omenească decît priveliștea unei nenorociri ce ar putea să ne lovească pe noi înșine; spectacolul unui mîndru rival, acum prăbușit la picioarele sale, nu putea să nu inspire gînduri sumbre și grave împăratului victorios. Dar respectul pentru justiția publică și pentru memoria lui Gratianus învinseră mila pe care, fără să vrea, Theodosius o simțise o clipă; el își abandonă victima zelului cucernic al soldaților; aceștia îl tîrîră de sub ochii împăratului și îi tăiară capul pe loc. Vestea înfringerii lui Maximus fu primită cu o bucurie sinceră, sau bine simulată. Fiul său Victor, căruia îi conferise titlul de Augustus, fu ucis din porunca îndrăznețului Arbogastes, sau poate că el însuși îi luă viața; toate planurile militare ale lui Theodosius fură executate cu succes. După ce puse astfel capăt războiului civil, cu mai puține greutăți și vărsări de sînge decît s-ar fi putut aștepta în chip firesc, el rămase toată iarna la reședința sa din Milan folosind acest răgaz pentru a reda bunăstarea provinciilor îndurerate, iar în primăvara timpurie ce urmă, își făcu, după exemplul lui Constantin și Constantius, intrarea triumfală în vechea capitală a Imperiului Roman.[1]

Un orator, care-și îngăduie să păstreze tăcerea fără să atragă asupra sa primejdia, poate totodată lăuda ușor și

[1] În afară de aluziile care pot fi culese din cronici și din istoria bisericească, Zosimus (IV, p. 259—267), Orosius (IV, c. 35) și Pacatus (în *Panegyr. Vet.* XII, 30—47) ne furnizează deslânat și sărăcăcios datele acestui război civil. Ambrosie (vol. II, *Epist.*, XI, p. 952, 953), face aluzii obscure la binecunoscute evenimente: un depozit surprins, o acțiune la Petovio, o victorie siciliană, poate navală; Ausonius (p. 236, edit. Toll) elogiază meritul deosebit și norocul Aquileii.

fără frică[1], iar posteritatea va recunoaște că, în privința caracterului, Theodosius[2], oferea subiectul unui panegiric sincer și amplu. Înțelepciunea legilor promulgate de el și succesul campaniilor pe care le-a desfășurat inspira respect pentru administrația sa, atît supușilor, cît și dușmanilor imperiului. El iubea și practica virtuțile vieții domestice, care arareori își găsesc loc în palatele regilor. Theodosius era cast și cumpătat, el nu abuza de plăcerile simțurilor și ale meselor luate într-o tovărășie plăcută, iar flacăra pasiunilor sale amoroase s-a consumat în cadrul vieții conjugale. Mîndrele titluri de mărire imperială erau împodobite cu blîndele calități ale unui soț credincios și ale unui tată îngăduitor. Unchiul său fu ridicat prin afecțiunea împăratului la rangul de al doilea părinte. Theodosius îi adoptă pe copiii fratelui și surorii lui, iar binefacerile afecțiunii sale fură extinse asupra celor mai obscure și îndepărtate ramuri ale numerosului său neam. Prietenii apropiați și i-a ales cu toată grija dintre cei a căror purtare avusese prilejul să o vadă fără mască, pe vremea cînd nu era împărat. Conștient de superioritatea meritelor sale personale, prin purtarea lui el arătă că uitase toate jignirile, dar că-și amintea cu recunoștință toate favorurile și serviciile de care beneficiase, înainte de urcarea sa pe tronul lumii romane. Tonul serios sau vioi al conversațiilor sale era adaptat vîrstei, rangului sau caracterului supușilor cu care se întreținea, iar purtarea sa prietenoasă oferea imaginea fidelă a modului său de a gîndi. Theodosius respecta simplitatea celor buni și virtuoși. Generos și chibzuit totodată, el ocrotea

---

[1] *Pe cît e de ușor să-l lauzi pe împărat, pe atît e mai prudent să taci în legătură cu împăratul.* (Pacat., in *Panegyr. Vet.*, XII, 2. Latinus Pacatus Drepanius, născut în Gallia, a pronunțat acest discurs la Roma (388). A fost mai tîrziu proconsul în Africa și prietenul său Ausonius îl lăuda ca pe un poet, întrecut numai de Vergiliu. Vezi Tillemont, *Hist. des Empereurs*, vol. V, p. 309.

[2] Vezi portretul nepărtinitor al lui Theodosius, făcut de Victor cel Tînăr. Trăsăturile sînt distincte și culorile amestecate. Elogiul adus de Pacatus e prea vag, iar Claudian lasă mereu impresia că se teme ca nu cumva lauda părintelui să fie mai presus decît aceea a fiului.

toate artele şi oblăduia toate talentele, indiferent de utilitatea ramurii în care ele se manifestau; în afară de eretici, pe care îi persecuta fără milă, bunăvoinţa sa se întindea asupra întregii seminţii omeneşti. Guvernarea unui puternic imperiu poate, fireşte, să absoarbă tot timpul şi să solicite toate capacităţile unui muritor; totuşi, acest împărat energic, fără a aspira la reputaţia de mare învăţat, care nu găsea că i se potriveşte, îşi rezerva întotdeauna cîteva clipe libere pentru a gusta plăcerea instructivă a lecturii. Istoria, care îl făcea să aprofundeze propria lui experienţă, era studiul său favorit. *Analele Romei*, în lunga perioadă de unsprezece veacuri îi ofereau o imagine strălucită şi multilaterală a vieţii omeneşti; s-a observat îndeosebi faptul că ori de cîte ori citea despre crudele fapte ale lui Cinna, Marius sau Sylla, el îşi exprima cu indignare generoasa-i repulsie faţă de aceşti duşmani ai omenirii şi ai libertăţii. Părerea sa obiectivă asupra evenimentelor trecutului era folosită ca regulă pentru propriile sale acţiuni; puţini sînt cei care merită precum Theodosius să fie lăudaţi pentru faptul că virtuţile sale creşteau necontenit, pe măsura succeselor ce le dobîndea. Prosperitatea sa mergea mînă în mînă cu moderaţia, iar indulgenţa lui se vădi cum nu se poate mai bine în perioada ce urmă după primejdiile şi succesele războaielor civile. Exaltarea din primele clipe ale victoriei dusese la masacrarea gărzilor maure ale tiranului; de asemenea, un număr redus dintre cei mai odioşi criminali îşi primi legiuita pedeapsă. Dar împăratul acordă mai multă atenţie ajutorării celor nevinovaţi, decît pedepsirii celor culpabili. Supuşii împilaţi ai Apusului, care s-ar fi considerat fericiţi chiar şi dacă li s-ar fi restituit pămînturile şi nimic altceva, fură miraţi să mai primească şi cîte o sumă de bani echivalentă cu pierderile pe care le suferiseră; generos, învingătorul întreţinu mama vîrstnică şi asigură educaţia fiicei orfane a lui Maximus.[1] Un caracter atît de

[1] Ambros., tom. II, *Epist.* XI, p. 955; din lipsă de talent sau de curaj, Pacatus omite acest măreţ gest.

desăvîrşit aproape că ar îndreptăţi presupunerea extravagantă a oratorului Pacatus: „dacă Brutus cel Bătrîn s-ar fi putut întoarce pe pămînt, acest republican hotărît ar fi renegat, la picioarele lui Theodosius, ura sa pentru regi; el ar fi mărturisit cu sinceritate că un astfel de monarh este cea mai sigură garanţie a fericirii şi demnităţii poporului Roman[1]...

...Împărăteasa Iustina nu supravieţui multă vreme întoarcerii sale în Italia şi, deşi a asistat la triumful lui Theodosius, nu i-a fost dat să influenţeze guvernarea fiului ei.[2] Legătura nefericită cu credinţa ariană pe care fiul ei Valentinianus o adoptase după exemplul şi învăţătura dată chiar de ea, fu înlocuită în curînd de preceptele unei educaţii mai ortodoxe. Zelul său crescînd pentru credinţa niceeană şi respectul lui filial pentru caracterul şi autoritatea lui Ambrosie îi făcu pe catolici să aibă cea mai bună părere despre virtuţile tînărului împărat al Apusului.[3] Ei admirau castitatea şi cumpătarea lui, dispreţul cu care privea plăcerile, grija sa pentru treburile publice şi tandra-i afecţiune pentru cele două surori ale sale; simţămintele proprii nu-l făceau să se abată de pe calea justiţiei imparţiale şi nu pronunţa vreodată o sentinţă nedreaptă, nici măcar împotriva celui mai josnic dintre supuşii săi. Dar înainte de a fi păşit în al douăzecelea an al vieţii sale, acest tînăr binevoitor a fost înlăturat prin trădarea internă, şi imperiul a căzut din nou pradă ororilor războiului civil. Arbogastes[4], un soldat viteaz din neamul francilor, era un personaj de rangul al doilea în serviciul lui Gratianus. La moartea stăpînului său el se alătură stindardului lui Theodo-

---

[1] Pacatus in *Panegyr. Vet.*, XII, 20.

[2] Sozomen., VII, c. 14. Cronologia sa e foarte şovăielnică.

[3] Vezi Ambrosius (tom. II, *de Obit. Valentinian*, c. 15, p. 1178, c. 36, p. 1184); cînd tînărul împărat dădea o petrecere, el personal postea; a refuzat să vadă o actriţă frumoasă, etc. Deoarece a poruncit ca fiarele sale să fie ucise, nu e generos din partea lui Philostorgius (XI, c. 1) să-i reproşeze că iubea petrecerile.

[4] Zosimus (IV, p. 275) îl laudă pe inamicul lui Theodosius. Dar aceasta este urît de Socrates (V, c. 25) şi Oroşius (VII, c. 35).

sius, contribui prin vitejia și talentul său militar la distrugerea tiranului, iar după victorie fu numit comandant general al armatelor din Gallia. Meritul său real, și aparenta-i fidelitate, îi cîștigaseră atît încrederea împăratului cît și a poporului; largheţea lui fără margini eorupse fidelitatea oștilor și, în timp ce toată lumea îl privea și îl einstea ca pe stîlpul statului, în adîncul cugetului său, îndrăzneţul și vicleanul barbar era hotărît să ajungă în fruntea Imperiului Roman de Apus sau să-l doboare. Posturile de comandă din armată fură atribuite francilor; favoriţii lui Arbogastes se văzură copleșiţi cu toate onorurile și promovaţi în toate funcţiile guvernării civile; pe măsură ce conspiraţia lua amploare, servitorii de încredere erau îndepărtaţi din jurul lui Valentinianus; împăratul, lipsit de putere și informaţii, ajunse pe nesimţite în starea de nesiguranţă și dependenţă a unui prizonier.[1] Indignarea lui, deși caracteristică tinereţii impetuoase și nerăbdătoare, poate fi pe bună dreptate atribuită spiritului generos al unui principe demn de domnie. El îl invită în taină pe arhiepiscopul de Milan să preia rolul de mediator și să se considere chezaș al sincerităţii și paznic al securităţii sale. Reuși să-l prevină pe împăratul Răsăritului de situaţia disperată în care se afla și declară că dacă Theodosius nu poate veni grabnic în ajutorul lui, va trebui să încerce să scape din palatul, sau mai bine zis din temniţa sa de la Vienna, și să ajungă în Gallia, unde în mod imprudent își fixase reședinţa, chiar în mijlocul clicii ostile. Dar speranţele de ajutor erau vagi și îndoielnice, și cum fiecare zi aducea o nouă provocare, împăratul, lipsit de putere ori sfat, hotărî în mod pripit să riște o înfruntare imediată cu puternicul său general. El îl primi pe Arbogastes stînd pe tron și pe cînd comandantul se apropia cu un respect prefăcut, îi înmînă o hîrtie prin care îl scotea din toate funcţiile ce le deţinea: „Autoritatea mea" răspunse Arbogastes cu o răceală jignitoare, „nu depinde de

[1] Grigore din Tours (II, c. 9, p. 165 în al doilea volum al *Istoricilor Franţei*) a păstrat un fragment curios din Sulpicius Alexander, un istoric cu mult mai valoros decît el.

zîmbetul sau încruntarea unui monarh“, și zvîrli cu dispreț hîrtia la pămînt. Scos din fire, monarhul se repezi la spada unuia din soldații din gardă, încercînd s-o tragă din teacă și trebui să fie împiedicat oarecum cu forța de a folosi arma ucigătoare împotriva dușmanului său, sau împotriva lui însuși. La cîteva zile după această ceartă, în care își dăduse pe față sentimentele și slăbiciunea, nefericitul Valentianinus al II-lea fu găsit sugrumat în apartamentul său; deși era limpede că Arbogastes purta vina pentru cele întîmplate, cei din jurul său căutară cu tot dinadinsul să lase impresia că moartea tînărului împărat se datora propriei sale disperări.[1] Trupul fu dus cu mare pompă la mormîntul din Milan și arhiepiscopul rosti un discurs funebru, în care lăuda virtuțile lui Valentinianus, deplîngea nenorocirile sale.[2] In această împrejurare episcopul Ambrosie trecu din omenie peste sistemul său teologic; el le consolă pe surorile înlăcrămate ale lui Valentinianus, asigurîndu-le că piosul lor frate, deși nu primise taina împărtășaniei, intrase fără greutate, în palatul fericirii eterne.[3]

Prudența lui Arbogastes pregătise succesul planurilor sale ce țînteau departe; în pieptul provincialilor orice sentiment de patriotism sau loialitate se stinsese; ei îl așteptau cu blîndă resemnare pe stăpînul necunoscut, pe care alegerea unui franc îl putea așeza pe tronul imperial. Dar unele rămășițe de mîndrie și prejudecată încă mai împiedicau ridicarea lui Arbogastes însuși, iar chibzuitul barbar socoti că e mai

[1] Godefroy, (*Dissert. ad Philostorg.*, p. 429—434) a strîns sîrguincios toate datele privind moartea lui Valentinianus al II-ea. Opiniile diferite și ignoranța scriitorilor contemporani dovedesc că sfîrșitul său a fost învăluit în taină.

[2] *De Obitu Valentinian.*, vol. II, p. 1173—1196. El e obligat să folosească un limbaj discret și obscur, totuși e mult mai curajos decît orice laic sau oricare alt ecleziastic.

[3] Vezi c. 51, p. 1188; c. 75, p. 1193. Dom Chardon (*Hist. des Sacrements*, vol. 1, p. 86) care pretinde că sfîntul Ambrosie susține în modul cel mai energic necesitatea *indispensabilă* a botezului, se străduiește să împace contradicția.

potrivit să domnească sub numele unui slujitor roman. Ei acordă purpura retorului Eugenius[1], pe care îl şi ridicase din funcţia de secretar particular la rangul de *magister officiorum*. În viaţa sa particulară şi publică, generalul se încredinţase întotdeauna de devotamentul şi talentele lui Eugenius. Cunoştinţele şi elocvenţa sa, sprijinite de atitudinea lui demnă, îl recomandau stimei poporului şi judecînd după repulsia cu care pare să se fi urcat pe tron, ne putem face o părere favorabilă despre virtutea şi moderaţia sa. Ambasadorii noului împărat fură numaidecît trimişi la curtea lui Theodosius pentru a-i comunica cu prefăcută durere nefericitul accident al morţii lui Valentinianus; trecînd sub tăcere numele lui Arbogastes, ei cerură ca împăratul Răsăritului să-l accepte drept coleg legitim al său pe cetăţeanul respectabil care obţinuse sufragiul unanim al armatelor şi al provinciilor din Vest.[2] Theodosius era pe drept miniat din pricina perfidiei barbarului care distrugea într-o clipă munca şi roadele victoriei sale precedente; totodată lacrimile iubitei sale soţii[3] îl îndemnau să răzbune soarta nefericitului ei frate şi să restabilească din nou, cu ajutorul armelor, maiestatea încălcată a tronului imperial; dar cum cea de a doua cucerire a Apusului era o întreprindere periculoasă, el ii concedie, cu daruri splendide, pe ambasadorii lui Eugenius şi consacră aproape doi ani pregătirilor războiului civil. Înainte de a lua vreo hotărîre decisivă, cucernicul împărat era dornic să cunoască voinţa divină şi dat fiind că progresele creştinismului făcuseră să

---

[1] *Pe care proscrisul Germanus şi-l alesese ca servitor*, este expresia plină de dispreţ a lui Claudian (IV, *Cons. Hon.* 74). Eugenius profesa creştinismul, dar predilecţia sa secretă pentru păgînism (Sozomen, IV, c. 22; Philostorg. XI, c. 2) este probabilă la un gramatic şi ea ar motiva prietenia lui Zosimus (IV, p. 276, 277).

[2] Zosimus (IV, p. 278) menţionează această ambasadă, dar se abate de la relatarea ei, trecînd la o altă povestire.

[3] Soţia legitimă a acestuia a tulburat tot regatul plîngîndu-şi fratele. Zosimus, IV, p. 277. El spune mai jos (p. 280) despre Galla că a murit la naştere şi dă să se înţeleagă că durerea soţului ei a fost cumplită, dar de scurtă durată.

amuţească oracolele din Delfi şi Dodona, el consultă un călugăr egiptean, care poseda, după părerea acelor vremi, darul miracolelor şi ştiinţa viitorului. Eutropius, unul dintre eunucii favoriţi ai palatului din Constantinopol, se îmbarcă luînd drumul Alexandriei, de unde călători în susul Nilului pînă la oraşul Lycopolis, sau al Lupilor, din îndepărtata provincie a Tebei.[1] În vecinătatea acelui oraş, pe vîrful unui munte înalt, sfîntul Ioan[2] construise cu propriile sale mîini, o chilie modestă, în care locuia de peste cincizeci de ani, fără a-şi deschide uşa, fără a vedea obrazul vreunei femei şi fără a gusta din vreo hrană, care să fi fost gătită la foc, sau de vreun meşteşug omenesc. Petrecea cinci zile pe săptămînă în rugăciuni şi meditaţii, iar sîmbăta şi duminica deschidea întotdeauna o mică ferestruică şi asculta mulţimea credincioşilor veniţi din toată lumea creştină, care îi cereau să facă minuni sau să le prevestească viitorul. Eunucul lui Theodosius se apropie de ferestruică cu paşi respectuoşi, puse întrebarea sa despre eventualitatea unui război civil şi se întoarse curînd cu un răspuns favorabil care-l încurajă pe împărat, asigurîndu-l de o victorie sîngeroasă, dar sigură.[3] Îndeplinirea prezicerii fu grăbită prin toate mijloacele pe care raţiunea omenească le putea închipui. Atenţia celor doi comandanţi supremi, Stilicho şi Timasius se concentră asupra recrutării efectivelor şi reînvierii disciplinei legiunilor romane. Formidabilele oşti barbare, erau conduse de şefi din neamul

[1] Lycopolis este modernul Siut sau Osiol, un oraş din Said, cam de mărimea lui St. Denys, care face un comerţ avantajos cu regatul Senaar şi are o fîntînă a cărei apă înlătură feciorenia. Vezi d'Anville, *Description de l'Egypte*, p. 181. Abulfeda, *Descript. Egypt.*, p. 14 şi curioasele *Note*, p. 25, 92 ale editorului său Michaelis.

[2] Viaţa lui Ioan din Lycopolis este descrisă de cei doi prieteni ai săi, Rufinus (II, c. p. 449) şi Palladius (*Hist. Lausiac.*, c. 43, p. 738) în marea colecţie a lui Rosweyde, *Vitae Patrum;* Tillemont (*Mém. Ecclés.*, vol. X, p. 718, 720) a stabilit cronologia acestei vieţi.

[3] Sozomen., VII, c. 22; Claudian (in *Eutrop.* I, 312) menţionează călătoria eunucului, dar îşi bate joc cu dispreţ de visurile egiptene şi oracolele Nilului.

lor. Iberul, arabul şi gotul, care se uitau unul la altul cu reciprocă mirare, erau înrolaţi în slujba aceluiaşi monarh; la şcoala lui Theodosius celebrul Alaric învăţă ştiinţa războiului, iar mai tîrziu o folosi în chip fatal pentru distrugerea Romei.[1]

Greşelile şi soarta lui Maximus îl învăţaseră pe împăratul Apusului, sau mai binezis pe generalul său, Arbogastes, cît de periculoasă se dovedeşte prea marea extindere a liniei de apărare împotriva unui duşman dibaci, liber să desfăşoare sau să renunţe a folosi toate forţele de care dispune, să reducă sau să înmulţească variatele sale metode de atac.[2] Arbogastes îşi aşeză tabăra la hotarul Italiei. Oştile lui Theodosius ocupară fără a întîmpina vreo rezistenţă provincia Panonia, pînă la poalele Alpilor Iulieni; din neglijenţă, sau, poate, din şiretenie, înseşi trecătorile munţilor fură părăsite în faţa îndrăzneţului invadator. Acesta coborî munţii şi zări, cu oarecare mirare, formidabila tabără a galilor şi germanilor, care acoperea cu arme şi corturi ţinutul deschis ce se întindea pînă la zidurile Aquileiei şi pe malurile rîului Frigidus[3], sau Rîul Rece[4]. Acest strimt cîmp de luptă îngrădit de Alpi şi Marea

---

[1] Zosimus IV, p. 280; Socrates VII, 10. Chiar Alaric (*de Bell. Getico*, 524) se laudă cu mai multă plăcere pentru primele sale fapte de arme contra romanilor: *eu care i-am fugărit pe atîţia împăraţi, Hebrul îmi este martor*. Totuşi, vanitatea sa greu ar fi putut dovedi această pluralitate de împăraţi trecători.

[2] Claudian (în IV, *Cons. Honor*, 77) stabileşte contrastul între planurile militare ale celor doi uzurpatori. Pe cel dintîi, noutatea îl îndemna să îndrăznească, celui de al doilea, care era prudent, ea îi dădea curaj. Unul era gata să se lanseze într-o aventură, celălalt prevăzător, căuta ceva sigur. Unul avea forţele împrăştiate, altul unite; unul rătăcea orbeşte, celălalt pîndea la strîmtoare. Erau deosebiţi, dar aidoma în moarte.

[3] Frigidus, un rîu mic dar memorabil din regiunea Goretz, numit acum Vipao, se varsă în Sontius, sau Lisonzo, mai sus de Aquilea, la cîteva mile de Marea Adriatică. Vezi d'Anville, hărţi vechi şi moderne, şi *Italia Antiqua* a lui Cluverius (vol. I., p. 188).

[4] Spiritele lui Claudian sînt intolerabile. Zăpada era vopsită în roşu: iar canalul ar fi trebuit să fie înfundat cu cadavre dacă curentul n-ar fi fost umflat de sînge.

Adriatică nu lăsa mult spațiu pentru desfășurarea unor operații militare abile. Caracterul lui Arbogastes ar fi respins cu dispreț iertarea; vinovăția sa nu-i dădea putința să spere că va putea duce tratative cu dușmanul; iar Theodosius era nerăbdător să-și desăvîrșească gloria și răzbunarea, prin pedepsirea ucigașilor lui Valentinianus. Fără a cîntări obstacolele naturale și artificiale care stăteau în calea eforturilor sale, împăratul Răsăritului atacă numaidecît fortificațiile rivalilor săi; el îi așeză pe auxiliarii goți în locul de mare cinste și primejdie, nutrind dorința tainică ca încleștarea sîngeroasă să știrbească mîndria și să reducă numărul învingătorilor. Zece mii dintre acești auxiliari și Bacurios, generalul iberilor, muriră vitejește pe cîmpul de bătălie. Dar sîngele lor nu aduse totuși victoria; galii își păstrară avantajul, și căderea nopții acoperi fuga în dezordine a oștilor lui Theodosius. Împăratul se retrase pe dealurile din apropiere, unde petrecu o noapte cumplită, fără somn, fără hrană și fără nădejde[1]; singurul său reazăm era acea tărie de neclintit pe care disprețul pentru viață, avuție și putere o dă unui spirit superior. În timp ce în tabără triumful lui Eugenius era sărbătorit cu o bucurie plină de dezmăț și insolență, vigilentul Arbogastes trimise în secret un puternic corp de oaste să ocupe trecătorile munților și să înconjoare spatele armatei răsăritene. Zorii zilei descoperiră privirilor lui Theodosius marele pericol în care se afla; dar temerile sale dispărură curînd la primirea unui mesaj de prietenie din partea unor conducători ai armatei dușmane, care își exprimau dorința de a dezerta de sub drapelul tiranului. Recompensa cerută de aceștia ca preț al perfidiei lor nu era prea mare pentru serviciul pe care-l aduceau; ea fu acordată fără șovăire și cum nu se putea procura ușor hîrtie și cerneală, împăratul iscăli pe propriile sale

[1] Theodoret afirmă că sfîntul Ioan și sfîntul Filip au apărut împăratului pe cînd dormea, sau cînd s-a trezit, călare. Acesta este primul caz de cavalerism apostolic, care a devenit mai tîrziu atît de popular în Spania și în timpul cruciadelor.

tablete cerate, ratificarea tratatului. Aceste întăriri binevenite treziră din nou curajul soldaților; ei porniră iarăși cu înflăcărare să ia prin surprindere tabăra tiranului, ai cărui principali ofițeri păreau să n-aibă încredere nici în dreptatea, nici în izbînda armelor sale. În toiul bătăliei, o furtună violentă[2], așa cum se întîmplă adesea în Alpi, se ridică dinspre răsărit. Armata lui Theodosius era apărată, prin poziția ei de tăria vîntului, care suflă un nor de praf în ochii dușmanilor, învălmăși rîndurile acestora, le smulse din mînă armele și le mînă greșit sau le respinse sulițele ce rămîneau neputincioase. Acest avantaj datorat întîmplării a fost folosit cu iscusință. Violența furtunii fu amplificată de groaza superstițioasă a gallilor; ei se dădură bătuți fără rușine în fața puterii nevăzute a cerului, care părea să lupte de partea cucernicului împărat. Victoria lui Theodosius fu hotărîtoare; iar dacă cei doi rivali ai săi muriră fiecare în felul lui, sfîrșitul lor diferit trebuie pus numai pe seama deosebirii de caracter dintre ei. Retorul Eugenius, care dobîndise aproape domnia lumii, fu pus în situația să implore mila învingătorului, iar soldații îi despărțiră fără milă capul de trup, pe cînd sta prosternat la picioarele lui Theodosius. După pierderea unei bătălii în care își făcuse datoria de soldat și general, Arbogastes rătăci cîteva zile prin munți, dar cînd se convinse că nu mai avea sorți de izbîndă și nici de scăpare, intrepidul barbar imită exemplul vechilor romani și își îndreptă spada spre propriul său piept. Soarta imperiului se hotărî într-un strîmt colț al Italiei; succesorul legitim al casei lui Valentinianus îmbrățișă pe arhiepiscopul Milanului și primi binevoitor supunerea provinciilor vestice. Aceste provincii se

---

[1] Versurile celebre ale lui Claudian (în III, *Cons. Honor*, 93 și urm., anul 396) sînt invocate de contemporanii săi Augustinus și Orosius, care suprimă zeitatea păgînă Aeolus și adaugă unele amănunte de la martori oculari. La patru luni după victorie, aceasta a fost comparată de Ambrosie cu victoriile miraculoase ale lui Moise și Iosua.

făcuseră vinovate de rebeliune; singur Ambrosius avusese neabătuta tărie de a rezista în fața pretențiilor uzurpatorului, în timpul domniei acestuia. Cu o independență demnă de un adevărat bărbat, care s-ar fi dovedit fatală oricărui alt supus, arhiepiscopul înapoiase darurile lui Eugenius, refuzase să întrețină corespondență cu el și părăsise Milanul, pentru a evita prezența odioasă a tiranului, a cărui cădere o prezicea într-un limbaj discret și ambiguu. Atitudinea lui Ambrosius fu admirată de învingător, care își asigură afecțiunea poporului prin alianța sa cu Biserica; însăși clemența lui Theodosius este atribuită intervențiilor pline de omenie ale arhiepiscopului Milanului.[1]

După înfrîngerea lui Eugenius, meritele cît și autoritatea lui Theodosius au fost recunoscute bucuros de către toți locuitorii lumii romane. Purtarea sa din trecut îndreptățea să se spere mult bine din partea viitorului suveran, iar vîrsta împăratului, care nu depășea cincizeci de ani, părea să prelungească acea perioadă de fericire a poporului, ce avea să urmeze. Moartea lui Theodosius, survenită la numai patru luni după izbînda sa, a fost conderată de popor ca un eveniment neprevăzut și fatal, care a nimicit într-o clipă speranțele generației tinere. Dar obișnuința de a trăi în lux și confort nutrise pe ascuns agenții bolii.[2] Trecerea bruscă și forțată de la viața de palat la cea de tabără șubrezise rezistența fizică a lui Theodosius; simptome tot mai clare de hidropizie anunțau că starea sănătății lui se înrăutățește văzînd cu ochii.

---

[1] Evenimentele acestui război civil sînt relatate după Ambrosie (tom. II, *Epist*, XII, p. 1022); Paulinus (in *Vit. Ambros.*, c. 26—34); Augustinus *(de Civitat. Dei*, c. 26); Orosius (VII, c. 35); Sozomen. (VII, c. 24); Theodoret. (1. V. c. 24); Zosimus (1. IV, p. 281, 282); Claudian (in III, *Cons. Hon.*, 63—105); in IV, *Cons. Hon.*, 70—117) și cronicile publicate de Scaliger.

[2] Această boală, atribuită de Socrates (V, c. 26) oboselilor războiului, este prezentată de Philostorgius (XI, c. 2) ca efect al trîndăviei și necumpătării, lucru pentru care Pholius îl numește mincinos neruşinat (Godefroy, *Dissert.*, p. 438).

Opinia publică şi poate chiar interesul obştesc confirmară împărţirea imperiului în Imperiul de Răsărit şi Imperiul de Apus, iar cei doi tineri principi, Arcadius şi Honorius, pe care dragostea părintească îi şi investise cu titlul de „Augustus", erau destinaţi să ocupe tronurile Constantinopolului şi al Romei. Nu le fusese îngăduit să împartă pericolele şi gloria războiului civil[1], dar de îndată ce Theodosius triumfase asupra nevrednicilor săi rivali, el îl chemă pe fiul său mezin, Honorius, ca tînărul să se bucure de roadele victoriei şi să primească sceptrul Vestului din mîinile părintelui său muribund. Sosirea lui Honorius la Milan fu sărbătorită printr-o splendidă reprezentaţie a jocurilor de circ şi împăratul, deşi şubrezit de o boală grea, contribui prin prezenţa sa la bucuria poporului. Dar ultimele rămăşiţe ale puterii sale fură sleite de durerosul efort pe care îl făcu ca să asiste la spectacolul dat în timpul dimineţii. Honorius îi ţinu locul tot restul zilei şi marele Theodosius muri în noaptea următoare. In ciuda animozităţilor stîrnite de recentul război civil, moartea sa fu deplînsă de toată lumea. Barbarii, învinşi de Theodosius, şi clerul, ce-l dominase, slăviră cu vii şi sincere aplauze calităţile defunctului împărat, pe care le socoteau însuşiri nespus de preţioase. Romanii erau terorizaţi de pericolele iminente ale unei administraţii slabe şi divizate; fiecare clipă a nefericitei domnii a lui Arcadus şi Honorius le aducea aminte de pierderea unui împărat de neînlocuit.

Cei care au descris fidel virtuţile lui Theodosius nu i-au ascuns nici defectele: actele sale de cruzime şi obiceiurile molatice ce întunecau gloria unuia dintre cei mai mari împăraţi romani. Un istoric[2] necruţător i-a exagerat viciile şi urmările lor dăunătoare. El afirmă cu îndrăzneală că toate

[1] Zosimus presupune că tînărul Honorius şi-a întovărăşit tatăl (IV, p. 280). Totuşi *ce mare dorinţă le înflăcăra piepturile* este tot ce linguşirea îngăduie unui poet contemporan, care descrie limpede refuzul împăratului şi călătoria lui Honorius *după* victorie (Claudian în III, *Cons.*, 78—115).

[2] Zosimus, contemporanul, istoricul şi adversarul lui Theodosius (n.t.).

categoriile de supuşi imitau manierele efeminate ale suveranului lor; că viaţa publică şi particulară înfăţişa un tablou variat, în care se regăseau diversele aspecte ale corupţiei; şi că slabele restricţii impuse de ordine şi decenţă erau insuficiente pentru a evita extinderea acelei mentalităţi degenerate, ce sacrifică fără a roşi datoria şi interesul, cu scopul de a satisface în chip josnic trîndăvia şi poftele trupeşti.[1] Nemulţumirile scriitorilor contemporani, care deplîng creşterea luxului şi decadenţa moravurilor, reflectă de obicei temperamentul şi situaţia lor personală. Puţini sînt acei observatori dotaţi cu o privire clară şi pătrunzăzoare asupra evoluţiei societăţii şi în stare să descopere mobilurile exacte şi tainice ale acţiunilor ce îndrumă spre acelaşi ţel pasiunile oarbe şi capricioase ale unei mulţimi de individualităţi. Dacă afirmaţia că luxul romanilor era mai deşănţat în timpul domniei lui Theodosius decît pe vremea lui Constantin, sau a lui Augustus, conţine oarecare adevăr, decăderea moravurilor nu poate fi atribuită progresului care a sporit treptat cuantumul bogăţiei naţionale. O lungă perioadă de calamităţi şi decăderi trebuie să fi oprit în loc dezvoltarea industriei şi să fi scăzut averea populaţiei; iar luxul ei risipitor trebuie să fi fost rezultatul acelei atitudini disperate şi pline de nepăsare, care face ca oamenii să se bucure din plin de prezent şi să refuze să se gîndească la viitor. Situaţia nesigură a proprietăţilor lor îi descuraja pe supuşii lui Theodosius; aceştia nu mai îndrăzneau să se avînte în întreprinderi folositoare şi active, care necesită o cheltuială imediată, şi promit avantagii treptate şi îndepărtate. Exemplele frecvente de ruină şi dezastru îi determinau să risipească rămăşiţele unui patrimoniu care, putea, în orice clipă, să cadă pradă gotului hrăpăreţ. Risipa nebunească, ce domneşte în învălmăşeala unui naufragiu sau a unui asediu, oferă o privelişte care explică progresul luxului în mijlocul nenorocirilor şi spaimei unui popor gata să se scufunde.

Luxul efeminat, care a viciat moravurile curţilor şi oraşelor, picurase o otravă secretă şi distrugătoare în taberele

[1] Zosimus, IV, p. 244.

legiunilor; unui scriitor militar, care studiase atent principiile autentice şi antice ale disciplinei romane, consemnează în paginile sale degenerarea acestora. Este justă şi importantă observaţia lui Vegetius[1], că de la fondarea oraşului, pînă la domnia împăratului Gratianus, infanteria a purtat în mod invariabil armura defensivă. Slăbirea disciplinei şi lipsa exerciţiilor, îi făcu pe soldaţi mai puţin rezistenţi şi mai puţin dornici de a suporta oboselile serviciului. Ei se plînseră de greutatea armurii, pe care arareori o mai purtau şi obţinură succesiv permisiunea de a lăsa la o parte atît platoşele, cît şi coiful. Armele grele, spada scurtă şi formidabilul *pilum*, cu care strămoşii lor supuseseră lumea, căzură pe nesimţite din slabele lor mîini. Cum folosirea pavezei este incompatibilă cu aceea a arcului, ei intrau în luptă fără tragere de inimă, condamnaţi să sufere fie durerea rănilor, fie dezonoarea fugii şi întotdeauna dispuşi să prefere alternativa mai ruşinoasă. Goţii, hunii şi alanii avuseseră prilejul să-şi dea seama de avantajele ce decurg din folosirea armurii defensive, iar cavaleria lor o adoptase; cum barbarii erau neîntrecuţi în mînuirea arcului, legiunile golaşe şi tremurînde, care luptau cu capetele şi piepturile lipsite de apărare în faţa duşmanului, erau uşor copleşite de săgeţile acestora. În timpul urmaşilor lui Gratianus, pierderea armatelor, distrugerea oraşelor şi dezonoarea numelui roman cereau ca o măsură necesară restabilirea coifului şi a platoşei în rîndurile infanteriei, deşi această cerinţă a fost privită cu indiferenţă. Soldaţii vlăguiţi abandonară apărarea lor şi a poporului, iar laşa lor nepăsare poate fi considerată drept cauza imediată a căderii Imperiului.[2]

---

[1] Flavius Vegetius Renatus, scriitor militar din secolul al patrulea, autor al tratatului *Epitome Rei Militaris*, din care citează Gibbon (n.t.).

[2] Vegetius, *De Rei Militari*, I, c. 20. Seria de dezastre, pe care el le consemnează, ne obligă să credem că *eroul* căruia îi dedică opera sa este ultimul şi cel mai puţin glorios dintre Valentinieni. (Bineînţeles, aceasta este numai părerea lui Gibbon, căci deşi starea armatei a contribuit la căderea Imperiului, cauzele principale, aşa cum ni le arată ştiinţa istorică de astăzi sînt cu totul de altă natură (n.t.).)

Capitolul XXVIII

DISTRUGEREA DEFINITIVĂ A PĂGÎNISMULUI. INTRODUCEREA CULTULUI SFINȚILOR ȘI RELICVELOR PRINTRE CREȘTINI

Dispariția păgînismului, în epoca lui Theodosius, este poate singurul exemplu al dezrădăcinării complete a unei credințe vechi și populare, de aceea ea ar merita să fie considerată ca un eveniment unic în istoria gîndirii omenești. Creștinii, și mai ales clerul, priviseră cu oarecare nerăbdare prudentele amînări ale lui Constantin și asijderi, indulgența primului Valentinianus. Ei nu puteau considera că au învins pe deplin și în mod sigur, atîta vreme cît adversarii lor continuau să existe, lucru îngăduit de conducătorii statului. Influența pe care Ambrosie și confrații săi o dobîndiseră asupra tînărului Gratianus și cucernicia lui Theodosius au fost folosite pentru a insufla necesitatea persecuției religioase în inima prozeliților lor imperiali. S-au stabilit două principii amăgitoare de jurisprudență religioasă, în baza cărora au fost adoptate măsuri directe și aspre, îndreptate împotriva supușilor imperiului ce mai aderau încă la ceremoniile strămoșilor lor; magistratul, stabileau aceste principii, este într-o măsură vinovat de crimele pe care omite să le împiedice

ori să le pedepsească, iar adoraţia idolatră a unor zeităţi fantastice şi a unor demoni adevăraţi este crima cea mai ticăloasă ce lezează maiestatea supremă a Creatorului. Legile lui Moise şi exemplele istoriei evreilor[1] au fost aplicate pripit şi poate eronat, de către clerici, blîndei ere a creştinismului.[2] Ei i-au aţîţat pe împăraţi, îndemnîndu-i să-şi apere cu tot zelul propria lor onoare şi aceea a dumnezeirii, iar la vreo şaizeci de ani după convertirea lui Constantin templele lumii romane au fost distruse.

Încă din vremea primilor regi, romanii, ca şi cele mai multe popoare primitive, îngemănaseră rolul de rege cu acela de mare preot, iar mult mai tîrziu, împăraţii preluaseră şi titlul de „Pontifex Maximus". Altarul Victoriei strălucea in mijlocul Senatului, de unde a fost îndepărtat numai în urma unei energice intervenţii a episcopilor romani; reaşezat de împăratul Iulian a fost, în fine, înlăturat pe vecie, după decretul lui Theodosius tinzînd la abolirea practicilor păgîne. La Roma, primele măsuri împotriva cultului politeist şi a templelor au fost mai blînde, dar în provincii ele au avut un caracter violent şi brutal.

În Siria, „divinul şi perfectul Marcellus"[3], cum este poreclit de Teodoret, un episcop mînat de ardoarea apostolică, a hotărît să facă una cu pămîntul fastuoasele temple din dieceza Apamea. Atacul său a fost zădărnicit de iscusinţa

---

[1] Sfîntul Ambrosie (tom. II, *de Obit. Theodos.* p. 1208) laudă zelul lui Iosua în distrugerea idolatriei. Cuvintele lui Iulius Firmicus Maternus asupra aceluiaşi subiect *(de Errore Profan. Relig.*, p. 467, edit. Gronov.) au o notă cucernică dar sînt lipsite de omenie. *Porunceşte* (legea mozaică) *să nu-şi cruţe nici fiul, nici fratele să-şi străpungă soţia iubită cu sabia victorioasă.*

[2] Bayle (vol. II, p. 406 in *Commentaire Philosophique)* justifică şi limitează aceste legi intolerabile prin domnia temporară a lui Iehova asupra evreilor. Încercarea merită toată lauda.

[3] Compară pe Sozomen (VII, c. 15) cu Theodoret (V, c. 21). Amîndoi relatează cruciada şi moartea lui Marcellus.

și soliditatea cu care fusese construit templul lui Iupiter. Clădirea era așezată pe o înălțime. De-a lungul celor patru laturi, înaltul acoperiș era susținut de cincisprezece coloane masive, avînd o circumferință de șaisprezece picioare, iar marile blocuri ce le alcătuiau erau bine sudate cu plumb și fier. Împotriva lor a fost încercată zadarnic puterea celor mai ascuțite scule. A fost necesar să se submineze fundațiile coloanelor, care au căzut de îndată ce proptelele provizorii de lemn au fost mistuite de foc, iar greutățile acestei încercări sînt descrise alegoric întruchipate într-un demon negru, ce a întîrziat, dar n-a putut învinge operațiile inginerilor creștini. Îmbătat de această victorie, Marcellus a pornit personal în campanie împotriva puterilor întunericului. Un grup numeros de soldați și gladiatori înaintau sub stindardul episcopal și Marcellus atacă pe rînd satele și templele rurale din dioceza Apamea. Oriunde se bănuia că populația va opune rezistență sau vor trebui să înfrunte primejdii, campionul credinței, care fiind șchiop, nu putea nici să lupte, nici să fugă, se așeza la distanță convenabilă, dincolo de bătaia proiectilelor. Dar însăși prudența sa i-a pricinuit moartea. El a fost surprins de un grup de țărani ajunși la capătul răbdării; iar sinodul provinciei a declarat fără șovăire că sfîntul Marcellus își jertfise viața pentru cauza lui Dumnezeu. Călugării mistuiți de mînie și sbucium, care au alergat din deșert în sprijinul lui Marcellus, se distingeau prin zelul lor neobosit. Ei și-au atras pe drept dușmănia păgînilor și unii dintre ei ar merita să fie învinuiți de lăcomie și necumpătare căci își satisfăceau lăcomia cu ajutorul jafului sfînt și, nesățioși, trăiau pe seama poporului, care le admira naiv veșmintele zdrențuite, psalmii ce-i cîntau cu voce tare și paloarea nefirească a feței...[1]

---

[1] Libianus, *pro Templis*, p. 10—13 . El își bate joc de acești oameni îmbrăcați în negru, călugării creștini, care mănîncă mai mult ca elefanții. Dar bieții elefanți sînt animale cumpătate!

...În acea vreme, tronul arhiepiscopal al Alexandriei era ocupat de Teofil,[1] duşmanul neogoit al păcii şi virtuţii, un om îndrăzneţ şi rău, ale cărui mîini se cufundau cînd in aur, cînd în singe.

El nu a avut odihnă pînă cînd nu a desfiinţat cultul lui Serapis şi i-a dărîmat templul, în ciuda faptului că a trebuit să înfrîngă rezistenţa credincioşilor zeului, care se ridicau cu arma în mînă. În locul templului distrus el a ridicat o biserică, închinată primilor martiri creştini.

Preţioasa bibliotecă din Alexandria a fost jefuită şi distrusă; douăzeci de ani mai tîrziu, aspectul rafturilor goale trezea regretul şi indignarea fiecărui spectator a cărui minte nu era pe de-a-ntregul întunecată de prejudecăţi religioase.[2] Zelul sau zgîrcenia arhiepiscopului[3] ar fi putut să se mărginească la bogata pradă care era răsplata victoriei sale; mîna ce-şi propunea să distrugă idolatria ar fi putut, fireşte, să cruţe operele geniului antic spre desfătarea şi învăţătura generaţiilor viitoare; dar multe din acestea au pierit pentru totdeauna.

După domnia lui Theodosius şi în urma decretului său, păgînii, siliţi sau de bună voie, se resemnaseră pretutindeni şi renunţaseră la templele, zeii şi cultul lor idolatru; în schimb

[1] Tillemont, *Mém. Ecclés.*, vol. XI, p. 441—500. Situaţia ambiguă a lui Teofil — *sfînt*, în calitate de prieten al lui Ieronim şi *drac*, în calitate de duşman al lui Ioan Gură de aur — pretinde o apreciere oarecum imparţială; totuşi, în ansamblu, balanţa înclină pe drept împotriva lui.

[2] *Noi am văzut dulapurile cu cărţi, care dacă ar fi distruse, s-ar pierde amintirile despre oamenii şi epoca noastră.* Orosius, VI, c. 15, p. 241. (edit. Haver). Deşi e un scriitor bigot şi controversat, Orosius pare să se ruşineze. (Biblioteca nu a fost distrusă aşa cum lasă să se înţeleagă Gibbon, căci dacă e adevărat că ea a fost distrusă de arabi în anul 638 înseamnă că a existat pînă în această perioadă — n.t.).

[3] Eunapius în *Vieţile lui Antoninus şi Aedexius* blestemă jaful şi sacrilegiul săvîrşit de Teofil. Tillemont (*Mém. Ecclés.*, vol. XIII, p. 453), citează o epistolă a lui Isidor din Pelusium, care îi reproşează primatului adorarea *idolatră* a aurului, *auri sacra fames.*

se născuse o nouă formă de adorație, aceea a sfinților, martirilor, relicvelor și în curînd — a icoanelor. Vedeniile devin tot mai frecvente, se ivesc revelații și se petrec „minuni", toate promovate de cler și incurajate sau patronate de împărat.

În viața de toate zilele moaștele sfinților se dovedeau mai prețioase decît aurul sau pietrele nestemate[1], iar această experiență constituia pentru clerici un imbold de a înmulți comorile bisericii. Fără a ține prea mult seamă de adevăr ori probabilitate, ei inventau nume pentru schelete și fapte pentru aceste nume. Faima apostolilor și a sfinților era întunecată de invenții religioase. Grupului invincibil de martiri veritabili din primele timpuri ale creștinismului li se adăugau mii de eroi imaginari, care nu existaseră niciodată în afara fanteziei unor făuritori de legende, vicleni ori creduli; avem temei să bănuim că Tours n-ar fi singura dieceză în care osemintele unui răufăcător au fost adorate în locul moaștelor unui sfînt.[2] Superstiția tindea să sporească tentația de a înșela a unora și credulitatea altora; practica acestor superstiții a stins pe nesimțite lumina istoriei și a rațiunii în lumea creștină.

Pe măsură ce obiectivele religiei erau treptat reduse la nivelul imaginației, au fost introduse riturile și ceremoniile care păreau să influențeze cel mai puternic sentimentele mulțimii de credincioși. Dacă la începutul veacului al cincilea[3]

---

[1] M. de Beausobre (*Hist. du Manichéisme*, vol. II, p. 648) a dat un înțeles lumesc respectului cucernic al clerului din Smyrna, care a păstrat cu grijă relicvele sfîntului Polycarp, martirul.

[2] Martin din Tours (vezi *Viața sa*, c. 8, de Sulpicius Severus) a smuls această mărturisire din gura mortului. Eroarea este socotită naturală, descoperirea ei miraculoasă. Care dintre ele era probabil să se repete mai des?

[3] D'Aubigné (vezi *Memoriile* sale, p. 156—160) s-a oferit sincer, cu consimțămîntul clericilor hugenoți, să admită că primii 400 de ani reprezintă domnia credinții. Cardinalul du Perron s-a tîrguit pentru încă 40 de ani, care i-au fost acordați în mod imprudent, dar niciuna dintre părți n-ar fi fost avantajată de negustoria asta ridicolă.

Terlullian sau Lactantius[1] s-ar fi sculat pe neaşteptate din morţi spre a asista la sărbătoarea vreunui martir sau sfînt popular[2], ei ar fi privit cu mirare şi indignare spectacolul profan care înlocuise slujba pură şi spirituală a cultului congregaţiei creştine primitive.

Slujba creştină se transformase într-un fel de spectacol, cu cîntece, lumini, miresme, costume şi ofrande necunoscute vechilor creştini, asemănătoare ceremoniilor religioase păgîne; ca comporta multe practici inspirate de superstiţie.

La originea tuturor superstiţiilor se regăseşte acelaşi spirit, ceea ce sugerează că, în cele mai îndepărtate timpuri şi ţări, au fost folosite aceleaşi metode de a înşela credulitatea şi de a influenţa sentimentele omenirii[3], dar trebuie mărturisit cu toată sinceritatea, că preoţii Bisericii catolice imitau modelul profan pe care erau nerăbdători să-l distrugă. Cei mai respectabili episcopi se convinseseră că ţărănimea ignorantă ar renunţa mai bucuros la superstiţiile păgînismului, dacă ar găsi oarecare asemănare, oarecare compensaţii, în sînul creştinătăţii. În mai puţin de un secol, religia lui Constantin cucerise definitiv Imperiul Roman, dar învingătorii înşişi au fost pe nesimţite cuceriţi de arta rivalilor lor învinşi.

---

[1] Cultul practicat şi întipărit de Terlullian, Lactantius, Arnobius etc. este de o puritate şi o spiritualitate absolută, ceea ce face ca protestul lor împotriva ceremoniilor păgînilor să se răsfrîngă uneori şi asupra celor evreieşti.

[2] Faustus Manicheanul îi acuză pe catolici de idolatrie: *I-aţi transformat pe idoli în martiri, pe care îi cinstiţi cu rugăciuni asemănătoare.* Dl. de Beausobre (*Hist. Critique du Manichéisme*, vol. II, p. 629—700), protestant, dar în acelaşi timp filozof, a prezentat imparţial şi erudit introducerea *idolatriei creştine* în secolul al IV-lea şi al V-lea.

[3] Asemănarea între superstiţii, care n-au cum să fie imitate, se regăseşte din Japonia pînă în Mexic. Warburton a sesizat această idee pe care o denaturează dîndu-i un caracter prea general şi absolut (*Divine Legation*, vol. IV, p. 126 etc.).

Capitolul XXIX

ÎMPĂRŢIREA FINALĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎNTRE FIII LUI THEODOSIUS. DOMNIA LU ARCADIUS ŞI HONORIUS. ADMINISTRAŢIA LUI RUFINUS ŞI STILICHO. REVOLTA ŞI ÎNFRÎNGEREA LUI GILDO ÎN AFRICA

Geniul Romei s-a stins odată cu Theodosius, ultimul succesor al lui August şi Constantin care a mai apărut pe cîmpui de bătaie în fruntea armatelor sale şi a cărui autoritate era universal recunoscută pe întreaga întindere a imperiului. Amintirea virtuţilor sale mai continua încă să ocrotească tinereţea debilă şi lipsită de experienţă a celor doi fii ai săi. După moartea tatălui lor, Arcadius şi Honorius fură salutaţi, prin consimţămîntul unanim al omenirii, drept împăraţi legitimi ai Estului şi Vestului, iar jurămîntul de credinţă a fost prestat bucuros de toate ordinele statului: senatul vechii şi cel al noii Rome, clerul, magistraţii, soldaţii şi poporul. Arcadius, care pe atunci avea vreo optsprezece ani, se născuse în Spania, în locuinţa umilă a unei familii de rînd. Dar el a primit o educaţie princiară în palatul de la Constantinopol şi şi-a petrecut viaţa lipsită de glorie în această splendidă şi paşnică reşedinţă imperială, de unde părea să domnească asupra provinciilor Traciei, Asiei Mici, Siriei şi Egiptului, de la Dunărea de Jos pînă la fruntariile Persiei şi Etiopiei. Fratele său mezin, Honorius, preluă la vîrsta de unsprezece ani guver-

narea nominală a Italiei, Africii, Galliei, Spaniei și Britanniei; oștile care apărau hotarele împărăției sale aveau în fața lor de-o parte pe caledonieni, de cealaltă pe mauri. Întinsa și sobra provincie a Illiricului era împărțită între cei doi împărați. Apărarea și administrația provinciilor Noricum, Pannonia și Dalmația mai aparțineau Imperiului de Apus, dar cele două întinse dioceze ale Daciei și Macedoniei, pe care Gratianus le încredințase vitejiei lui Theodosius, erau unite pe vecie cu Imperiul de Răsărit. Frontiera europeană nu era prea diferită de linia care îi separă astăzi pe germani de turci, iar avantajele ce rezultau din specificul teritoriului, din bogăție, structura populației și puterea militară a fiecărei părți erau bine echilibrate și compensate în această împărțire definitivă și permanentă a Imperiului roman. Sceptrul pe care fiii lui Theodosius îl moșteniseră părea să fie un dar al naturii și al tatălui lor. Generalii și miniștrii se obișnuiseră să adore maiestatea copiilor imperiali; armata și poporul nu avuseseră în ultima vreme prilejul să-și afirme drepturile și primejdioasa lor putere prin alegerea unui suveran. Descoperirea treptată a slăbiciunii lui Arcadius și Honorius și repetatele calamități ale domniei lor nu au fost suficiente pentru a șterge adînca și prima pornire spre loialitate a supușilor romani. Aceștia venerau însă persoana, sau mai bine zis numele suveranilor lor; ei priveau cu aceeași oroare pe rebelii răsculați împotriva autorității tronului și pe miniștrii ce abuzau de ea.

Theodosius întunecase gloria domniei sale prin ridicarea la rang înalt a lui Rufinus, un favorit odios, care, într-o vreme cînd clicile civile și religioase se întîlneau la tot pasul, meritase să fie unanim acuzat de toate crimele posibile.

La moartea lui Theodosius, Rufinus profitînd de slăbiciunile lui Arcadius devine stăpîn absolut la Constantinopol; lacom de bani, el săvîrșește nenumărate crime și abuzuri. O clică de eunuci, condusă de Eutropius se străduiește să-l răstoarne.

Subtilul prefect, care își petrecuse viața în intrigile palatului, se opuse cu forțe egale, măsurilor abile ale eunucului Eutropius; dar fricosul Rufinus fu luat prin surprindere de apropierea ce nu prevestea nimic bun a unui rival mai de temut, marele Stilicho[1], generalul, sau mai bine zis stăpînul Imperiului de Apus.[2]

Virtuțile și victoriile lui Stilicho treziseră, așa cum era de așteptat, ura lui Rufinus; intrigile calomniei ar fi putut însă să-și atingă țelul dacă iubitoarea și veșnic precauta Serena nu și-ar fi apărat soțul împotriva dușmanilor săi dinăuntru, în timp ce el îi învingea pe cîmpul de luptă pe dușmanii din afară ai Imperiului.[3] Theodosius continuă să sprijine un ministru nemernic, lăsînd în seama lui guvernarea palatului și a Răsăritului; dar cînd porni împotriva tiranului Eugenius, credinciosul său general împărți împreună cu el greutățile și gloria războiului civil, iar în ultimele clipe ale vieții, monarhul muribund îi încredință lui Stilicho grija fiilor săi și a republicii.[4] Ambițiile și calitățile lui Stilicho se potriveau cu această importantă însărcinare și el pretinse tutela ambelor imperii în timpul minorității lui Arcadius și

[1] Acesta era un general strălucit, de origină vandală, ridicat de Theodosius care îi dăduse în căsătorie pe nepoata sa, frumoasa Serena (n.t.).

[2] Zosimus (V, p. 290), Orosius (l. VII, c. 37) și cronica lui Marcellinus. Claudian (in *Rufin.*, II, 7—100) zugrăvește în culori vii disperarea și vina prefectului.

[3] Să se compare poemul primului consulat (I, 95—115) cu *Laus Serenae* (227—237, unde aceasta din nefericire, se întrerupe). Putem întrezări răutatea adîncă înrădăcinată a lui Rufinus.

[4] *Pe care tu însuți pe patul de moarte l-ai lăsat ca scut și apărător al celor doi frați* (IV, *Cons. Hon.*, 432). Totuși numirea era confidențială (III, *Cons. Hon.* 142) și poate fi pusă la îndoială. Zosimus și Suidas le aplică lui Stilicho și lui Rufinus același titlu: „*Epitropi*", paznici sau curatori.

Honorius.[1] Primele măsuri ale administrației sale, sau mai bine zis ale domniei sale, demonstrară supușilor vigoare și energia unui spirit demn de a porunci. El trecu Alpii în toiul iernii, coborî cursul Rinului, de la fortăreața Basel pînă la granițele Bataviei, inspectă starea garnizoanelor, reprimă tentativele germanilor și, după ce se îngriji ca de-a lungul malurilor fluviului să existe condițiile unei păci trainice și onorabile, se întoarse la palatul din Milan[2] cu o iuțeală de necrezut. Persoana și curtea lui Honorius erau supuse autorității comandantului general al Apusului, iar armatele și provinciile Europei ascultau, fără șovăire, hotăririle puterii legale, exercitate în numele tînărului lor suveran. Îi rămăseseră doar doi rivali care ridicau pretenții asupra imperiului și care își puteau atrage răzbunarea lui Stilicho. Între hotarele Africii, Gildo maurul[3] proclama o mîndră și periculoasă independență, iar ministrul din Constantinopol formula pretenția de a-și exercita deopotrivă autoritatea asupra persoanei împăratului și Imperiului de Răsărit.

Cu imparțialitatea pe care o arăta ca tutore al celor doi frați, Stilicho împărți în mod egal armele, giuvaerele, splendida garderobă și mobilierul defunctului împărat.[4] Dar cel mai important obiect al moștenirii îl constituiau numeroasele

---

[1] Legea romană distingea două feluri de minoritate care se terminau la vîrsta de paisprezece și respectiv douăzeci și cinci de ani. Una era supusă *tutorelui*, sau paznic al persoanei, cealaltă *curatorului* sau epilrop al averii. (Heineccius, *Antiquit. Rom. ad Jurisprundent. pertinent.*, I, lit. XXIII, p. 218—232). Dar aceste idei juridice n-au fost niciodată transformate în constituție a unei monarhii elective.

[2] Vezi Claudian (I, *Cons. Stilicho.* I, 188—242); dar el trebuia să acorde mai mult de cincisprezece zile pentru călătoria dus-întors între Milan și Loyden.

[3] După eliminarea rebelului Firmus, generalul maur Gildo pusese stăpînire pe provincia romană Africa (n.t.).

[4] *I. Cons. Stilich.*, II, 88—94. Nu numai veșmintele și diademele defunctului împărat, dar pînă și coifurile, mînerele spadelor, centurile, platoșele etc. erau bătute cu perle, smaralde și diamante.

legiuni, cohorte și escadroane de romani și barbari, pe care evenimentele războiului civil le uniseră sub stindardul lui Theodosius.

Instigați de Stilicho, soldații îl ucid pe Rufinus și Eutropius rămîne atotputernic în locul său la Constantinopol.

La fiecare împărțire a Imperiului, provinciile Africii erau atribuite în mod invariabil Apusului; Gildo consimțise să guverneze acel întins ținut în numele lui Honorius, dar cunoscînd caracterul și planurile lui Stilicho, el hotărî curînd să-și ofere omagiul unui stăpîn mai slab și mai îndepărtat. Miniștrii lui Arcadius îmbrățișară interesele vicleanului rebel, iar speranța perfidă de a adăuga numeroasele orașe ale Africii Imperiului de Răsărit îi ispiti să ridice pretenții, pe care nici rațiunea, nici forța lor armată nu le puteau justifica.[1]

După ce Stilicho dăduse un răspuns ferm și hotărîtor pretențiilor ridicate de curtea Bizanțului, el îl acuză în mod solemn pe tiranul Africii, în fața tribunalului care pe vremuri judecase regi și popoare ale lumii; astfel, după multă vreme, imaginea republicii fu reînviată sub domnia lui Honorius. Împăratul transmise senatului roman o lungă plîngere a provinciilor cu privire la crimele lui Gildo și membrii venerabilei adunări fură invitați să pronunțe sentința de condamnare a rebelului. Sufragiul lor unanim îl declară pe Gildo dușmanul republicii, iar decretul Senatului confirmă în chip sacru și legitim acțiunea armelor romane.[2] Un popor care încă își amintea că strămoșii săi fuseseră stăpînii lumii, ar fi aplaudat cu conștientă mîndrie ideia vechii libertăți, dacă n-ar fi fost de mult obișnuit să prefere o pîine sigură, viziu-

[1] Claudian *(de Bell. Gildonica,* 230—324) a abordat cu finețe politică intrigile curții bizantine, care sînt menționate de asemenea de Zosimus (V, p. 302).

[2] Symmachus (IV, *epist.)* exprimă formele juridice ale Senatului și Claudian *(Const. Stilicho)* I, 325 etc., pare să simtă ca un roman.

nilor efemere de libertate și măreție. Hrana Romei depindea de recoltele Africii, și era evident că o declarație de război va fi semnalul foametei. Prefectul Symmachus, care prezida deliberările Senatului, îl mustră pe ministru, deoarece se temea pe bună dreptate că de îndată ce maurul răzbunător ar prohibi exportul de grîu, liniștea, ba poate chiar securitatea Capitalei va fi amenințată de furia unei mulțimi flămînde și turbulente.[1] Prudent, Stilicho găsi și puse fără întîrziere în practică măsura cea mai eficace pentru ajutorarea populației Romei. O cantitate mare și binevenită de cereale a fost colectată în provinciile din cuprinsul Galliei, îmbarcată pe cursul rapid al Ronului și transportată fără primejdii de pe Ron pe Tibru. În tot cursul războiului african, grînarele Romei au fost în permanență pline, ceea ce i-a redat demnitatea ei știrbită de o umilitoare dependență; calma încredere în pace[2] și belșug a liniștit spiritele unei populații imense.[3]

Stilicho pleacă în Africa în fruntea unei expediții și îl înlătură pe Gildo, asigurînd aprovizionarea Romei cu cereale.

Bucuria triumfului african a fost legată în mod fericit de căsătoria împăratului Honorius cu vara sa Maria, fiica lui Stilicho și această înrudire între egali, ce constituia o partidă onorabilă, părea să-l investească pe puternicul ministru cu autoritatea unui părinte asupra elevului său supus. Muza lui Claudian[4] nu rămase tăcută în această zi fericită.[5] El a cîntat

---

[1] Claudian expune subtil aceste plîngeri ale lui Symmachus, într-o cuvîntare a zeițelor Romei în fața tronului lui Iupiter (*de Bello Gildon.*, 91).

[2] E vorba de pace la Roma, nu în Africa, unde începea războiul (n.t.).

[3] Vezi Claudian (in *Eutrop.* I, 401, etc.; I. *Cons. Stil.* I, 306 etc.; II. *Cons. Stilicho*, 91 etc.).

[4] Claudius Claudianus, poetul laureat al curții care l-a cîntat în fel și chip pe Stilicho (n.t.).

[5] Claudian a compus un epithalam serios și meșteșugit de 340 versuri pe lîngă alte cîteva fescennine vesele care au fost cîntate pe un ton mai libertin în noaptea nunții.

pe felurite tonuri fericirea perechii imperiale și gloria eroului care le confirma unirea și le sprijinea tronul. Vechile legende ale Greciei, care aproape că încetaseră să mai fie obiectul credinței religioase, fură salvate de uitare, grație geniului poeziei. Descrierea crîngului din Cypru, lăcaș al armoniei și al dragostei, înaintarea triumfală a Venerei peste mările ei natale, și blînda-i înrîurire asupra palatului din Milan exprimă pentru orice vîrstă sentimentele firești ale inimii, în limbajul adecvat și plăcut al alegoriei. Dar nerăbdarea drăgăstoasă pe care Claudian o atribuie tînărului principe trebuie să fi stîrnit zîmbetele curții; frumoasa sa soție (dacă merita acest cuvînt de laudă) nu avea mult de temut, sau de-sperat, de la pasiunile iubitului ei. Honorius abia împlinea paisprezece ani. Din iscusință sau convingere, Serena, mama soției sale, amîna consumarea căsătoriei imperiale. Maria muri fecioară, după ce fusese zece ani soție, în timp ce castitatea împăratului era asigurată de firea sa rece, sau de debilitatea constituției sale.[1] Pentru acei supuși, care studiau cu grijă caracterul tînărului lor suveran, nu era o taină faptul că Honorius nu avea pasiuni, și prin urmare nici talente, că firea sa debilă și apatică, era deopotrivă incapabilă să facă față îndatoririlor rangului său și să se bucure de plăcerile vîrstei lui. În frageda sa tinerețe el făcuse oarecare progrese în exercițiul călăriei și în mînuirea arcului, dar curînd părăsi aceste ocupații obositoare și hrănirea găinilor deveni principala grijă de zi cu zi a monarhului apusean[2], care lăsă frînele imperiului în mîna fermă și dibace a tutorelui său, Stilicho. Experiența istoriei adeverește presupunerea că un prinț născut în purpură a primit o educație mai proastă decît cel din urmă țăran de pe

[1] Vezi Zosimus, V, p. 333.

[2] Procopius, *de Bell. Vandal.*, I, c. 2. Am luat de la Procopius descrierea felului de a se purta a lui Honorius, fără să adopt relatarea curioasă, și desigur neverosimilă, a istoricului grec.

posesiunile sale şi că ambiţiosul ministru l-a lăsat să atingă vîrsta bărbăţiei fără a încerca să-i trezească curajul, sau să-i cultive inteligenţa.[1] Predecesorii lui Honorius erau obişnuiţi să înflăcăreze prin exemplul personal, sau măcar prin prezenţa lor, curajul legiunilor; datele legilor promulgate de ei atestă faptul că împăraţii romani se îndeletniceau permanent cu treburile publice şi se deplasau necontenit prin provinciile lumii romane. Dar fiul lui Theodosius îşi petrecu lungul somn al vieţii, prizonier în palatul său, străin în ţara sa şi spectator răbdător şi aproape indiferent al ruinei Imperiului de Apus, atacat în repetate rînduri şi în cele din urmă răpus de armele barbarilor. Iar atunci cînd relatăm istoria plină de evenimente a unei domnii de douăzeci şi opt de ani, arareori sîntem nevoiţi să menţionăm numele împăratului Honorius.

[1] Lecţiile lui Theodosius, sau mai curînd ale lui Claudian (IV, *Cons. Honor.*, 214—418) puteau fi o excelentă învăţătură pentru un viitor împărat al unei naţiuni mari şi libere. Ele erau însă cu mult prea înalte pentru Honorius şi supuşii săi degeneraţi.

Capitolul XXX

REVOLTA GOŢILOR. EI JEFUIESC GRECIA. DOUĂ MARI INVAZII ALE ITALIEI DE CĂTRE ALARIC ŞI RADAGAISUS. EI SÎNT RESPINŞI DE STILICHO. GERMANII OCUPĂ GALLIA. UZURPAREA LUI CONSTANTIN ÎN APUS. DIZGRAŢIA ŞI MOARTEA LUI STILICHO

Dacă pînă atunci supuşii Romei nu avuseseră poate prilejul să-şi dea seama de datoria lor faţă de marele Theodosius, ei se convinseseră prea curînd cu cîtă greutate izbutise el să menţină şubredul şi putredul edificiu al republicii[1], folosind în acest scop toată inteligenţa şi toate talentele sale. Theodosius a murit în luna ianuarie şi înainte ca iarna acelui an să ia sfirşit, goţii erau sub arme.[2] Auxiliarii barbari ridicară stindardele independenţei şi recunoscură făţiş planurile ostile, pe care de mult le nutreau în mintea lor feroce. Fraţii lor, condamnaţi prin clauzele ultimului tratat încheiat cu Imperiul la o viaţă de linişte şi muncă, îşi părăsiră gospodăriile la primul sunet al trîmbiţei şi reluară bucuroşi armele, pe care le lăsaseră cu părere de rău. Barierele Dunării fură larg deschise. Războinicii sălbatici ai Sciţiei ieşiră din pădurile lor şi asprimea neobişnuită a iernii îi îngădui poetului să remarce că

[1] Gibbon întrebuinţează termenul de republică pentru a desemna statul roman (n.t.).

[2] Revolta goţilor şi blocada Constantinopolului sînt menţionate clar de Claudian (în *Rufin.*, II, 7—100), Zosimus (V, p. 292) şi Iornandes *(de Rebus Geticis*, c. 29).

„își traseră grelele lor care dincolo de largul și înghețatul mal al fluviului indignat."[1] Nefericiții localnici din sudul Dunării îndurară din nou calamitățile cu care aproape se obișnuiseră într-un răstimp de douăzeci de ani, iar diferitele trupe de barbari, ce se mîndreau cu numele de goți, se răspîndiră la întîmplare de pe coastele împădurite ale Dalmației, pînă sub zidurile Constantinopolului.[2] Falsul pretext al revoltei îl constituise întreruperea, sau numai micșorarea subsidiului, pe care goții îl primiseră datorită prudenței și generozității lui Theodosius. Disprețul lor pentru fiii nerăzboinici ai lui Theodosius îi făcea să simtă și mai amarnic acest afront, iar mînia lor era ațîțată de slăbiciunea, sau de trădarea ministrului lui Arcadius. Vizitele frecvente făcute de Rufinus în tabăra barbarilor, ale căror arme și ținută părea să le imite, erau considerate drept o mărturie suficientă a legăturilor sale vinovate; cele ce au urmat au arătat că din recunoștință, sau datorită unor motive de ordin politic, inamicul public a avut grijă ca în toiul valului de distrugeri, să cruțe proprietățile particulare ale nepopularului prefect Rufinus. În loc de a fi mînați de patimile oarbe și încăpățînate ale șefilor lor, goții erau conduși acum de geniul îndrăzneț și dibaci al lui Alaric. Acest faimos conducător, cobora din nobilul neam al Balților[3], al cărui rang nu-l întrecea decît demnitatea regală

[1] Claudian și Ovidiu își distrează adesea fantezia, inlerschimbînd metaforele și calitățile apei *lichide* și gheții *solide*. Mult spirit fals s-a cheltuit cu acest joc facil.

[2] Ieron. vol. 1, p. 26. El se străduiește să-l consoleze pe prietenul său Heliodorus, episcop de Altinum, la moartea nepotului său Nepotian, printr-o recapitulare curioasă a tuturor nenorocirilor publice și particulare din acele timpuri. Vezi Tillemont, *Mém. Eccles.* vol. XII, p. 200 etc.

[3] *Baltha* sau *îndrăzneț*; „origine minunată", spune Iornandes (c. 29). Acest neam ilustru a continuat să înflorească multă vreme în Franța, în provincia gotă Septimania, sau Languedoc, sub denumirea coruptă de **Baux**, și o ramură a familiei s-a stabilit mai tîrziu în regatul Neapole (Grotius in *Prolegom.* și *Hist. Gothic.* p. 52). Conții de **Beaux**, — localitate situată în apropiere de Arles — și ai celor șaptezeci și nouă de locuri subordonate erau independenți de conții de Provence (Longuerue, *Description de la France*, vol. 1, p. 357).

a familiei Amalilor. El solicitase comanda armatelor romane și prin refuzul ei curtea imperială îl provocă să-i dovedească nesăbuința acestui gest și faptul că romanii erau cei care păgubeau serios de pe urma lui. Oricîte speranțe ar fi nutrit chibzuitul general de a cuceri Constantinopolul, ele fură abandonate ca nerealizabile. În mijlocul unei curți sfîșiate de intrigi și al unui popor nemulțumit, împăratul Arcadius era terorizat de armatele goților; dar lipsa sa de înțelepciune și curaj era compensată de puterea orașului și a fortificațiilor care, atît pe apă cit și pe uscat, puteau sfida în deplină siguranță săgețile neputincioase ale barbarilor, trimise la voia întîmplării. Alaric nu se mai mulțumi să zdrobească sub călcîiul său ținuturile devastate și ruinate ale Traciei și Daciei; el se hotărî să culeagă mult mai multă glorie și bogății, dintr-o provincie care pînă acum fusese cruțată de pustiirile războiului.[1]

Alaric invadează Grecia, care devine pentru el o pradă ușoară, datorită incapacității sau trădării funcționarilor civili și militari, numiți de Rufinus. Orașele sînt jefuite, o bună parte din cetățeni măcelăriți sau duși în robie, iar vechile temple distruse. Stilicho vine în ajutorul provinciei, dar mînat de ura pe care i-o poartă, guvernul de la Constantinopol îl numește pe Alaric guvernator al provinciilor devastate chiar de el.

Sărăcia faptelor[2] și incertitudinea datelor[3] împiedică încercările noastre de a descrie împrejurările în care a avut

[1] Zosimus (V, p. 293—295) este cea mai bună călăuză a noastră pentru cucerirea Greciei, dar aluziile lui Claudian reprezintă tot atîtea raze de lumină aruncate asupra faptelor istorice.

[2] Materialul nostru cel mai temeinic îl constituie cele 970 versuri ale lui Claudian, în poemul asupra războiului „getic“ și începutul poemului care sărbătorește al șaselea consulat al lui Honorius. Zosimus păstrează o tăcere desăvîrșită în această privință și trebuie să ne mulțumim cu crîmpeiele pe care le putem culege de la Orosius și din *Cronici*.

[3] Deși Iornandes comite erori grosolane, confundînd războaiele din Italia ale lui Alaric (c. 29), data la care situează consulatul lui Stilicho și Aurelian (anul 400) este sigură și merită să fie reținută.

loc prima invazie a Italiei de către armatele lui Alaric. Marșul său, care e posibil să fi pornit din Thessalonic, prin ținutul Alpilor Iulieni, trecerea acestor munți, puternic apărați de oștiri și întărituri, asediul Aquileiei și cucerirea provinciilor Istria și Veneția par să fi cerut un timp considerabil. Afară de cazul că operațiile sale erau nespus de precaute și încete, acest lung interval ne îndeamnă să bănuim că regele goților s-a retras spre malurile Dunării și și-a întărit armata cu noi hoarde de „barbari", înainte de a încerca să pătrundă iarăși în inima Italiei. Istoricul sîrguincios poate să scape din vedere unele evenimente publice importante, dar îi este totuși îngăduit să se distreze o clipă gîndind asupra influenței pe care campaniile lui Alaric au avut-o asupra soartei a doi indivizi obscuri: un presbiter din Aquilea și un gospodar din Verona. Învățatul Rufinus[1], citat de inamicii săi să apară în fața unui sinod roman[2], a preferat în mod înțelept pericolele unui oraș asediat, iar barbarii ce zguduiau cu furie zidurile Aquileiei, l-au salvat, poate, de cruda pedeapsă a unui alt eretic, care la cererea aceluiași episcop, a fost biciuit cumplit și exilat pe viață pe o insulă pustie.[3] Bătrînul gos-

De la Claudian aflăm cu certitudine că bătălia de la Pollentia a avut loc în 403 (Tillemont, *Hist. des Emp.*, vol. V, p. 804), dar nu putem umple ușor intervalul.

[1] Nu trebuie confundat cu fostul mare favorit al lui Arcadius, asasinat de soldați în fața Constantinopolului. Aici e vorba de Tyraunius Rufinus (345—410), teolog și preot intrat în conflict cu episcopul Ieronimus pe probleme de doctrină (n.t.).

[2] *Într-atît te temi de judecata orașului Roma încît vrei mai degrabă să înduri un asediu barbar decît judecata unui oraș aflat în pace.* Ieronim, vol. II, p. 239. Rufinus a înțeles pericolul ce-l amenința; pașnicul oraș era înflăcărat de scorpia Marcella și restul partidei lui Ieronim.

[3] Iovinian, inamicul posturilor și al celibatului, caro a fost persecutat și insultat de furiosul Ieronim (Jortin, *Remarks*, vol. IV, p. 104, etc.). Vezi edictul original de exilare, în *Codul Theodosian*, XVI, tit. V, leg. 33.

podar,[1] care îşi petrecuse viaţa simplă-şi nevinovată în împrejurimile Veronei, era străin atît de certurile regilor, cît şi de cele ale episcopilor. Plăcerile, dorinţele, cunoştinţele sale erau limitate la mica fermă părintească şi un toiag îi sprijinea paşii bătrîneţii pe acelaşi pămînt pe care se jucase în copilărie. Dar şi această umilă şi rustică fericire (pe care poetul Claudian o descrie cu atîta adevăr şi patos) era ameninţată de furia războiului necruţător. Pomii săi, bătrînii săi pomi de o vîrstă cu el[2], au fost mistuiţi de flăcările ce-au cuprins întreaga ţară şi un detaşament de cavalerie al goţilor i-a nimicit căsuţa şi familia; puterea lui Alaric era în măsură să distrugă această fericire, pe care nu era în stare nici să o guste, nici să o aducă oamenilor. Faima, spune poetul, „zburînd cu aripi întunecate ce trezeau groaza, anunţa marşul armatei barbare şi umplu Italia de jale". Fiecare se temea după cum avea mai multă sau mai puţină avere, iar cetăţenii cei mai fricoşi, care îşi şi îmbrăcaseră lucrurile de valoare, plănuiau să scape fugind către insula Siciliei sau coasta africană. Dezastrul public era mărit de temeri şi superstiţie[3]. Nu era oră în care să nu se răspîndească vreun zvon oribil despre întîmplări stranii şi îngrozitoare. Păgînii deplîngeau neglijarea augurilor şi întreruperea sacrificiilor, pe cînd creştinii încă nădăjduiau în puternica intervenţie a sfinţilor şi a martirilor.

[1] Această epigramă (despre bătrînul veronez care nu a ieşit niciodată din suburbii) este una dintre primele şi cele mai plăcute ale lui Claudian. Imitaţia lui Cowley (ediţia Hurd, vol. II, p. 241, are unele note fireşti şi bine-venite, dar este cu mult inferioară portretului original, care, evident, este schiţat după natură.

[2] *Îşi aminteşte înaltul stejar ieşit din mica sămînţă.*
Şi vede că a îmbătrînit pădurea de-o vîrstă cu el. (*A neighbouring wood born with himself/ He sees and loves his old contemporary trees.*) În acest pasaj Cowley este poate superior originalului, şi poetul englez, care era un bun botanist, a înlocuit stejarii cu o imagine mai generală.

[3] Claudian, *de Bell. Get.*, 199—266. Poate părea prolix, dar frica şi superstiţia ocupa un mare loc în minţile italienilor.

[4] Din acest pasaj aparţinînd lui Paulinus şi reprodus de Baronius (*Annal. Ecoles.*, anul 403, nr. 51) reiese clar că alarma generală se răspîndise în toată Italia, pînă la Nola, în Campania, unde acest celebru penitent îşi stabilise locuinţa.

Împăratul Honorius era mai presus de supușii săi în rang, dar și teama lui era mai mare. Trufia și luxul în care fusese crescut, nu-l lăsaseră să bănuiască faptul că pe lume există forțe destul de îndrăznețe pentru a tulbura liniștea succesorului lui August. Arta lingușirii îi ascunse pericolul iminent pînă ce Alaric se apropie de palatul din Milan. Dar cînd zarva războiului îl trezi pe tînărul împărat, acesta, în loc de a pune mîna pe arme cu curajul sau chiar cu elanul vîrstei sale, ascultă numaidecît de acei sfetnici fricoși, care propuseră să-i ducă sacra persoană și pe credincioșii săi însoțitori, într-un loc sigur și îndepărtat din provinciile Galliei. Stilicho[1] a fost singurul care a avut curajul și autoritatea să se opună acestei măsuri rușinoase, ce-ar fi abandonat Roma și Italia în mîna barbarilor; dar cum oastea palatului fusese de curînd trimisă la fruntariile Raetiei[2] și cum noile recrutări erau destul de nesigure și se desfășurau într-un ritm lent, generalul Apusului nu putea decît să promită că, în cazul cînd curtea din Milan își va menține pozițiile în timpul absenței sale, el se va întoarce curînd cu o armată în stare să-l înfrunte pe regele goților. Fără a pierde o clipă, (căci fiecare clipă era nespus de importantă pentru securitatea publică), Stilicho se îmbarcă în pripă pe lacul Larian, urcă munții de ghiață și zăpadă, în mijlocul asprimii unei ierni alpine, și luîndu-și dușmanul pe neașteptate, respinse dintr-o singură lovitură inamicul care tulburase liniștea Raetiei. Barbarii, reprezentați prin triburi alemane[3], respectau dîrzenia unui șef, care încă mai folosea limbajul unui comandant; faptul că el binevoi să aleagă pe unii dintre cei mai viteji tineri ai lor pentru a servi imperiul fu considerat ca un semn de stimă și favoare. Cohortele eliberate de dușmanul apropiat,

[1] *Singur era Stilicho* etc. Claudian nu laudă pe nimeni altul (de *Bell. Get.*, 267), nici chiar pe împărat. Cît de neînsemnat trebuie să fi fost Honorius la propria sa curte!

[2] Aspectul țării și energia lui Stilicho sînt frumos descrise (de *Bell. Get.*, 340—363).

[3] Alemanii sau alamanii erau triburi germanice. (n.c.)

se adunară voios sub stindardul imperial și Stilicho dădu ordin celor mai îndepărtate oști ale Apusului să înainteze în marș grăbit, în apărarea lui Honorius și a Italiei. Fortărețele Rinului fură părăsite; securitatea Galliei era asigurată numai de buna credință a germanilor și de vechea spaimă pe care o inspira numele de roman. Pînă și legiunea trimisă să păzească zidul britanic împotriva caledonienilor din nord fu rechemată în grabă[1], iar un corp numeros de cavalerie alană a fost convinsă să intre în slujba împăratului, care aștepta cu nerăbdare întoarcerea generalului său. În aceste momente care dezvăluiau slăbiciunea imperiului în prăbușire, Stilicho dădu dovadă de o prudență și o energie remarcabile. Legiunile Romei, care de mult lîncezeau pierzîndu-și treptat disciplina și curajul, fuseseră exterminate de războaiele gotice și civile; și a fost imposibil să se adune o armată, care să apere Italia, fără a lipsi provinciile de forțele lor militare și a le lăsa fără apărare în fața dușmanului.

Cînd se părea că Stilicho îl părăsise pe suveranul său în palatul lipsit de paza din Milan, el calculase probabil durata absenței sale, distanța la care se afla inamicul și obstacolele care ar putea întîrzia marșul acestuia. El se bizuia mai ales pe rîurile Italiei, Adigele, Mincio, Oglio și Adua, care iarna ori primăvara, prin căderea ploilor, sau topirea zăpezilor, se umflă de obicei, ajungînd torente largi și năvalnice[2]. Dar s-a întîmplat ca iarna acelui an să fie neobișnuit de uscată și goții traversară fără greutate largile și pietroasele albii

[1] *A venit și legiunea cantonată în îndepărtata Britannie care îi ține în frîu pe caledonienii sălbatici (De Bell. Get.*, 416). Totuși chiar mersul cel mai rapid de la Edinburg sau Newcastle la Milan trebuie să fi cerut un timp mai lung decît cel pe care Claudian pare dispus să-l acorde duratei războiului cu goții.

[2] Oricine a călătorit în Lombardia își amintește desigur (vezi Fontenelle, tom. V, p. 279) că este adesea răvășită de abundența capricioasă și neregulată a apelor. În fața Genovei austriecii își aveau tabăra în albia secată a rîului Polcevera, și nu se așteptau ca un torent atît de mic să se poată schimba într-o clipă într-un uriaș grozav. (*Annal. d'Italia*, tom. XVI, p. 443, Milan 1753).

al căror mijloc de abia era însemnat de cursul unui rîuleț puțin adînc. Podul și trecerea Padului fură asigurate de un detașament puternic al armatei gotice, și pe cînd Alaric se apropia de zidurile, sau mai bine zis de suburbiile Milanului, el avu mare satisfacție să-l vadă pe împăratul romanilor fugind în fața sa. Honorius, întovărășit de o mică suită de oameni de stat și eunuci, se retrase în grabă către Alpi, cu scopul de a se pune la adăpost în orașul Aries, care fusese adesea reședința oficială a predecesorilor săi. Dar de-abia trecuse Honorius fluviul Pad[1], că fu ajuns din urmă de rapida cavalerie a goților[2]. Pericolul ce-l amenința l-a silit să caute un refugiu temporar la adăpostul fortificațiilor orașului Asta, din Liguria sau Piemont, așezat pe malul rîului Tanarus[3]. S-a început imediat asediul unui loc atît de obscur, care conținea un premiu atît de prețios, și părea incapabil de o lungă rezistență. Asediul a fost condus neîntrerupt de regele goților și îndrăzneața declarație pe care a făcut-o mai tîrziu împăratul, cum că niciodată n-a simțit în pieptul său frica, nu a găsit, probabil, multă crezare nici măcar la curtea sa.[4] Ajuns în culmea disperării, după ce barbarii îi propuseseră o capitulare rușinoasă, împăratul captiv a fost pe neașteptate salvat de faima eroului așteptat de atîta vreme și care acum, înaintînd cu repeziciune, îi veni în cele din urmă în ajutor. În fruntea unei avangărzi alese și intrepide, Stilicho trecu înot curentul rîului Addua, spre a cîștiga timpul

---

[1] Claudian nu răspunde clar la întrebarea noastră: unde era Honorius? Totuși fuga e marcată de urmărire și ideea mea despre războiul cu goții este justificată de criticii italieni, Sigonius (tom. I, p. II, p. 369, *ad. Imp. Occident*, X.) și Muratori (*Annali d'Italia*, tom. IV, p. 45).

[2] Unul dintre drumuri poate fi trasat după *Itineraries*, p. 98, 288, 294, cu notele lui Wesseling. Asta era la cîteva mile pe dreapta.

[3] *Asta* sau *Asti*, colonie romană, este astăzi capitala unui ținut plăcut care în veacul al șaisprezecelea a căzut sub stăpînirea ducilor de Savoia (Leandro Alberti, *Descrizzione d'Italia*, p. 382).

[4] El putea folosi acest limbaj semeț anul următor la Roma, la cinci sute de mile de locul pericolului (VI, *Cons. Hon.*, 449).

pe care ar fi trebuit să-l piardă cu atacul podului. Trecerea fluviului Pad a fost o faptă ce comporta mai puţine riscuri şi greutăţi, iar lupta încununată de succes prin care şi-a croit drum spre tabăra goţilor, aflată sub zidurile oraşului Asta, a reînviat speranţele şi a reabilitat onoarea Romei. Dar, în loc de a culege roadele victoriei sale, barbarul a fost treptat împresurat de oştile Apusului care au răsărit în toate trecătorile Alpilor. Taberele duşmane au fost încercuite, convoaiele interceptate şi, vigilenţi, romanii se grăbiră să alcătuiască un lanţ de fortificaţii şi să asedieze rîndurile asediatorilor. Şefii pletoşi ai poporului gotic şi războinicii vîrstnici cu trupuri îmbrăcate în blănuri şi feţe demne, purtînd urmele unor răni ce le făceau cinste, fură convocaţi la un sfat militar. Ei cîntăriră gloria de a stărui în încercarea lor, şi avantajul de a-şi pune în siguranţă prada şi recomandară măsura prudentă a unei retrageri oportune. În această importantă deliberare, Alaric dovedi spiritul ce-l anima pe cuceritorul Romei; după ce le aminti fraţilor săi faptele de arme ale goţilor şi planurile lor, el îşi încheie însufleţita-i cuvîntare cu asigurarea solemnă şi hotărîtă că era decis să găsească în Italia, fie un regat, fie un mormînt.[1]

Lagărul goţilor de la Pollentia[2] este atacat cu înverşunare şi după o bătălie crîncenă barbarii sînt învinşi.

După înfrîngerea totală a infanteriei sale, Alaric scăpă sau mai bine zis se retrase, de pe cîmpul de luptă cu cea mai mare parte a cavaleriei sale intacte şi neînvinse. Fără a

[1] *Fie învingător voi domni peste această ţară, fie învins, murind îi voi stăpîni ţărîna.* Cuvîntările (*de Bell. Get.* 479—549) acestor Nestori şi Achile goţi, sînt viguroase, caracteristic adaptate circumstanţelor, şi poate nu mai puţin autentice ca cele ale lui Livius.

[2] Romanii aveau obiceiul de a expune în triumf imaginea regilor învinşi şi a provinciilor ocupate. Bustul lui Mithriade de pildă, era înalt de douăsprezece picioare şi din aur masiv. (Freinshem, *Supplement. Livian.*, c. III, 47).

irosi o clipă pentru a deplînge pierderea atîtor viteji tovarăși de arme, el își lăsă dușmanul victorios să lege în lanțuri imaginea unui rege got luat prizonier și hotărî să forțeze cu toată îndrăzneala trecătorile nepăzite ale munților Apenini, să răspîndească durerea și dezastrul pe întinderea mănoasă a Toscanei și să învingă ori să moară în fața porților Romei. Capitala a fost salvată prin eforturile neobosite ale lui Stilicho, care respectă însă disperarea adversarului rău, și în loc de a risca soarta republicii în hazardul unei bătălii, propuse să cumpere plecarea barbarilor. Firea mîndră a lui Alaric ar fi respins cu dispreț și indignare condiția cum ar fi permisiunea de a se retrage și oferta unei solde, dar el exercita o autoritate limitată și precară asupra micilor șefi independenți, care îl ridicaseră, spre avantajul lor, deasupra egalilor lui. Ei erau prea puțin dispuși să-l urmeze pe un general nenorocos, și mulți dintre ei erau tentați să-și vadă de propriul interes prin negocieri cu ministrul lui Honorius. Regele se supuse vocii poporului său, ratifică tratatul cu împărăția apuseană și trecu iarăși fluviul Pad cu rămășițele acelei armate înfloritoare, pe care o conduse spre Italia. O parte importantă din forțele romane tot mai continuau să-i urmărească mișcările, și Stilicho, care întreținea legături secrete cu unii dintre șefii barbari, era informat cu regularitate de planurile ce se făureau în tabăra și la sfaturile lui Alaric. Regele goților nutrea ambiția să-și marcheze retragerea printr-o realizare măreață; el hotărî să ocupe importantul oraș Verona, ce domina principala trecere a Alpilor Raetani; Alaric țintea să străbată în marșul său teritoriile acelor triburi germane a căror alianță i-ar fi refăcut forțele sleite, spre a invada pe malul celălalt al Rinului bogatele provincii ale Galliei, care nu-i bănuiau intențiile. Fără să știe de trădarea ce-l înconjura și care îi și vînduse inamicului scopurile sale îndrăznețe și bine chibzuite, el înaintă către trecătorile munților, aflate de acum în stăpînirea trupelor imperiale și unde, aproape în aceeași

clipă, avu de făcut față unui atac general din față, din flancuri și din spate. În această luptă sîngeroasă, desfășurată la mică distanță de zidurile Veronei, pierderile goților n-au fost mai puțin grele decît cele suferite de ei cu prilejul înfrîngerii de la Pollentia; viteazul lor rege, scăpă mulțumită iuțelii cu care galopa calul său și ar fi fost ucis sau făcut prizonier, dacă graba pripită a alanilor n-ar fi trădat intențiile generalului roman. Alaric își adăposti rămășițele armatei pe stîncile apropiate și se pregăti cu o hotărîre neînfricată să reziste asediului unui inamic superior ca număr, care îl împresura. Dar el nu se putea împotrivi acțiunii nimicitoare a foametei și a bolii și nici nu era în stare să-i oprească pe capricioșii barbari, care dezertau neîncetat. În această situație disperată Alaric găsi totuși noi resurse în propriul său curaj, sau în moderația adversarului său și retragerea regelui got fu considerată drept eliberarea Italiei.[1] Cu toate acestea, poporul, și chiar clerul, incapabili de a-și forma o părere justă asupra treburilor păcii și ale războiului, s-a încumetat să pună la îndoială politica lui Stilicho, care de atîtea ori învinsese, încercuise sau îl lăsase să se retragă pe implacabilul dușman al statului roman. Primul moment al securității publice este consacrat recunoștinței și bucuriei, dar al doilea este folosit fără preget de invidie și calomnie[2]...

...Pericolul recent prin care trecuse împăratul în palatul neîntărit din Milan îl îndemnă să-și caute un refugiu într-una din fortărețele inaccesibile ale Italiei, unde să poată rămîne în siguranță, atîta timp cît țara era deschisă potopului barbar. Pe coasta Adriaticii, cam la zece-douăsprezece mile de cea mai sudică din cele șapte guri ale fluviului Pad, tesalienii

---

[1] Războiul cu goții și al șaselea consulat a lui Honorius se leagă în mod obscur de evenimentele retragerii și de pierderile lui Alaric.

[2] *Nu voi spune nimic despre Alaric... cel adesea învins, adesea împresurat și alungat pentru totdeauna.* Orosius VII, c. 37, p. 567. Claudian (VI, *Cons. Hon.* 320) lasă cortina să cadă peste o frumoasă imagine.

fondaseră vechea colonie Ravenna[1], pe care au cedat-o mai tîrtiu băștinașilor din Umbria. Augustus, care observase avantajele locului, amenajă la distanța de trei mile de vechiul oraș, un port care putea adăposti două sute cincizeci de corăbii de război. Acest așezămînt naval, care cuprindea arsenalul și magaziile, barăcile trupei și locuințele gradaților, își trăgea numele și originea de la staționarea permanentă a flotei romane. Spațiul intermediar a fost curînd completat cu clădiri și locuitori și cele trei cartiere întinse și populare ale Ravennei contribuiră treptat la formarea uneia dintre cele mai importante orașe ale Italiei. Canalul principal al lui August aducea un șuvoi din apele fluviului Pad prin mijlocul orașului, pînă la intrarea portului. Aceleași ape curgeau în șanțurile adînci care înconjurau zidurile cetății și erau distribuite printr-o mie de canale secundare în fiece parte a orașului, împărțit de ele într-o puzderie de mici insule. Comunicațiile erau asigurate numai cu ajutorul podurilor și al ambarcațiunilor, iar casele Ravennei, al cărei aspect poate fi comparat cu cel al Veneției, erau construite pe stîlpi de lemn. Regiunea dimprejur, pînă la depărtare de multe mile era o mlaștină adîncă și de netrecut; drumul artificial care lega Ravenna de continent putea fi ușor păzit, sau distrus, la apropierea unei armate dușmane. Aceste mlaștini erau totuși presărate cu vii, și deși solul era sleit de patru-cinci recolte anuale, orașul era aprovizionat mai mult cu vin decît cu apă proaspătă.[2] În loc să fie viciat de miasmele bolnave și

[1] Această relatare despre Ravenna este luată din Strabo (V, p. 327), Plinius (III, 20), Ștefan din Bizanț (p. 651, edit. Berkel), Claudian (în VI, *Cons. Honor.*, 494), Sidonius Apollinaris (*Epist.* 5, 8), Iornandes (*de Reb. Get.*, c. 29), Procopius (*de Bell. Gothic.*, I, c. 1, 309, (edit. Louvre) și Cluverius (*Ital. Antiq.*, vol. I, p. 301—307). Nu am avut un bun arheolog local și o bună hartă topografică.

[2] Martial (*Epigram.* III, 56, 57), amintește în glumă de șiretlicul ticălosului care îi vînduse vin în loc de apă, dar el declară serios că o cisternă e mai prețioasă la Ravenna decît o vie. Sidonius se plînge că orașului îi lipsesc fîntîni și apeducte și enumeră lipsa de apă proaspătă printre neajunsurile locului, la fel cu orăcăitul broaștelor, înțepăturile țînțarilor etc.

aproape pestilențiale ale terenurilor joase și mlăștinoase, aerul se remarca, ca și cel din împrejurimile Alexandriei, prin puritatea și sănătatea sa neobișnuită; acest avantaj excepțional era atribuit fluxurilor regulate ale Adriaticii, care curățau canalele, întrerupeaù stagnarea nesănătoasă a apelor și aduceau zilnic ambarcațiunile din regiunea înconjurătoare pînă la inima Ravennei. Retragerea treptată a mării a lăsat orașul modern la o distanță de patru mile de Adriatică și încă din veacul al cincilea sau al șaselea al erei noastre, livezi plăcute la vedere se întindeau acolo unde se afla pe vremuri portul lui Augustus și un pilc de pini acopereau locul unde era cîndva ancorată flota romană[1]. Chiar și această schimbare a sporit tăria naturală a locului, iar apa puțin adîncă a constituit un obstacol destul de serios în calea inamicului. Această așezare prielnică a fost ameliorată cu dibăcie și trudă; în al douăzecelea an al vieții, împăratul Apusului cu gîndul la securitatea sa personală, se retrase în acea permanentă claustrare dintre zidurile și mlaștinile Ravennei. Exèmplul lui Honorius a fost imitat de slabii săi urmași, regii goți, și apoi de exarhii[2] care au ocupat tronul și palatul împăraților și pînă la mijlocul secolului al optulea, Ravenna a fost considerată ca sediul guvernului și capitala Italiei.[3]

Legăturile între popoare erau, pe acele vremuri, atît de slabe și precare, încît schimbările survenite în nord, ușor puteau să rămînă necunoscute curții din Ravenna, pînă ce norii de furtună care se adunaseră de-a lungul coastelor Bal-

---

[1] Povestea lui Teodor și a Honoriei, pe care Dryden a adaptat-o atît de admirabil după Bocaccio (*Giornata III*, novell. VIII) a fost jucată în pădurea Chiassi, un cuvînt corupt de la *Classis*, stația navală care, împreună cu drumul și suburbia intermediară, *Via Caesaris*, formau *triplul* oraș Ravenna.

[2] Guvernatorii și totodată comandanții militari ai provinciei Italia. Erau un fel de vice-împărați cu depline puteri administrative, legislative, militare, etc.

[3] Din anul 404, datele *Codului Theodosian* se fixează la Constantinopol și Ravenna. Vezi Godefroy, *Cronologia legilor*, vol. I, p. CXLVIII, etc.

ticii nu izbucniră in trăsnete pe malurile Dunării de sus. Împăratul Apusului, chiar dacă miniştrii săi îi tulburau distracţiile aducîndu-şi veşti despre pericolul ce se apropia cu paşi repezi, se mulţumea să ştie că a prilejuit acest război şi să-şi asume rolul de spectator.[1] Securitatea Romei era încredinţată judecăţii şi spadei lui Stilicho dar puterea Imperiului era atît de sleită, încît era imposibil să se refacă întăriturile Dunării, sau să se preîntîmpine printr-un efort viguros invazia germanică.[2] Speranţele vigilentului ministru al lui Honorius se limitau la apărarea Italiei. El părăsi încă o dată provinciile, rechemă oştile, grăbi noile recrutări, care erau imperios necesare şi ocolite cu teamă, folosi mijloacele cele mai eficace pentru a-i aresta sau a-i atrage pe dezertori, şi oferi eliberarea şi doi galbeni tuturor sclavilor care se vor înrola în armată.[3] Prin aceste eforturi el adună cu greu dintre supuşii unui mare imperiu, o armată de treizeci sau patruzeci de mii de oameni, pe care în timpul lui Scipio sau Camillus, singur teritoriul Romei[4] l-ar fi furnizat cu uşurinţă. Cele treizeci de legiuni ale lui Stilicho fură întărite printr-un corp numeros de auxiliari barbari. Credincioşii alani îi erau personal devotaţi şi oştile de huni şi goţi, care luptau sub

[1] Claudian, VI, *Cons. Hons.*, 429, este limbajul modest a lui Honorius vorbind de războiul cu goţii, pe care il văzuse mai de aproape.

[2] Zosimus V, p. 331, mută războiul şi victoria lui Stilicho dincolo de Dunăre. O eroare ciudată, care este corectată stingaci şi imperfect citind Arnon în loc de Istron (Tillemont, *Hist. des Emp.* vol. V, p. 807). E mai bine să folosim serviciile lui Zosimus fără al stima sau a ne încrede în el.

[3] *Codex Theodos.*, VI, tit. XIII, leg. 16. Data acestei legi, 18 mai, 406) îmi confirmă, ca şi lui Godefroy (voi. Ii, p. 387), adevărata dată a invaziei lui Radagaisus. Tillemont, Pagi şi Muratori preferă anul precedent, dar ei sînt legaţi prin anumite obligaţii de politeţă şi respect faţă de Sf. Paulinus din Nola.

[4] Curînd după ce Roma a fost cucerită de gali, senatul, pus în faţa unei crize neaşteptate a înarmat zece legiuni, 3.000 de călăreţi şi 42.000 de pedestraşi, o armată pe care oraşul nu ar fi putut-o ridica sub August (Livius, VII, 25). Această afirmaţie ar putea mira pe un arheolog dar este clar explicată de Montesquieu.

stindardele principilor lor, Huldin și Sarus, erau minate de interesele și sentimentele lor ostile să se opună ambițiilor lui Radagaisus.[1] Acest rege al confederaților germane trecu fără a întîmpina rezistență Alpii Apenini și Padul, lăsînd în urmă de o parte palatul inaccesibil al lui Honorius, ascuns în siguranță printre mlaștinile Ravennei, iar de cealaltă, tabăra lui Stilicho, care își stabilise cartierul general la Ticinium, sau Pavia, dar care pare să fi evitat o bătălie decisivă, mai înainte de a-și fi adunat toate forțele împrăștiate la mare distanță. Multe orașe ale Italiei fură prădate sau distruse, iar asediul Florenței[2] de către Radagaisus este unul dintre primele evenimente ce se înscriu în analele acelei republici, a cărei dîrzenie a ținut în loc valul de mînie neputincioasă a barbarilor. Senatul și poporul roman tremurau la apropierea lor și comparau cu îngrijorare pericolul de care scăpaseră, cu noile pericole ce-i amenințau. Alaric, creștin și soldat, era conducătorul unei armate disciplinate, care înțelegea legile războiului; pentru el tratativele erau sfinte și se întreținuse adesea în mod familiar cu supușii imperiului, în taberele și în bisericile lor. Sălbaticului Radagaisus îi erau străine purtările, religia și chiar limba popoarelor civilizate ale sudului. Cruzimea ce-i stătea în fire era sporită de o crudă superstiție; se credea că se legase printr-un jurămînt solemn să transforme orașul într-un morman de pietre și cenușă și să-i jertfească pe cei mai iluștri dintre senatorii romani acelor zei pe care numai sîngele omenesc îi putea îmbuna. În fața pericolului public, se cuvenea să înceteze toate dușmăniile clicilor religioase. Adoratorii lui Iupiter și Mercur și care avuseseră de suferit de

[1] Regele care conducea confederația triburilor germanice invadatoare (n.t.).

[2] Machiavelli a explicat, cel puțin ca filosof, origina Florenței care a coborît pe nesimțite, datorită intereselor ei comerciale, de pe slînga rîului Faesulae la malurile rîului Arno *(Istoria Florentina*, tom. I, 1, p. 36, Londra, 1747). Triumvirii au trimis o colonie la Florența care, sub Tiberius (Tacit. *Annal.* I, 79) a meritat reputația și numele de oraș *înfloritor*. Vezi Cluver., *Ital. Antinq.* I, p. 507.

pe urma persecuţiilor religioase şi care respectau în implicabilul duşman al Romei, pe un păgîn convins, declarară sus şi tare că se temeau mai mult de sacrificiile creştine decît de armele lui Radagaisus şi se bucurau în taină de dezastrul ţării lor, dezastru ce condamna în ochii lumii, credinţa adversarilor lor creştini.[1] Florenţa era la capătul puterilor; curajul civic începuse să slăbească şi era susţinut numai de autoritatea sfîntului Ambrosie, căruia i se făgăduise în vis o eliberare grabnică.[2] Pe neaşteptate florentinii zăriră de pe zidurile lor stindardele lui Stilicho; acesta înainta cu forţele sale reunite în ajutorul oraşului creştin şi curînd transformă acest loc fatal într-un mormînt al mulţimii barbare...

...Faima victoriei şi mai ales aceea a miracolului, a încurajat convingerea greşită că întreaga armată, sau întreg poporul germanilor care migraseră de pe ţărmurile Balticii, pierise în chip tragic sub zidurile Florenţei. Desigur, aceasta a fost soarta lui Radagaisus însuşi, a vitejilor şi credincioşilor săi tovarăşi şi a mai bine de o treime a mulţimii pestriţe de suevi, vandali, alani şi burunzi, care au urmat stindardul generalului lor.[3] Coeziunea unei asemenea armate ne poate trezi mirarea, iar cauzele separării sînt evidente şi convingătoare: orgoliul de a fi socotit primul, trufia de a se număra printre cei mai viteji, lupta pentru posturile de comandă, subordonarea greu de suportat şi ciocnirea unor păreri intransigente, interesele şi patimile atîtor regi şi războinici,

---

[1] Totuşi Iupiterul lui Radagaisus, care se ruga lui Thor şi Woden, era foarte diferit de cel Capitolin sau de cel Olimpian. Spiritul tolerant al politeismului putea uni aceste zeităţi diferite şi îndepărtate, dar adevăraţii romani aveau oroare de sacrificiile omeneşti din Gallia şi Germania.

[2] Paulinus (in *Vit. Ambros.*, c. 50), relatează această poveste pe care a aflat-o chiar din gura Pansophiei, o matroană credincioasă din Florenţa. Totuşi, arhiepiscopul a încetat curînd de a mai lua o parte activă în treburile lumeşti şi n-a devenit niciodată un sfînt popular.

[3] Un pasaj clar din Cronica lui Prosper: *In tres partes, per diversos principes, divisus exercitus* (Armata a fost împărţită în trei părţi, fiecare cu comandantul ei), reduce la proporţii juste miracolul de la Florenţa şi leagă istoria Italiei, a Galliei şi a Germaniei.

care nu erau învățați să cedeze sau să asculte de porunca unui comandant. După înfrîngerea lui Radagaisus, două treimi din mulțimea germană, care trebuie să fi depășit o sută de mii de oameni, încă mai rămăseseră sub arme între Apenini și Alpi, ori între Alpi și Dunăre. Nu se știe dacă aceștia au încercat să răzbune moartea generalului lor, dar furia lor dezlănțuită a fost curînd abătută de prudența și fermitatea lui Stilicho; acesta le împiedică înaintarea și le înlesni retragerea, considerînd că toată grija lui trebuie să se îndrepte spre asigurarea securității Romei și Italiei, și sacrificînd cu prea multă indiferență bogăția și liniștea provinciilor îndepărtate.[1] Datorită unor dezertori din Pannonia „barbarii" dobîndiră cunoașterea ținutului și a drumurilor, astfel că invazia Galliei, plănuită de Alaric, a fost săvîrșită de rămășițele marii armate a lui Radagaisus.[2] Totuși, dacă aceștia sperau cumva să primească vreun ajutor din partea triburilor germanice, care locuiau pe malurile Rinului, speranțele lor fură înșelate. Alemanii rămaseră într-o neutralitate pasivă, iar francii se distingeau prin zelul și curajul lor în apărarea imperiului. În înaintarea rapidă de-a lungul Rinului, care fusese primul act al administrației lui Stilicho, acesta își dăduse toată silința să asigure alianța cu războinicii franci și să-i îndepărteze pe dușmanii neîmpăcați ai păcii și republicii. Marcomir, unul dintre regii lor, a fost adus în văzul mulțimii adunate, în fața tribunalului magistratului roman, pentru a fi violat buna credință a tratatelor. El fu condamnat la un exil blînd, dar îndepărtat, în ținutul

[1] Orosius și Ieronim îl acuză clar că a pus la cale invazia. Vor să spună probabil *în mod indirect*. El a salvat Italia în dauna Galliei.

[2] Contele de Buat crede că germanii care au invadat Gallia erau cele *două treimi* care rămăseseră din armata lui Radagaisus. Vezi *Histoire Ancienne des Peuples de l'Europe* (vol. VII, p. 87, 121, Paris 1772), o lucrare minuțioasă pe care n-am putut-o folosi înainte de anul 1777. Încă din 1771 am emis aceeași ipoteză într-o schiță preliminară a lucrării. De atunci am găsit o sugestie similară în Mascou (VIII, 15). Această coincidență de păreri fără a fi luat contact unul cu altul, ar putea pleda în favoarea corectitudinii lor.

Toscanei; pierderea demnităţii lui regale era atît de departe de a stîrni mînia supuşilor săi, încît îl pedepsiră cu moartea pe neastîmpăratul Sunno, care încercă să-şi răzbune fratele şi păstrară credinţă absolută faţă de principii aşezaţi pe tron de către Stilicho.[1] Cînd hotarele Germaniei cu Gallia fură zguduite de migraţia popoarelor nordice, francii au făcut faţă cu curaj numai forţei vandalilor care, fără să ţină seama de învăţăturile trecutului îşi despărţiră iarăşi oştile de cele ale aliaţilor lor barbari. Ei plătiră scump gestul lor pripit şi douăzeci de mii de vandali, împreună cu regele lor Godigisclus fură ucişi în bătălie. Întregul lor popor ar fi fost nimicit dacă escadroanele alanilor, sosindu-le în ajutor, n-ar fi călcat în picioare infanteria francilor, care după o rezistenţă onorabilă, a fost obligată să renunţe la o luptă inegală. Aliaţii victorioşi îşi continuară marşul şi în ultima zi a anului, într-un anotimp cînd apele Rinului erau probabil îngheţate, ei intrară fără a întîmpina rezistenţă în provincia Galliei, lipsită de apărare. Acest marş memorabil al suevilor, vandalilor, alanilor şi burgunzilor, care nu s-au mai retras niciodată, poate fi considerat drept momentul căderii Imperiul roman din Apus, ce se prăbuşeşte odată cu teritoriile sale de dincolo de Alpi; barierele, care separaseră atîta vreme neamurile barbare de popoarele lumii civilizate, au fost din clipa aceea doborîte[2]...

...În prima parte a domniei lui Honorius, vigilenţa lui Stilicho apărase cu succes îndepărtata insulă a Britanniei

[1] Provincia alungă mai degrabă pe generalii trimişi decît Francia regii pe care îi dăduse. Claudian (I. *Cons. Stil.*, I, 235, etc.), este clar şi satisfăcător. Aceşti regi ai Franţei sînt necunoscuţi lui Grigore din Tours, dar autorul lui *Gesta Francorum* îi menţionează pe Sunno şi Marcomir şi îl citează pe ultimul ca tatăl lui Pharamond (în tom. **II**, p. 543). El pare să fi folosit surse bune, pe care însă nu le-a înţeles.

[2] Vezi Zosimus (VI, p. 343), Orosius (VII, c. 50, p. 576) şi *Cronica* lui Grigore din Tours (II, p. 165); în volumul al doilea din *Istoricii Franţei*, s-a păstrat un fragment valoros a lui Renatus Profuturus Frigeridus; cele trei nume ale sale indică un creştin, un supus roman şi un semibarbar.

de atacurile neîncetate ale dușmanilor ce veneau de pe mare, din munți sau de pe coasta irlandeză[1]. Dar acești dușmani neastîmpărați nu puteau lăsa să le scape prilejul bine-venit al războiului cu goții din pricina căruia armata romană părăsise zidurile și posturile militare ale provinciei. Dacă presupunem că unor soldați înrolați în legiunile romane li s-a îngăduit să se înapoieze din expediția în Italia, relatarea lor fidelă despre curtea și caracterul lui Honorius trebuie să fi contribuit la desfacerea legăturii care cerea supușilor credință față de suveran și să fi ațîțat spiritul de revoltă în rîndul armatei britannice. Acest spirit, care tulburase pe vremuri epoca lui Gallienus, era reînviat acum de violența capricioasă a soldaților și nefericiții, sau poate ambițioșii candidați pe care ei îi alegeau, ajungeau instrumentele, și cu timpul victimele patimii lor[2]. Marcus a fost cel dintîi pe care armata l-a așezat pe tron, ca împărat legitim al Britanniei și al Apusului. Prin uciderea sa pripită legiunile violară jurămîntul de credință pe care și-l impuseseră chiar ele și dezaprobarea lor față de purtările sale pare să înscrie un epitaf onorabil pe mormîntul său. Gratianus a fost al doilea pe care l-au împodobit cu diademă și purpură, și după patru luni el a împărtășit soarta predecesorului său. Memoria lui Constantin cel Mare, împăratul pe care legiunile britannice îl dăduseră Bisericii și imperiului, oferi un motiv ciudat pentru

[1] Claudian (I. *Const. Stil.* II. 250). Se presupune că scoțienii din Irlanda au invadat de pe mare întreaga coastă de vest a Britanniei, și putem acorda oarecare credit chiar lui Nennius și tradiției irlandeze (Carte, *Hist. of England*, vol. I. p. 169). Whitacker, *Genuine History of the Britons*, p. 199. *Viața sfîntului Patrick*, care în veacul al nouălea circula în șaizeci și șase de variante trebuie să fi conținut tot atîtea mii de minciuni; totuși putem crede că în timpul uneia dintre invaziile irlandeze, viitorul apostol a fost luat prizonier (Usher, *Antiquit*, *Eccls. Briton*, p. 431; și Tillemont, *Mém. Eccles.* tom. XVI. p. 456, 782 etc.)

[2] Uzurpatorii britanici sînt luați după Zosimus (VI. p. 371—375). Orosius (VII., c. 40, p. 576, 577). Olympiodorus (Apud Photium, p. 180, 181), scriitorii bisericești și *Cronici*. Latinii îl ignorează pe Marcus.

cea de a treia alegere. Legiunile descoperiră în rîndurile lor un simplu soldat al cărui nume era Constantin și cu nesăbuința momentului îi așezaseră pe tron, mai înainte de a-și fi dat seama că era incapabil să facă față acelei misiuni glorioase.[1] Totuși autoritatea lui Constantin a fost mai fermă, iar guvernarea sa mai izbutită decît domniile efemere ale lui Marcus și Gratianus. Pericolul de a ține oștile sale inactive, în acele tabere care fuseseră de două ori pîngărite de sînge și răscoală, îl împinse să încerce supunerea provinciilor apusene. El debarcă la Boulogne cu o mică armată și după ce se odihni cîteva zile, somă orașele Galliei, care scăpaseră de sub jugul barbarilor, să-l recunoască pe suveranul lor legitim. Ele se supuseră bucuros. Indiferența curții din Ravenna scutise o lume părăsită de a purta credință suveranului. Mizeria lor actuală îi îndemna să accepte orice posibilitate de schimbare, fără teamă și poate, chiar cu oarecare speranță; poporul Galliei se mîngîia cu gîndul că oastea, autoritatea, și însuși numele unui împărat roman, care și-ar fi stabilit reședința în Gallia, ar fi apărat această țară nefericită de furia barbarilor. Primele succese ale lui Constantin împotriva detașamentelor răzlețe ale germanilor, fuseră exagerate de glasul lingușirii, care le transformă în victorii strălucite și hotărîtoare, dar regruparea și îndrăzneala inamicului reduseră numaidecît aceste izbînzi la justa lor valoare. Tratativele duse de el fură urmate de un armistițiu scurt și precar și dacă unele triburi ale barbarilor se învoiră, datorită generozității darurilor și promisiunilor sale, să preia apărarea Rinului, aceste tratate costisitoare și nesigure, în loc de a restaura vigoarea de odinioară a hotarelor Galliei, nu făcură decît să dezonoreze maiestatea suveranului și să sleiască ce mai rămăsese din tezaurul statului. Entuziasmat totuși de aceste succese imaginare, înfumuratul salvator al Gal-

[1] *Fiindcă blestemau nestatornicia lui Constantin* Sidonius Apollinaris, V, *Epist.* 9, p. 139. (Edit. secund. Sirmon.) Totuși Sidonius putea fi tentat să stigmatizeze pe un suveran care îl persecutase pe bunicul său.

liei înaintă în provinciile sudice, spre a înfrunta un pericol mai urgent, care-l amenința pe el personal. Sarus, gotul, primise ordin să aducă la picioarele împăratului Honorius capul rebelului Constantin și forțele armate ale Britanniei și Italiei s-au consumat zadarnic în această ceartă domestică. După pierderea a doi dintre cei mai viteji generali ai săi, Iustinian și Nevigastes, primul ucis pe cîmpul de bătaie, iar al doilea în timpul unei întrevederi pașnice dar perfide, Constantin se pregăti de apărare în spatele zidurilor Viennei. Cetatea a fost atacată timp de șapte zile fără succes, și în cursul unei retrageri precipitate, armata imperială[1] suferi rușinea de a-și cumpăra libera trecere de la tîlharii și răzvrătiții Alpilor.[2] Acești munți ce despărțeau stăpînirile a doi monarhi rivali și fortificațiile dublei fruntarii erau păzite de oștile imperiale ale căror arme ar fi putut fi folosite mai chibzuit pentru apărarea hotarelor romane împotriva barbarilor Germaniei și Sciției...

...Renunțînd să rămînă în serviciul împăratului fățărnicean[3], Alaric încheie cu curtea din Ravenna un tratat de pace și alianță, prin care fu declarat comandant general al armatelor romane în toată provincia Illiricum, întinsă între granițele ei vechi și adevărate, așa cum pretindea ministrul lui Honorius[4]. Executarea acestui plan ambițios, stipulat în articolele tratatului, pare să fi fost suspendată de năvălirea formidabilă a lui Radagaisus; neutralitatea regelui got ar putea fi comparată cu indiferența lui Caesar, care, în con-

---

[1] E vorba de armata lui Honorius (n.t.).

[2] *Bagaudae* este numele pe care li-l dă Zosimus. Poate că meritau o caracterizare mai puțin odioasă. (Vezi Dubos, *Hist. Critique*, vol. I, p. 203 și această lucrare, vol. II, p. 60); vom mai auzi de ei. (Bagauzii erau tîlharii care au prădat Gallia în timpul împăratului Dioclețian.)

[3] În timpul invaziei din Italia, Alaric era oficial în serviciul lui Honorius (n.t.).

[4] Aceste negocieri obscure sînt studiate de contele de Buat (*Hist. des peuples de l'Europe*, vol. VII, c. III—VIII, p. 69—206) a cărui acuratețǎ plină de migală poate obosi uneori un cititor superficial.

spirația lui Catilina[1], a refuzat deopotrivă fie să ajute conspiratorilor, fie să se împotrivească inamicului republicii. După înfrîngerea vandalilor, Stilicho ridică din nou pretenții asupra provinciilor răsăritene, numi magistrați civili însărcinați cu justiția și finanțele și se declară nerăbdător să conducă spre porțile Constantinopolului, armatele unite ale romanilor și goților. Totuși prudența lui Stilicho, aversiunea sa față de războiul civil și perfecta cunoaștere a slăbiciunii statului poate întemeia bănuiala că scopul politicii sale era mai degrabă pacea internă, decît cuceririle străine, grija sa principală fiind aceea de a ține forțele lui Alaric cît mai departe de Italia. Această intenție nu putea scăpa multă vreme minții pătrunzătoare a regelui got, care continua să întrețină legături îndoielnice și poate o corespondență trădătoare cu curțile rivale, tărăgănînd, ca orice mercenar nemulțumit, operațiile lui lente din Tesalia și Epir, și întorcîndu-se curînd spre a pretinde răsplata extravagantă a serviciilor sale fără rezultat. Din tabăra sa de la Aemona[2], aflată la hotarele Italiei, el îi trimitea împăratului Apusului o lungă listă cuprinzînd promisiuni, cheltuieli și suplici, cerînd satisfacerea imediată a dezideratelor sale și lăsînd să se înțeleagă clar consecințele pe care le-ar avea un refuz. Totuși, dacă purtarea sa era dușmănoasă, limbajul era cuviincios și supus. El se intitula cu umilință prietenul lui Stilicho și soldatul lui Honorius, își oferea persoana și oastea pentru a porni fără întîrziere împotriva uzurpatorului Galliei și solicita drept loc

[1] Conspirația a avut loc în anul 63 î.e.n. Se pare, împotriva afirmației lui Gibbon, că Caesar a fost amestecat în acest complot n.c.

[2] Vezi Zosimus, V, p. 334, 335. El își întrerupe narațiunea sărăcăcioasă pentru a povesti legenda despre Aemona și corabia Argo, trasă pe uscat din acel loc pînă la Adriatică. (Argo era numele corăbiei care i-a purtat pe Iason și însoțitorii săi — argonauții —în Colhida pentru a aduce de acolo lîna de aur). Sozomenos (VII, c. 25, IX c. 4) și Socrates (VII, c. 10) aruncă o lumină palidă și îndoielnică asupra acestor evenimente, iar Orosius (VII, c. 38), p. 571, este îngrozitor de pătimaș.

de retragere permanent al poporului got, stăpînirea asupra unei provincii vacante a imperiului apusean.

Dar domnia lui Stilicho se apropia de sfîrşit şi semeţul ministru ar fi putut să vadă semnele apropiatei sale disgraţii. Lampadius, spirit îndrăzneţ şi generos[1], cuceri aplauzele tuturor, iar senatul care se resemnase cu răbdare la o lungă şi umilitoare supunere, respinse cu dispreţ oferta unei libertăţi odioase şi himerice.[2] Oştile ce încă îşi mai atribuiau numele şi prerogativele legiunilor romane erau exasperate de afecţiunea părtinitoare pe care Stilicho o arăta barbarilor, iar poporul acuza politica nefastă a ministrului de a fi fost cauza nenorocirilor publice, deşi acestea erau urmarea firească a propriei lor degenerări. Totuşi Stilicho ar fi sfidat mai departe strigătele poporului şi chiar ale soldaţilor, dacă şi-ar fi putut menţine dominaţia asupra minţii debile a elevului său. Dar afecţiunea respectuoasă a lui Honorius se schimbase în teamă, suspiciune şi ură. Vicleanul Olympius[3], care îşi ascundea viciile sub masca pietăţii creştine, îl subminase în secret pe binefăcătorul său, prin favoarea căruia fusese înaintat în înaltele funcţii ale palatului imperial. Olympius îi arătă nebănuitorului împărat ajuns la vîrsta de douăzeci şi cinci de ani, că guvernarea sa nu se bucura de autoritate în faţa supuşilor şi trezi cu viclenie temerile acestui caracter timid şi indolent printr-o descriere vie a planurilor lui Stilicho, care punea la cale moartea suveranului său, deoarece în taină, nutrea ambiţia de a

[1] Lampadius se opusese violent în senat politicii lui Stilicho, prea împăciuitoare faţă de Alaric (n.t.).

[2] Tratatul propus de Alaric oferea o alianţă care de fapt era mai mult o aservire a rămăşiţelor Imperiului Roman de Apus (n.t.).

[3] El venea de pe coastele Euxinului şi avea o funcţie însemnată. Actele sale îi justifică caracterul, pe care Zosimos (V, p. 340), îl descriu cu vădită satisfacţie. Augustin venera cucernicia lui Olympius pe care îl numeşte un adevărat fiu al Bisericii (Baronius, *Annal, Eccles.*, anul 408, No. 19 etc.; Tillemont, *Mém. Eccles.*, vol. XIII, p. 467). Dar laudele, pe care sfîntul din Africa i le acordă atît de nemeritat, ar putea izvorî, tot atît, din necunoştinţă cît din linguşire.

așeza diadema pe fruntea fiului său, Eucherius. Noul său favorit îl determină pe împărat să adopte o atitudine demnă și independentă, și ministrul descoperi cu surprindere că la curte și în consiliul împăratului se luau hotărîri secrete, contrare interesului sau intențiilor sale. În loc de a-și păstra reședința în palatul din Roma, Honorius declară că era decis să se întoarcă în siguranța fortăreței Ravenna. De cum primi vestea morții fratelui său, Arcadius, se pregăti să viziteze Constantinopolul și să facă ordine, uzînd de autoritatea sa de tutore în provinciile nevîrstnicului Theodosius.[1] Prezentarea greutăților și a cheltuielilor necesare unei expediții atît de îndepărtate, puse stavilă acestei bruște explozii de energie și sîrguință, dar primejdiosul plan de a-l înfățișa pe împărat taberei din Pavia, alcătuită din oștirea romană, dușmană lui Stilicho și auxiliarilor barbari, rămase neschimbat. Ministrul era îndemnat de sfatul confidentului său Iustinian, un avocat roman înzestrat cu o inteligență vie și pătrunzătoare, să se opună unei călătorii atît de neprielnice pentru reputația și securitatea sa. Eforturile lui perseverente se dovediră însă zadarnice; ele confirmară triumful lui Olympius, și prudentul jurist se retrase în fața iminentului dezastru al patronului său.

La trecerea împăratului prin Bologna, o răscoală a gărzilor a fost provocată și potolită de politica lui Stilicho, care cu tactica sa secretă, porunci ca vinovații să fie decimați și apoi își atribui meritul iertării lor. După această răzmeriță, Honorius îl îmbrățișă, pentru ultima oară, pe ministrul pe care acum îl considera un tiran, și își continuă drumul spre tabăra din Pavia, unde fu primit de aclamațiile loiale ale trupelor adunate acolo în vederea războiului gallic. În dimineața zilei a patra el pronunță după cum fusese învățat, o cuvîntare ostășească în fața

[1] Zosimus V, 338, 339; Sozomenos IX, c. 4. Stilicho a propus să fie întreprinsă călătoria la Constantinopol spre a-l convinge pe Honorius să renunțe la încercarea zadarnică. Imperiul de răsărit nu s-ar fi supus, și nu putea fi învins.

soldaților, pe care vizitele lui Olympius, însoțite de danii și vorbele lui meșteșugite îi pregătiseră pentru un complot sinistru și sîngeros. La primul semnal ei îi masacrară pe prietenii lui Stilicho, cei mai iluștri demnitari și ofițeri ai imperiului; doi prefecți ai pretoriului, cel al Galliei și cel al Italiei, doi comandanți generali, ai infanteriei și ai cavaleriei, *magister officiorum*[1], cvestorul, trezorierul și comandantul gărzii palatului. Mulți își pierdură viața, multe case fură jefuite. Răscoala turbată bîntui pînă în noapte, și împăratul îngrozit, care fu văzut pe străzile Paviei fără robă și diademă, cedă în fața insistențelor favoritului său; el condamnă memoria celor uciși și recunoscu în mod solemn nevinovăția și fidelitatea ucigașilor lor. Vestea masacrului de la Pavia stîrni în mintea lui Stilicho temeri întemeiate și sinistre; el convocă imediat în tabăra de la Bologna, un consiliu al conducătorilor aliați, care îi erau devotați și care ar fi căzut odată cu el. Vocea impetuoasă a adunării chemă cu glas tare la arme și răzbunare sub drapelul unui erou, pe care îl urmaseră de atîtea ori la victorie; adunarea cerea să fie surprins, strivit și îndepărtat Olympius și romanii săi degenerați și să se așeze, eventual, diadema pe fruntea generalului lor jignit. În loc de a traduce în faptă o hotărîre pe care izbînda ar fi putut ulterior s-o justifice, Stilicho ezită pînă ce fu definitiv pierdut. El nu cunoștea încă soarta împăratului, nu avea mare încredere în fidelitatea propriilor săi partizani, și prevedea cu groază consecințele fatale ce le-ar fi avut înarmarea unei mulțimi de barbari dezmățați, cărora li s-ar fi dat frîu liber împotriva soldaților și poporului Italiei. Înfuriați, mînioși din pricină că teama și îndoiala întîrziau lucrurile, confederații se retraseră în grabă înfricați și indignați. La miezul nopții, Sarus, un războinic got, renumit chiar printre barbari pentru puterea și vitejia lui, năvăli brusc

[1] Înalt funcționar bizantin, adevărat ministru al palatului, șeful birourilor, al arsenalelor, al poștei și al poliției statului (n.c.).

în tabăra binefăcătorului său, îi jefui bagajele, căsăpi pe fidelii huni care alcătuiau garda sa personală şi pătrunse în cortul unde ministrul, cufundat în gînduri şi fără somn, medita asupra situaţiei pline de primejdii. Stilicho scăpă cu greu de spada goţilor şi după ce lansă un ultim şi generos apel către oraşele Italiei, chemîndu-le să-şi închidă porţile în faţa barbarilor, încrederea, sau disperarea îl îndemnă să se refugieze la Ravenna, unde duşmanii săi erau pe deplin stăpîni. Olympius, care acum îl domina complet pe Honorius, fu informat numaidecît că rivalul său căutase, ca o ultimă posibilitate de salvare să îmbrăţişeze altarul bisericii creştine[1]. Caracterul josnic şi crud al acestui ipocrit era incapabil de milă sau remuşcare, dar cu o falsă smerenie căută să scape în chip abil de obligaţia de a nu viola sfinţenia sanctuarului. Comandantul Heraclian, apăru în zori de zi cu un detaşament de soldaţi în faţa porţilor bisericii din Ravenna. Episcopul fu convins prin jurămînt solemn că mandatul imperial le poruncea doar să se asigure de persoană lui Stilicho, dar de îndată ce nefericitul ministru a fost atras dincolo de pragul sfînt, ofiţerul prezentă un ordin pentru execuţia sa imediată. Stilicho suportă cu calmă resemnare numele injurioase de trădător şi paricid, potoli zelul inoportun al partizanilor săi care erau gata să încerce o eliberare ce nu ar fi dus la nimic şi cu o bărbăţie ce făcea cinste ultimul general roman, îşi plecă grumazul în faţa spadei lui Heraclian.[2]

[1] Îmbrăţişarea unui altar divin era considerată din vechime ca un refugiu sacru şi inviolabil (n.t.).

[2] Zosimus (V, p. 336, 345) a relatat pe larg, deşi nu prea clar disgraţia şi moartea lui Stilicho. Olympiodorus (apud *Phot.*, p. 177); Orosius (VII, c. 38, p. 571); Sozomenus (IX, c. 4) şi Philostorgius (XI, c. 3; XII, c. 2) dau amănunte suplimentare.

Capitolul XXXI

ALARIC INVADEAZĂ ITALIA. ATITUDINEA SENATULUI ŞI A POPORULUI DIN ROMA. ROMA E ASEDIATĂ DE TREI ORI ŞI ÎN CELE DIN URMĂ PRĂDATĂ DE GOŢI. MOARTEA LUI ALARIC. GOŢII PĂRĂSESC ITALIA. UZURPATORUL CONSTANTIN. OCUPAREA GALLIEI ŞI A SPANIEI DE CĂTRE BARBARI. INDEPENDENŢA BRITANNIEI

Lipsa de pricepere a unei guvernări care se dovedeşte slabă şi incapabilă de a-şi concentra eforturile într-o anumită direcţie poate să asume acelaşi aspect şi să ducă la aceleaşi rezultate ca şi o legătură trădătoare cu duşmanul poporului. Dacă Alaric însuşi ar fi fost membru al consiliului din Ravenna, e probabil că ar fi sugerat întocmai măsurile care au fost adoptate de către miniştrii lui Honorius.[1] Regele goţilor ar fi uneltit, poate, cu un anumit regret, pentru a-l distruge pe formidabilul adversar, care îl învinsese de două ori, atît în Italia, cît şi în Grecia. Mînaţi de ura lor înverşunată şi părtinitoare miniştrii obţinură cu mare trudă dizgraţia şi prăbuşirea lui Stilicho. Vitejia lui Sarus, faima sa în luptă şi influenţa de care se bucura în faţa aliaţilor barbari, datorită meritelor lui personale sau originii sale, constituiau o recomandare numai pe lîngă prietenii ţării lor, care detestau

[1] Seria de evenimente, care s-au succedat de la moartea lui Stilicho pînă la sosirea lui Alaric în faţa Romei, poate fi găsită numai în Zosimus, V, p. 347—350.

sau disprețuiau nemernicia unor personaje ca Turpilio, Varanes, și Vigilantius. La insistențele stăruitoare ale noilor favoriți, acești generali, care se dovediseră nevrednici chiar de numele de soldat[1], au fost înaintați la comanda cavaleriei, infanteriei și a trupelor atașate pe lîngă persoana împăratului. Regele got ar fi subscris cu plăcere la edictul pe care fanaticul Olympius îl dictă naivului și cucernicului împărat. Honorius se îngriji ca toți adversarii Bisericii catolice să fie excluși de pe lista celor ce puteau deține vreo funcție în stat, respinse cu încăpățînare serviciile tuturor acelora care nu erau de acord cu religia sa și îi descalifică pripit pe mulți dintre cei mai viteji și mai capabili ofițeri, sub motiv că mai țineau la credința păgînă, sau trecuseră la arianism.[2] Totuși Alaric ar fi aprobat aceste măsuri avantajoase pentru barbar, ba poate chiar le-ar fi sugerat; pare însă îndoielnic ca barbarul să fi căutat să-și atingă scopul cu prețul cruzimii neomenoase și absurde cu care acesta a fost atins, datorită măsurilor, sau cel puțin cu încuviințarea miniștrilor imperiali. Auxiliarii străini, care fuseseră legați de Stilicho, deplînseră moartea sa, dar dorul de răzbunare era înfrînat de teama firească pentru siguranța soțiilor și copiilor lor, ținuți ostateci în fortărețele Italiei, unde aceștia își depuseseră și obiectele lor cele mai de preț. La aceeași oră, și ca la un semnal comun, aceleași scene oribile de masacru și jaf, care nu au cruțat pe nimeni și nimic, au pîngărit orașele Italiei, tîrînd în vîltoarea nimicitoare familiile și averea barbarilor. Exasperați de o asemenea lovitură care ar fi trezit pînă și firile cele mai blînde și servile ei își îndreptară privirea, plini de indignare și speranță, către tabăra lui Alaric și jurară toți, pînă la unul, să pedepsească cu un război drept și neiertător, acel popor perfid, care violase atît de josnic legile ospitali-

[1] Expresia lui Zosimus *potriviți pentru a stîrni disprețul dușmanilor* e tare și plastică.

[2] *Cod. Theodos.*, XVI, tit. V, leg. 42 și Godefroy, *Comentariu*, vol. VI, p. 164. Această lege a fost aplicată pînă la ultimele ei consecințe și executată riguros.

tății. Purtarea nesăbuită a miniștrilor lui Honorius avu ca urmare faptul că republica pierdu ajutorul și-și atrase, după cum și merita, dușmănia a treizeci de mii dintre cei mai viteji soldați ai ei; forța aoestei armate formidabile, care singură ar fi putut hotărî rezultatul războiului, trecu de pe talerul roman al balanței, pe acel al goților.

După tratative fără rezultat, Alaric intră în Italia, devastează totul în calea sa și ocolind Ravenna, își așază corturile sub zidurile Romei.

După ce arată luxul, efeminarea și aroganța nobilimii romane și decăderea plebei în rîndul căreia făceau ravagii servilismul și parazitismul, Gibbon descrie orașul Roma din acea perioadă.

Aceasta era starea Romei sub domnia lui Honorius, pe vremea cînd armata goților asedia, sau mai bine zis bloca, orașul.[1] Așezîndu-și chibzuit numeroasele sale forțe, care așteptau cu înfrigurare clipa cînd avea să pornească atacul, Alaric, înconjură zidurile, supraveghe cele douăsprezece porți, interceptă orice comunicație cu regiunea învecinată și păzi cu străşnicie navigația de pe Tibru, calea cea mai sigură și cea mai lesnicioasă pe care romanii puteau să aprovizioneze orașul cu alimente. Primele reacții ale nobililor și ale poporului au fost *surprinderea* și *indignarea*, provocate de faptul că un barbar josnic îndrăznea să insulte capitala lumii; dar aroganța lor a fost curînd umilită, de nenorocire iar furia lor se dovedi lipsită de bărbăție; în loc să se îndrepte împotriva unui dușman înarmat, ea s-a năpustit asupra unei victime nevinovate, lipsite de apărare. Poate că romanii ar fi respectat în persoana Serenei, pe nepoata lui Theodosius, mătușa, ba

[1] Pentru evenimentele primului asediu al Romei, care sînt adesea confundate cu faptele petrecute în timpul celui de al doilea și al treilea asediu, vezi Zosimus V, p. 350—354; Sozomenus IX, c. 6; Olympiodorus, ap. *Phot.*, p. 180; Philostorgius IX, c. 3 și Godefroy *Dissert.*, p. 367—475.

chiar mama adoptivă a împăratului care domnea; dar ei o urau pe văduva Stilicho şi ascultară cu o mînie credulă insinuările calomniei, care o acuzau că întreţine o corespondenţă secretă şi criminală cu invadatorul got.

Mînat sau poate îngrozit de această dezlănţuire a patimii poporului, senatul fără a cere vreo dovadă a vinovăţiei ei, pronunţă o sentinţă de moarte împotriva Serenei. Ea a fost sugrumată în chip nelegiuit şi mulţimea ieşită din minţi, constată mirată că acest act crud şi nedrept nu a dus numaidecît la retragerea „barbarilor“ şi eliberarea urbei. Nefericitul oraş cunoscu treptat suferinţa lipsurilor şi în cele din urmă oribilele calamităţi ale foametei. Raţia zilnică de trei funzi de pîine a fost redusă la jumătate, la o treime, la nimic, în timp ce preţul griului continua să crească vertiginos atingînd cifre uluitoare. Cetăţenii mai săraci care nu erau în stare să-şi procure cele necesare existenţei, făceau apel la caritatea nesigură a celor bogaţi; pentru o vreme mizeria publică a fost alinată de omenia Laetei, văduva împăratului Gratianus, care îşi alesese reşedinţa la Roma şi care donă in folosul săracilor venitul princiar pe care îl primea anual din partea urmaşilor recunoscători ai soţului ei[1]. Dar aceste donaţii particulare şi temporare erau insuficiente pentru a acoperi lipsurile unei populaţii numeroase; foametea deveni şi mai mare, ea pătrunse pînă şi în palatele de marmoră ale senatorilor. Bărbaţi şi femei, crescuţi în plăcerile belşugului şi ale luxului, descoperiră ce puţin îi trebuie omului pentru a satisface cerinţele naturii şi îşi risipiră comorile, aurul şi argintul, adunate zadarnic, pentru a obţine merinde puţine, grosolane, pe care altădată le-ar fi refuzat cu dispreţ. O hrană pe care simţurile şi imaginaţia ar fi respins-o cu silă, alimentele cele mai periculoase pentru constituţia umană, erau avid înfulecate de cei flămînzi şi furioşi şi disputate fără milă.

[1] Mama Laetei se numea Pissumena. Nu ştim nimic despre tatăl ei, despre familia ei, sau despre ţara de unde era originară. Ducange, *Fam. Byzant.*, p. 59

S-a afirmat fără a se dovedi cu siguranță că o seamă de ticăloși se hrăneau cu trupul semenilor lor uciși într-ascuns; se spune chiar că și unele mame (pînă acolo ajunsese teribilul conflict dintre cele două instincte, cele mai puternice care au fost sădite de natură în om), chiar unele mame, se spune, că ar fi gustat din carnea copiilor lor măcelăriți![1] Multe mii de de locuitori ai Romei muriră în casele lor, sau pe stradă, din lipsă de hrană; și cum mormintele publice din afara zidurilor erau in mîna dușmanului, duhoarea ce se ridica din atîtea hoituri în putrefacție și neîngropate, infecta aerul; calamitatea foametei fu urmată și agravată de răspîndirea molimei. Asigurările transmise în repetate rînduri de la curtea din Ravenna, care făgăduiau un ajutor grabnic și eficace, susținură cîtăva vreme dîrzenia tot mai slabă a romanilor; în cele din urmă, deznădăjduiți fiindcă nu mai întrevedeau vreun ajutor omenesc, cei asediați au fost ispitiți să creadă într-o eliberare supranaturală. Pompeianus, prefectul Orașului, fusese convins de dibăcia sau fanatismul unor prezicători din Toscana, că prin puterea misterioasă a vrăjilor și sacrificiilor, ei ar putea atrage fulgerele din nori și îndrépta focul ceresc asupra taberei barbarilor.[2] Acest important secret a fost comunicat

[1] Hieronymus, *ad Principiam*, vol. I, p. 121. Asemenea cazuri înfiorătoare sînt relatate și în timpul asediului Ierusalimului și Parisului. Pentru acesta din urmă, vezi cartea a zecea a *Henriadei*, și *Jurnalul lui Henric al IV-lea*, vol. I, p. 47—83; de observat că simpla narațiune a faptelor este mult mai patetică decît cea mai laborioasă descriere din poezia epică.

[2] Zosimus vorbește de aceste ceremonii (V, p. 355, 356) ca un grec care nu cunoaște superstițiile naționale ale Romei și Toscanei. Bănuiesc că ele aveau două părți: cea secretă, și cea publică. Prima era probabil o imitație a practicilor și incantațiilor prin care Numa îl atrăsese pe Iupiter și tunetul său pe muntele Aventin. *Ancilia* sau scuturile lui Marte, *pignora imperii*, care erau purtate în procesiuni solemne la calendele lui Marte, își trăgeau origina de la acest eveniment misterios (Ovid., *Fast.*, III, p. 259—358). Ceremonia era probabil destinată să reînvie aceste festivități, care fuseseră interzise de Theodosius. Cu acest prilej descoperim o dată cronologică (1 martie, 409 e.n.) care n-a fost observată pînă acum.

lui Inocentius, episcopul Romei, urmaşul Sfîntului Petru, care este acuzat, poate fără temei, de a fi pus securitatea republicii, mai presus de inflexibilele dogme ale cultului creştin. Dar acest lucru fu discutat în senat, cînd se propuse ca o condiţie esenţială, ca aceste sacrificii să fie săvîrşite pe Capitoliu, în prezenţa şi sub patronajul magistraţilor, majoritatea acelei respectabile adunări, temîndu-se, fie de minia divină, fie de cea a împăratului, refuză să participe la o faptă care părea aproape echivalentă cu restaurarea oficială a păgînismului.[1]

Ultima nădejdie a romanilor era că regele goţilor se va arăta generos sau cel puţin moderat. Senatul, care în această grea situaţie, preluase puterea supremă, numi doi ambasadori pentru a negocia cu duşmanul. Această misiune importantă fu încredinţată lui Basilius, un senator de origine spaniolă, care se remarcase şi pînă atunci în administrarea unor provincii, şi lui Ioan, primul tribun al notarilor; îndemînarea sa în afaceri, cît şi intimitatea sa anterioară cu suveranul got, îl desemnau în mod deosebit ca omul potrivit să ducă acele tratative. Cînd fură primiţi de Alaric, cei doi soli declarară cu vorbe mai înălţătoare decît se potriveau stării lor mizere, că în vreme de pace sau de război, romanii se vor arăta la fel de demni ca totdeauna; că dacă Alaric le refuză o capitulare justă şi onorabilă, el putea să-şi sune trîmbiţele şi să se pregătească de bătălie cu un popor fără număr, obişnuit să mînuiască armele şi mînat de disperare. „Cu cît e finul mai des, cu atît e cositul mai uşor", a fost răspunsul concis al barbarului şi această metaforă rustică fu întovărăşită de un hohot de rîs jignitor, ce vădea dispreţul său pentru ameninţările unei gloate nerăzboinice, vlăguite de lux, înainte de a fi sleită de foamete. El acceptă pînă la urmă să fixeze răscumpărarea pe care o cerea ca preţ

[1] Sozomenos (IX, c. 6) insinuează că s-a încercat într-adevăr acest lucru, dar că nu a reuşit: el nu menţionează însă numele lui Inocentius şi Tillemont (*Mém. Ecclés.*, vol. X. p, 645) este hotărît să nu creadă că un papă ar putea fi vinovat de astfel de concesii necucernice.

al retragerii sale de sub zidurile Romei; *tot* aurul şi argintul din oraş, proprietate se stat, sau particulară; *tot* ce alcătuia averea mobilă a oraşului, obiecte scumpe şi preţioase; *toţi* sclavii care puteau motiva pretenţiile la titlul de *barbari*. Împuterniciţii Senatului îndrăzniră să întrebe, pe un ton timid şi rugător: „Dacă acestea, o rege sînt cererile tale, ce ai de gînd să ne laşi nouă?" „Vieţile voastre", răspunse semeţul năvălitor. Ambasadorii se cutremurară şi se retraseră. Totuşi, înainte de a se fi retras, Alaric le acordă un scurt armistiţiu, care îngădui un răgaz pentru negocieri mai cumpătate. Pe nesimţite, regele got începu să se arate mai puţin necruţător. Atenuă mult din asprimea condiţiilor sale şi în cele din urmă consimţi să ridice asediul dacă romanii aveau să-i plătească pe loc: cinci mii de funzi de aur, treizeci de mii de funzi de argint, patru mii de veşminte de mătase, trei mii de bucăţi de stofă fină stacojite şi trei mii de funzi de piper[1]. Dar tezaurul public era sleit. Arenda anuală datorată de marii proprietari din Italia şi din provincie nu fusese plătită din pricina calamităţilor războiului, aurul şi nestematele fuseseră preschimbate în timpul foametei pentru cele mai mizerabile alimente. Zgîrcenia continua să ascundă cu încăpăţînare tezaurele ce cuprindeau bogăţii tainice; numai unele rămăşiţe din prăzile consacrate[2] ofereau singura resursă care putea evita ruina iminentă a oraşului. De îndată ce romanii satisfăcură cererile rapace ale lui Alaric, ei s-au putut bucura în oarecare măsură de pace şi belşug. Cîteva dintre porţi fură deschise precaut; cum importul de provizii şi de grîu din regiu-

---

[1] Piperul era un ingredient favorit al celei mai rafinate bucătării a romanilor; calitatea cea mai bună se vindea obişnuit cu cincisprezece dinari, sau zece şilingi livra. Vezi Plinius, *Hist. Natur.*, XII, 14. Era adus din Indii; această ţară mai produce şi astăzi, pe coasta Malabarului, cea mai mare cantitate de piper, dar progresul comerţului şi al navigaţiei a sporit cantitatea acestei mărfi şi i-a redus preţul. Vezi *Histoire Politique et Philosophique*, vol. I, p. 457.

[2] Prada luată în războaie şi care figurase în „triumful" victoriei era consacrată unei zeităţi a Urbei, în templul respectiv. (n.t.).

nea învecinată nu mai era oprit de goţi. cetăţenii recurseră în mare număr la piaţa liberă care a funcţionat timp de trei zile în suburbii; negustorii care întreprinseră acest comerţ bănos realizară cîştiguri importante, dar în zilele următoare oraşul fu aprovizionat din belşug cu merinde, depozitate atît în grînarele publice cît şi în cele particulare. O disciplină mai severă decît s-ar fi putut aştepta a fost menţinută în tabăra lui Alaric, şi înţeleptul barbar îşi arată grija pentru respectarea tratatelor prin severitatea cu care pedepsi un grup de goţi turbulenţi ce insultaseră nişte cetăţeni romani pe drumul către Ostia. Armata sa, îmbogăţită de rechiziţiile provenite din contribuţia Capitalei, înainta încet în frumoasa şi rodnica provincie a Toscanei, unde voia să-şi stabilească tabăra de iarnă; stindardul gotic deveni refugiul a patruzeci de mii de sclavi barbari, care îşi sfărîmară lanţurile şi aspirau acum ca sub comanda marelui lor eliberator să răzbune insultele şi dezonoarea îndurate în timpul crudei lor robii. Cam în acelaşi timp, Alaric primi un ajutor mai substanţial: erau goţii şi hunii, pe care Adolfus[1], fratele soţiei sale îi conduseseă, ca răspuns la stăruitoarea sa cerere de pe malurile Dunării, pe cele ale Tibrului, şi care îşi croiseră drum, cu oarecare greutate şi pierderi, printre oştile imperiale, superioare ca număr. Un conducător victorios care reunea în persoana sa spiritul îndrăzneţ al unui barbar, cu priceperea şi disciplina unui general roman, se afla acum în fruntea a o sută de mii de luptători; Italia pronunţa cu groază şi respect numele demn de temut al lui Alaric[2].

---

[1] Şeful got este numit de Iornandes şi Isidor — *Athalphus;* de Zosimus şi Orosius — *Ataulphus* şi de Olympiodorus — *Adaoulphus.* Am folosit numele celebru de *Adolphus*, care pare autorizat de suedezi, fiii şi fraţii vechilor goţi. Raportul dintre goţi şi vechii locuitori ai Suediei nu e pe deplin lămurit (n.c.)

[2] Tratatul dintre Alaric şi romani etc., este luat de la Zosimus, V. p. 354, 355, 358, 359, 362 şi 369. Circumstanţele adiţionale sînt prea puţine şi minore ca să mai necesite alte citate.

Încercările lui Alaric de a negocia cu curtea de la Ravenna dau greş din cauza incompetenţei şi intrigilor urzite în anturajul lui Honorius. Exasperat, Alaric se întoarce iarăşi împotriva Romei, ocupă Ostia, portul prin care oraşul îşi primea alimentele; capitala este ameninţată cu o nouă foamete.

Strigătele poporului, şi teroarea foametei, învinseră mîndria Senatului. El ascultă, fără să se împotrivească propunerea de a aşeza un nou împărat pe tronul nedemnului Honorius şi prin alegerea făcută de gotul învingător, purpura imperială îi fu acordată lui Attalus, prefectul oraşului. Monarhul recunoscător îl confirmă pe protectorul său în postul de comandant general al armatelor Apusului. Adolfus, avînd rangul de comandant al trupelor palatului, a obţinut custodia persoanei lui Attalus şi cele două popoare duşmane păreau acum unite prin cele mai apropiate legături de prietenie şi alianţă[1].

Porţile oraşului fură larg deschise şi noul împărat al romanilor, înconjurat din toate părţile de armata gotă, a fost condus, în procesiune tumultuoasă, la palatul lui August şi Traian. După ce împărţise demnităţile civile şi militare, printre favoriţi şi partizani, Attalus convocă o adunare a Senatului; în faţa acestuia într-o cuvîntare formală şi înflorită, el afirmă hotărîrea de a restaura măreţia republicii şi de a alătura imperiului provinciile Egiptului şi ale Răsăritului, care pe vremuri recunoscuseră suveranitatea romană. Astfel de promisiuni nesăbuite treziră pe drept dispreţul oricărui cetăţean cu judecată faţă de un uzurpator nerăzboinic, a cărui ridicare era cea mai adincă şi mai infamă rană pe care republica o primise pînă acum din partea unor barbari insolenţi. Dar poporul de jos, cu nestatornicia sa obişnuită, aplaudă schimbarea de domnie. Cei nemulţumiţi îl priveau cu ochi buni pe rivalul lui Honorius iar sectele pe care acesta

---

[1] Pentru ridicarea lui Attalus, consultaţi pe Zosimus, VI. p. 377—380. Sozomen., IX. c. 8, 9; Olympiodor, ap. Phot. p. 180, 181, Philostorg. XII. c. 3 şi Godefroy, *Dissertat.* p. 470.

le persecutase, sperau oarecare indulgență, sau cel puțin toleranță, din partea unui principe, care în țara sa de baștină, Ionia, fusese crescut în superstițiile păgîne și care primise între timp taina botezului din mîinile unui episcop arian.[1] Primele zile de domnie ale lui Attalus fură frumoase și prospere. Un ofițer cu un mic corp de oaste fu trimis să asigure supunerea provinciei africane. Cea mai mare parte a Italiei se supuse înspăimîntată de puterea gotă și deși orașul Bologna rezistă cu îndîrjire, poporul din Milan, nemulțumit probabil de absența lui Honorius, acceptă cu puternice aclamații alegerea senatului roman. În fruntea unei armate formidabile, Alaric își conduse prizonierul regal pînă aproape de porțile Ravennei; o ambasadă solemnă alcătuită din principalii miniștri ai senatului, Iovius, prefectul pretorian, Valens, comandantul cavaleriei și infanteriei, cvestorul Potamius și Iulian, primul dintre notari, fu primită, cu onoruri militare, în lagărul got. În numele suveranului lor, ei consimțiră să ia cunoștință de alegerea legală a rivalului său și să împartă provinciile Italiei și Apusului între cei doi împărați. Propunerile lor fură respinse cu dispreț și refuzul fu agravat prin jignitoarea clemență a lui Attalus, care promise că, dacă Honorius va renunța pe dată la purpura imperială, i se va permite să-și petreacă liniștit restul zilelor exilat, într-una din insulele îndepărtate.[2] Situația fiului lui Theodosius le părea într-adevăr atît de disperată acelora care cunoșteau cel mai bine puterile și mijloacele de care acesta dispunea, încît Iovius și Valens, ministrul și genera-

---

[1] Putem admite mărturia lui Sozomen, relativă la botezul arian și a lui Philostorgius cu privire la educația păgînă a lui Attalus. Bucuria evidentă a lui Zosimus ș nemulțumirea de care acuză familia Ancia aruncă o lumină foarte defavorabilă asupra credinței creștine a noului împărat.

[2] El a mers cu insolența pînă acolo încît să declare că ar trebui să-l mutileze pe Honorius înainte de a-l trimite în exil. Dar afirmația lui Zosimus este infirmată de mărturia mai imparțială a lui Olympiodorus; acesta atribuie propunerea lipsită de generozitate (care a fost total respinsă de Attalus) josniciei și poate trădării lui Iovius.

lul său, îşi trădară misiunea, părăsiră în mod infam interesele grave compromise ale binefăcătorului lor şi îşi închinară credinţa perfidă rivalului său mai norocos. Uimit de asemenea dovezi de trădare internă, Honorius tremura la sosirea fiecărui sol. El se temea de duşmanii ascunşi, care puteau sta la pîndă în Capitală, în palatul sau chiar în dormitorul său iar în portul Ravennei erau pregătite corăbii ce urmau să-l ducă pe monarhul care abdicase spre domeniile nepotului său, împăratul răsăritean aflat încă în fragedă copilărie.

Dacă există totuşi o providenţă (cel puţin aceasta este părerea istoricului Procopius[1]), şi dacă ea veghează asupra celor nevinovaţi şi nebuni, atunci Honorius avea toată dreptatea să se pretindă unul dintre favoriţii ei. În clipa cînd, în disperarea sa, incapabil de vreo hotărîre înţeleaptă ori bărbătească, plănuia o fugă ruşinoasă, o întărire cum nu se poate mai bine venită, un corp de oaste alcătuit din patru mii de veterani debarcă pe neaşteptate în portul Ravenna. Honorius le încredinţă acestor viteji străini, a căror credinţă nu era întinată de intrigile clicilor de la curte, apărarea zidurilor şi porţilor oraşului şi somnul împăratului nu mai fu tulburat de teama unui iminent pericol, intern sau extern. Veştile bune primite din Africa schimbară brusc părerea opiniei publice şi starea treburilor statului. Energic şi plin de zel, Heraclian, care păstrase, împreună cu supuşii săi, credinţa faţă de împărat, învinse şi lichidă trupa şi ofiţerii trimişi de Attalus în acea provincie. Credinciosul comandant al Africii primise o mare sumă de bani care asigură fidelitatea gărzilor imperiale dar vigilenţa sa, împiedicînd exportul de grîu sau ulei provocă foamete, dezordine şi nemulţumire în interiorul Romei. Falimentul expediţiei africane iscă plîngeri şi reproşuri mutuale în partidul lui Attalus; iar acest suveran căruia îi lipsea voinţa de a comanda, sau modestia de a asculta îşi pierdu pe nesimţite încrederea protectorului său. Măsurile cele mai imprudente erau adoptate fără ştirea

[1] Procop., *de Bell. Vandal.* I, c. 2.

sau împotriva părerii lui Alaric, iar refuzul încăpățînat al senatului de a permite ca expediției să i se alăture la îmbarcare măcar cinci sute de goți trăda o stare de spirit plină de bănuială și neîncredere, ceeace în situația sa era o atitudine lipsită de generozitate și prudență. Mînia regelui got era ațîțată de manevrele perfide ale lui Iovius, care fusese ridicat la rangul de patrician, iar mai tîrziu își scuza dubla perfidie, declarînd fără a roși, că trădarea sa față de Honorius fusese doar o manevră, un mijloc cît mai potrivit pentru a-l împiedica pe uzurpator să-și atingă țelul. Pe o cîmpie întinsă, aproape de Rimini și în prezența unei imense mulțimi de romani și barbari, nenorocitul Attalus fu despuiat în public de diademă și purpură; ca o dovadă de pace și prietenie, Alaric trimise aceste simboluri ale regalității fiului lui Theodosius.[1] Ofițerii care se întoarseră la îndatoririle lor își recăpătară funcțiile; pînă și o căință tirzie fu primită cu bunăvoință; între timp, fostul împărat al romanilor, dornic de viață, imploră îngăduința de a urma tabăra goților, în suita unui barbar semeț și capricios.[2]

Căderea lui Attalus îndepărtă singurul obstacol real pentru încheierea păcii și Alaric înaintă pînă la trei mile de Ravenna, pentru a grăbi hotărîrea miniștrilor imperiali, care, acum cînd norocul le surîdea din nou, dădeau iarăși dovadă de insolență. Indignarea sa a fost stîrnită de știrea că un șef rival, Sarus, inamicul personal al lui Adolfus și dușmanul ereditar al casei Baltilor, fusese primit la palat. În fruntea a trei sute de partizani, acel barbar neînfricat țîșni fulgerător pe porțile Ravennei luată prin surprindere și căsăpi un puternic detașament de goți; el își făcu intrarea triumfală în oraș și i se îngădui să-și insulte adversarul prin vocea unui

[1] Vezi cauzele și circumstanțele căderii lui Attalus în Zosimus, VI, p. 380—383; Sozomen., IX, c. 8; Philostorg. XII, c. 3; cele două acte de indemnitate din *Codul Theodosian* IX, tit. XXXVIII, leg. II, 12, care au fost publicate la 12 februarie și 8 august 410, se referă, fără îndoială la acest uzurpator.

[2] Orosius VI, c. 42, p. 582.

crainic, care declară în mod public, că vinovăția lui Alaric era pricina că împăratul ii refuza pe veci prietenia și alianța.[1] Crima și nebunia curții din Ravenna fu plătită pentru a treia oară de Roma prin nenorocirile ce se abătură asupra ei. Regele goților, care nu-și mai ascundea dorința de jaf și răzbunare, apăru sub zidurile Capitalei și Senatul îngrozit, fără vreo speranță de ajutòr, se pregăti să întîrzie ruina țării printr-o rezistență disperată. Dar senatorii nu erau în stare să se apere de conspirația secretă a sclavilor și slugilor lor, care, fie datorită originii, fie din interes, erau de partea dușmanului. La miezul nopții, poarta Salariană a fost deschisă pe tăcute și locuitorii fură treziți de sunetul formidabil al trompeilor gotice. La o mie o sută șaizeci și trei de ani de la întemeierea Romei, orașul imperial, care supusese și civilizase o parte atît de mare a omenirii, fu lăsat pradă furiei deșănțate a triburilor din Germania și Sciția.[2]

Autorul descrie unele cazuri în care goții au arătat respect față de religia creștină și chiar față de virtutea matroanelor și a fecioarelor; dar masacrul general a acoperit străzile cu cadavre.

Soldații brutali își satisfăcură poftele simțurilor, fără a se sinchisi de simțămintele sau îndatoririle prizonierilor lor

[1] Zosimus VI, p. 384; Sozomen IX, c. 9; Philostorgius XII, c. 3. În acest loc textul lui Zosimus este mutilat, iar restul cărții sale, a șasea și ultima, care se termina cu jefuirea Romei, s-a pierdut. Chiar așa, credul și părtinitor cum e, trebuie să ne luăm rămas bun de la el cu regret.

[2] *Alaric vine, asediază Roma, care tremura de frică, o jefuiește, o invadează.* Orosius, VII, c. 39, p. 573. El lichidează acest mare eveniment în șapte cuvinte — cît are textul latin original (n.e.) — dar folosește pagini întregi pentru a lăuda cucernicia goților. Am extras dintr-o relatare improbabilă a lui Procopius circumstanțele care ar putea fi cît de cît adevărate. Procop., *de Bell. Vandal.*, IV, c. 2. El presupune că orașul a fost luat prin surprindere pe cînd senatorii dormeau după-amiază, dar Ieronim, cu mai multă autoritate și judecată afirmă că era în vremea nopții: *noaptea a fost luată Moab; noaptea a căzut zidul ei*, vol. I, p. 121, *ad Principiam (Epist.* CXXVII, c. 12, vol. 1, p. 953, ed. Vallars).

de sex feminin, ceea ce a prilejulit ulterior serioase dezbateri asupra unei delicate probleme de cazuistică. Problema era dacă aceste victime plăpînde pierduseră prin nenorocirea lor, cununa strălucitoare a virginității.[1] Dar au fost și alte pierderi, mai substanțiale, și de un interes mai general. Nu e de presupus că toți barbarii erau necontenit în stare să săvîrșească astfel de ultragii amoroase; iar lipsa de tinerețe, de frumusețe, sau castitate le punea la adăpost pe cele mai multe dintre femeile romane de primejdia de a fi siluite. Dar pofta de bani este o pasiune, o patimă neogoită și universală, deoarece averea poate procura aproape tot ceea ce trezește plăcere și e în măsură a satisface diferitele gusturi și dispoziții ale oamenilor. În timpul jefuirii Romei, aurul și giuvaerurile s-au bucurat de preferință și pe drept cuvînt, căci ele conțin în volum și greutate valoarea cea mai mare, dar după ce aceste bogății, ușor de purtat, fuseseră ridicate de către tîlharii cei mari întreprinzători, palatele Romei fură brutal despuiate de mobilierul lor splendid și costisitor. Vesela masivă a sufrageriilor și garderobelor variate de mătase și purpură, fură îngrămădite de-a valma în căruțele care urmau întotdeauna marșul unei armate a goților. Cele mai încîntătoare opere de artă fură tratate cu brutalitate, sau distruse la voia întîmplării. Multe statui au fost topite de dragul metalului prețios și multe case, la împărțirea prăzii, au fost sfărîmate în bucăți cu securea de luptă. Bogățiile, astfel dobîndite, au stîrnit și mai mult lăcomia „barbarilor" nesățioși, care purceseră să smulgă de la prizonierii lor, prin amenințări, lovituri și torturi, dezvăluirea locului unde se aflau ascunse comorile.[2]

[1] Vezi Augustin, *de Civitat. Dei*, I, c. 16—18. El tratează subiectul cu o remarcabilă acuratețǎ.

[1] Marcella, o doamnă romană, demnă de respect atît prin rang, cît și prin vîrstă și cucernicie a fost aruncată la pămînt, crud bătută și biciuită. Ieronim, vol. I, p. 121 *ad Principiam*. Vezi Augustin, *De civ. Dei*, I, c. 10. Modernul *Sacco di Roma*, p. 208, dă o idee a diferitelor metode de a tortura prizonierii pentru a obține aur.

La Roma în afară de jaf, foc, distrugeri şi luarea în robie a nenumăraţi locuitori, urmă o mizerie generală, încît mulţi se refugiară în provinciile îndepărtate.

Există în natura omenească o puternică înclinaţie de a deprecia binefacerile şi de a mări relele timpurilor prezente. Totuşi cînd primele emoţii se potoliră şi cînd se făcu o justă evaluare a pagubelor reale, cei mai învăţaţi şi înţelepţi contemporani fură siliţi să recunoască faptul că pe vremuri, în copilăria ei, Roma suferise de pe urma gallilor pagube mai importante, decît acelea cauzate acum, la bătrîneţe, de goţi.[1] Experienţa a unsprezece veacuri a dat posterităţii posibilitatea să stabilească o paralelă mult mai stranie şi să afirme cu certitudine că ravagiile barbarilor, de pe malurile Dunării, ajunşi aci sub comanda lui Alaric, au fost mai puţin pustiitoare, decît campaniile desfăşurate de oştile lui Carol al cincilea, un principe catolic, care îşi zicea împărat al romanilor.[2] Goţii au părăsit oraşul după şase zile, dar Roma a rămas peste nouă luni în stăpînirea imperialilor şi nu era oră care să nu fie pătată de cîte un act atroce de cruzime, desfrîu sau jaf...

...Mai bine de patru ani trecură de la invazia Italiei de către oastea victorioasă a lui Alaric, pînă la retragerea vo-

---

[1] Orosius, deşi cu oarecare părtinire teologică, redă această comparaţie, II, c. 19, p. 142; VII, c. p. 575. Dar în istoria cuceririi Romei do către Galii, totul este nesigur şi poate o fabulaţie. Vezi Beaufort, *Sur l'incertitude de l'Histoire Romaine*, p. 356: şi Melot în *Mémoires de l'Acad. des Inscriptions*, vol. XV, p. 1—21.

[2] Cititorul care doreşte să se informeze asupra acestui celebru eveniment poate citi o admirabilă naraţiune în *Istoria lui Carol al cincilea* de Dr. Robertson, vol. II, p. 2o3, sau poate consulta *Annali d'Italia* a învăţatului Muratori, vol. XIV, p. 230—244, ediţia in-octavo. Cine vrea să cerceteze originalele, poate lua cartea a unsprezecea a marii, dar neterminatei, istorii a lui Guicciardini. Dar relatarea care merită cu adevărat numele de autentică şi originală este conţinută în micul opuscul numit *Il Sacco di Roma*, compus la mai puţin de o lună după asaltul oraşului de către fratele istoricului Guicciardini, care pare să fi fost un bun magistrat şi un scriitor imparţial.

Imitară a goților, sub conducerea succesorului său Adolfus; în acest timp ei domniră nestingheriți asupra unei țări, care, după părerea celor vechi, întrunise toate perfecțiunile naturii și artei. Într-adevăr, prosperitatea pe care Italia o atinsese în timpul binecuvîntat al Antoninilor, pălise treptat odată cu Imperiul. Roadele unei păci îndelungate, pieriră sub stăpînirea „barbarilor“, incapabili să guste rafinamentele mai elegante ale luxului, concepute pentru a fi folosite de molatecii și eleganții italieni. Totuși fiecărui soldat îi revenea o mare parte din belșugul material: grîul, vitele, uleiul și vinul care erau zilnic adunate și consumate în tabăra goților, iar războinicii mai de seamă prin prezența lor vilele și grădinile pe vremuri locuite de Lucullus[1] și Cicero, de-a lungul frumosului litoral al Campaniei. Semeții învingători își întindeau mădularele enorme la umbra platanilor[2] sădiți cu meșteșug, încît să evite razele arzătoare dar să primească totuși căldura binefăcătoare a soarelui și beau vinul de Falern, pe care, tremurînd, îl ofereau din belșug, în cupe de aur, bătute în nestemate, prizonierii lor, fiii și fiicele unor senatori romani. Aceste desfătări erau sporite de amintirea lipsurilor trecute; comparația cu pămîntul lor de baștină, cu mohorîtele și golașele dealuri ale Sciției, și cu malurile înghețate ale Elbei și Dunării, adăuga noi farmece plăcutei clime italiene[3].

---

[1] General și om politic roman care a trăit în secolul I î.e.n. Era vestit pentru luxul în care trăia. (n.c.)

[2] Platanus sau platan era un pom favorit al celor vechi, care l-au răspîndit ca umbrar din răsărit pînă în Gallia. Plinius, *Hist. Natur.* XII, 3. 4. 5 El vorbește de platani, care ating uneori dimensiuni uriașe. În vila imperială din Velitrae se afla un asemenea platan, denumit de Caligula, cuibul său. Ramurile acestuia erau în stare să suporte o masă mare, servitorii necesari și pe împărat însuși, pe care Plinius îl numește în chip ciudat, *o parte din umbră;* o expresie care s-ar potrivi din aceleași motive lui Alaric.

[3] *Sudul sleit cedează distrugătorului.*
Titlurile sale mîndre și cîmpiile aurii
Cu necruțătoare plăcere cei zămisliți de iarnă zăresc

Dacă gloria, cuceririlor sau bogăţia erau scopul lui Alaric, el urmări acest scop cu un zel neobosit, pe care împrejurările potrivnice nu-l puteau domoli iar izbînzile nu-l puteau satisface pe deplin. De abia ajunsese la marginea pămîntului Italiei, că fu pe dată atras de priveliştea unei insule fertile şi paşnice. Dar şi stăpînirea Siciliei el nu o considera decît un pas menit să-l ajute în importanta expediţie pe care o plănuia împotriva continentului african. Strîmtorile Regium şi Messina[1] au o lungime de douăsprezece mile; în locul cel mai strîmt ele măsoară în lăţime o milă şi jumătate; monştrii fabuloşi ai adîncurilor, stîncile Scylei şi vîrtejul Caribdei, nu puteau îngrozi pe nimeni altul decît pe cei mai fricoşi şi neîndemînatici marinari. Totuşi, de îndată ce primul detaşament de goţi se îmbarcase, se ridică brusc o furtună, care scufundă, sau împrăştie multe dintre corăbiile lor de transport. Groaza stîrnită de acest nou element, făcu să scadă curajul goţilor şi întregul plan a fost zădărnicit de moartea prematură a lui Alaric, care a pus în chip fatal capăt, după o scurtă boală, cuceririlor sale. Caracterul feroce al barbarilor se vădi îndeosebi cu prilejul funeraliilor acestui erou, a cărui vitejie şi izbînzi le slăviră cu aplauze pline de mîhnire. Prin truda unei mulţimi de prizonieri, ei deviară forţat cursul Busentinului, un rîuleţ care scaldă zidurile Consentiei. Mormîntul regal, împodobit cu prada splendidă şi trofeele Romei, fu construit în albia secată, apoi apele fură redate cursului lor normal, iar locul ascuns unde au fost depuse rămă-

---

O zi mai luminoasă, şi ceruri azurii,
Miros miresmele trandafirilor care înfloresc
Şi sorb recolta viilor cît creşte.

Vezi poeziile lui Gray publicate de Mason p. 197. De ce oare în loc de a compila tabele de cronologie şi istorie naturală, Gray nu şi-a folosit geniul ca să termine poemul filozofic din care ne-a lăsat o mostră atît de minunată?

[1] Vezi o perfectă descriere a strîmtorilor Messinei, Scyla, Carybda, etc., în Cluverius (*Ital. Antiq.*, IV, p. 1293 şi *Sicilia Antiq.*, I, p. 60—76) care a studiat cu sîrguinţă vechile izvoare şi cu o atenţie căreia nu-i scapă nimic din aspectul actual al regiunii.

şiţele lui Alaric a rămas necunoscut pe veci prin masacrul plin de cruzime al prizonierilor folosiţi la executarea lucrărilor.[1]

Adolfus se căsătoreşte cu Placidia, fiica lui Theodosius şi sora vitregă a lui Honorius, pe care goţii o ţineau prizonieră în tabăra lor şi goţii devin aliaţi fideli ai romanilor, ocupînd în numele lor parte din Gallia. Graţie unor măsuri înţelepte, situaţia Italici se îmbunătăţeşte repede, şi în scurt timp, Roma îşi reia vechiul aspect şi vechile păcate. Această linişte aparentă fu tulburată cîtva vreme de revolta neizbutită a lui Heraclian, comandantul Africii.

Honorius privea cu apatică indiferenţă dezastrul abătut asupra Romei şi Italiei[2], dar încercările de revoltă ale lui Attalus şi Heraclian împotriva persoanei sale treziră pentru o clipă instinctele ce dormeau în adîncul firii sale. El ignoră probabil cauzele evenimentelor care l-au cruţat de aceste pericole iminente şi dat fiind că Italia nu mai era invadată de vreun inamic străin sau intern, continuă să-şi ducă viaţa în pace în palatul de la Ravenna, pe cînd tiranii de dincolo de Alpi erau învinşi în repetate rînduri in numele său, de către locotenenţii fiului lui Theodosius.[3] Furat de povestirea vie şi

[1] Iornandes, *de Reb. Get.*, c. 30, p. 654.

[2] Am evitat să menţionez o informaţie extrem de ridicolă, probabil falsă (Procop., *de Bell. Vandal.* I, c. 2), cum că Honorius a fost alarmat de *pierderea* Romei, pînă cînd a înţeles că nu era vorba de un pui de găină favorit care purta acest nume, ci numai de capitala lumii. Totuşi chiar şi această poveste vădeşte părerea opiniei publice despre împăratul Honorius.

[3] Datele despre vieţile tuturor acestor tirani sînt luate din şase istorici contemporani, doi latini şi patru greci. Orosius VII, c. 42, p. 581, 582, 583; Renatus Profuturus Frigeridus, apud Gregor. Turon. II, c. 9 în *Istoricii Franţei*, vol. II, p. 165, 166; Zosimus, VI, p. 370 371; Olympiodorus apud Phot. p. 180, 181, 184, 185; Sozomenos, IX, c. 12, 13, 14, 15; şi Philostorgius XII, c. 5, 6; Godefroy, *Dissertations*, p. 477—481; pe lîngă acestea, cele patru cronici: ale lui Prosper din Tyr, Prosper din Aquitania, Idatius şi Marcellinus.

interesantă s-ar putea să uit să menționez moartea unui astfel de împărat; de aceea voi lua precauția de a observa în acest loc, că el supraviețui treisprezece ani ultimului asediu al Romei...

...Intr-o vreme cînd era recunoscut de toată lumea că aproape orice om din imperiu era superior ca merit personal principilor pe care întîmplarea îi făcuse să se nască cu acest rang și îi așezase pe tron, un șir rapid de uzurpatori, indiferenți față de soarta predecesorilor lor, mai continua să se ridice. Acest neajuns era resimțit îndeosebi în provinciile Spaniei și Galliei, unde principiile de ordin și supunere ierarhică pieriseră în război și rebeliune. Constantin nu apucase încă să renunțe la purpură, cînd după patru luni de asediu a orașului Arles, s-a primit vestea că, în tabăra imperială, Iovinus preluase diadema la Metz, în Germania de Sus, la instigația lui Goar, regele alanilor, și a lui Guntiarius, regele burgunzilor; și că acest candidat, căruia ei îi încredințaseră imperiul, înainta în fruntea unei oști formidabile de barbari, îndreptîndu-se de pe malurile Rinului spre cele ale Ronului. Tot ce se leagă de scurta istorie a domniei lui Iovinus rămîne obscur și poartă pecetea faptelor ieșite din comun. Era firesc să te aștepți ca un viteaz și abil general, în fruntea unei armate victorioase, să fi confirmat pe cîmpul de luptă, dreptatea cauzei lui Honorius. Retragerea precipitată a lui Constantin ar putea fi justificată de motive temeinice; dar el cedă fără luptă stăpînirea Galliei și Dardanus, prefectul pretorian, este amintit ca singurul magistrat care a refuzat să asculte de uzurpator.[1] Cînd goții, la doi ani după asediul

[1] Sidonius Appollinaris (V, *Epist.*, 8, p. 139 și Not. Sirmond., p. 58), după ce stigmatizează *nestatornicia* lui Constantius, *ușurința* lui Iovinus, *perfidia* lui Gerontius, remarcă în continuare că toate viciile acestor tirani erau întrunite în persoana lui Dardanus. Totuși, prefectul arăta un caracter respectabil în lume, ba chiar și în biserică, întreținea o corespondență cucernică cu Sf. Augustin și Sf. Ieronim și era complimentat de acesta din urmă (vol. III, p. 66) cu epitetul „cel mai nobil dintre creștini" și „nobilul cel mai creștin".

Romei, își stabiliră reședința în Gallia, era firesc să crezi că preferințele lor puteau fi împărțite numai între împăratul Honorius cu care încheiaseră de curînd o alianță, și decăzutul Attalus, pe care îl țineau la ei în tabără pentru a juca, după împrejurări, fie rolul unui muzicant, fie al unui monarh. Totuși, într-un moment de silă (căruia nu e ușor să-i fixăm o dată sau un motiv) Adolfus luă contact cu uzurpatorul Galliei și îi impuse lui Attalus sarcina înjositoare de a negocia tratatul care îi ratifica propria sa disgrație. Sintem din nou surprinși cînd citim că, în loc de a considera alianța cu goții drept cel mai ferm sprijin al tronului, Iovinus dezvălui într-un limbaj obscur și ambigu, cît era de inoportun Attalus, că împotriva sfatului marelui său aliat, îl investise cu purpura pe fratele său Sebastian și că in mod extrem de imprudent acceptase serviciile lui Sarus, cînd acest viteaz conducător fusese silit să părăsească curtea unui principe, care nu știa nici să răsplătească, nici să pedepsească. Adolfus, crescut între războinicii care considerau datoria răzbunării drept cea mai prețioasă și sfîntă moștenire a lor, înaintă cu un corp de zece mii de goți în întîmpinarea inamicului ereditar al casei Baltilor. Atacul său il surprinse pe Sarus în timp ce acesta era întovărășit numai de optsprezece sau douăzeci dintre vitejii săj partizani. Uniți prin prietenie, minați de disperare, dar în cele din urmă copleșiți de mulțimea dușmanilor, acest grup de eroi a inspirat stimă inamicului, dar nu milă; leul prins în plasă[1], a fost de îndată ucis. Moartea lui Sarus puse capăt alianței nu prea strînse cu uzurpatorii Galliei, pe care Adolfus continua să o respecte. El ascultă din nou de glasul dragostei și al prudenței și îl satisfăcu curînd pe fratele Placidiei, asigurîndu-l că va trimite

[1] Expresia poate fi înțeleasă aproape literal; Olympiodorus spune; *cu greu a putut fi prins în saci*, ceea ce poate însemna sac sau haină grosolană; această metodă de a încurca și prinde un dușman, era foarte mult practicată de huni (Ammian., XXXI, 2). *A fost prins viu cu niște plase* traduce Tillemont., *Hist. des Empereurs.*, vol. V, p. 608.

îndată capetele celor doi tirani, Iovinus și Sebastian, la palatul din Ravenna. Regele goților își ținu promisiunea fără să întîmpine greutăți și fără zăbavă.

Adolfus rămîne credincios tratatului cu Honorius și învinge o serie de rebeliuni în Gallia și apoi în Spania.

Adolfus a fost asasinat în palatul din Barcelona; legile succesiunii au fost violate de o clică turbulentă[1] și un războinic străin de neamul regal, Singerie, însuși fratele lui Sarus, fu așezat pe tronul goților. Primul act al domniei sale a fost uciderea neomenoasă a celor șase copii ai lui Adolfus, roadele unei căsătorii anterioare, pe care i-a smuls fără milă din brațele slabe ale unui venerabil episcop.[2] Nefericita Placidia, care ar fi trezit milă în pieptul cel mai sălbatic, a fost tratată cu batjocură crudă și nejustificată. Fiica împăratului Theodosius, pierdută în mulțimea roabelor de rînd, a fost obligată să meargă pe jos mai bine de douăsprezece mile, în fața calului unui barbar, asasinul soțului pe care Placidia îl iubise și îl plîngea.[3]

Dar ea gustă curînd plăcerea răzbunării; priveliștea suferințelor ei umilitoare a ridicat un popor indignat împotriva tiranului, care a și fost asasinat în a șaptea zi de la uzurparea tronului. După moartea lui Singerie, libera alegere a poporului acordă sceptrul gotic lui Wallia, care datorită firii sale ambițioase și războinice, părea la începutul domniei dușmanul neîmpăcat al Romei. El porni sub arme de la Barcelona

---

[1] După sistemul lui Iornandes (c. 33, p. 659) cu adevăratul drept ereditar la sceptrul gotic erau investiți *Amalii;* dar acești prinți, care erau vasalii hunilor, domneau peste triburile ostrogote în regiuni îndepărtate ale Germaniei și Sciției.

[2] Omorul este relatat de Olympiodorus, dar numărul copiilor e luat după un epitaf de o autenticitate incertă.

[3] Moartea lui Adolfus a fost sărbătorită la Constantinopol cu iluminații și jocuri de circ (Vezi *Chron. Alexandrin).* Nu știm dacă grecii erau mînați în această împrejurare de ura lor față de barbari sau față de latini.

pînă la malul Oceanului Atlantic pe care cei vechi îl venerau și de care se temeau socotindu-l marginea lumii. Dar cînd atinse promontoriul sudic al Spaniei[1] și privi de pe stînca unde se află astăzi fortăreața Gibraltar coasta învecinată și fertilă a Africii, Wallia reluă planurile de cucerire care fuseseră întrerupte de moartea lui Alaric. Vînturile și valurile zădărniciră iarăși speranțele goților; sufletul acestui popor superstițios a fost adînc tulburat de dezastrele repetate pricinuite de furtuni și naufragii. În această dispoziție, succesorul lui Adolfus nu mai refuză să-l asculte pe ambasadorul roman, ale cărui propuneri erau întărite de apropierea reală, sau presupusă, a unei numeroase armate, sub comanda bravului Constantius. Un tratat solemn a fost încheiat și respectat. Placidia a fost predată în mod onorabil fratelui ei. Șase sute de mii de măsuri de grîu fură înmînate goților flămînzi[2], și Wallia se obliga să-și tragă spada în serviciul imperiului. Un război sîngeros se iscă numaidecît între barbarii din Spania și se spune că principii în luptă trimiteau scrisori, ambasadori și ostatecí la tronul împăratului apusean, îndemnîndu-l să rămînă un spectator pasiv al luptei lor, care urma să fie favorabile romanilor, datorită faptului că dușmanii lor comuni se măcelăreau unii pe alții.[3] Războiul spaniol a fost dus cu îndîrjire, timp de trei campanii: cele două tabere luptau cu vitejia ce le-o inspira disperarea, izbînzile fiind cînd de-o parte, cînd de alta, iar faptele de arme ale lui Wallia, răspîndiră în tot Imperiul înaltul renume al eroului got. El îi extermină pe silingi care ruinaseră pe veci abundența plină

---

[1] Sidon. Appolinar., in *Panegyr. Anthem*, 363, p. 300. (ed. Sirmond.)

[2] Această aprovizionare era foarte bine venită. Goții erau insultați de vandalii din Spania cu epitetul de *truli*, pentru că în marea lor nevoie dăduseră un galben de aur pentru o *trula* sau un sfert de kilogram de făină. Olympiod., apud Phot., p. 189.

[3] Orosius reproduce o copie a acestor pretinse scrisori: *Tu menține pacea cu toți, acceptă ostateci de la toți; noi ne batem între noi, pierim, învingem pentru tine; statul va avea un profit veșnic, dacă vom pieri și unii și alții.* Ideea este justă, dar nu mă pot convinge că barbarii o cultivau sau o exprimau.

de eleganță a provinciei Baltica și îl ucise în luptă pe regele alanilor; rămășițele acestor sciți rătăcitori scăpate de pe cîmpul de luptă, în loc să-și aleagă un nou conducător, căutară un umil refugiu sub stindardul vandalilor, cu care au fost de atunci confundați pe veci. Vandalii înșiși, și suevii, fură copleșiți de invincibilii goți. Mulțimea pestriță de barbari, a căror retragere fusese interceptată, fu mînată în munții Galiciei, unde rămase să ducă mai departe, pe un teritoriu restrîns și pe un pămînt sterp, un necruțător război intern. În trufia victoriei, Wallia rămase credincios obligațiilor sale. El înapoie cuceririle sale spaniole care intrară din nou în stăpînirea lui Honorius, iar tirania ofițerilor imperiali avu curînd ca urmare faptul că un popor asuprit regreta timpul cînd fusese înrobit barbarilor. Pe cînd rezultatele războiului mai erau încă în cumpănă, primele succese obținute de armele lui Wallia îmbiaseră curtea de la Ravenna să decreteze onorurile unui triumf, pentru slabul lor suveran. El intră în Roma ca altă dată vechii învingători ai popoarelor, și dacă operele inspirate de o corupție servilă nu și-ar fi aflat de mult soarta pe care o merita, am descoperi probabil că o mulțime de poeți, oratori, magistrați și episcopi au aplaudat norocul, înțelepciunea și curajul invincibil al împăratului Honorius.[1]

Wallia, aliatul Romei ar fi putut pretinde pe bună dreptate un astfel de triumf, dacă înainte de a trece din nou Pirineii, ar fi distrus și germenii războiului spaniol. La patruzeci și trei de ani după ce trecuseră Dunărea, goții erau stabiliți, în baza tratatelor, în calitate de stăpîni ai celei de a doua Aquitanii, o provincie maritimă, între Garona și Loira, aflată sub jurisdicția civilă și ecleziastică a orașului Bordeaux. Această metropolă, cu o poziție avantajoasă pentru comerțul oceanic, era clădită într-o formă regulată și elegantă, iar

---

[1] *A intrat triumfal în Roma.* Sînt cuvintele din cronica lui Prosper. Datele legate de moartea lui Adolfus și faptele de arme ale lui Wallia sînt luate după Olympiodorus (ap. Phot., p. 188), Orosios VII, c. 43, p. 584—587), Iornandes (*de Rebus Geticis*, c. 31, 32) și *Cronicile* lui Idatius și Isidor.

numeroşii săi locuitori se distingeau printre gali prin bogăţia, învăţătura şi politeţea manierelor lor. Provincia învecintă, care a fost comparată în mod amabil cu grădina Edenului, este binecuvîntată cu un sol rodnic şi o climă temperată. Aspectul ţării vădea intervenţia şi arta mîinilor omului; după zbuciumul atîtor războaie, goţii se desfătau acum epuizînd bogatele podgorii ale Aquitaniei.[1] Hotarele ţinuturilor stăpînite de goţi fură lărgite prin dăruirea unor dioceze vecine şi succesorii lui Alaric îşi fixară reşedinţa regală la Toulouse, care cuprindea cinci cartiere populate, sau oraşe, în interiorul spaţiului dintre ziduri. Cam în acelaşi timp, în ultimii ani ai domniei lui Honorius, goţii, burgunzii şi francii obţinură permisiunea de a se aşeza şi a stăpîni permanent provinciile Galliei.

În acelaşi timp Britannia se despărţi de Imperiu, respinse invaziile piraţilor saxoni şi a sălbaticilor din Irlanda şi Caledonia şi administrîndu-se singură, obţinu chiar o scrisoare din partea lui Honorius, în care era autorizată să se autoguverneze. La fel şi Armorica, provincia maritimă din nord-vestul Franţei, îi izgoni pe magistraţii romani şi primi o scrisoare similară, dar după pacificarea Galliei, se întoarse din nou în sînul Imperiului.

[1] Ausonius (*de Claris Urbibus*, p. 257-268), laudă Bordeaux-ul cu dragostea părtinitoare a unui localnic. Vezi în Salvian (*de Gubern. Dei.*, p. 228, Paris 1608) o descriere înflorită a provinciilor Aquitania şi Novempopulania.

Capitolul XXXII

ARCADIUS ÎMPĂRATUL RĂSĂRITULUI. ADMINISTRAȚIA ȘI DIZGRAȚIA LUI EUTROPIUS. REVOLTA LUI GAÏNAS. PERSECUȚIA SFÎNTULUI IOAN CHRYSOSTOMUL. THEODOSIUS AL II-LEA ÎMPĂRAT AL RĂSĂRITULUI. SORA SA PULCHERIA. SOȚIA SA EVDOCHIA. RĂZBOIUL CU PERȘII ȘI ÎMPĂRȚIREA ARMENIEI

Împărțirea lumii romane între fiii lui Theodosius marchează împărțirea definitivă a Imperiului de Răsărit, care de la domnia lui Arcadius și pînă la cucerirea Constantinopolului de către turci, a durat timp de o mie cincizeci și opt de ani, într-o stare de decădere prematură și permanentă. Suveranul acestui imperiu preluă și menținu cu încăpățînare vanitosul și în cele din urmă iluzoriul titlu de „Împărat al Romanilor" și denumirile ereditare de *Caesar* și *Augustus*, continuînd să declare că era succesorul legitim al primului dintre oameni, care domnise asupra primului popor al lumii. Palatul din Constantinopol rivaliza, ba poate întrecea, splendorile Persiei și elocventele predici ale Sfîntului Ioan Chrysostomul[1]

[1] Părintelui Montfaucon, care din ordinul superiorilor săi benedictini a fost obligat (vezi *Longueruana*, vol. 1, p. 205) să realizeze ediția minuțioasă a Sf. Ioan Chrysostomul, în treisprezece volume in-folio (Paris, 1738) i-a plăcut să extragă din această imensă colecție de literatură morală, cîteva antichități interesante, care ilustrează stilul de viață din epoca lui Theodosius (vezi Chrysostom., *Opera*, vol. XIII, p. 192—196) și disertația sa în franceză în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, vol. XIII, p. 474—490).

laudă și, totodată condamnă, luxul magnific al domniei lui Arcadius. „Împăratul", spune el, „poartă pe cap fie o diademă, fie o coroană de aur, împodobită cu nestemate. Aceste podoabe și veșmintele lui de purpură aparțin numai sfintei sale persoane, iar robele de mătase în care se învăluie sînt brodate cu chipul unor balauri de aur. Tronul său este din aur masiv. Ori de cîte ori apare în lume el este înconjurat a de curtenii, gărzile și slugile sale. Lăncile lor, pavezele și frîiele cailor sînt fie din aur, fie că imită acel metal prețios și acea mare și minunată ridicătură din mijlocul scuturilor lor este înconjurată de altele mai mici, reprezentînd forma ochiului omenesc. Cei doi catîri care trag carul monarhului sînt albi ca neaua și strălucesc acoperiți de sus pînă jos în aur. Carul însuși, din aur pur și masiv, atrage admirația spectatorilor, care privesc uluiți perdelele de purpură, covorul alb ca zăpada, mărimea neobișnuită a plăcilor strălucitoare de aur ce scînteiază, odată cu mișcarea carului. Tablourile imperiale sînt albe pe fond albastru. Împăratul apare așezat pe tron cu armele, caii și gărzile sale în jur, iar dușmanii învinși zac în lanțuri, la picioarele sale.

Succesorii lui Constantin își stabiliră reședința permanentă în orașul imperial, pe care el îl ridicase la hotarul dintre Europa și Asia. Amenințările dușmanilor și poate chiar și plîngerile popoarelor pe care le stăpîneau nu ajungeau pînă la înălțimea tronului lor; ei primeau, purtat de valuri și mînat de vînturi, tributul fiecărei clime, pe cînd tăria de necucerit a Capitalei lor continuă timp de veacuri să sfideze încercările ostile ale barbarilor. Domeniile lor erau mărginite de Adriatică și Tigru și tot intervalul de douăzeci și cinci de zile de navigație, care despărțea gerul năprasnic al Sciției de zona toridă a Etiopiei[1], era cuprins între hotarele Imperiu-

[1] După aprecierea aproximativă că o corabie ar putea parcurge cu un vînt favorabil 1.000 de stadii, sau 125 de mile într-o zi și o noapte. Diodorus Siculus socotește zece zile de la Palus Macolis la Rodos și patru zile de la Rodos la Alexandria. Navigația pe Nil, de la Alexandria la Syene, sub tropicul Cancerului, necesita, dat

lui de Răsărit. În țările populate ale imperiului își aflau sălașul arta și învățătura, înfloreau luxul și bogăția, iar locuitorii care adoptaseră limba și maniera grecilor își ziceau, cu oarecare aparență de adevăr, că sînt partea cea mai civilizată a speciei umane. Forma de guvernămînt era pur și simplu o monarhie. Numele de *Republică Romană*, care a păstrat atîta vreme o slabă tradiție de libertate, era limitat la provinciile latine; împărații Constantinopolului se considerau cu atît mai măreți cu cît supușii lor erau mai plecați și servili. Ei nu-și dădeau seama în ce măsură această lipsă de interes sleiește și viciază toate facultățile intelectuale. Supușii lor, care renunțaseră la voința proprie pentru a se supune ordinelor absolute ale unui stăpîn, erau la fel de neputincioși să-și apere viața și averea împotriva asalturilor barbarilor, pe cit erau de incapabili să judece eliberați de teroarea superstiției.

Primele evenimente, ale domniei lui Arcadius și Honorius sînt atît de intim legate, încît rebeliunea goților și căderea lui Rufinus au și fost relatate cînd s-a vorbit despre istoria Apusului. S-a amintit mai înainte că Eutropius[1], unul din principalii eunuci ai palatului din Constantinopol i-a urmat semețului ministru, care se prăbușise datorită lui și ale cărui vicii le imită curînd. Toate categoriile sociale ale statului se plecau în fața noului favorit; supunerea lor molatică și servilă îl încurajă să-și bată joc de legi și, ceea ce este chiar

fiind că era în contra curentului, încă zece zile. (Diodor. Sicul., vol. 1, III, p. 200. edit. Wesseling). Acesta putea să măsoare fără multă greutate temperatura extremă de la marginea zonei toride, dar el vorbește de Maeotis, aflată la 47° latitudine nordică de parcă ar fi la cercul polar.

[1] Barlhius, care își adora autorul cu superstiția oarbă a unui comentator, preferă cele două cărți pe care Claudian le-a scris împotriva lui Eutropius, tuturor celorlalte opere ale sale. (Baillet, *Jugements des Savants*, vol. IV, p. 227). Ele sînt într-adevăr o satiră elegantă și foarte spirituală, care ar fi mai prețioasă pentru informațiile istorice pe care le conține, dacă invectivele ar fi puțin mai vagi și mai moderate.

mai dificil şi mai periculos, de obiceiurile ţării sale. Sub cei mai slabi dintre predecesorii lui Arcadius, eunucii îşi exercitaseră puterea în taină şi aproape fără să se bage de seamă. Ei se insinuau pe lîngă suveran şi îi cîştigau încrederea, dar pe faţă funcţiile lor erau limitate la serviciul mărunt al garderobei şi al iatacului imperial. Eunucii puteau influenţa consiliul imperial printr-o şoaptă şi puteau distruge, prin sugestiile lor răuvoitoare, renumele şi situaţia celor mai iluştri cetăţeni, dar niciodată, nu îndrăzneau să se arate pe faţă în fruntea imperiului[1], sau să profaneze onorurile publice ale statului. Eutropius a fost primul din sexul său artificial care a îndrăznit să preia atributele unui magistrat şi general roman. Uneori, în prezenţa senatului roşind de ruşine, el se urca la tribună spre a pronunţa o judecată, sau a repeta discursuri la care muncise din greu; iar, alteori, apărea călare în fruntea oştilor, în veşmintele şi armura unui erou. Dispreţul pentru obiceiuri şi decenţă trădează întotdeauna o minte slabă şi rău orînduită şi nici nu s-ar zice că Eutropius a compensat slaba alcătuire a planurilor sale printr-o execuţie care să vădească abilitate sau merite deosebite. Obiceiurile vieţii sale anterioare nu-l pregătiseră pentru studiul legilor sau exerciţiilor militare. Încercările sale stîngace trezeau dispreţul ascuns al spectatorilor. Goţii îşi exprimaseră dorinţa să curme posibilitatea *ca un astfel de general* să comande întotdeauna armatele Romei; numele ministrului era acoperit de ridicol, ceea ce pentru un personaj public este, poate, chiar

---

[1] După ce deplînge progresul eunucilor în palatul de la Roma şi defineşte funcţiile lor adevărate, Claudian adaugă: *Să se retragă de la conducerea Imperiului.* Totuşi nu pare că eunucul preluase vreuna din funcţiile importante ale Imperiului; în edictul prin care este exilat, el este numit doar *„praepositus sacri cubiculi“* (mare şambelan). Vezi, *Cod. Theod.*, IX, leg. 17. (Funcţia de *praepositus sacri cubiculi* nu este atît de modestă cum lasă să se înţeleagă Gibbon. Dimpotrivă, *praepositus* avea în subordine o mulţime de servitori care aveau grijă de apartamentele, de masa şi garderoba împăratului. Administra de asemenea domeniile imperiale. n.c.)

mai periculos decît ura. Supușii lui Arcadius erau scoși din fire cînd își aminteau că acest eunuc diform[1], care maimuțărea cu atîta perversitate acțiunile unui bărbat, era născut în cea mai abjectă stare de servitute, că înainte de a pătrunde în palatul imperial fusese vîndut și cumpărat succesiv de o sută de stăpîni, care îi sleiseră puterea tinereții în toate îndeletnicirile cele mai josnice și mai infame și în cele din urmă îl concediaseră la o vîrstă înaintată, lăsîndu-l liber și sărac. În vreme ce aceste povești infamante circulau pretutindeni, exagerate poate de bîrfelile oamenilor, vanitatea favoritului era măgulită prin cele mai extraordinare onoruri. În senat, în Capitală, în provincii, i se ridicau lui Eutropius statui din bronz sau de marmură, împodobite cu simbolurile virtuților sale civile și militare și purtînd titlul pompos de „al treilea fondator al Constantinopolului". El fu promovat la rangul de *patrician*, titlu care începea să însemne într-o accepție populară și chiar legală, părintele împăratului; ultimul an al veacului al patrulea a fost dezonorat de consulatul unui eunuc și al unui sclav.

Eutropius adună o avere imensă punînd la mezat funcțiile Imperiului; șantajînd și terorizînd cu cruzime nemaiîntîlnită, el îndepărtează din preajma împăratului pe orice om de valoare, ori de caracter și promovează legi astfel alcătuite, încît să-i favorizeze activitatea răufăcătoare.

Gainas un general got, dușmanul ascuns al lui Eutropius este trimis să înăbușe răscoala ostrogoților, imprudent așezați de Theodosius în Asia Mică și conduși de Tribigild.

---

[1] Claudian (in *Eutrop.* 1, 229—270) descrie cu acel amestec de indignare și umor, care place întotdeauna la un poet satiric, nebunia insolentă a eunucului, rușinea Imperiului și bucuria goților. În descrierea sa autentică Ioan Chrysostomul (vol. III p. 384. edit. Montfaucon) observă că atunci cînd fardul era înlăturat, fața lui Eutropius părea mai urîtă și mai zbîrcită decît a unei babe. Claudian remarcă (469) și afirmația sa trebuie să fi fost bazată pe experiență, că e greu să se vorbească de un interval de timp între tinerețea și bătrînețea unui eunuc.

Cînd Gainas trecu Helespontul, spre a reuni sub drapelul său rămășițele oștilor asiatice, el își adaptă în mod abil mișcările după dorințele ostrogoților; se retrase și părăsi ținutul pe care vroiau să-l invadeze, sau ușură prin apropierea lui dezertarea auxiliarilor barbari din rîndul armatei sale. El lăudă în mod repetat curții imperiale vitejia, geniul, resursele de nesecat ale lui Tribigild, își mărturisi incapacitatea de a continua războiul și smulse împăratului autorizația de a negocia cu invincibilul său adversar. Condițiile de pace fură dictate de semețul rebel și faptul că se cerea pe un ton categoric capul lui Eutropius dădu pe față autorul și scopul acestei conspirații ostile.

Eutropius scăpă deocamdată cu viață, datorită oblăduirii pe care o află pe lîngă Ion Gură de Aur, popularul episcop al Constantinopolului; fu însă exilat și apoi decapitat, nu pentru numeroasele sale crime, ci pentru că înhămase la carul său animalele sfinte[1], care prin culoarea lor erau rezervate exclusiv împăratului. Ambițios și turbulent, Gainas își pierde după o clipă de glorie puterea și oastea și moare ucis de Uldin, regele hunilor, pe cînd încerca să treacă Dunărea.

Împărăteasa Eudoxia, care dăduse imperiului un fiu, pe Theodosius al II-lea, moare în floarea vîrstei, urmată în anul 408 de Arcadius, aflat în al treisprezecelea an al domniei și al treizeci și doilea al vîrstei, fără să lase în istorie vreo urmă a personalității sale. Murind, el îl încredințează pe fiul său nevîrstnic lui Iezdegerd, regele Persiei.

Înalții demnitari ai statului și ai armatei, numiți înainte de moartea lui Arcadius, alcătuiau o aristocrație care ar fi putut să le inspire ideia de a întemeia o republică liberă; guvernămîntul Imperiului de Răsărit a fost din fericire pre-

[1] În speță catîri albi. Albul era rezervat exclusiv împăratului. (n. tr.).

luat de prefectul Anthemius[1]; datorită marilor sale calităţi, acesta izbuti să capete o influenţă durabilă asupra minţii egalilor săi. Securitatea tînărului împărat dovedi meritul şi integritatea lui Anthemius iar fermitatea şi prudenţa sa asigură puterea şi reputaţia domniei unui copil. Uldin, cu o hoardă formidabilă de „barbari“, îşi ridicase tabăra în inima Traciei. El respinse semeţ orice condiţii de înţelegere şi arătînd către soarele care răsărea, declară ambasadorilor romani că numai mersul acelui astru va pune capăt cuceririlor hunilor. Dar dezertarea aliaţilor săi care fură convinşi separat de dreptatea şi generozitatea miniştrilor imperiali, îl sili pe Uldin să treacă din nou Dunărea, făcînd cale întoarsă. Tribul scyrilor care formau ariergarda sa a fost aproape nimicit şi multe mii de prizonieri fură împrăştiaţi prin Asia ca robi la munca cîmpului.[2] În toiul triumfului public, Constantinopolul fu înzestrat pentru apărarea sa cu o puternică împrejmuire de ziduri noi, mai tari şi mai întinse. Cu aceeaşi grijă atentă au fost restaurate fortificaţiile oraşelor ilirice şi s-a întocmit un plan bine gîndit care, într-un răstimp de şapte ani, ar fi asigurat stăpînirea Dunării, stabilind pe ea o flotă permanentă de două sute cincizeci de vase înarmate.[3]

Dar romanii fuseseră atîta vreme obişnuiţi cu autoritatea unui monarh, încît prima persoană, chiar dintre femeile familiei imperiale, care arăta oarecare curaj sau capacitate, era admisă să se urce pe tronul vacant al lui Theodosius. Sora

---

[1] Socrates, VII, c. 1. Anthemius era strănepotul lui Filip, unul dintre miniştrii lui Constantius. După întoarcerea sa din ambasada persană a fost numit consul şi prefect al pretoriului pentru răsărit, în anul 405, şi a păstrat această funcţie vreo zece ani. Vezi onorurile şi laudele sale în Godefroy, *Cod. Theod*, tom. VI, p. 350; Tillemont, *Hist. des Emp.*, vol. VI, p. 1. etc.

[2] Sozomenos, IX, c. 5. El a văzut nişte scyri lucrînd aproape de muntele Olympus în Bithynia, şi se mîngîia cu vana speranţă că aceşti prizonieri erau ultimii rămaşi din neamul lor.

[3] *Cod. Theodos.*, VII, tit. XVII; XV, tit. 1, leg. 49.

sa Pulcheria[1], care era numai cu doi ani mai mare decît Theodosius, primi la vîrsta de șaisprezece ani titlul de Augusta, și deși judecata ei era uneori întunecată de capricii sau intrigi, ea a continuat să guverneze imperiul răsăritean aproape patruzeci de ani, în timpul îndelungatei minorități a fratelui său, iar după moartea acestuia, în propriul ei nume și în acela al lui Marcianus, soțul ei nominal. Fie din prudență, fie din convingere religioasă, ea hotărî să ducă o viață de celibat și cu toate că existau unele bîrfeli privind castitatea Pulcheriei[2], această hotărîre pe care o împărtăși surorilor ei, Arcadia și Marina, a fost sărbătorită de lumea creștină drept efortul sublim al unei pietăți eroice. În prezența clerului și al poporului, cele trei fiice ale lui Arcadius[3] își închinară virginitatea lui Dumnezeu, și obligația luată prin votul lor solemn a fost înscrisă pe o tăbliță de aur și nestemate, pe care au oferit-o în mod public în marea biserică din Constantinopol. Palatul lor a fost transformat în mănăstire și toată suflarea de parte bărbătească, în afară de confesorii lor, sfinți care uitaseră deosebirea dintre sexe, era ținută în mod scrupulos dincolo de pragul sfînt. Pulcheria, ambele surori și o suită aleasă de domnișoare favorite, alcătuiau o comunitate religioasă...

...Povestea unei fete frumoase și virtuoase, ridicată de la o stare modestă la tronul imperial, ar putea fi considerată drept un roman de necrezut dacă un astfel de roman nu s-ar

---

[1] Sozomenos a umplut trei capitole cu un panegiric splendid al Pulcheriei (IX, c. 1, 2, 3) și Tillemont (*Mém. Eccles.*, vol. XV, p. 171—184) a dedicat un articol separat în cinstea sfintei Pulcheria, fecioară și împărăteasă.

[2] Suidas (*Excerpta*, p. 68 in *Script. Byzant.*) pretinde, bazîndu-se pe mărturia nestorienilor, că Pulcheria era mîniată pe fondatorul lor, pentru că acesta criticase legătura ei cu frumosul Paulinus, și incestul cu fratele ei, Theodosius.

[3] Vezi Ducange, *Famil. Byzant.*, p. 70, Flacilla, fiica cea mai mare, fie că a murit înaintea lui Arcadius, sau, dacă a trăit pînă în anul 431 (Marcellin., *Chron.*), vreun defect al minții sau, al trupului trebuie s-o fi exclus de la onorurile rangului.

fi adeverit prin căsătoria lui Theodosius. Celebra Athenais[1] fusese crescută de tatăl ei, Leontinus, în religia și știința grecească; atît de favorabilă era părerea pe care filozoful atenian o avea despre contemporanii săi „încît își împărți averea între cei doi fii ai lui, lăsîndu-i fiicei sale un mic legat de o sută de monezi de aur, deplin încrezător că frumusețea și meritele ei sînt o zestre suficientă. Gelozia și zgîrcenia fraților ei o siliră curînd pe Athenais să-și caute un refugiu la Constantinopol și cu oarecare speranțe de a obține fie dreptate, fie favoruri, ea se aruncă la picioarele Pulcheriei. Această înțeleaptă domniță ascultă plîngerea ei elocventă și hotărî în taină ca fiica filozofului Leontius să fie viitoarea soție a împăratului de răsărit, care atinsese acum vîrsta de douăzeci de ani. Ea stîrni ușor curiozitatea fratelui ei, printr-o descriere interesantă a farmecelor lui Athenais: ochii mari, nasul bine proporționat, pielea de culoare deschisă, bucle aurii, talia subțire, ținuta grațioasă, o înțelegere desăvîrșită a lucrurilor dobîndită prin studiu și o virtute încercată de restriște. Lui Theodosius, ascuns după o perdea in apartamentul surorii sale, îi fu îngăduit să privească fecioara din Atena. Timidul tînăr îi mărturisi îndată dragostea sa pură și cinstită și căsătoria imperială fu sărbătorită în mijlocul aclamațiilor Capitalei și provinciei. Athenais, care fu ușor convinsă să renunțe la erorile păgînismului, primi la botezul ei numele de Evdochia, dar, prudentă, Pulcheria nu-i acordă titlul de Augusta, pînă cînd soția lui Theodosius nu-și dovedise vrednicia dînd naștere unei fiice, care se căsători, cincisprezece ani mai tîrziu cu împăratul Apusului. Frații Evdochiei ascultară cu

[1] Socrates, VII, c. 21, menționează numele ei (Alhonais, fiica lui Leontius, un sofist atenian), botezul, căsătoria și talentul ei poetic. Cea mai veche relatare a vieții ei o găsim în Ioannes Malalas (part. II, p. 20, 21 edit. Venet. și în *Chronicon Paschale* (p. 311, 312). Acești autori au văzut probabil picturi ale împărătesei Eudoxia. Grecii moderni, Zonaras, Cedrenus etc., au dovedit mai curînd dragostea decît talentul de a povesti. Folosind datele lui Nicephor, îndrăznesc să-i presupun vîrsta. Autorul unui roman n-ar fi imaginat că Athenais avea aproape douăzeci și opt de ani cînd a înflăcărat inima tînărului împărat.

oarecare emoție chemarea imperială, dar cum Evdochia le putea ușor ierta o rea-voință care-i adusese noroc, ea își îngădui să arate dragostea, sau poate vanitatea unei surori, ridicîndu-i la rangul de consul și prefect. În luxul palatului, Evdochia încă mai cultiva acele nobile calități, datorită cărora ajunsese la un rang atît de înalt și cu înțelepciune își închina talentele cinstirii religiei și soțului ei. A compus o parafrază a primelor opt cărți ale *Vechiului Testament* și ale profeției lui Daniel și Zaharia, un cînt al versurilor lui Homer aplicate vieții și miracolelor lui Hristos, legenda sfîntului Ciprian și panegiricul victoriilor persane ale lui Theodosius; scrierile ei, aplaudate de o epocă slugarnică și superstițioasă, n-au fost disprețuite nici de buna-credință a criticii imperiale.[1] Timpul și obișnuința vieții conjugale nu au stins dragostea împăratului și după căsătoria fiicei sale i se permise Evdochiei să-și îndeplinească legămîntul de recunoștință printr-un pelerinaj solemn la Ierusalim. Călătoria ei plină de fast în Răsărit poate părea în contradicție cu spiritul umilinței creștine. Ea pronunță, de pe un tron de aur și nestemate, un discurs elocvent în fața orașului Antiohia, își declară înalta voință de a întări zidurile orașului, acordă o donație de două sute de funzi de aur pentru restaurarea băilor publice și acceptă statuile, pe care, animați de recunoștință, cetățenii Antiohiei hotărîră să i le ridice. În Țara Sfîntă, pomenile și așezămintele cucernice întemeiate de ea întrecură dărnicia marii Elena[2]; deși e posibil ca tezaurul public să fi fost sărăcit de prea larga generozitate a împărătesei, ea avu satisfacția să se întoarcă

[1] Socrates, VII, c. 21; Photius, p. 413—420. Cîntul homeric mai există și a fost tipărit în repetate rînduri, dar pretențiile literare ale Evdochiei asupra acestei opere insipide sînt discutate de critici. Vezi Fabricius, *Bibl. Graec.*, tom. 1, p. 357. *Ionia*, un dicționar felurit de istorie și fabulație a fost compilat de altă împărăteasă cu numele de Evdochia, care a trăit în veacul al XI-lea; opera mai există încă în manuscris.

[2] Împărăteasa Elena, mama lui Constantin cel Mare, care în timpul pelerinajului la Ierusalim a pus să se construiască Biserica Sfîntului Mormînt și a Nativității (n.t.).

la Constantinopol cu lanțurile Sfîntului Petru, brațul drept al sfîntului Ștefan și un portret neîndoielnic al Fecioarei, pictat de sfîntul Luca.[1] Dar acest pelerinaj a pus în chip fatal capăt gloriei Evdochiei. Sătulă de o deșartă strălucire și poate fără să țină seama de îndatoririle ei față de Pulcheria, ea rîvni la guvernarea Imperiului răsăritean. Palatul fu tulburat de discordia dintre femei, dar victoria fu în cele din urmă hotărîtă de mai marea trecere a surorii lui Theodosius.

Executarea lui Paulinus, mare șambelan și dizgrația lui Cyrus, prefectul pretorian al Răsăritului, convinseră publicul că influența Evdochiei nu era de ajuns pentru a-și apăra cei mai credincioși prieteni; frumusețea neobișnuită a lui Paulinus dădu prilej unor zvonuri care insinuau că vina lui era socotită a fi aceea a unui iubit norocos.[2] De îndată ce împărăteasa își dădu seama că afecțiunea lui Theodosius era pierdută pentru totdeauna, ea îi ceru învoirea de a se retrage în singurătatea îndepărtată a Ierusalimului. Împăratul încuviință cererea, dar gelozia lui Theodosius, sau spiritul răzbunător al Pulcheriei, o urmări pînă în ultimu-i loc de retragere și Saturninus, comandantul gărzii palatului, primi ordinul de a pedepsi cu moartea pe doi clerici, sfetnicii ei cei mai dragi. Evdochia îi răzbună imediat prin asasinarea comandantului. Patima furioasă de care dădu dovadă în această dubioasă împrejurare părea să justifice asprimea lui Theodosius și împărăteasa, despuiată în mod infam de onorurile rangului ei[3], fu dezonorată, poate pe nedrept, în ochii lumii. Ultimii

[1] Baronius (*Annal. Eccles.* anul 438, 439) este prolix și înflorit, dar el este acuzat de a fi considerat minciunile diferitelor timpuri drept la fel de autentice.

[2] În această scurtă trecere în revistă a disgrației Evdochiei, am imitat prudența lui Evagrius (I, c. 21) și a lui Marcellinus (în *Chron.*, anii 440 și 444). Cele două date autentice furnizate de acesta din urmă, răstoarnă o bună parte din fanteziile grecești, și celebra poveste se potrivește cu *O mie și una de nopți*, unde se poate găsi cova asemănător.

[3] Priscus (în *Excerpt. Legat.*, p. 69), un contemporan și curtean, menționează numai numele păgîne și creștine, fără a adăuga vreun titlu de onoare ori respect.

şaisprezece ani Evdochia şi-i petrecu în exil şi cucernicie; apropierea bătrîneţii, moartea lui Theodosius, nenorocirile singurei ei fiice, care fu dusă prizonieră de la Roma la Cartagina şi tovărăşia sfinţilor călugări din Palestina îi întăriră treptat înclinaţia religioasă. După ce gustase din plin amărăciunea şi vicisitudinile vieţii omeneşti, fiica filozofului Leontius îşi dădu sufletul la Ierusalim, în vîrstă de şaizeci şi şapte de ani, mărturisind în ceasul din urmă că nu călcase niciodată limitele nevinovăţiei şi ale prieteniei.[1]

Urmează un război cu perşii, lipsit de rezultate militare reale; victoriile imaginare sînt totuşi zgomotos sărbătorite la Constantinopol; conflictul se termină cu o pace de „o sută de ani", prin care Armenia, vechiul regat adesea aliat fidel al romanilor, este împărţită între romani şi perşi. Aceasta este ultima provincie pe care a mai dobîndit-o vreodată Imperiul Roman.

[1] Pentru cele două pelerinaje ale Evdochiei şi lunga ei şedere la Ierusalim, devoţiune, pomeni, etc., vezi Socrates (VII, c. 47) şi Evagrius (I, c. 20, 21, 22). *Chronicon Paschale* merită uneori stimă; pentru istoria locală a Antiohiei, Ioan Malalas devine un scriitor cu mare autoritate. Abatele Guenée, într-un memoriu asupra fertilităţii Palestinei, din care am văzut numai un extras, calculează darurile Evdochiei la 20.483 funzi de aur (peste 800.000 de lire sterline).

Capitolul XXXIII

MOARTEA LUI HONORIUS. VALENTINIANUS AL III-LEA, ÎMPĂRAT AL APUSULUI. ADMINISTRAȚIA MAMEI SALE PLACIDIA. AETIUS ȘI BONIFACIUS. CUCERIREA AFRICII DE CĂTRE VANDALI

În timpul unei lungi și rușinoase domnii de douăzeci și opt de ani, Honorius, împăratul Apusului a fost lipsit de prietenia fratelui său și mai tîrziu a nepotului său, care au domnit asupra Răsăritului, iar Constantinopolul privea cu prefăcută indiferență și cu bucurie ascunsă, calamitățile Romei. Straniile aventuri ale Placidiei reînnoiră treptat și cimentară alianța celor două imperii. Fiica marelui Theodosius fusese prizoniera și regina goților. Ea pierduse un soț iubitor, fusese tîrîtă în lanțuri de asasinul lui, gustase plăcerea răzbunării și fusese schimbată, prin tratatul de pace, contra șase sute de mii de măsuri de grîu. După întoarcerea ei din Spania în Italia, Placidia a îndurat o nouă persecuție în sînul familiei ei. Ea era împotriva unei căsătorii pusă la cale fără a fi consultată, iar bravul Constantius, drept nobilă recompensă pentru tiranii pe care îi răpusese, primi din însăși voința lui Honorius, mîna, care se zbătea și se împotrivea, a văduvei lui Adolfus. Dar rezistența ei luă sfîrșit odată cu ceremonia nupțială. Placidia nu refuză să devină mama Honoriei și a lui Valentinianus al treilea și nici să-și asume și

să exercite o influență fără margini asupra minții soțului ei recunoscător. Generosul soldat, al cărui timp fusese împărțit pînă atunci între plăcerile lumești și serviciul militar, primi noi lecții de economie și ambiție. El obținu cu multă insistență titlul de Augustus și sluga lui Honorius fu asociată la Imperiul Apusului. Moartea lui Constantius survenită in a șaptea lună a domniei sale, în loc de a micșora, păru să mărească puterea Placidiei; familiaritatea indecentă cu fratele ei[1], care e posibil să nu fi vădit decit o afecțiune copilărească, a fost atribuită în mod unanim unei iubiri incestuoase. Dar dintr-odată, prin intrigile josnice ale unui fecior și ale unei doici, această afecțiune exagerată se schimbă într-o ceartă de neîmpăcat. Divergențele dintre împărat și sora sa trecură dincolo de zidurile palatului, și cum soldații goți țineau cu regina lor, orașul Ravenna era pradă unor tulburări sîngeroase și primejdioase, care puteau fi potolite numai prin retragerea voluntară, ori forțată, a Placidiei și a copiilor ei. Exilații regali debarcară la Constantinopol curînd după căsătoria lui Theodosius, în timpul festivităților prin care era sărbătorită victoria împotriva perșilor. Ei fură tratați cu bunătate și mărinimie, dar cum situația împăratului Constantius nu fusese recunoscută de curtea răsăriteană, titlul de Augustus nu putea fi acordat, respectînd decența, văduvei sale. După cîteva luni de la sosirea Placidiei, un sol ajuns în grabă vesti moartea lui Honorius, care pierise în urma unui hidropizii; importantul secret n-a fost însă divulgat, pînă ce nu au fost trimise ordinele necesare pentru ca un puternic detașament de oaste să purceadă spre coasta dalmată. Prăvăliile și porțile

[1] *Săruturi neîntrerupte pe gură*, spune Olympiodorus (apud Photium, p. 196) care vrea poate să descrie aceleași mingîieri pe care Mahomed i le acorda fiicei sale Fatima. *Cind* (spune profetul însuși) *mă simt cuprins de dorința paradisului, o sărut și îmi vir limba în gura ei.* Dar această plăcere senzorială era justificată în cazul acestuia din urmă, de miracol și mister; relatarea anecdotei se datorește părintelui Maracci, in cartea sa *Traducerea și combaterea Koranului*, vol. I, p. 32.

Constantinopolului rămaseră închise timp de şapte zile şi pierderea unui suveran străin, care nu putea fi nici stimat nici regretat, a fost marcată de mari şi false demonstraţii de durere publică.

În timp ce miniştrii din Constantinopol deliberau, tronul lui Honorius era uzurpat de ambiţia unui străin. Numele rebelului era Ioan. El exercita funcţia confidenţială de *primicerius*, sau secretar principal şi istoria a atribuit caracterului său mai multe virtuţi, care greu pot fi împăcate cu violarea datoriei celei mai sfinte. Încurajat de supunerea Italiei şi de speranţa unei alianţe cu hunii, Ioan îndrăzni să insulte, printr-o ambasadă, maiestatea împăratului răsăritean; dar cînd află că trimişii săi fuseseră surghiuniţi, închişi şi în cele din urmă izgoniţi cu bine-meritată infamie, Ioan se pregăti să revendice, cu armele, pretenţiile sale nedrepte. Într-o astfel de împrejurare, nepotul marelui Theodosius ar fi trebuit să pornească personal împotriva duşmanului; dar tînărul împărat fu uşor convins de către medicii săi să renunţe la un plan pripit şi nesigur, iar conducerea expediţiei italiene a fost încredinţată în mod prudent lui Ardaburius şi fiului său, Aspar, care îşi arătaseră mai dinainte vitejia, în războiul cu perşii. Se hotărî ca Ardaburius să se îmbarce cu infanteria, pe cînd Aspar, în fruntea cavaleriei, o conducea pe Placidia şi pe fiul ei Valentinianus de-a lungul coastei Adriaticei. Marşul cavaleriei a fost executat cu atîta rapiditate încît a surprins fără rezistenţă importantul oraş Aquilea, cînd speranţele lui Aspar fură năruite pe neaşteptate de vestea că o furtună împrăştiase flora imperială, şi că tatăl său, rămas cu numai două galere, fusese prins şi dus în portul Ravenna. Totuşi, acest incident, oricît ar părea de nefericit, uşură cucerirea Italiei. Ardaburius folosi, sau abuză, de libertatea curtenitoare de care i se îngădui să se bucure, spre a reînvia în rîndurile armatei un simţămînt de loialitate şi recunoştinţă; în momentul cînd conspiraţia era gata să treacă la fapte, el îl invită, printr-un curier secret pe Aspar şi îl grăbi să vină cît mai repede. Un păstor, pe care credulitatea

populară l-a transformat într-un înger, călăuzi cavaleria răsăriteană pe un drum necunoscut, considerat de netrecut, printre mlaştinile fluviului Pad. După o scurtă luptă, porţile Ravennei, fură deschise şi tiranul lipsit de apărare fu lăsat în voia milei, sau mai bine zis a cruzimii cuceritorilor. Întîi i se reteză mîna dreaptă şi după ce fu expus, călare pe un măgar, batjocurii publice, Ioan fu decapitat în circul din Aquileia. Cînd primi vestea victoriei, împăratul Theodosius întrerupse cursele de cai; cîntînd un psalm potrivit în această împrejurare, în timp ce străbătea uliţele, el conduse poporul de la Hipodrom la biserică, unde îşi petrecu restul zilei, rugîndu-se plin de recunoştinţă.[1]

Într-o monarhie care, judecînd după diferite cazuri anterioare ar putea fi considerată pe rînd electivă, ereditară sau patrimonială, era imposibil ca pretenţiile complicate ale succesiunilor pe linie feminină şi colaterală să fie clar definite[2] şi Theodosius, bazat pe dreptul consanguinităţii sau al cuceririi, ar fi putut domni, ca singur şi legitim împărat al romanilor. Timp de o clipă el fu orbit de perspectiva unei domnii nelimitate, dar temperamentul său indolent consimţi treptat să accepte dictatul unei politici sănătoase. El se mulţumi cu stăpînirea Răsăritului şi renunţă în mod înţelept la truda grea de a purta un război îndepărtat şi îndoelnic împotriva barbarilor de dincolo de Alpi, sau de a-şi asigura supunerea italienilor şi africanilor, înstrăinaţi prin diferenţa de neîmpăcat de limbă şi interese. În loc de a asculta glasul ambiţiei, Theodosius hotărî să imite moderaţia bunicului său şi să-l

---

[1] Pentru aceste revoluţii din Imperiul Apusean consultaţi Olympiodor, apud Phot., p. 192, 193, 196, 197, 200; Sozomenos, IX, c. 16; Socrates VII, 23, 24; Philostorgios, XII, c. 10, 11; şi Godefroy, *Dissert.* p. 486; Procopius, *de Bell. Vandal.*, 1. I, c. 3, p. 182, 183; Theophanes în *Chronograph.*, p. 72, 73 şi *Cronica.*

[2] Vezi Grotius, *de Jure Belli et Pacis*, II, c. 7. El a încercat meticulos dar zadarnic să alcătuiască un sistem raţional de jurisprudenţă din diferitele şi discordantele metode de succesiune regală, care au fost împămîntenite prin fraudă, sau forţă, datorită timpului ori întîmplării.

ridice la tronul apusean pe vărul său Valentinianus. Copilul imperial fu distins încă la Constantinopol cu titlul de *Nobilissimus.* El a fost înălțat înaintea plecării sale de la Thesalonic, la rangul și demnitatea de Caesar, iar după cucerirea Italiei, patricianul Helion, din porunca lui Theodosius și în prezența senatului îl salută pe Valentinianus al III-lea cu numele de *augustus* și îl investi solemn cu diadema și purpura imperială.[1] Prin înțelegerea dintre cele trei femei, care guvernau lumea romană, fiul Placidiei fu logodit cu Eudoxia, fiica lui Theodosius al II-lea și a lui Athenais și de îndată ce mirele și soția sa atinseseră vîrsta pubertății, această căsătorie onorabilă fu desăvîrșită cu credință. Totodată, drept compensație, poate, pentru cheltuielile de război, Iliria apuseană a fost despărțită de provinciile italiene și cedată tronului de la Constantinopol. Împăratul răsăritean dobîndi folositoarea stăpînire a bogatei provincii maritime dalmate și periculoasa suveranitate asupra Pannoniei și Noricului, care fusese năpădită de huni, ostrogoți, vandali și bavarezi. Theodosius și Valentinianus continuară să respecte obligațiile ce rezultau din alianțele publice și particulare, dar unitatea guvernării romane era definitiv pierdută. Printr-o declarație precisă, validitatea tuturor legilor viitoare a fost limitată la domeniile *autorului lor specific*, afară de cazul cînd el considera nimerit să le comunice, iscălite cu propria-i mînă, colegului său independent, care urma să le aprobe.

Cînd Valentinianus a primit titlul de *augustus*, n-avea decît șase ani, așa că Imperiul a fost guvernat de Placidia în numele fiului ei, timp de douăzeci și cinci de ani. Lipsită de calitățile care se cer unui conducător de stat, ea a avut norocul să aibă în serviciul ei doi străluciți generali, pe Aetius și pe Bonifacius, aflați însă în maro rivalitate și dușmănie.

---

[1] Scriitorii vremii nu sînt de acord (vezi Muratori, *Annali d'Italia* IV, p. 139) dacă Valotinianus a primit diadema regală la Roma sau la Ravenna. În fața acestei incertitudini, sînt dispus să cred că s-a arătat oarecare respect senatului.

Rechemat pe nedrept, Bonifacius, care comanda legiunile din Africa, s-a revoltat şi i-a rugat pe vandalii din Spania să-i vină în ajutor, oferindu-le teritorii în provinciile sale.

În fruntea a numai vreo cincizeci de mii de barbari şi profitînd de nemulţumirile populaţiilor locale, regele lor, teribilul Genseric, cotropi toată partea apuseană a coastei de sud a Mediteranei, trecînd-o prin foc şi sabie. Bonifacius reuşi să reziste timp de paisprezece luni într-unui din cele cîteva porturi care nu fuseseră cucerite, dar chiar după ce o flotă mixtă a imperiului apusean şi a celui răsăritean ii sosi în ajutor, fu învins şi izgonit. Genseric reuşi să cucerească treptat toate cetăţile şi să statornicească temeinic în Africa domnia vandală.

Capitolul XXXIV

CARACTERUL, CUCERIRILE ŞI CURTEA LUI ATTILA, REGELE HUNILOR. MOARTEA LUI THEODOSIUS AL-II-LEA. RIDICAREA LUI MARCIANUS PE TRONUL RĂSĂRITULUI

Lumea apuseană era cotropită de goţi şi vandali care fugeau din faţa hunilor; dar ceea ce hunii înşişi dobîndiseră nu era pe măsura puterii şi bogăţiei lor. Hoardele lor victorioase se răspîndiseră de la Volga la Dunăre, însă puterea le era sleită de cearta micilor şefi independenţi, vitejia le era irosită în expediţii obscure de pradă, iar demnitatea lor de popor era adesea înjosită, cînd, în speranţa că vor putea jefui, primeau să lupte sub drapelul duşmanilor lor. În anii domniei lui Attila[1], hunii ajunseră din nou spaima omenirii şi voi descrie acum caracterul şi faptele acestui barbar formidabil,

[1] Materialul autentic pentru istoria lui Attila poate fi găsit în Iornandes, (*de Rebus Geticis*, c. 34—50, p. 660—688, edit. Grot.) şi Priscus (*Excerpta de Legationibus*, p. 33—76, Paris 1648). Nu am văzut *Vieţile lui Attila*, compuse de Iuvencus Caelius Calanus Dalmatinus, în veacul al XII-lea, sau de Nicholaus Olahus, arhiepiscop de Gran în secolul al XVI-lea. Vezi Mascou, *Istoria Germanilor*, IX, 23 şi Maffei, *Osservazioni Litterarie*, vol. 1, p. 88, 89. Tot ce au adăugat ungurii moderni trebuie să fie fabulaţie; ei nu par să fi excelat în arta literaturii epice. (Attila a domnit între anii 445—453. n.c.)

care batjocori și invadă pe rînd Răsăritul și Apusul, grăbind căderea Imperiului Roman.

În valul de emigrații care s-a rostogolit impetuos de la granițele Chinei pînă la cele ale Germaniei, cele mai puternice și mai numeroase triburi puteau fi găsite de obicei la hotarele provinciilor romane. Presiunea acumulată a fost cîtăva vreme stăvilită de bariere artificiale, dar consimțămîntul ușor de obținut al împăraților avea ca urmare noi și noi cereri insolente ale barbarilor, care prinseseră gustul luxului din lumea civilizată și nu se mulțumeau niciodată cu ceea ce dobîndiseră. Ungurii, care din ambiție înserează numele lui Attila printre regii poporului lor, pot afirma pe bună dreptate, că hoardele supuse unchiului său Roas ori Rugilas își așezaseră taberele între granițele Ungariei[1] de astăzi, într-o țară fertilă, care satisfăcea cu generozitate nevoile unui popor de vînători și păstori. În această situație favorabilă, Rugilas și vitejii săi frați, care își sporeau necontenit puterea și renumele, era arbitrul păcii și al războiului între cele două imperii. Alianța lui Rugilas cu romanii apuseni era cimentată de prietenia sa pentru marele Aetius, care era întotdeauna sigur că va afla ospitalitate, și un sprijin puternic în tabăra barbarilor. La cererea sa, și în numele uzurpatorului Ioan, șaizeci de mii de huni porniră spre granițele Italiei. Atît înaintarea, cît și retragerea lor ar fi fost la fel de costisitoare pentru imperiu, astfel încît politica lui Aetius inspirată de recunoștința pe care i-o purta, credinciosului său aliat, cedă acestuia posesiunea Pannoniei. Romanii răsăriteni nu se

---

[1] Ungaria a fost ocupată succesiv de trei colonii scite: 1. hunii lui Attila; 2. avarii, în secolul al șaselea și 3. turcii sau maghiarii, în 889, strămoșii direcți ai ungurilor moderni, a căror înrudire cu primele două e extrem de slabă și îndepărtată. *Prodromus* și *Notitia* lui Belius par să conțină un fond bogat de informații privind Ungaria veche și modernă. Am văzut extrasele în *Bibliothèque Ancienne et Moderne*, vol. XXII, p. 1—51 și în *Bibliothèque raisonée*, vol. XVI, p. 127—175. (Ungurii moderni nu pot pretinde că sînt descendenții lui Attila și ai hunilor. Maghiarii sînt de origine ugro-finică, pe cînd hunii erau desigur turci — O.S.).

temeau nici ei mai puțin de armatele lui Rugilas, care le amenința provinciile, ba chiar capitala. Unii istorici din rîndul clerului au lichidat problema barbarilor, chemînd asupra lor fulgerele și molimele[1], dar Theodosius a fost nevoit să recurgă la un mijloc mai umil, anume acela de a le garanta barbarilor o plată anuală de trei sute cincizeci de funzi de aur, și de a ascunde rușinea acestui tribut sub titlul de general roman, pe care regele hunilor binevoi să-l accepte. Liniștea publică era adesea tulburată de cumplita înverșunare a barbarilor și de intrigile perfide ale curții bizantine. Patru popoare independente, printre care îi putem distinge pe bavarezi, refuzară să recunoască suveranitatea hunilor, iar revolta lor era încurajată și sprijinită de o alianță cu romanii; toate acestea luaseră sfîrșit cînd glasul lui Eslaw, ambasadorul lui Rugilas făcu cunoscute pretențiile justificate și formidabila putere a stăpînului său.

Dorința unanimă a senatului era pacea, iar după ce împăratul ratifică decretul ordinului senatorial, fură numiți doi ambasadori: Plinthas, un general de origină scită, dar de rang consular, și cvestorul Epigenes, un bărbat de stat, înțelept și experimentat, recomandat pentru această funcție de ambițiosul său coleg.

Moartea lui Rugilas zădărnici aplicarea tratatului. Cei doi nepoți ai săi, Attila și Bleda, care urmară pe tronul unchiului lor, acceptară o convorbire personală cu ambasadorii Constantinopolului, dar cum din trufie ei refuzară să descalece, chestiunea a fost discutată călare, pe un vast șes, lîngă orașul Margus[2], din Moesia Superioară. Regii huni își atribuiră atît beneficiile materiale, cît și iluzoriile onoruri ale negocierilor. Ei dictară condițiile păcii, și fiecare condiție era o insultă adusă maiestății imperiului. În afară de libertatea

---

[1] Socrates, VII, c. 43; Theodoret V, c. 37. Tillemont care întotdeauna se bizuie pe buna credință a autorilor bisericești, susține energic (*Hist. des Emper.*, vol. VI, p. 136, 607) că războaiele și persoanele nu erau aceleași.

[2] Oraș pe rîul Morava în Iugoslavia de astăzi (n.c.).

unei pieţe sigure şi abundente pe malurile Dunării, ei cerură ca tributul anual să fie sporit de la trei sute cincizeci, la şapte sute de funzi de aur şi ca o amendă, sau răscumpărare, de opt galbeni să fie plătită pentru fiecare prizonier roman, care fugise de la stăpînul său barbar; ca împăratul să renunţe la toate tratatele şi înţelegerile cu duşmanii hunilor şi ca toţi fugarii, ce-şi aflaseră adăpost la curtea sau în provinciile lui Theodosius, să fie predaţi justiţiei suveranului lor jignit. Această justiţie a fost aplicată în mod riguros cîtorva nefericiţi tineri. Ei fură crucificaţi pe teritoriul imperiului din ordinul lui Attila şi de îndată ce regele hunilor vîrîse groaza în romani, el le acordă un scurt şi arbitrar răgaz, în timp ce supunea neamurile rebele sau independente ale Sciţiei şi Germaniei.[1]

Attila, fiul lui Mundzuk, îşi trăgea origina nobilă, poate regală[2], de la vechii huni care pe vremuri se războiseră cu monarhii Chinei. Trăsăturile sale, după cum remarcă un istoric got, vădeau seminţia din care se trăgea: portretul lui Attila are caracterele unui calmuc[3] contemporan; capul mare, faţa oacheşă, ochii mici în fundul capului, nasul turtit, cîteva fire de păr în loc de barbă, umeri laţi, un trup scurt şi îndesat, cu o mare putere muşchiulară, dar disproporţionat la înfăţişare. Mersul şi purtarea semeaţă a regelui hunilor exprima conştiinţa superiorităţii sale asupra restului omenirii; el avea obiceiul să se holbeze sălbatic, ca şi cum ar fi voit să se bucure de groaza pe care o inspira. Totuşi acest erou crud nu era incapabil de milă. Cînd duşmanii săi se rugau de

[1] Vezi Priscus, p. 47, 48 şi *Hist. des Peuples de l'Europe*, vol. VI, c. XII, XIII, XIV, XV.

[2] Priscus p. 39. Ungurii moderni au dedus genealogia lui, care se ridică, în gradul al treizeci şi cincilea, pînă la Han, fiul lui Noe; totuşi, ei nu cunosc numele adevărat al tatălui său (De Guignes, *Hist. des Huns*, vol. II, p. 297).

[3] A se compara Iornandes (c. 35, p. 661) cu Buffon, *Hist. Naturelle*, vol. III, p. 380. Primul avea dreptul să observe că „înfăţişarea sa îl trăda". Caracterul şi portretul lui Attila sînt probabil luate de la Cassiodorus.

el, puteau să aibă încredere în cuvîntul lui, dacă îi asigura că le va acorda pacea sau iertarea. Attila era considerat de supuşii săi ca un stăpîn drept şi indulgent. Războiul era pentru regele hun o desfătare, dar după ce se urcase pe tron la o vîrstă matură, Attila desăvîrşi cucerirea Nordului mai mult cu mintea decît cu braţul; pe lîngă faima sa de soldat cutezător, el dobîndi şi renumele unui general prudent şi norocos. Dacă lăsăm deoparte ceea ce ţine de exagerările literare, urmările vitejiei personale au atît de puţină însemnătate, încît victoria, chiar printre barbari, depinde de abilitatea cu care pasiunile mulţimii sînt combinate şi călăuzite în serviciul unui singur om. Cuceritorii sciţilor, Attila şi Gengis, îi întreceau pe robuştii lor concetăţeni, mai degrabă în dibăcie decît în curaj şi e demn de reţinut faptul că întemeietorii monarhiilor la huni şi mongoli, şi-au bazat actul lor fondator pe superstiţiile răspîndite în rîndul acestor popoare. Neprihănita zămislire, pe care înşelăciunea şi credulitatea i-o atribuia mamei virgine a lui Gengis, îl ridica pe acesta deasupra celorlalţi oameni, iar profetul gol, care, în numele zeităţii, l-a investit cu stăpînirea lumii, a înflăcărat vitejia mongolilor, făcînd-o de neînvins.

După moartea lui Rugilas, nepotul său Attila devine regele hunilor şi prin dibăcia şi ferocitatea sa îngrozeşte întreaga Europă.

Hunii atacă mai întîi Imperiul de Răsărit, devastînd toată partea europeană, pînă sub zidurile Constantinopolului şi învingînd în trei bătălii armata romană. În fine, ambasadorii lui Theodosius izbutesc să încheie cu Attila un tratat de pace foarte jignitor pentru imperiu. Theodosius moare în anul 450, într-un accident de vînătoare, după o domnie de patruzeci şi trei de ani. Pulcheria, a cărei influenţă fusese zădărnicită în ultima vreme de intrigile unui favorit, eunucul Chrisaphius, este unanim recunoscută împărăteasă şi îşi alege drept soţ formal şi coleg la tron pe Marcianus, un senator în vîrstă de şaizeci de ani, cinstit şi capabil.

Capitolul XXXV

ATTILA INVADEAZĂ GALLIA. AETIUS ŞI VIZIGOŢII ÎL RESPING. ATTILA INVADEAZĂ ŞI PĂRĂSEŞTE ITALIA. MOARTEA LUI ATTILA. AETIUS ŞI VALENTINIANUS AL III-LEA

Părerea lui Marcianus era că războiul trebuia evitat atîta timp cît e posibil să păstrezi o pace sigură şi onorabilă, dar totodată el gîndea că pacea nu poate fi onorabilă, nici sigură, dacă suveranul arată o laşă aversiune pentru război. Acest curaj cumpătat îi dictă răspunsul la cererile lui Attila, care insista cu insolenţă pentru plata tributului anual. Împăratul le făcu cunoscut barbarilor că nu trebuie să mai insulte maiestatea Romei, prin menţinerea unui tribut; că era dispus să răsplătească cu cuvenita generozitate prietenia credincioasă a aliaţilor săi, dar că, dacă vor îndrăzni să tulbure pacea publică, vor simţi că el avea oşti şi arme suficiente şi că era hotărît să le respingă atacurile. Acelaşi limbaj fu folosit chiar în tabăra hunilor, de către ambasadorul său Apollonius; acesta refuză cu îndrăzneală să predea darurile, înainte de a fi avut o întrevedere personală cu regele şi vădi un simţ al demnităţii şi un dispreţ al pericolului, pe care Attila nu se aştepta să-l întîlnească la romanii degeneraţi.[1] El ameninţă

[1] Vezi Priscus, p. 39, 42.

că-l va pedepsi pe pripitul succesor al lui Theodosius, dar șovăi dacă să-și îndrepte armatele invincibile împotriva împărăției de răsărit sau a celei de apus. Pe cînd omenirea aștepta hotărîrea sa, cu inima plină de groază, el trimise o provocare identică curților din Ravenna și Constantinopol; ambasadorii săi îi salutară pe cei doi împărați cu aceeași declarație arogantă: „Attila, stăpînul *meu*, și stăpînul *tău*, îți ordonă să pregătești un palat în care să-l primești fără zăbavă".[1] Dar cum barbarul disprețuia, sau se prefăcea că-i disprețuiește pe romanii răsăriteni, pe care îi învinsese de atîtea ori, el își declară curînd hotărîrea de a amîna această ușoară cucerire pînă ce nu va fi săvîrșit o acțiune mai glorioasă și mai importantă. În memorabila invazie a Galliei și Italiei, hunii erau atrași în mod natural de bogăția și rodnicia acelor provincii; dar adevăratele motive ale lui Attila pot fi explicate numai de starea Imperiului Apusean sub domnia lui Valentinianus, sau, ca să fim mai corecți, sub administrația lui Aetius.[2]

După moartea rivalului său Bonifacius, Aetius se retrăsese în mod prudent sub corturile hunilor; el datora alianței cu ei securitatea și repunerea sa în drepturi. În loc să se roage ca un exilat vinovat, el își ceru iertare în fruntea a șaizeci de mii de barbari, iar slaba rezistență de care dădu dovadă împărăteasa Placidia vădi că îngăduința care ar fi putut fi atribuită mărinimiei, izvora din neputință sau frică. Ea se predă pe ea însăși, pe fiul ei Valentinianus și imperiul apusean, în mîinile unui supus insolent; Placidia nu l-a putut apăra nici pe ginerele lui Bonifacius, nici pe virtuosul și

[1] Autorul lui *Chronicon Paschale*, care inserează acest mesaj arogant în timpul vieții lui Theodosius, a anticipat poate data, dar analistul lipsit de imaginație n-ar fi fost în stare să inventeze stilul original al lui Attila.

[2] Cartea a doua a lucrării *Histoire Critique de l'Etablissement de la Monarchie Française*, vol. I, p. 189—424, aruncă multă lumină asupra stării Galliei în momentul invaziei lui Attila, dar ingeniosul autor, abatele Dubos, se încurcă el însuși prea des în sistemul și conjecturile sale.

credinciosul Sebastian[1] de neiertătoarea persecuţie, care îl urmărea dintr-un regat într-altul, pînă ce acesta pieri în mod josnic în serviciul vandalilor. Norocosul Aetius, care a fost înălţat la rangul de patrician şi investit de trei ori cu onorurile consulatului, preluă, cu titlul de comandant suprem al cavaleriei şi infanteriei, întreaga putere militară a statului; el este uneori numit, de către scriitorii contemporani, ducele sau generalul romanilor din apus. Prudenţa sa, mai degrabă decît virtutea, îl îmbie să-i lase nepotului lui Theodosius stăpînirea purpurei; Valentinianus avu astfel putinţa să se bucure de pacea şi luxul Italiei, pe cînd patricianul apărea în ochii tuturor înconjurat de aura strălucitoare a unui erou şi a unui patriot, care a apărat aproape douăzeci de ani ruinele Imperiului Roman în prăbuşire.

În fruntea unei cavalerii scite, alcătuită în majoritate din huni şi alani, Aetius readuce oarecare ordine în Gallia; el ştie mai ales să inspire respect turbulenţilor vizigoţi, aşezaţi in provinciile sud-vestice. În cele din urmă, Aetius încheie un tratat de pace şi alianţă cu regele lor Theodoric, tratat care n-a mai fost călcat de acesta şi s-a dovedit hotărîtor în momentul invaziei hunilor. După lungi pregătiri, Attila se hotărăşte, în cele din urmă, să atace bogata provincie a Galliei, în anul 451.

Regii şi neamurile Germaniei şi Sciţiei, de la Volga pînă la Dunăre, ascultară de chemarea războinică a lui Attila. De la satul regal din cîmpiile Ungariei, stindardele sale se porniră spre apus, şi după un marş de şapte pînă la opt sute

[1] Victor Vitensis (*de Persecut. Vandal.*, V, c. 6, p. 8., edit. Ruinart) îl numeşte *ager la sfat şi energic în război.* dar curajul său, în vremuri grele, a fost îndrăzneala disperării; de aceea Sebastian a primit sau a meritat epitetul de *praeceps* (repezit) (Sidon. Apollon., *Carmen.*, IX, 281). Aventurile sale la Constantinopol, în Sicilia, Gallia, Spania, şi Africa sînt vag amintite în cronicile lui Marcollinus şi Idatius. În nenorocirea sa era întotdeauna urmat de o suită numeroasă; aşa se explică faptul că putea devasta Helespontul şi Propontida şi cuceri oraşul Barcelona.

de mile, el atinse confluența Rinului și Nekarului, unde i se alăturară francii care îl urmau pe aliatul său, fiul cel mai mare al lui Clodion. Ușurința cu care în timpul iernii fluviul putea fi trecut pe gheață de la un mal la celălalt era în măsură să ispitească un pîlc de barbari sprinteni, hoinărind după jaf, dar imensa călărime a hunilor avea mare nevoie de o cantitate enormă de furaje și provizii și nu avea mijlocul să le procure decît într-un anotimp mai blînd. Pădurea Herciniană oferea materialele pentru un pod de vase, iar puhoiul barbarilor năvăli cu o violență, căreia nimic nu-i putea sta în cale, spre provinciile belgiene.[1] În Gallia consternarea era generală, iar tradiția leagă soarta diferită a orașelor galleze de faptele martirilor și întîmplări miraculoase.[2] Troyes fu salvat de meritele sfîntului Lupus; sfîntul Servatius a fost ridicat dintre vii spre a nu fi martor al ruinei orașului Tongres, iar rugăciunile sfintei Geneviève abătură marșul lui Attila din împrejurimile Parisului. Dar cum cea mai mare parte din orașele Galliei erau lipsite în aceeași măsură de sfinți și de soldați, ele fură asediate și luate cu asalt de huni, care folosiră, de exemplu, la Metz[3], obișnuitele lor reguli de

---

[1] Relatarea cea mai autentică și amănunțită a acestui război o găsim în Iornandes (*de Rebus Geticis*, c. 36—41, p. 662—672), care uneori a rezumat, alteori a transcris, istoria mai detaliată a lui Cassiodorus. Iornandes, ar fi inutil s-o mai repetăm, poate fi corectat și ilustrat cu Grégoire de Tours, II, c. 5, 6, 7 și de *Cronicile* lui Idatius, Isidor și ale celor doi Prosperi. Toate vechile mărturii sînt adunate și incluse în *Istoricii Franței*, dar cititorul trebuie făcut atent față de un presupus pasaj din cronica lui Idatius (printre fragmentele lui Fredegarius, vol. II, p. 462) care adesea contrazice textul original al episcopului din Gallia.

[2] Vechii colecționari de legende merită oarecare atenție, dat fiindcă sînt obligați să lege fabulațiile lor cu istoria adevărată a vremurilor lor. Vezi viețile sfinților Lupus, Anianus, ale episcopilor de Metz, a sfintei Geneviève, etc., în *Istoricii Franței*, (vol. I., p. 644, 645, 649, vol. III, p. 369).

[3] Scepticismul contelui de Buat (*Hist. des Peuples*, vol. VI, p. 529, 540), nu poate fi împăcat cu vreun principiu rațional sau critic. Nu e oare Grégoire de Tours precis și pozitiv în relatarea sa atunci cînd

război. Ei cuprinseră într-un masacru comun, preoții care slujeau la altare, și copii în fașă, care la ora pericolului fuseseră botezați în mod prevăzător de către episcop. Înfloritorul oraș fu dat pradă flăcărilor, și o capelă izolată a sfîntului Ștefan rămase singura mărturie care însemna locul unde se afla pe vremuri această așezare. De la Rin și Mosela, Attila înaintă pînă în inima Galliei, trecu Sena la Auxerre și după un marș lung și greu, își așeză tabăra sub zidurile Orléans-ului. El dorea să-și asigure cuceririle prin dobîndirea unei poziții-cheie, ce înlesnea trecerea Loirei, și se bizuia pe invitația secretă a lui Sangiban, rege al alanilor, care făgăduise să trădeze orașul, și să înceteze de a sluji interesele imperiului. Orléans-ul fusese întărit cu fortificații recente și asalturile hunilor fură respinse viguros de cucernica vitejie a soldaților sau a cetățenilor care apărau orașul. În osîrdia sa de păstor de suflete, Anianus, un episcop de o sfințenie demnă de primele timpuri ale creștinismului și de o desăvîrșită înțelepciune, folosi toate mijloacele pe care le avea la îndemînă, în calitatea sa de prelat, spre a le susține curajul, pînă la sosirea ajutorului așteptat. După un asediu îndîrjit, zidurile erau acum zdruncinate de berbecii de asalt; hunii ocupaseră suburbiile și poporul incapabil de a purta arme era prosternat în rugăciune. Anianus, care număra cu nerăbdare zilele și orele, trimise un curier demn de încredere să observe de pe metereze împrejurimile orașului. Acesta se întoarse de două ori, fără vreo veste care să poată deștepta speranța sau încrederea, dar a treia oară, el spuse că la orizont zărise un norișor firav. „Este ajutorul Domnului“, exclamă episcopul, pe un ton de cucernică încredere, și întreaga mulțime repetă după el „E ajutorul Domnului“. Acest nor îndepărtat asupra căruia

---

vorbește despre distrugerea orașului Metz? La un interval de nu mai mult de cît o sută de ani putea el oare să ignore soarta orașului ce servea de reședință chiar suveranilor săi? Învățatul conte, care pare să fi preluat apologia lui Attila și a barbarilor, face apel la falsul Idatius și uită că adevăratul Idatius afirmase în mod explicit, *multe orașe au fost distruse*, printre care enumeră și Metz.

erau aţintite toate privirile, devenea din clipă în clipă mai mare şi mai distinct. Treptat se zăriră drapelele goţilor şi romanilor şi un vînt favorabil, împrăştiind praful, descoperi în formaţie masivă, nerăbdătoarele escadroane ale lui Aetius şi Theodoric, care se grăbeau în ajutorul Orléans-ului...

...Uşurinţa cu care Attila pătrunsese pînă în inima Galliei poate fi atribuită atît politicii sale abile cît şi groazei semănate de armatele sale. Declaraţiile lui publice erau abil atenuate de asigurările ce le dădea în particular. El îi ameninţa şi îi măgulea rînd pe rînd pe romani şi pe goţi şi curţile de la Ravenna şi Toulouse[1]; bănuindu-se una pe alta de intenţii rele, acestea priveau cu o indiferenţă apatică apropierea inamicului lor comun. Aetius era singurul apărător al securităţii publice, dar măsurile sale cele mai înţelepte erau stingherite de intrigile care după moartea Placidiei bîntuiau palatul imperial. Tineretul Italiei tremura la sunetul trîmbiţei, iar barbarii, pe care frica sau afinităţile îi făceau să se adune sub steagul lui Attila, aşteptau cu încredere îndoielnică şi gata să-şi ofere serviciile aceluia care plătea mai bine, să vadă cum avea să se hotărască soarta războiului. Patricianul[2] trecu Alpii în fruntea unor oşti care prin puterea şi numărul lor nu prea meritau numele de armată.[3] Dar la sosirea sa la Arles sau la Lyon el fu uluit la vestea că vizigoţii, refuzînd să participe la apărarea Galliei, aveau intenţia să aştepte pe propriul lor teritoriu năvala hunilor pe care pretindeau că-i dispreţuiesc. Senatorul Avitus, care, după ce îndeplinise cu cinste funcţia de prefect al pretoriului, se retrăsese la proprietăţile sale din Auvergne, a fost convins să accepte această importantă ambasadă şi o îndeplini cu abilitate şi succes. El îi arătă lui Theodoric că singura cale de a rezista unui cuceritor victorios, ce aspira la stăpînirea lumii, este ferma şi unanima alianţă a puterilor pe care acesta se

---

[1] Toulouse era reşedinţa regelui vizigot (n.tr.).
[2] Aetius primise acest titlu (n.t.).
[3] *Panegyr.* Avit., 328 etc.

străduie să le îngenunche. Elocvența vie a lui Avitus îi înflăcără pe războinicii goți prin descrierea nedreptăților suferite de strămoșii lor din partea hunilor care, mînioși, îi urmăreau fără cruțare și astăzi de la Dunăre pînă în Pirinei. El stărui în continuare că era datoria fiecărui creștin să apere de sacrilegiu bisericile Domnului și relicvele sfinților, că era în interesul fiecărui barbar, care dobîndise o așezare în Gallia, să apere de devastările păstorilor sciți ogoarele și podgoriile, cultivate pentru folosința sa. Theodoric cedă în fața elocvenței adevărului; el luă hotărîrea cea mai înțeleaptă și totodată cea mai onorabilă și declară că, în calitate de aliat fidel al lui Aetius și al romanilor, era gata să-și riște viața și regatul pentru securitatea comună a Galliei.[1] Vizigoții, aflați pe atunci în plină faimă și putere, ascultaseră voios semnalul războiului, își pregătiseră armele, și caii și se adunară sub stindardul bătrînului lor rege, care era hotărît, să comande personal, împreună cu cei doi fii mai mari ai săi, Torismond și Theodoric, numeroasa și viteaza sa armată. Exemplul goților fu hotărîtor pentru mai multe triburi și neamuri care păreau să șovăie între huni și romani. Neobosita activitate a lui Aetius adună treptat oștile popoarelor Galliei și Germaniei, care pe vremuri se declaraseră supușii sau ostașii republicii, dar care acum pretindeau răsplata pentru serviciile lor voluntare și rangul de aliați independenți. Astfel au fost raeții, armoricanii, breonii, saxonii, burgunzii, sarmații sau alanii, ripuarii și francii care îl urmau pe Mereveus ca regele lor legitim. Aceasta era armata pestriță care, sub comanda lui Aetius și a lui Theodoric înainta în marș forțat pentru a

[1] Politica lui Attila, a lui Aetius, și a vizigoților, este imperfect descrisă în *Panegyricul* lui Avitus și în capitolul treizeci și șase al lui Iornandes. Poetul și istoricul erau ambii influențați de prejudecăți personale sau de acelea ale poporului lor. Primul exaltă meritele și importanța lui Avitus, al doilea este dornic să-i arate pe goți în lumina cea mai favorabilă. Totuși, faptul că, atunci cînd sînt bine interpretați, se dovedesc de acord, este o dovadă a veracității lor.

elibera Orléans-ul şi a da lupta cu nenumăratele hoarde ale lui Attila.[1]

La apropierea lor, regele hunilor ridică numaideeît asediul şi sună retragerea spre a rechema primele sale trupe, pornite să jefuiască un oraş[2], în care apucaseră să pătrundă. Vitejia lui Attila era întotdeauna călăuzită de prudenţă şi cum prevedea consecinţele fatale ale unei înfrîngeri în inima Calliei, el trecu din nou Sena, şi aşteptă duşmanul în cîmpiile de la Châlons, a căror suprafaţă netedă şi plană era potrivită operaţiilor cavaleriei sale scite. Dar în această retragere tumultoasă, avangarda romanilor şi a aliaţilor lor hărţuiau necontenit şi uneori angajau în luptă trupele din ariergarda lui Attila. În întunericul nopţii, pe drumurile încîlcite, coloanele duşmane se puteau întîlni la nimereală; ciocnirea sîngeroasă dintre franci şi gepizi, în care cincisprezece mii[3] de barbari fură ucişi, a fost preludiul unei lupte mai generale şi hotărîtoare. Cîmpiile Catalaunice[4] se deschideau în jurul oraşului Châlons şi se întindeau, după măsurătoarea aproximativă a lui Iornandes, pe o lungime de o sută cincizeci şi o lăţime de o sută de mile, peste întreaga provincie care îşi

---

[1] Iornandes enumeră armata lui Aetius (c. 36, p. 664, edit. Grot., vol. II, p. 23 în *Istoricii Franţei* cu notele editorului benedictin). Raeţi era numele unui neam pestriţ de barbari, născuţi sau naturalizaţi în Gallia; riparii, sau ripuarii, îşi trăgeau numele de la aşezarea lor pe trei rîuri: Rinul, Meusa şi Mosela; armoricanii stăpîneau oraşele independente dintre Sena şl Loira. O colonie de saxoni fusese aşezată în dioceza Bayeux; burgunzii se stabiliseră în Savoia, iar breonii erau un trib războinic de raeţi, la est de lacul Constanţa.

[2] Sidon. Apollin, VII, *Epist.*, 15, p. 246. Salvarea oraşului Orléans ar putea fi uşor înfăţişată ca un miracol datorat sfîntului episcop şi prevestit de el.

[3] Ediţiile comune soriu XCM, dar există un manuscris, din oarecare surse demne de încredere (şi aproape orice sursă e demnă de încredere) care se pronunţă pentru cifra mai raţională de XVM.

[4] Châlon, sau Duro-Catalaunum, mai tîrziu Catalani, făcuse înainte parte din teritoriul Reims, aflat la 27 mile distanţă. Vezi Vales, *Notit Gall.*, p. 136; d'Anville, *Notice de l'Ancienne Gaule*, p. 212, 279

merită denumirea de Țara Cîmpiei sau Champagne.[1] Acest șes întins se distingea totuși prin oarecare inegalități de teren și importanța unei înălțimi care domina tabăra lui Attila fu înțeleasă și disputată de ambii generali. Tînărul și viteazul Torismond ocupă primul culmea. Goții se repeziră într-un iureș nestăvilit asupra hunilor, care se străduiau să urce de pe versantul opus; cucerirea acestei poziții avantajoase, dădu atît trupelor cît și conducătorilor lor îmbietoarea certitudine a victoriei. Neliniștea lui Attila îl împinse să-și consulte preoții și auspiciile. S-a spus că, după examinarea măruntaelor victimelor, și răzuirea oaselor, acestea arătară, într-un limbaj misterios, propria sa înfrîngere și moartea principalului său adversar și că barbarul, acceptînd această compensație, și-a exprimat stima sa involuntară pentru meritul superior al lui Aetius. Dar neobișnuita descurajare ce părea să dăinuie printre huni, îl determină pe Attila să recurgă la mijlocul deseori folosit de către generalii din antichitate, acela de a-și însufleți oștile printr-un discurs militar; vorbi ca un rege, care luptase și biruise adesea în fruntea soldaților săi.[2] El îi îndemnă să se gîndească la gloria de care se acoperiseră în trecut, la pericolul actual și la speranțele lor viitoare. Soarta deschisese deșerturile și mlaștinile Sciției în fața vitejiei lor, pe vremea cînd brațul nu le era la fel de bine înarmat; ea făcuse să li se aștearnă la picioare atîtea neamuri războinice; aceeași soartă rezervase bucuriile acestei cîmpii memorabile pentru încoronarea victoriilor lor. El înfățișă cu viclenie precauția dușmanilor, alianța încheiată de către aceștia și pozițiile avantajoase pe care le dețineau,

---

[1] Numele de Campania, sau Champagne, este des citat de Gregoire de Tours, această mare provincie, care avea capitala Reims, asculta de un duce. Vales, *Notit.*, p. 120—123. (Champagne vine de la *Champs*, în franceză cîmpie — n.t.).

[2] Îmi dau seama că aceste cuvîntări ostășești sînt de obicei compuse de istorici, totuși bătrînii ostrogoți care serviseră sub Attila, l-ar fi putut reproduce discursul său lui Cassiodorus; ideile, și chiar expresiile au o nuanță autentic scită și mă îndoiesc că un italian din veacul al șaselea s-ar fi gîndit la ele.

făcînd ca ele să pară dictate nu de prudență, ci de frică. Numai vizigoții reprezentau forța, curajul și siguranța armatei inamice; formația închisă și compactă a romanilor trăda teamă; ei erau la fel de neputincioși să înfrunte primejdiile sau să facă față oboselii unei zile de bătălie; pe acești dușmani degenerați, hunii puteau ușor să-i calce în picioare. Doctrina predestinării, atît de favorabilă virtuților războinice, fu întipărită cu grijă în mințile lor de regele hunilor, care îi asigură pe supușii săi, că războinicii ocrotiți de cer puteau să se simtă la adăpost și invulnerabili în mijlocul săgeților dușmane, dar că soarta, care nu greșește, își poate lovi victimele chiar în zilele unei păci lipsite de glorie. „Eu însumi", continuă Attila, „voi arunca prima suliță, iar pe ticălosul care nu vrea să urmeze pilda suveranului său, nimic nu-l poate feri de moarte". Prezența, glasul și exemplul conducătorului lor neînfricat îi însufleți pe barbari; răspunzînd nerăbdării lor, Attila își alcătui îndată ordinea de bătaie. În fruntea vitejilor și credincioșilor săi huni, el ocupă personal centrul liniei de bătaie. Ostașii aparținînd popoarelor supuse stăpînirii sale, rugienii, herulii, turingii, francii, burgunzii, fură desfășurați pe ambele flancuri ale armatei lui, pe vasta întindere a cîmpiilor Catalaunice. Aripa dreaptă era comandată de Ardaric, regele gepizilor iar cei trei bravi frați, care domneau peste ostrogoți, fură așezați pe flancul stîng, pentru a opune rezistență triburilor înrudite ale vizigoților. Dispozitivul aliaților era bazat pe un principiu diferit. Sangiban, necredinciosul rege al alanilor a fost așezat în centru, unde mișcările sale puteau fi observate cu strictețe și trădarea sa pedepsită pe loc. Aetius preluă comanda aripei stîngi, iar Theodoric a celei drepte, pe cînd Torismond mai continua să ocupe înălțimile, care par să fi dominat flancul, sau poate spatele armatei scite. Toate popoarele de la Volga la Atlantic erau adunate pe cîmpia de la Châlons; dar multe dintre aceste neamuri fuseseră dezbinate prin lupta între frați, prin cuceriri, ori migrări; de aceea, apariția pe această

cîmpie a unor armate și stindarde similare, amenințîndu-se unele pe altele, prezenta aspectul unui război civil.

Disciplina și tactica grecilor și romanilor alcătuiesc un aspect interesant al caracterului rațional al acestor popoare. Studiul atent al operațiilor militare desfășurate de Xenofon, Caesar sau Frederic, descrise de aceeași minte care le-a conceput și executat, poate să perfecționeze (dacă o astfel de perfecționare e de dorit) arta de a distruge specia umană. Dar bătălia de la Châlons ne stîrnește doar curiozitatea și aceasta datorită scopului măreț care-i însuflețea pe combatanți; ea a fost hotărîtă de impetuozitatea oarbă a unor barbari și a fost relatată de scriitori părtinitori, ale căror profesii civile sau ecleziastice îi împiedicau să cunoască treburile militare. Totuși, Cassiodorus se întreținuse în mod familiar cu mulți războinici goți care luaseră parte la această memorabilă încăierare; ei vorbesc despre lupta de la Châlons ca despre o ciocnire sălbatică, schimbătoare, încăpățînată și sîngeroasă, căreia nu i s-ar putea găsi asemuire, nici în timpurile prezente, nici în cele trecute. Numărul celor uciși s-a ridicat la o sută șaizeci și două de mii, sau, după alt calcul, la trei sute de mii de persoane[1]; aceste exagerări de necrezut presupun o pierdere reală și efectivă, suficientă pentru a justifica remarca istoricului, că din nebunia regilor, generații întregi pot fi măturate de furtună într-un singur ceas. După ce săgețile zburară de mai multe ori dintr-o parte într-alta, dovedind dibăcia neîntrecută a arcașilor sciți, cavaleria și infanteria ambelor armate se învălmăși cu furie în lupta corp la corp. Hunii, luptînd sub ochii regelui lor străpunseră slabul și dubiosul centru al aliaților, despărțin-

---

[1] Expresiile lui Iornandes, sau mai curînd ale lui Cassiodorus, sînt foarte tari: *Un război crud, complicat, inuman, lung, cum n-a mai cunoscut vreodată antichitatea; se spune că s-au săvîrșit multe fapte demne de admirație; tot ce se poate vedea într-o viață de om mai neobișnuit s-a săvîrșit atunci*, Dubos (*Hist. Critique*, voi. 1, p. 392, 393) încearcă să împace numărul de 162.000 dat de Iornandes cu cel de 300.000 dat de Isidor și Idatius, presupunînd că cifra cea mai mare cuprinde distrugerile totale pricinuite de război, boli, masacrul civililor etc.

du-le aripile una de alta; rotindu-se cu o mișcare rapidă spre stînga, ei își îndreptară toată puterea împotriva vizigoților. Pe cînd Theodoric călărea de-a lungul rîndurilor spre a-și însufleți oștile, fu lovit mortal de sulița lui Andages, un nobil ostrogot și se prăbuși de pe cal. Prins în învălmășeală, regele rănit fu călcat în picioare de caii propriei lui cavalerii; moartea aceasta, care avea atîta importanță, servi să explice profeția ambiguă a haruspiciilor. Attila se și îmbăta, sigur de victorie, cînd viteazul Torismond cobori de pe dealuri și confirmă restul prezicerii. Vizigoții care fuseseră puși în încurcătură de fuga, sau tradarea alanilor, își restabiliră treptat ordinea de bătaie, și obținură o victorie neîndoielnică împotriva hunilor, deoarece Attila a fost nevoit să se retragă. El își primejdui viața cu îndrăzneala unui simplu soldat, dar vajnicele sale trupe din centru înaintaseră dincolo de restul liniei de luptă. Atacul lor era slab sprijinit, flancurile le erau descoperite și numai căderea nopții îi salvă pe cuceritorii Sciției și Germaniei de o înfrîngere totală. Ei se retraseră în interiorul cercului de căruțe ce le întărea tabăra și escadroanele descălecară pregătindu-se de o apărare, pentru care nici armele, nici temperamentul lor nu erau adaptate. Rezultatul era îndoielnic, dar Attila își asigurase cel puțin o ieșire onorabilă. Din ordinul său șeile și bogatul harnașament al cavaleriei fură adunate într-un rug funerar; în cazul cînd întăriturile sale aveau să fie străpunse, viteazul barbar luase hotărîrea să se arunce în flăcări și să-i lipsească pe dușmanii săi de gloria pe care ar fi dobîndit-o prin uciderea sau captivitatea lui Attila...[1]

...Aetius îl lăsă pe barbarul învins să se retragă și trimise la vatră pe auxiliarii săi vizigoți și alani.

---

[1] Contele de Buat (*Hist. des Peuples*, etc., vol. VII, p. 554—573), bizuindu-se pe *falsul* și respingînd pe *adevăratul* Idatius, a împărțit înfrîngerea lui Attila în două mari bătălii: prima lîngă Orléans, a doua în Champagne; într-una Theodoric a fost ucis, în a doua, răzbunat.

Attila devastează ţara, dar în cele din urmă primeşte o ambasadă trimisă de Valentinianus şi acordă pace Italiei, renunţînd să mai intre în Roma. El moare în acelaşi an (453), iar imperiul său se prăbuşeşte. Valentinianus, gelos pe gloria lui Aetius, îl ucide, dar este ucis la rîndul său de uneltele senatorului Maximus care va fi ales împărat (455).

De pe vremea lui Cicero şi Varro, augurii romani erau de părere că cei doisprezece vulturi pe care ii văzuse Romulus, reprezentau cele douăsprezece veacuri destinate de soartă existenţei oraşului[1].

Această profeţie, poate cam nebăgată in seamă atunci cînd Roma era în culmea puterii şi a prosperităţii, trezi presimţiri sinistre în rîndul poporului, în timp ce al doisprezecelea veac, întunecat de dezonoare şi nenorocire se apropia de sfîrşit; posteritatea însă e nevoită să confirme cu oarecare mirare că interpretarea arbitrară a unui fapt, ce ţine de domeniul întîmplării sau al fabulaţiei, s-a verificat într-adevăr prin căderea Imperiului de Apus.[2] Dar prăbuşirea acestuia a fost anunţată de un semn mai clar decît zborul vulturilor; guvernarea romană inspira zi de zi mai puţină teamă duşmanilor, dar părea tot mai odioasă şi apăsătoare supuşilor ei.[3] Birurile se înmulţeau odată cu mizeria publică, economia

[1] Această interpretare a lui Vettius, un augur celebru, a fost citată de Varo în cartea a XVIII-ea din *Antiquitates*. Censorinus, *de Die Natali*, c. 17, p. 90, 91, edit. Havercamp.

[2] După Varo, secolul al XII-lea ar fi luat sfîrşit în anul 447, dar, dată fiind incertitudinea adevăratei date a întemeierii Romei, ea poate fi stabilită fie mai devreme, fie mai tîrziu. Poeţii vremii aceleia Claudianus (*de Belle Getice*, 265) şi Sinodus (în *Paneygr. Avit.*, 357) pot fi acceptaţi drept spirite părtinitoare care vehiculează părerile opiniei publice.

[3] Cartea a cincea a lui Salvianus (din *De gubernatione Dei*) este plină de lamentări patetice şi invective vehemente. Libertatea sa excesivă slujeşte să dovedească slăbiciunea şi corupţia guvernului roman. Cartea a fost publicată după pierderea Africii (439) şi înaintea războiului cu Attila (451).

era neglijată pe măsură ce devenea mai necesară şi nedreptatea celor bogaţi strămuta sarcina inegală de pe umerii lor, pe cei ai poporului, pe care îi lipseau de *indulgenţele* ce-ar fi putut uneori să-i uşureze mizeria. Severa inchiziţie care le confisca bunurile şi le tortura persoana, îi obliga pe supuşii lui Valentinianus să prefere tirania barbarilor, întrucît aceasta comporta pentru ei mai puţine greutăţi, îi îndemna să fugă în codrii sau în munţi, să recurgă la josnica şi abjecta stare de slugă mercenară. Ei se lepădau de numele de cetăţean roman, care pe vremuri stîrnise ambiţia omenirii şi îl detestau. Provinciile armoricane ale Galliei şi cea mai mare parte a Spaniei ajunseră într-o stare de independenţă anarhică, datorită confederaţiei bagauzilor; miniştrii imperiali îi urmăreau cu legiuri severe pe rebelii creaţi chiar de ei, împotriva cărora armele lor se dovedeau neputincioase.[1] Dar chiar dacă toţi cuceritorii barbari ar fi fost nimiciţi în aceiaşi clipă, distrugerea lor totală n-ar fi restaurat Imperiul de Apus, şi dacă Roma mai supravieţuia, ea supravieţui cu preţul pierderii libertăţii, virtuţii şi onoarei.

[1] Aceşti *Bagaudae* din Spania care au luptat deschis cu oştile romane sînt adesea menţionaţi în cronicile lui Idatius. Salvian a descris starea lor disperată şi rebeliunea lor într-un limbaj foarte sugestiv: *Aşadar numele de cetăţean roman... este respins şi ocolit astăzi, fiind considerat nu numai un lucru lipsit de valoare dar chiar abominabil. ...Şi chiar cei care nu fug la barbari sînt siliţi să trăiască precum barbarii, aşa cum trăieşte cea mai mare parte a locuitorilor Spaniei şi Galliei. ...Voi vorbi acum despre bagauzi, care spoliaţi de funcţionari răi şi nemernici, după ce şi-au pierdut libertatea, au pierdut şi cinstea numelui de romani.... Îi numim răzvrătiţi, îi numim pierduţi pe cei pe care i-am silit să fie criminali.*

Capitolul XXXVI

PRĂDAREA ROMEI DE CĂTRE GENSERIC, REGELE VANDALILOR. EXPEDIȚIILE SALE NAVALE DE JAF. ULTIMII ÎMPĂRAȚI DIN APUS: MAXIMUS, AVITUS, MAIORIANUS, SEVERUS, ANTHEMIUS, OLYBRIUS, GLYCERIUS, NEPOS, AUGUSTULUS. CĂDEREA DEFINITIVĂ A IMPERIULUI DE APUS. DOMNIA LUI ODOACRU, PRIMUL REGE BARBAR AL ITALIEI

Pierderea sau devastarea provinciilor, de la ocean pînă la Alpi, a slăbit gloria și măreția Romei; dar prosperitatea ei internă a fost distrusă pentru totdeauna, prin despărțirea Africii. Hrăpăreții vandali au confiscat proprietățile ereditare ale senatorilor și au oprit subsidiile regulate care alinau sărăcia și încurajau lenea plebeilor. Mizeria romanilor a fost curînd sporită de un atac neașteptat și această provincie, pe care supușii harnici și docili o cultivaseră atîta vreme spre folosul Romei, a fost înarmată împotriva lor de un barbar ambițios. Vandalii și alanii, care urmaseră stindardul norocos al lui Genseric, dobîndiseră un teritoriu bogat și fertil, ce se întindea de-a lungul coastei, cale cam de peste nouăzeci de zile de la Tanger la Tripoli. Dar hotarele strîmte ale teritoriului lor erau îngrădite de deșertul nisipos, iar în partea opusă de Mediterană. Cunoașterea și cucerirea popoarelor de culoare neagră, care locuiau mai jos de zona toridă, nu-l puteau ispiti pe prudentul Genseric, dar el își aruncă ochii spre mare și hotărî că creeze o putere navală; îndrăzneața sa hotărîre fu executată cu o încăpățînare și o sîrguință nea-

bătută. Codrii munţilor Atlas ofereau o sursă inepuizabilă de cherestea, iar noii săi supuşi erau meşteri în arta navigaţiei şi a construcţiei navale. El îi însufleţi pe îndrăzneţii săi vandali inspirîndu-le ideea de a adopta un nou fel de război, care ar face ca orice ţară maritimă să devină accesibilă armelor lor. Maurii şi africanii fură atraşi de speranţa jafului şi după un interval de şase secole, flotele care ieşeau din portul Cartaginei ridicară iarăşi pretenţii la stăpînirea imperiului mediteranean. Succesele vandalilor, cucerirea Siciliei, prădarea oraşului Palermo şi frecventele expediţii pe coasta Lucaniei o neliniştiră pe mama lui Valentinianus şi pe sora lui Theodosius. Se formară alianţe, şi arme scumpe dar ineficace fură pregătite pentru distrugerea inamicului comun; acesta îşi rezerva curajul şi forţele pentru a face faţă unor pericole, pe care politica sa nu putea să le împiedice, nici să le evite. Amînări abile, promisiuni ambigue şi concesii aparente îi slujiră lui Genseric pentru a dejuca nu o dată planurile romanilor, iar intervenţia formidabilului său aliat, regele hunilor, îi abătu pe împăraţi de la cucerirea Africii, îndreptîndu-le grija spre apărarea Romei. Revoluţiile de palat, care lăsau Imperiul apusean fără un apărător şi fără un împărat legitim, risipiră temerile lui Genseric, făcîndu-l şi mai avid. El echipă numaidecît o flotă numeroasă de vandali şi mauri şi ancoră la gura Tibrului, cam la trei luni după moartea lui Valentinianus şi de la înălţarea lui Maximus pe tronul imperial.

Îngrozit de pericolul invaziei, Maximus, încercînd să fugă, e masacrat de popor.

A treia zi după această agitaţie, Genseric înaintă cu îndrăzneală de la portul Ostia pînă la porţile oraşului lipsit de apărare. Dar în loc ca tinerii romani să-l înfrunte cu armele, porţile Romei se deschiseră în faţa unei procesiuni paşnice

a clerului, în fruntea căruia păşea venerabilul episcop[1]. Spiritul neînfricat al lui Leon, autoritatea şi elocvenţa sa îmblînziră pînă şi ferocitatea unui cuceritor barbar. Regele vandalilor promise să cruţe populaţia neînarmată; deşi asemenea ordine nu fură date cu toată seriozitatea, nici ascultate cu stricteţe, intervenţia lui Leon îi face cinste şi ea s-a dovedit în oarecare măsură folositoare ţării sale. Dar Roma şi populaţia ei fură lăsate pradă desfrîului vandalilor şi maurilor, a căror pasiuni oarbe răzbunară suferinţele aduse Cartaginei. Jaful a durat paisprezece zile şi nopţi; tot ce mai rămăsese încă din avuţia publică şi particulară, din tezaurele sacre sau profane, a fost transportat fără zăbavă pe corăbiile lui Genseric...

...În cei patruzeci şi cinci de ani care trecuseră de la invazia goţilor, splendoarea şi luxul Romei fuseseră restaurate în oarecare măsură şi era greu, fie să se evite, fie să se satisfacă cererile nesăţioase ale unui cuceritor, care avea timp să adune bogăţia Capitalei şi corăbii pentru a o transporta. Ornamentele imperiale ale palatului, mobilierul şi superba garderobă imperială, dulapurile cu veselă masivă fură adunate în cursul unui jaf deşănţat. Aurul şi argintul ajungeau la cîteva mii de talanţi, totuşi, chiar alama, ba pînă şi arama fură ridicate cu sîrguinţă. Eudoxia[2] însăşi, care porni în întîmpinarea prietenului şi eliberatorului ei, deplînse curînd purtarea ei imprudentă. Ea fu brutal despuiată de juvaerurile ce le purta şi nefericita împărăteasă cu cele două fiice ale ei, singurele supravieţuitoare ale marelui Theodosius, a fost silită, ca o simplă captivă să-l urmeze pe semeţul vandal, care ridică pe loc pînzele şi navigînd pe o mare favorabilă se întoarse în portul Cartaginei. Multe mii de romani,

[1] Succesul aparent al papei Leon poate fi justificat de Prosper şi de *Historia Miscellan.*, dar informaţia nesigură a lui Baronius (anul 455, nr. 13) că Genseric a cruţat cele trei biserici apostolice nu e confirmată nici măcar de mărturia îndoielnică a lui *Liber Pontificalis*.

[2] Ea îl chemase pe Genseric spre a se răzbuna pe Maximus pentru uciderea bărbatului şi necinstirea ei.

bărbaţi şi femei, care posedau vreun meşteşug util sau plăcut barbarilor, fură siliţi să se îmbarce pe bordul flotei lui Genseric; iar nenorocirea lor era şi mai jalnică, deoarece duşmanii despărţeau soţii de soţii şi copiii de părinţi. Caritatea lui Deogratias[1], episcopul Cartaginei era singura lor mîngîiere şi singurul lor sprijin. El vîndu cu generozitate vesela de aur şi argint a Bisericii pentru a răscumpăra pe unii şi a uşura robia altora, pentru a veni în ajutor celor ajunşi în nevoie, sau a alina nenorocirile abătute asupra unei mulţimi înrobite, a cărei sănătate era zdruncinată de suferinţele pricinuite de navigaţia din Italia în Africa. Din porunca sa, două biserici încăpătoare fură transformate în spitale. Bolnavii au fost împărţiţi în paturi potrivite şi aprovizionaţi din plin cu hrană şi doctorii; vîrstnicul prelat îşi repeta vizitele atît ziua cît şi noaptea, cu o rîvnă care depăşea puterile sale şi o milă plină de iubire pentru aproapele său, ceea ce făcea ca ajutorul său să pară şi mai nepreţuit. Comparaţi scena aceasta cu cîmpia de la Cannae[2] şi judecaţi între Hanibal şi succesorul Sfîntului Ciprian[3].

Cu sprijinul lui Theodoric, regele vizigoţilor (453), Avitus, un băştinaş din Gallia este ales la Arles drept urmaş al lui Maximus. Ricimer, comandant barbar al oştilor romane îl alungă de pe tron pe Avitus (456) şi guvernează singur timp de şase luni cu titlu de „patrician". Maiorianus, un distins general roman, e numit împărat cu consimţămîntul său (457). El îi învinge pe

---

[1] Vezi Victor Vitensis, *de Persecut. Vandal.*, I, c. 8, p. 11, 12, edit. Ruinat. Deogratias a condus biserica Cartaginei numai trei ani. Dacă n-ar fi fost înmormînfat în taină, cadavrul său ar fi fost sfîşiat de devoţiunea fanatică a poporului.

[2] Localitate în Italia, unde în anul 216 î.e.n. Hanibal a pricinuit romanilor o înfrîngere dezastruoasă. Se spune că au rămas pe cîmpul de luptă şaptezeci de mii de morţi şi că au fost luaţi prizonieri zece mii de romani (n.c.).

[3] Mărturii despre moartea lui Maximus şi jefuirea Romei de către vandali se află în Sidonius (*Panegyr. Avit.*, 441—450); Procopius (*de Bell. Vandal.* I, c.4, 5, p. 188, 189 şi în II, c. 9 p. 255); Evagrius (II, c. 7); Iornandes (*de Bel. Geticus*, c. 45, p. 677).

vandali, dar nu reuşeşte să ducă la bun sfirşit expediţia întreprinsă împotriva lor, în Africa şi este obligat să abdice (461). Sub numele de „împăratul Severus", domneşte iarăşi Ricimer pînă în anul 467, cînd Anthemius ajunge la tronul imperial.

Italia este sfîşiată de conflictul dintre Anthemius, împăratul legal şi „patricianul" Ricimer, comandantul auxiliarilor barbari. În cele din urmă acesta vine la Roma, ia cu asalt oraşul, lăsîndu-l pradă jafului ostaşilor săi. Auxiliarii îl masacrează pe Anthemius şi-l întronează pe Olybrius, un senator de la Constantinopol, însurat cu o nepoată a lui Theodosius. El domneşte şapte luni şi moare de moarte bună, ca şi Ricimer, care lăsase comanda trupelor nepotului său Gundobald. Un soldat obscur, Glycerius, este numit împărat, dar lipsit de sprijin, abdică şi este urmat de Nepos, ginerele împăratului răsăritean, debarcat la Ravenna cu oaste bizantină. După o scurtă şi ruşinoasă domnie, la vestea unei revolte a auxiliarilor barbari, Nepos fuge iar Orestes, comandantul acestora, îl înscăunează pe fiul său Augustulus, împărat al „Imperiului Roman de Apus". Mercenarii barbari se revoltă sub comanda lui Odoacru, care obligă Senatul să renunțe la orice simulacru de autoritate şi independență şi Imperiul Roman de Apus dispare pentru totdeauna, înlocuit temporar de un regat barbar.

Am împlinit acum trudnica povestire a declinului și căderii Imperiului Roman, din vremurile fericite ale lui Traian și ale Antoninilor, pînă la dispariția sa totală în Apus, cam în veacul al cincilea al erei noastre. În această epocă nefericită — saxonii se luptau pe viață și pe moarte cu băștinașii pentru stăpînirea Britanniei. Gallia și Spania erau împărțite între puternicele monarhii ale francilor și vizigoților și regatele supuse ale suevilor și burgunzilor. Africa avea de făcut față crudei exploatări a vandalilor și invaziilor sălbatice ale maurilor. Roma și Italia și ținutul de pînă la malurile Dunării sîngerau sub o armată de mercenari barbari, a căror tiranie nelegiuită a fost urmată de

domnia ostrogoților lui Theodoric. Toți supușii Imperiului, care prin folosirea limbii latine meritau numele de romani și privilegiile romane, erau împilați de dezastrele și calamitățile cuceririi străine. În părțile apusene ale Europei, popoarele victorioase ale Germaniei stabiliră noi sisteme de viață și de guvernămînt. În Răsărit, maiestatea Romei era slab reprezentată de monarhii din Constantinopol, nevrednicii și imaginarii succesori ai lui August. Totuși, ei continuau să mai domnească asupra Răsăritului, de la Dunăre la Nil și Tigru; regatul got și cel vandal din Italia și Africa fură supuse de armatele lui Iustinian, iar istoria împăraților greci continuă să ofere o lungă serie de date instructive și mișcări politice interesante...

Capitolul XXXVII

ORIGINEA, PROGRESUL ŞI EFECTELE VIEŢII MONASTICE. CONVERTIREA BARBARILOR LA CREŞTINISM ŞI ARIANISM. PERSECUŢIA VANDALILOR ÎN AFRICA. STINGEREA ARIANISMULUI PRINTRE BARBARI

Legătura indisolubilă dintre treburile laice şi cele bisericeşti m-a obligat şi încurajat să relatez progresul credinţei creştine, persecuţiile suferite de ea şi recunoaşterea ei definitivă, triumful final, scindarea şi decăderea treptată a creştinităţii. Am amînat în mod deliberat să ne oprim asupra celor două evenimente religioase, care implică un studiu al naturii omeneşti şi îşi au importanţa lor în declinul şi căderea imperiului roman: 1. Instituirea vieţii monastice[1] şi 2. Convertirea barbarilor nordici.

1. Prosperitatea şi pacea au introdus distincţia de *creştini obişnuiţi* şi *ascetici*[2]. Practica uşoară şi imperfectă a

[1] Originea instituţiilor monastice a fost amănunţit discutată de Thomassian (*Discipline de l'Eglise*, vol. L, p. 1419—1426) şi Helyot (*Hist. des Ordres Monastiques*, vol. 1, p. 1166). Aceşti autori sînt foarte docţi şi destul de oneşti, iar deosebirea de păreri dintre ei priveşte subiectul în totalitatea sa. Totuşi protestantul prudent, care priveşte cu suspiciune orice călăuză papistaşă, poate consulta cartea a şaptea din lucrarea Bingham *Christian Antiquities)*.

[2] Vezi Euseb., *Demonstrat. Evangel.*, I, p. 20, 21, edit. Graec. Rob. Stephani, Paris 1545). În *Istoria eclezíastică*, publicată la doispre-

religiei satisfăcea conştiinţa mulţimii. Suveranul sau magistratul, soldatul sau negustorul îşi împăcau zelul fierbinte şi credinţa lor la fel de arzătoare cu exerciţiul profesiunii, urmărirea intereselor şi satisfacerea pasiunilor. Dar asceţii care ascultau şi abuzau de preceptele rigide ale Evangheliei, erau însufleţiţi de un entuziasm sălbatic; pentru ei omul era un criminal, iar Dumnezeu un tiran. Asceţii renunţau din toată inima la treburile şi plăcerile lumeşti, la carne şi căsătorie, îşi chinuiau trupul, îşi înfrînau afecţiunea şi îmbrăţişau o viaţă de mizerie drept preţ al fericirii eterne. Sub domnia lui Constantin, asceţii fugeau dintr-o lume profană şi degenerată către o singurătate deplină şi o societate religioasă. La fel cu primii creştini din Ierusalim[1], ei renunţau la folosirea sau la proprietatea asupra averilor lor lumeşti, stabileau comunităţi religioase de acelaşi sex şi înclinări şi luau numele de pustnici, călugări şi anahoreţi, denumire ce exprima locul lor solitar de retragere, într-un deşert natural ori artificial. Ei dobîndiră curînd respectul lumii pe care o dispreţuiau şi această filozofie divină[2], care depăşea, fără ajutorul ştiinţei sau naturii, virtuţile şcolilor greceşti, era privită cu unanimă admiraţie. Călugării puteau într-adevăr concura cu stoicii prin dispreţul lor pentru bogăţie, suferinţă şi moarte; dis-

---

zece ani după *Demonstraţie*, Eusebius (II, c. 17) afirmă creştinătatea therapeutae-ilor, dar pare să nu ştie că o instituţie similară era de fapt reînviată în Egipt.

[1] Cassian (*collat.*, XVIII, 5) revendică această origină pentru instituţia *caenobiţi*-lor, care a decăzut treptat pînă ce a fost restaurată de Anton şi discipolii săi. (*Caenobiţi*-i erau călugări care trăiau în mănăstiri în comun n.c.).

[2] *O astfel de filosofie, lucrul cel mai util din toate, a venit la oameni de la Dumnezeu.* Sînt cuvintele elocvente ale lui Sozomenos, care descrie pe larg şi plăcut (I, c. 12, 13, 14) atît originea cît şi progresul acestei filozofii călugăreşti (Vezi Suicer., *Thesaur. Eccles.*, vol. II, p. 1441). Unii autori moderni, Lipsisus, (tom. IV, p. 448); Manuduct. *ad Philosoph. Stoic.*, III, 13) şi La Mothe de Vayer (vol. IX, *de la Vertu des Payens*, p. 228—262) i-au comparat pe carmeliţi cu pitagorienii şi pe cinici cu capucinii.

ciplina lor reînvia tăcerea și supunerea pitagoreicilor; ei dispreţuiau tot atît de adînc ca și cinicii înșiși toate formele și religiile societății civilizate. Dar cei ce se consacrau „filozofiei divine“ aspirau să imite un model mai pur și mai perfect. Ei călcau pe urmele profeților retrași în deșert[1] și au restaurat viața cucernică și contemplativă, care fusese instituită de esenieni în Palestina și Egipt. Ochiul de filozof al lui Pliniu observase cu mirare un popor solitar care locuia printre palmierii de lîngă Marea Moartă; acești oameni trăiau fără bani și dăinuiau fără femei; dezgustul și căința omenirii le oferea o sursă permanentă de asociați voluntari.[2]

Începuturile mișcării monastice din Egipt se leagă de un tînăr țăran numit Anton; această mișcare a luat curind o asemenea amploare, încît „egiptenii, care se mîndreau cu această miraculoasă transformare, erau dispuși să creadă că numărul călugărilor era egal cu restul populației“[3], iar posteritatea poate repeta vorba care fusese pe timpuri folosită în legătură cu animalele sfinte din aceeași țară, și anume, că „era mai ușor să găsești un zeu decît un om în Egipt“. Mișcarea monastică a fost adusă și în Apus, mai întîi de către Anastasie și s-a răspîndit

---

[1] Carmeliții își trag originea în linie directă de la profetul Elijah (vezi Beziers, *Thèses*, anul 1682, în Bayle, *Nouvelles de la République des Lettres*, *Oeuvres*, vol. I, p. 82, etc.; și ironia prolixă din *Ordres Monastiques*, o lucrare anonimă, vol. I, p. 1—433, Berlin 1751). Roma și Inchiziția din Spania au redus la tăcere critica profană a Iezuiților din Flandra (Helyot, *Hist. des Ordres Monastiques*, vol. I, p. 282—300), iar statuia lui Elijah, „Carmelitul“, a fost ridicată în biserica Sfîntul Petru (*Voyages du P. Labat*, vol. III, p. 87).

[2] Plin., *Hist. Natur*, V, 15. *O specie de oameni care trăiesc izolați, demni de admirație mai mult decît oricare alții pe pămînt, fără femei, renunțînd cu desăvîrșire la dragoste și la bani. Lucru de necrezut, dăinuie veșnic în timp, deși la ei nu se naște nimeni.* Ei îi așază dincolo de influența vătămătoare a locului și spune că Engaddi și Masada erau orașele cele mai apropiate. Lavra și mănăstirea Sfîntul Sava nu puteau fi foarte departe de acest loc. Vezi Reland, *Palestin.*, vol. I, p. 295; vol. II, p. 763, 874, 880, 890.

[3] Rufinus, c. 7, în *Vit. Patrum*, p. 461.

cu repeziciune în rîndul tuturor păturilor sociale, ceea ce s explică mai ales prin dorința Bisericii de a face prozeliți. Curîn mișcarea monahală fu reglementată, iar călugării fură supuș unei discipline severe și împărțiți în ordine, care adesea se du, măneau între ele. Fanatismul și superstiția apărură și în scu timp monastieismul își schimbă aspectul inițial, devenind în mare măsură o plagă socială.

2. Religia creștină nu a cucerit numai inimile cetățenilor civilizați ai imperiului, ci și pe ale barbarilor nordici; acest fapt a avut o influență hotărîtoare asupra desfășurării istoriei omenirii. „Biserica universală" a constituit temelia unei noi civilizații; folosind ca punct de plecare ruinele civilizației elenice sau eleno-romane, această civilizație ajunge pe o altă cale la aceleași națiuni care mai tîrziu, prin intermediul Renașterii au continuat-o. Față de credințele primitive ale triburilor barbare, ideile filozofiei constituiau desigur un mare progres. Misionarii care se străduiau să propovăduiască aceste idei veneau în cea mai mare parte de la Roma, sau din provinciile romane; în mintea barbarilor, ideile propovăduite de ei se confundau cu Roma, ceea ce sporea în rîndul lor prestigiul acesteia ca focar de cultură și nu numai ca centru al bogăției și luxului. Rînd pe rînd au fost creștinate neamurile gotice, vandalii, francii, saxonii și triburile scandinave. Din nefericire, unii au fost convertiți la credința catolică, alții la cea ariană. Au apărut astfel încă de la început surse de conflicte bisericești care au degenerat adesea în lupte sîngeroase.

În cele din urmă, doctrina catolică propagată de misionari mai bine pregătiți și conduși de Roma învinge și după violente persecuții, elimină arianismul din tot occidentul barbar și din Africa...

Capitolul al XXXIX

ZENON ŞI ANASTASIUS ÎMPĂRAŢI AI RĂSĂRITULUI. ORIGINEA, EDUCAŢIA ŞI PRIMELE ISPRĂVI ALE LUI THEODORIC OSTROGOTUL. INVADAREA ŞI CUCERIREA ITALIEI. REGATUL GOT DIN ITALIA. SITUAŢIA DIN APUS. GUVERNAREA CIVILĂ ŞI MILITARĂ. SENATORUL BOETHIUS. ULTIMELE FAPTE ŞI MOARTEA LUI THEODORIC

După căderea Imperiului Roman în apus, un interval de cincizeci de ani, pînă la memorabila domnie a lui Iustinian, este slab însemnat în Răsărit de numele obscure şi analele imperfecte ale lui Zenon, Anastasius şi Iustin, care s-au suit pe rînd pe tronul de la Constantinopol. În aceeaşi perioadă, Italia reînvie şi înfloreşte sub domnia unui rege got, care ar merita să figureze printre cei mai buni şi bravi dintre vechii romani.

Ostrogotul Theodoric[1], al paisprezecelea urmaş în linie directă din neamul regesc al Amalilor, s-a născut în veci-

[1] Iornandes *(de Rebus Geticis*, c. 13, 14, p. 629, 630, edit. Grot), îl socoteşte pe Theodoric urmaşul lui Gapt, unul dintre *Anses* sau semizeii, care a trăit în vremea lui Domiţian. Cassiodor, primul care laudă neamul regal al Amalilor *(Variar.*, VIII, 5; IX, 25, X, 2; XI, 1), îl socoteşte pe strănepotul lui Theodoric ca al XIII-lea din neam. Peringsciold (comentatorul suedez al lui Gochloeus, *Vit. Theodorici*, p. 271, etc., Stockholm, 1699) se străduieşte să lege această genealogie cu legendele şi tradiţiile ţării sale de baştină.

nălalea Viennei[1], la doi ani după moartea lui Attila. O victorie recentă redase independența ostrogoților, iar cei trei frați, Walamir, Theodemir și Widimir, care conduceau acel popor războinic, sfătuindu-se între ei, își așezară sălașele, fiecare de sine stătător. În rodnica, deși pustiita provincie Pannonia, hunii continuau să-i amenințe pe foștii lor supuși, dar atacul lor pripit fu respins numai de forțele lui Walamir; vestea izbînzii sale ajunse în tabăra îndepărtată a fratelui său Theodemir, într-o clipă de bucurie, cînd concubina favorită a acestuia născuse un fiu, menit a deveni moștenitorul fratelui său[2]. Cînd micul Theodoric, împlini vîrsta de opt ani, tatăl său îl dădu cu părere de rău ca zălog al unei alianțe pe care Leon, împăratul Răsăritului, consimțise s-o încheie în schimbul unui subsidiu anual de trei sute de funzi de aur. Ostaticul regal a fost educat la Constantinopol cu grijă și afecțiune. Era antrenat pentru toate exercițiile războinice, iar mintea îi era îmbogățită prin discuții libere a căror obișnuință o căpătă. El frecventa școlile celor mai pricepuți profesori, dar disprețuia sau neglija artele Greciei, și rămase toată viața atît de ignorant în privința celor dintîi elemente ale științei, încît mai tîrziu un semn grosolan avea să reprezinte semnătura regelui analfabet al Italiei.[3] De îndată ce atinsese vîrsta de

---

[1] Mai corect, pe malul lacului Pelso (Nieusiedler-see) aproape de Carnutum, nu departe de locul unde Marcus Antonius și-a compus *Meditațiile* (Iornandes, c. 52, p. 689), Severin. *Pannonia Illustrata* p. 22. Cellarius, *Geograph Antiq.*, vol. I, p. 530).

[2] Pentru tabelul genealogic al familiei lui Theodoric, vezi Clinton *Fasti Romani*, vol. II, p. 143.

[3] Primele patru litere ale numelui său (ΘΕΟΔ) se aflau săpate pe o placă de aur; aceasta era aplicată pe hîrtia ce trebuia iscălită, iar regele își trecea condeiul prin intervale. (Anonym. Valesian *ad calcem* Amm. Marcellin, p. 722). Acest fapt autentic, bazat pe ceea ce susține Procopius, sau cel puțin pe cele recunoscute de goții contemporani (*Gothic*, I, c. 2, p. 312), cîntărește cu mult mai greu decît laudele lui Ennodius (Sirmond, *Opera*, tom. I, p. 1596) și Theophanes *Chronograph.*, p. 112).

optsprezece ani, tînărul fu trimis acasă, ca răspuns la dorința ostrogoților, pe care împăratul dorea să-i cîștige prin liberalități și dovezi de încredere. Walamir căzuse în luptă. Cel mai tînăr dintre frați, Widimir, se îndreptase spre Italia și Gallia, în fruntea unei armate de barbari, și întreg poporul recunoscu drept rege pe tatăl lui Theodoric. Ferocii săi supuși admirau puterea și statura tînărului lor principe[1], care îi convinse curînd că nu era lipsit de vitejia strămoșilor săi. În fruntea a șase mii de voluntari, el părăsi pe ascuns tabăra și, în căutare de aventuri, coborî Dunărea pînă la Singidunum sau Belgrad și se întoarse curînd la tatăl său cu prada alcătuită din bogățiile ce aparținuseră unui rege sarmat, învins și ucis de el. Totuși, asemenea triumfuri nu aduceau altceva decît faimă, iar invincibilii ostrogoți ajunseră la mare nevoie din lipsă de hrană și îmbrăcăminte. Ei hotărîră în unanimitate să-și părăsească taberele panonice și să înainteze cu îndrăzneală spre ținutul vecin, cald și bogat, unde se afla curtea bizantină, care întreținuse și pînă atunci atîtea cete de aliați goți. După ce dovediră prin unele acte ostile că puteau fi inamici primejdioși, sau cel puțin neplăcuți, ostrogoții vîndură la un preț ridicat pacea și fidelitatea lor și fură însărcinați cu paza Dunării de jos, sub comanda lui Theodoric, care urcă după moartea tatălui său, pe tronul ereditar al Amalilor.[2]

Un erou coborîtor dintr-un neam de regi trebuie să-l fi disprețuit pe josnicul isaurian, care era investit cu purpura romană, fără vreun dar deosebit al minții sau al trupului, fără să posede avantajul de a fi născut dintr-o spiță domnitoare, sau să fie înzestrat cu calități superioare. După dis-

---

[1] Ennodius, p. 1614. Episcopul Paviei (vreau să spun ecleziastul care dorea să fie episcop), laudă apoi tenul, mîinile și alte amănunte din înfățișarea suveranului său: *are o statură care prin înălțimea ei îl arată că e rege.*

[2] Statul ostrogoților și primii ani ai lui Theodoric se găsesc în Iornandes (c. 52—56, p. 689—696) și Machus (*Ecept. Legat.*, p. 78—80), care în mod eronat îl consideră fiul lui Walamir.

pariția neamului lui Theodosius, personalitatea lui Marcianus și a lui Leon[1], ar justifica într-o oarecare măsură alegerea Pulcheriei și a senatului, dar ultimul dintre acești monarhi a confirmat și a dezonorat domnia sa prin uciderea perfidă a lui Aspar[2] și a fiilor lui, deoarece acesta cerea prea răspicat recunoștință și supunere. Moștenirea lui Leon și a Răsăritului reveni în mod pașnic nepotului său minor, fiul fiicei sale Ariadna și a soțului ei isaurian, norocosul Trascalisseus[3], care preschimbă această asonantă tabără în denumirea greacă de Zenon. După decesul mai vîrstnicului Leon, el se apropie cu un respect exagerat de tronul ocupat de fiul acestuia, primi cu umilință în dar rangul al doilea al imperiului și stîrni curînd bănuiala tuturor, prin moartea neașteptată și prematură a tînărului său coleg, care în viitor nu mai putea să-l sprijine în realizarea ambițiilor lui. Dar palatul de la Constantinopol se afla sub influența femeilor și era tulburat de pasiuni feminine. Verina, văduva lui Leon, ridica pretenții la tronul soțului ei; ea pronunță o sentință de detronare împotriva nemernicului și ingratului slujitor, căruia ea însăși îi acordase sceptrul Răsăritului.[4] De îndată ce mulțumită ei revolta ajunse la urechile lui Zenon, el fugi în grabă în munții Isauriei; servil, Senatul îl proclamă în unanimitate împărat pe fratele Verinei, Basiliscus, care-și dovedise mișelia odată cu

[1] Leon a domnit între anii 457—474 (n.c.).

[2] Vestit comandant al goților lederați, ajuns atotputernic la Constantinopol după moartea lui Theodosius al II-lea (anul 450). A fost atras într-o cursă de Leon, care obținuse tronul cu ajutorul său și ucis împreună cu fiii săi (n.c.).

[3] De fapt Tarasicodissa (n.c.).

[4] Theophanes (p. III) inserează o copie a scrisorilor *sacre* adresate provinciilor: *să știți că sceptrul îmi aparține și că eu l-am desemnat împărat pe Trascalisseus* (Zenon). Astfel de pretenții din partea unei femei ar fi mirat pe sclavii *primilor* cezari. (Scrisorile sînt numite *sacre* ca orice act care emana de la împărat. Prin aceasta, Verina sublinia că e împărăteasă.)

expediția sa africană.[1] Dar domnia uzurpatorului a fost scurtă și agitată. Basiliscus îndrăzni să pună la cale asasinarea iubitului surorii sale; el cuteză să-l ofenseze pe ibovnicul soției, îngîmfatul și insolentul Harmatius, care, în mijlocul luxului asiatic, adoptase îmbrăcămintea, atitudinea și numele lui Abile[2]. Prin conspirația celor nemulțumiți, Zenon fu rechemat din exil. Basiliscus fu trădat atît el cît și armata și capitala sa; neomenosul învingător, căruia îi lipsea curajul de a-i înfrunta, ori de a-i ierta pe dușmanii săi, condamnă întreaga lui familie la o lungă agonie prin foame și frig. Supunerea sau astîmpărul erau însă străine spiritului îndrăzneț al Verinei. Ea stîrni simțămintele ostile ale unui general favorit, îi îmbrățișă cauza de îndată ce fu disgrațiat, înălță un nou împărat în Siria și Egipt, ridică o armată de șaptezeci de mii de oameni și stărui pînă în ultima clipă a vieții ei într-o rebeliune zadarnică, prezisă, după moda timpului, de către eruditii creștini și vrăjitorii păgîni...

...Pe cînd Răsăritul era tulburat de pasiunile Verinei[3], fiica ei Ariadna se distingea prin virtuțile ei feminine, prin blîndețea și fidelitatea ce-o caracterizau. Ea își urmă soțul în exil, și după ce acesta își recăpătă tronul, îi imploră clemența în favoarea mamei sale. La moartea lui Zenon, Ariadna, fiică, mamă și văduvă a unui împărat, își oferi mîna și dădu titlul imperial lui Anastasius, un slujitor vîrstnic al palatului, care supraviețui peste douăzeci și șapte de ani înălțării sale; caracterul său este dovedit de aclamațiile poporului: „Domnește așa cum ai trăit“...[4]

---

[1] Vol. IV, p. 284.

[2] Suidas, vol. I, p. 332, 333. (Edit. Kuster).

[3] Verina, văduva lui Leon Isaurianul (de fapt, originar din Tracia), prin intrigile și pasiunile ei a tulburat Bizanțul pînă cînd a fost definitiv îndepărtată din palat de fiica ei, Ariadna și de soțul acesteia, Zenon. (n.t.)

[4] Istoriile contemporane ale lui Malchus și Candidus s-au pierdut, dar unele extrase sau fragmente s-au păstrat în Photius (XXVIII; XXIX, p. 100—102), Constantin Porfirogenetul (*Excerpt. Leg.*,

...Zenon acordase din plin regelui ostrogoţilor tot ce putea trezi teamă sau afecţiune: rangul de patrician şi consul, comanda trupelor palatului, o statuie ecvestră, un tezaur de aur şi argint de multe mii de funzi, numele de fiu şi promisiunea unei soţii bogate şi onorabile. Atita timp cit Theodoric consimţi să slujească pe un altul, regele ostrogot sprijini cu curaj şi credinţă cauza binefăcătorului său. Marşul lui rapid contribui la restaurarea lui Zenon.

După cilăva vreme, influenţai de nemulţumirile goţilor şi sălul de a sta sentinelă pe Dunăre, Theodoric încurajat şi îndrumat de curtea bizantină porneşte spre Italia. În ciuda rezistenţei pe care o opun neamurile barbare intîlnite în drum, el trece Alpii Italieni şi îl infrînge pe Odoacru în trei bătălii. După ce îi asediază timp de trei ani în Ravenna, acesta consimte la o înţelegere, dar este înjunghiat chiar în timpul unui banchet; Theodoric rămîne singurul stăpîn al Italiei. În timpul celor treizeci şi trei de ani ai domniei sale, Italia cunoaşte din nou pacea, ordinea şi oarecare prosperitate.

---

p. 78—79) şi în diferite articole ale *Lexiconului* lui Suidas, în *Cronica* lui Marcellinus *(Imago Historiae)* şi în originalele domniei lui Zenon şi a lui Anastasius; de asemenea trebuie să recunosc pentru ultima oară cît datorez vastei şi precisei colecţii a lui Tillemont *(Hist. des Emp.*, vol. VI, p. 472—652).

Capitolul XL

ÎNĂLȚAREA LUI IUSTIN CEL BĂTRÎN. DOMNIA LUI IUSTINIAN. ÎMPĂRĂTEASA THEODORA. FACȚIUNILE CIRCULUI ȘI RĂSCOALA CONSTANTINOPOLULUI. NEGOȚUL ȘI FABRICAREA MĂTĂSII. FINANȚE ȘI IMPOZITE. EDIFICIILE LUI IUSTINIAN. BISERICA SFÎNTA SOFIA. FORTIFICAȚIILE ȘI HOTARELE IMPERIULUI DE RĂSĂRIT. DESFIINȚAREA ȘCOLILOR DIN ATENA ȘI A CONSULATULUI ROMAN

Împăratul Iustinian s-a născut în apropiere de ruinele Sardicei (Sofia de astăzi).[1] Ridicarea sa a fost pregătită de spiritul aventuros al unchiului său Iustin; acesta făcea parte dintr-un grup de trei consăteni care renunțaseră la ocupația mai folositoare de agricultori sau păstori[2], pentru a îmbrățișa meseria armelor. Pe jos, cu o modestă provizie de pesmeți în traistă, cei trei tineri o luară pe drumul mare pînă la Constantinopol și fură curînd înrolați în garda împăratului Leon, datorită puterii și staturii lor. Sub cele două domnii următoare, norocosul țăran dobîndi avere și onoruri; faptul de a fi scăpat de cîteva pericole care i-au

[1] Există oarecare dificultăți în legătură cu data nașterii sale (Ludewig în *Vit. Iustin.*, p. 125), dar nici una asupra locului — districtul Bederiana — satul Tauresinum, pe care mai tîrziu l-a onorat cu numele și strălucirea domniei sale (D'Anville, *Mém. de l'Acad.* etc., vol. XXXI, p. 287—292). (Bederiana se află lîngă Scupi — actualul Scoplie, Iugoslavia — pe malul stîng al Vardarului.)

[2] Vezi Procopius, *Anecdota* (c. 6) cu notele lui Alomannus. De ce sînt aceste nume rușinoase? — și care baron german n-ar fi mîndru să coboare din Eumaeus, cel din Odiseea? (porcarul lui Ulise — n.t.).

amenințat viața a fost pus mai tîrziu pe seama îngerului păzitor ce veghează deasupra soartei regilor. Meritele cîștigate de Iustin în războaiele isauriene și persane nu i-ar fi salvat numele de uitare, dar ele i-au asigurat totuși gradele pe care în timpul a cincizeci de ani de viață militară le-a obținut treptat: rangul de tribun, de comite și de general, demnitatea de senator, și comanda gărzilor, care i se supuseră în calitate de șef al lor, în timpul crizei ce se ivi la moartea lui Anastasius. Rudele influente, pe care acesta le ridicase și le îmbogățise, fură excluse din competiția pentru ocuparea tronului rămas liber; iar eunucul Amantius, care domnea la palat, hotărîse în taină să așeze diadema imperială pe fruntea celei mai lingușitoare dintre creaturile sale. O donație generoasă, menită să asigure sufragiul gărzilor fu depusă în acest scop in mîinile comandantului lor. Dar aceste argumente sunătoare au fost folosite de perfidul Iustin în propriul său interes; cum nici un concurent nu mai îndrăzni să ridice pretenții la tron, țăranul dac fu investit cu purpura, prin consimțămîntul unanim al soldaților, care îl știau viteaz și bun, al clerului și poporului, care îl credeau ortodox și al provincialilor, care urmau orbește voința Capitalei. Iustin cel Bătrîn, după cum e deosebit de un alt împărat cu același nume, se sui pe tronul Bizanțului la vîrsta de șaizeci și opt de ani și dacă nimeni și nimic nu l-ar fi stingherit, fiece clipă a unei domnii de nouă ani ar fi dovedit supușilor săi cît de nepotrivită a fost alegerea făcută de ei. Ignoranța sa o egală pe a lui Theodoric și este remarcabil că într-o vreme nu lipsită de învățătură, doi monarhi contemporani nu fuseseră niciodată instruiți în cunoașterea alfabetului. Dar geniul lui Iustin era cu mult inferior aceluia al regelui got. Experiența sa de soldat nu-l pregătise pentru guvernarea unui imperiu și cu toate că natura îl dăruise cu o fire vitează, faptul că își cunoștea defectele îl făcea în chip firesc să șovăie, să nu aibă încredere în cei din jur și să se teamă în politică. De treburile oficiale ale statului avea

grijă neostenit şi cu toată credinţa cvestorul Proclus[1], iar vîrstnicul împărat sprijinea talentele şi ambiţiile nepotului său Iustinian, un tînăr dotat, pe care unchiul său îl adusese din locurile rustice ale Daciei şi îl educase la Constantinopol, în calitate de moştenitor al averii sale personale şi, în cele din urmă, al Imperiului de răsărit.

Dat fiind că eunucului Amantius îi fuseseră sustraşi banii săi, deveni necesar să i se ia şi viaţa. Lucrul fu săvîrşit cu uşurinţă, graţie acuzaţiei de conspiraţie, reală sau închipuită; ca un adaus de vină, judecătorii fură informaţi, că era într-ascuns partizanul ereziei manicheene.[2] Amantius îşi pierdu capul. Trei din tovarăşii săi, primii slujitori ai palatului, fură pedepsiţi fie cu moartea, fie cu exilul, iar nefericitul lor candidat la purpura imperială fu aruncat într-un beci adînc, ucis cu pietre şi zvîrlit în mod ruşinos în mare, fără a i se acorda cinstea unei înmormîntări. Înfrîngerea lui Vitalian a fost o treabă mai grea şi mai periculoasă. Şeful got[3] îşi cîştigase simpatia poporului în urma războiului civil, pe care îl purtase cu îndrăzneală împotriva lui Anastasius în apărarea credinţei ortodoxe, iar după încheierea unui tratat avantajos, Vitalian rămase mai departe în vecinătatea Constantinopolului, în fruntea unei armate formidabile şi victorioase de barbari. Încrezător în garanţia fragilă a jurămintelor, el fu convins să renunţe la această situaţie prielnică şi să-şi rişte viaţa într-un oraş

[1] Virtuţile sale sînt lăudate de Procopius (*Persic.*, I, c. 11). Cvestorul Proclus era prietenul lui Iustinian şi duşmanul oricărei alte adopţiuni.

[2] Manichean înseamnă eutychian. El ascultă aclamaţiile furioase ale Constantinopolului şi Tyr-ului; primul îl aclamă la numai şase zile după moartea lui Anastasius. *Ei* au acuzat, ceilalţi au aplaudat moartea eunucului (Baronius, anul 518, p. 11, nr. 15; Fleury, *Hist. Eccles.*, vol. VII, p. 200, 205, din *Concilii*, vol. V, p. 182, 207).

[3] Vitalian nu era got, ci trac din Scithya Minor (Dobrogea de astăzi). Era comandantul mercenarilor barbari — foederati — staţionaţi în dioceza Traciei. E. Stein spune că s-ar putea să fi fost „metis romano-got" (*Hist. du Bas-Empire*, II, 178). (n.e.)

unde locuitorii, mai ales facțiunea albaștrilor, erau ațîțați cu dibăcie împotriva lui, și aceasta prin însăși amintirea cucernicelor sale activități[1]. Împăratul și nepotul său îl îmbrățișară ca pe credinciosul și vrednicul apărător al Bisericii și al statului, și recunoscători îl răsplătiră pe favoritul lor cu titlurile de consul și de general; dar în a șaptea lună a consulatului său, Vitalian fu înjunghiat cu șaptesprezece lovituri de pumnal în timpul unui banchet dat la curte[2], iar Iustinian, care i-a moștenit funcțiile, fu acuzat de asasinatul unui frate întru Domnul, căruia de curînd îi jurase credință chiar pe cînd participau la misterele creștine.[3] După căderea rivalului său, el fu înaintat la postul de comandant general al armatelor răsăritene, cu îndatorirea de a le conduce lupta împotriva inamicului public. Dar gloria ar fi putut să-l facă pe Iustinian să-și piardă influența de care se bucura pe lîngă vîrstnicul și neputinciosul său unchi; în loc de a dobîndi cu ajutorul trofeelor scite sau persane aplauzele concetățenilor săi[4], prudentul războinic le solicita favorurile în biserici, la circ și în senatul Constantinopolului. Catolicii erau fideli nepotului lui Iustin, care între erezia nestoriană și cea eutichiană urma

---

[1] Adică rolul său activ în lupta împotriva monophysitismului (n.t.).

[2] Puterea, caracterul și intențiile sale sînt perfect explicate de Contele de Buat (vol. IX, p. 54—81). Era stră-strănepot al lui Aspar, principe ereditar al Sciției Mici și comandant al goților federați din Tracia. Bessii pe care îi putea influența sînt „goții minori" ai lui Iornandes (c. 51).

[3] Se spune că a fost asasinat de patriciul Iustinian. (Victor Tununensis, *Chron.* În Thesaur. Temp., Scaliger p. II, p. 7), Procopius (*Anecdot.* c.7) îl numește tiran, dar confirmă ἀδελφοπίστι care e bine explicată de Alemannus.

[4] În prima tinerețe el petrecuse cîtva timp ca ostatec la curtea lui Theodoric. Pentru acest fapt curios Alemannus (ad Procop., *Anecdot.*, c.9, p.34, în prima ediție), citează o istorie a lui Iustinian în manuscris, scrisă de preceptorul lui Theophilus. Ludewig (p. 143) dorește să-l facă soldat.

cărarea strimtă a unei ortodoxii inflexibile şi intolerante.[1] În primele zile ale noii domnii el satisfăcu şi încurajă valul popular împotriva memoriei defunctului împărat. După o schismă de treizeci şi patru de ani, el izbuti să-l împace pe pontiful roman, spirit mîndru şi aprig la mînie şi răspîndi printre latini unele versiuni favorabile lui, care vorbeau despre cucernicul său respect pentru scaunul diocezului apostolic al Romei. Diocezele Răsăritului se umplură cu episcopi conformişti, devotaţi intereselor sale, clerul şi călugării fură cîştigaţi prin generozitatea sa, iar poporul fu învăţat să se roage pentru viitorul lor suveran, nădejdea şi sprijinul adevăratei religii. Măreţia şi largheţea lui Iustinian se desfăşurau în splendoarea neîntrecută a spectacolelor sale publice, un lucru nu mai puţin sacru şi important în ochii mulţimii decît crezul din Nicea sau Calcedon. Cheltuielile consulatului său au fost apreciate la două sute optzeci şi opt de mii bani de aur. Douăzeci de lei şi treizeci de leoparzi fură prezentaţi în acelaşi timp în amfiteatru şi numeroşi cai, cu harnaşamentele lor bogate fură oferiţi ca un dar excepţional, conducătorilor de care ai circului, victorioşi în întreceri. În timp ce căuta să se facă plăcut cetăţenilor Constantinopolului şi primea mesagiile regilor străini, nepotul lui Iustin părea să-i pregătească pe membrii senatului să se declare conştiinţa maselor şi să reglementeze succesiunea la tronul imperial. Slabul Anastasius' îngăduise ca puterea guvernului să degenereze pînă-ntr-acolo, încît să ajungă o formă goală de conţinut şi să asume un caracter aristocratic; ofiţerii armatei, care obţinuseră rangul de senatori, erau urmaţi de garda lor personală, alcătuită dintr-un detaşament de veterani; într-un moment de dezordine, armele ori aclamaţiile acestora puteau hotărî asupra diademei Răsăritului. Comorile Orientului fură irosite pentru a-i procura lui Iusti-

[1] Istoria eclezială a lui Iustinian va fi arătată mai jos. Vezi Baronius, anii 518-521 şi voluminosul articol *Iustinianus* în indexul la volumul al şaptelea al *Analelor* sale.

nian voturile senatorilor; în același timp, împăratului îi fu comunicată dorința lor anonimă ca el să binevoiască a-l adopta pe Iustinian drept coleg al său la imperiu. Dar această cerere, care îl prevenea mult prea clar asupra sfîrșitului său apropiat, nu era binevenită pentru un împărat îmbătrînit, gelos din fire și dornic de a reține puterea pe care nu mai era în stare s-o exercite; și care-și apăra din răsputeri purpura. Iustin îi sfătui, deoarece o alegere le părea atît de profitabilă, să aleagă vreun candidat mai vîrstnic. In ciuda acestui reproș, senatul îi conferi totuși lui Iustinian epitetul suveran de *nobilissimus* și mînat de teamă, sau din afecțiune, unchiul său a ratificat decretul. După cîtăva vreme, cu trupul și mintea istovite din cauza unei răni incurabile în coapsă, Iustin avu nevoie de un tutore. El convocă pe patriarh și pe senatori și în fața lor așeză diadema pe fruntea nepotului său, care fu condus de la palat la circ și salutat de aplauzele puternice și bucuroase ale poporului. Iustin mai domni vreo patru luni, dar din clipa acestei ceremonii el fu considerat ca mort pentru imperiu, care îl recunoștea pe Iustinian, în al patruzeci și nouălea an al vieții sale, drept suveran legitim al Răsăritului.[1]

De la înălțarea și pînă la moartea sa, Iustinian a guvernat imperiul roman treizeci și opt de ani, șapte luni și treisprezece zile. Evenimentele domniei sale trezesc atenția și curiozitatea prin numărul, varietatea și importanța lor; ele sînt relatate în mod amănunțit de către secretarul lui Velisarie, un retor, pe care elocvența îl ridicase la rangul de senator și prefect al Constantinopolului. Dovedindu-se cînd

[1] Domnia iui Iustin cel Bătrîn poate fi găsită în trei cronici: a lui Marcellinus, a lui Victor și a lui Ioannes Malalas (vol. II, p. 130—150); ultimul, în ciuda părerii lui Hodey, (*Prolegom.* no. 14 39, edit. Oxon), a trăit curînd după Iustinian (vezi *Observațiile* lui Jortin, voi. IV, p. 383); în Evagrius, *Istoria ecleziastică*, (IV, c. 2, 3, 9) în Theodorus Lector, *Excerpta* (nr. 37) și în Zonaras (XIV, p. 58—60) care poate trece drept original.

curajos, cînd slugarnic, dornic de favoruri, sau înfricoșat de dizgrație, Procopius[1] a compus succesiv istoria, panegyricul și satira timpurilor sale...

...Primul act al lui Iustinian a fost să împartă puterea supremă cu femeia pe care o iubea, celebra Theodora[2], a cărei stranie înălțare nu poate fi nicidecum aplaudată ca un triumf al virtuții feminine. Sub domnia lui Anastasius, grija animalelor sălbatice, întreținute la Constantinopol de partida verzilor, era încredințată lui Acacius, un băștinaș din insula Cipru, care după funcția sa era supranumit „stăpînul urșilor". După moartea lui, această funcție onorabilă a revenit altui candidat, cu toată graba văduvei sale, care își găsise în pripă un soț și un succesor. Acacius lăsase trei fiice, Comito[3], Theodora și Anastasia, dintre care cea mai mare avea pe atunci vîrsta de șapte ani. În disperarea și indignarea ei, mama acestor orfane le făcu să apară îmbrăcate în zdrențe în mijlocul arenei, cu prilejul unui festival sacru. Facțiunea verzilor le primi cu dispreț, cea a albaștrilor cu milă; această diferență de atitudine, care se înrădăcină adînc în mintea Theodorei, fu resimțită cu mult mai tîrziu în administrarea imperiului. Pe măsură ce atingeau floarea vîrstei și a frumuseții, cele trei surori s-au dedicat succesiv plăcerilor publice și particulare ale publicului bizantin. Îmbrăcată în sclavă, cu un scaun pe cap, Theodora o urmase în scenă pe Comito, dar în cele din urmă i se îngădui să-și arate talentele personale. Nu dansa, nici nu cînta din gură sau din flaut. Talentul

---

[1] Vezi caracterele lui Procopius și Agathias în La Mothe le Vayer (vol. VIII, p. 144—174), Vossius (*de Historicis Graecis*, II, c. 22) și Fabricius (*Bibl. Graec.*, V, c. 5, vol. VI, p. 248—278). Religia lor trădează un conformism ocazional, cu o simpatie secretă pentru păgînism și filosofie.

[2] Pentru viața și purtările împărătesei Theodora vezi *Anecdota*, mai ales c. 1—5, 10—15, 16, 17 cu notele savante ale lui Alemannus — o referință întotdeauna subînțeleasă.

[3] Comito a fost mai tîrziu măritată cu Sittas, ducele Armoniei, și s-ar putea ca ea să fi fost mama împărătesei Sofia. Se poate ca doi nepoți ai Theodorei să fi fost fiii Anastasiei (Aleman., p. 30, 31).

ei se limita la pantomimă. Era neîntrecută în interpretarea personajelor comice; de cite ori actrița își umfla obrajii și se plîngea pe un ton și cu gesturi ridicole de loviturile primite, întregul teatru din Constantinopol răsuna de rîsete și aplauze. Frumusețea Theodorei[1] atrăgea însă și laude mai măgulitoare, ea prilejuia plăceri mai alese. Tînăra avea trăsături delicate și regulate; fața, deși cam palidă, era însuflețită de voiciunea ochilor. Mișcările-i ușoare vădeau grațiile unei siluete mici dar elegante, iar cei ce o iubeau, sau doreau să o lingușească, susțineau că pictura și poezia nu era în stare să arate neîntrecuta desăvîrșire a formelor ei. Dar aceste forme erau înjosite de ușurința cu care erau expuse privirilor publicului, sau prostituate în fața poftelor indecente. Farmecele ei venale erau oferite unei mulțimi pestrițe de cetățeni și străini de orice rang și profesie. Fericitul amant căruia i se făgăduise o noapte de plăceri era adesea izgonit de un favorit mai puternic, sau mai avut, iar cînd trecea pe stradă, toți acei care doreau să evite fie scandalul, fie ispita, se fereau din calea ei. Istoricul satiric nu s-a sfiit[2] să descrie scenele în care Theodora nu se rușina să-și arate goliciunea în plin teatru.[3] După

[1] Statuia ei a fost ridicată la Constantinopol pe o coloană de porfir. Vezi Procopius *(de Aedil.*, I, c. 11) care dă portretul ei *Anecdota* (c. 10). Aleman. (p. 47) reproduce un portret al ei după un mozaic din Ravenna; încărcată cu perle și juvaere, ea apare totuși frumoasă.

[2] Un fragment din *Anecdota* (c. 9), prea indecent, a fost suprimat de Allemannus, deși există în manuscrisul de la Vatican, el nu se află nici în edițiile de la Paris sau de la Veneția. La Mothe le Vaycr (voi. VIII, p. 155) a menționat primul acest pasaj ciudat și autentic (Jortin *Observații*, vol. IV, p. 366) pe care îl primise din Roma, și care a fost ulterior publicat în *Menagiana* (vol. III, p. 254—259) cu o traducere în latină.

[3] După menționarea unei centuri strimte (nimeni nu apărea gol de tot la teatru), Procopius continuă descriind destrăbălarea Theodorei. Mi s-a spus că un prelat învățat, acum decedat, cita acest pasaj în conversația publică.

ce epuiza arta de a trezi plăcerile simțurilor[1], ea cîrtea în modul cel mai nerecunoscător împotriva zgîrceniei naturii[2], dar murmurele, meşteşugul şi plăcerile ei trebuie să fi fost mascate de vălul sobru al unei limbi culte. După ce domnise cîtva timp asupra plăcerilor şi sfidase disprețul Capitalei, ea consimți să-l întovărăşească pe Hecebolas, de fel din Tir, care obținuse guvernarea Pentapolisului african. Dar această legătură a fost şubredă şi de scurtă durată. Theodora ajunse pe cea mai de jos treaptă a mizeriei la Alexandria; în timpul trudnicului ei drum de întoarcere la Constantinopol, fiecare oraş al răsăritului admiră şi se bucură de frumoasa cipriotă; calitățile ei păreau să afirme pe bună dreptate că ea vine chiar din insula lui Venus. Ocupația nesigură a Theodorei, şi preocupațiile cele mai imposibile o apărară de pericolul de care se temea; totuşi o dată, şi numai o dată, a fost mamă. Copilul a fost salvat şi crescut în Arabia de către tatăl său, care îi dezvălui pe patul de moarte că era fiu de împărăteasă. Plin de speranțe ambițioase, tînărul credul se grăbi numaidecît spre palatul din Constantinopol, şi fu primit de mama sa. Cum n-a mai fost văzut vreodată, chiar după moartea Theodorei, ea a meritat oribila învinuirea de a fi făcut să dispară odată cu el o taină ce umbrea virtutea ei imperială.

În perioada cînd se afla în cea mai mare mizerie, o viziune zămislită de somn sau fantezie, îi şoptise cuvinte plăcute ce-o încredințau că era menită să devină soția unui puternic monarh. Conştientă de mărirea ei apropiată, ea se înapoie din Paflagonia[3] la Constantinopol; ca o actriță dibace ce

---

[1] Theodora o depăşea pe Crispa lui Ausonius *(Epigram.*, IXXI) care imita *luxul neruşinat* al femeilor din Nola. Vezi Quintilian, *Institut.*, VIII, şi Torrentius, ad *Horat. Sermon.*, 1. I, sat. 2, p. 101. La o cină memorabilă, treizeci de sclavi serveau în jurul mesei; zeci de tineri benchetuiau cu Theodora. *Caritatea ei era universală. / Şi obosind bărbații, nicidecum sătulă, reîncepea. /*

[2] Dorea un al *patrulea* altar pe care să poată vărsa libațiuni zeului dragostei.

[3] Provincie din Asia Mică (n.t.).

era, își compuse o figură mai decentă, își alină în chip lăudabil sărăcia, îndeletnicindu-se cu torsul lînii și căută să lase impresia că duce o viață castă și singuratică, într-o căsuță pe care mai tîrziu o transformă într-un templu magnific[1]. Curînd, frumusețea ei, ajutată de dibăcie sau de hazard, îl atrase și-l cuceri pe patricianul Iustinian, care domnea încă din vremea aceea cu puteri absolute în numele unchiului său. Se prea poate că ea să fi izbutit să sporească valoarea unui dar pe care atît de des îl irosise pe oamenii cei mai de jos. Se prea poate ca ea înflăcără de la început, prin ușoare amînări și în cele din urmă prin ispitiri ale simțurilor, poftele unui iubit care, datorită temperamentului său cucernic, era obișnuit cu lungi nopți de veghe și cu un regim de abstinență. Chiar atunci cînd primele clipe ale pasiunii sale trecuseră, Theodora continuă să-l înrîurească pe Iustinian prin calitățile ei mai profunde; stăpînirea de sine și înțelegerea. Iustinian era încîntat să înnobileze și îmbogățească obiectul dragostei sale. Comorile Răsăritului îi fură puse la picioare și nepotul lui Iustin s-a hotărît, — poate datorită scrupulelor sale religioase, — să-i ofere concubinei lui situația sacră și legală de soție. Dar legile Romei interziceau săspicat căsătoria unui senator cu orice femeie care fusese dezonorată printr-o origine servilă sau profesiunea teatrală. Împărăteasa Lupicina sau Eufemia[2], o barbară cu maniere de țărancă, dar de o virtute fără pată, se împotrivi ca o femeie de moravuri ușoare să-i devină nepoată; însăși Vigilantia, superstițioasa mamă a lui Iustinian, deși recunoștea în frumoasa Theodora o minte ageră, se temea cum nu se poate mai mult ca nu cumva șireata curtezană, nestatornică și arogantă, să corupă cucernicia

[1] Anonym. *de Antiquitat.*, O.P. 1. III, 132, în Banduri, *Imperium Orient.*, vol. 1, p. 47. Ludewig (p. 154) argumentează just că Theodora n-ar fi imortalizat un bordel, dar eu cred că e vorba de a doua ei reședință de la Constantinopol.

[2] Soția împăratului Iustin, deci mătușa lui Iustinian (n.t.).

fiului ei, și să-i primejduiască fericirea. Dar aceste obstacole au fost îndepărtate de fidelitatea nestrămutată a lui Iustinian. El așteptă cu răbdare moartea împăratului, disprețui lacrimile mamei sale, care se prăbuși curînd sub povara durerii și o lege fu promulgată în numele împăratului Iustin, abolind jurisprudența rigidă a antichității. În fața femeilor care apăruseră pe scenă se deschidea calea glorioasă a pocăinței, (spune edictul) și ele aveau îngăduința de a contracta o căsătorie legală cu cei mai iluștri dintre romani.[1] La scurt timp după ce edictul acorda această permisiune, urmă căsătoria solemnă a lui Iustinian și a Theodorei. Ea se înălță treptat în rang odată cu iubitul ei și de îndată ce Iustin îl învesti pe nepotul său cu purpura imperială, patriarhul din Constantinopol așeză diadema pe frunțile împăratului și împărătesei Răsăritului. Dar onorurile obișnuite, pe care asprele moravuri romane le acordaseră soțiilor suveranilor, nu puteau satisface nici ambiția Theodorei, nici dragostea lui Iustinian. El o așeză pe tron ca pe un coleg egal și independent în cîrmuirea imperiului și un jurămînt de credință fu impus guvernatorilor provinciilor în numele unit al lui Iustinian și al Theodorei.[2] Lumea răsăriteană se prosternă în fața geniului și a norocului fiicei lui Acacius. Femeia ușoară, care pîngărise teatrul din Constantinopol, a fost împodobită ca regină a aceluiași oraș de către magistrați gravi, episcopi ortodocși, generali victorioși și monarhi prizonieri...

...Înțelepciunea Theodorei este lăudată de însuși Iustinian; el atribuie legile sale sfaturilor înțelepte ale prea sti-

---

[2] Vezi vechea lege din *Codul Iustinian* (V, tot. V, leg. 7, tit. XXVII, leg. 1) între anii 336 și 454. Noul edict (521 sau 522), Aleman., p. 38, 96, revocă stîngaci numai clauza privitoare la femeile din teatru, liberte și crîșmărițe. Vezi novelele 89 și 117 și un rescript grecesc al lui Iustinian către episcopi (Aleman., p. 41).

[1] *Lasă măreția s-o stăpînească și nu mai e josnică.* Fără telescopul critic a lui Warburton n-aș fi văzut niciodată, în acest tablou general al viciului triumfător, vreo aluzie personală la Theodora.

matei sale soții, pe care o primise ca un dar al divinității.[1] Curajul Theodorei se vădea în toiul teroarei de la curte. Castitatea ei, din clipa cînd se căsătorise cu Iustinian, se întemeiază pe tăcerea celor mai înverşunați duşmani; deşi se prea poate ca fiica lui Acacius să se fi săturat de viața pe care o dusese, ea merită, totuşi, oarecare admirație, pentru fermitatea cu care putea sacrifica plăcerile şi renunța la obişnuințele ei, atunci cînd simțul mai puternic fie al datoriei, fie al interesului îi cerea acest lucru. Dar nici dorința, nici rugăciunile Theodorei nu au putut vreodată s-o binecuvînteze cu un fiu legitim şi ea înmormîntă o copilă, singura odraslă a căsătoriei ei.[2] În ciuda acestei dorințe nerealizate, ea s-a bucurat neîncetat de o influență fără margini. Prin dibăcia şi calitățile ei, Theodora a păstrat dragostea lui Iustinian, iar aparentele lor neînțelegeri au fost întotdeauna fatale acelor curteni care le considerau hotărîtoare.

E posibil ca excesele din tinerețe să fi zdruncinat sănătatea Theodorei, care nu era prea rezistentă din fire; medicul ei o sfătui să meargă la băile calde ale Pythiei.[3] Prefectul pretorian, ministrul finanțelor, o seamă de comandanți şi patricieni şi o suită superbă, alcătuită din patru mii de slujitori, o urmară pe împărăteasă în această călătorie. Drumul a fost repavat la apropierea ei şi un palat fu ridicat pentru a o primi; trecînd prin Bithynia, Theodora împărți daruri generoase bisericilor, mănăstirilor şi spitalelor, ca să implore cerul pentru restabilirea sănătății sale.[4] În cele din urmă, în al douăzeci şi patrulea an al căsătoriei şi al douăzeci şi

---

[1] Novel. VIII, 1. O aluzie la Theodora. Duşmanii ei îi citeau numele Daemonodora (Aleman., p. 66). (Joc de cuvinte: Theodora — dar al lui Dumnezeu; Daemonodora = dar al diavolului.)

[2] Sfîntul Sava a refuzat să se roage pentru un fiu al Theodorei de teamă să nu cadă într-o erezie mai rea decît aceea a lui Anastasius însuşi (Cyril în *Vit. St. Sabae*, apud Aleman., p. 70, 109).

[3] Băi renumite ca miraculoase, din localitatea Delfos (n.t.),

[4] Vezi Ioannes Malalas, vol. II, p. 174; Theophanes, p. 158; Procopius, *de Aedific.*, V, c. 3.

doilea al domniei, muri datorită unui cancer[1] şi această pierdere ireparabilă fu deplînsă de soţul ei, care în locul unei femei uşoare ar fi putut alege pe cea mai pură şi nobilă fecioară a Răsăritului.[2]

Se poate observa o diferenţă reală între jocurile antichităţii: cei mai eminenţi dintre greci erau actori, romanii erau doar spectatori. Stadionul olimpic era deschis averii, meritului şi ambiţiei, iar candidaţii care se puteau bizui pe dibăcia şi energia lor, erau liberi să urmeze pilda lui Diomede şi Menelau, mînînd proprii lor cai în cursa rapidă.[3] Zece, douăzeci, patruzeci de care porneau în aceeaşi clipă; o coroană de frunze era recompensa învingătorului, iar faima sa, împreună cu aceea a familiei şi ţării sale, erau cîntate în stihuri lirice ce dăinuiau mai mult decît monumentele de bronz sau marmură. Dar un senator, sau chiar un cetăţean roman, conştient de demnitatea sa, ar fi roşit să-şi expună persoana sau caii în circul de la Roma. Jocurile se desfăşurau pe cheltuiala republicii, a magistraţilor sau a împăratului, dar hăţurile erau încredinţate slugilor; dacă beneficiile unui vizitiu favorit depăşeau uneori cîştigul unui avocat, faptul trebuie con-

---

[1] *Theodora, duşmana sinodului de la Chalcedon, fiindu-i cuprins tot trupul de cancer, a murit în chinuri groaznice.* (Victor Tununensis în *Chron.*). În asemenea împrejurări o minte ortodoxă nu cunoaşte mila. Alemannus (p. 12, 13), considera vorbele lui Theophanes; *a adormit întru Domnul,* drept un limbaj politicos, care nu implică nici milă, nici remuşcare. Totuşi, la doi ani după moartea ei, Sfînta Theodora este sărbătorită de Paul Silentarius (în *Proem. ver.* 58—62).

[2] Cum ea persecutase papii, şi respinsese Conciliul (ecumenic de la Nicea), Baronius epuizează numele de Eva, Dalila, Herodiada, etc. după care recurge la dicţionarul infernului: „cetăţeană a infernului, fiică a diavolilor, stăpînită de demoni, înţepată de strechea diavolească" (anul 548, nr. 24).

[3] A douăzecişitreia carte a *Iliadei*, conţine un tablou viu al comportărilor şi pasiunilor caracteristice curselor de care; este descris aspectul acestora şi spiritul în care ele se desfăşurau. Disertaţia lui West asupra jocurilor olimpice (sect. XII—XVII) oferă multe date interesante şi autentice. (Diomede şi Menelau sînt eroi din *Iliada* lui Homer; Menelau era soţul frumoasei Elena, cauza, după legendă, a războiului troian.)

siderat drept urmarea gusturilor extravagante ale populației, care asigurau un salariu ridicat pentru o îndeletnicire disprețuită. La începuturile ei, cursa era o simplă întrecere între două care, ai căror vizitii se deosebeau prin îmbrăcămintea *albă* sau *roșie*. Ulterior au fost adăugate alte două culori: *verde* deschis și *albastru* închis și cum cursele se repetau de douăzeci și cinci de ori, o sută de care contribuiau în același timp la spectacolul circului. Cele patru partide dobîndiră curînd un statut legal și o origine misterioasă, iar culorile lor fanteziste fură atribuite diferitelor aspecte ale naturii în cele patru anotimpuri ale anului: roșul — verii, zăpezile — iernii, umbrele adînci — toamnei, iar verdeața veselă — primăverii.[1] Altă interpretare prefera anotimpurilor, elementele iar lupta dintre verde și albastru reprezenta lupta dintre pămînt și mare. Victoriile unuia sau ale altuia anunțau fie o recoltă bogată, fie o navigație prosperă; rivalitatea dintre agricultori și marinari era într-un fel mai puțin absurdă decît pasiunea oarbă a poporului reman care își dedica viața și averea culorii preferate. Această nebunie era disprețuită și tolerată de cei mai înțelepți suverani, dar Caligula, Nero, Vitellius, Verus, Commodus, Caracalla și Eliogobal făceau parte din partida albastră sau verde a circului. Ei le frecventau grajdurile, le aplaudau favoriții, le pedepseau adversarii și își atrăgeau stima populației, imitînd firesc sau căutînd cu tot dinadinsd să imite, purtările unei partide sau alta. Atît cît a dăinuit spectacolele romane, această sîngeroasă și tumultoasă întrecere a continuat să iște patimi în timpul festivităților publice; însuflețit de dorința de a face dreptate sau de dragostea pentru asemenea întrecere, Theodoric făcu

[1] După Cassiodorus (*Var.*, III, 51) care irosește spirit și elocvență pentru acest mister teatral, cele patru culori, *albati*, *russati*, *prasini*, *veneti* reprezentau cele patru anotimpuri. Dintre aceste culori, primele trei pot fi traduse alb, roșu și verde. Ultima, *venetus*, este explicată prin *caeruleus*, un cuvînt vag: în sens propriu este cerul oglindit în mare, dar obiceiul și comoditatea îngăduie ca albastrul să fie luat drept echivalent (Robert. Stephan, *sub. voce;* Spence, *Polymetis*, p. 228).

uz de autoritatea lui, ocrotindu-i pe verzi împotriva violenței unui consul și a unui patrician, care se alăturaseră cu pasiune partidei albastre a circului.[1]

Constantinopolul a adoptat nebuniile, dar nu și virtuțile vechii Rome; aceleași partide, care stîrniseră patimile în circ, au bîntuit cu îndoită furie în hipodrom. Sub domnia lui Anastasius, această frenezie populară era înflăcărată de zelul religios; verzii, care ascunseseră cu perfidie pietre și pumnale sub coșuri de fructe, masacrară la o sărbătoare solemnă trei mii dintre adversarii lor albaștri.[2] Această nebunie se răspîndi din Capitală în provinciile și orașele Răsăritului; distincția sportivă a celor două culori dădu naștere la două partide puternice care se dușmăneau de moarte și care zdruncinară temelia unei domnii slabe.[3] Dezbinarea ce domnea în rîndurile populației se datora unor interese profunde, dar deosebite, sau patimilor religioase; dar vrajba aceasta nu avea nici pe departe tăria acelei discordii care a distrus pacea familiilor, a despărțit prieteni și frați și a îmbiat femeile, cu toate că ele erau arareori întîlnite la circ, să adopte preferințele iubiților, sau să contrazică dorințele soților. Orice lege, omenească sau divină, era călcată în picioare și atîta timp cît partida ieșea victorioasă, partizanii ei păreau că nu se sinchisesc de nenorocirile particulare ori dezastrele publice. La Constantinopol și Antiohia se făcu din nou simțit dezmățul democrației, dar nu și libertatea pe care ea o comporta; sprijinul unui partid deveni necesar fiecărui

---

[1] Vezi Onuphreius Panvinius de *Ludis Circensibus* (I, c. 10, 11), nota a șaptea la Mascou, *History of the Germans*, și Aleman. ad. c. VI).

[2] În locul cuvîntului vulgar *veneta*, Marcellin, în *Chron*, p. 47, folosește termenii mai delicați *caerulea* și *coerealis*. Baronius (anul 501, nr. 456) se declară mulțumit de faptul că albaștrii erau ortodocși. Dar Tillemont este supărat de această presupunere și nu permite martiri într-o sală de spectacol *(Hist. des Emp.*, VI, p. 554).

[3] Vezi Procopius (*Persic.*, I, c. 24). Descriind viciile partidelor și ale guvernului, istoricul *public* nu e mai favorabil ca cel *secret*. Aleman. (p. 26) a citat un frumos pasaj din Grigore din Nazianz, care dovedește cît de învețerat era răul.

candidat la onorurile civile sau ecleziastice. Verzilor li se imputa predilecția secretă pentru familia sau secta sprijinită de Anastasius.[1] Albaștrii, dimpotrivă, erau atașați cu tot zelul cauzei ortodoxiei; Iustinian și patroana lor recunoscătoare[2] au încurajat cinci ani dezordinile provocate de un partid, care, printr-o agitație periodică, îngrozea palatul senatul și capitalele Răsăritului. Insolenți, datorită protecției imperiale, albaștrilor le plăcea să răspîndească spaima printr-o îmbrăcăminte curioasă și o înfățișare barbară; părul lung ca al hunilor, mînecile strîmte și hainele largi, un mers semeț și o voce sonoră. În timpul zilei, ei ascundeau pumnalele cu două tăișuri, dar noaptea, se adunau cu îndrăzneală în grupuri numeroase, înarmați și gata la orice act de violență sau jaf. Adversarii lor din partida verde, sau chiar cetățenii pașnici erau dezbrăcați și adesea uciși de către acești tîlhari nocturni; faptul de a purta nasturi sau catarame de aur, ajunse să fie primejdios, după cum tot primejdios era să apari la o oră tîrzie pe străzile liniștite ale Capitalei. O mentalitate care nu se sinchisea do nimeni și nimic începu să se răspîndească nestingherită: securitatea caselor particulare era violată, iar focul era folosit pentru a ușura atacul, sau a ascunde crimele acestor zurbagii, aparținînd partidei ce se bucura de înalta oblăduire. Nici un loc nu mai era sigur sau sfînt, cînd era vorba să fie jefuit de ei. Pentru a-și satisface fie rapacitatea, fie dorința de răzbunare, ei vărsau din belșug sîngele nevinovaților. Biserici și altare erau pîngărite de asasinate feroce, iar ucigașii se lăudau cu dibăcia lor, care putea pricinui oricînd o rană mortală, cu o singură lovitură de pumnal. Tineretul dezmățat al Constantinopolului adoptă uniforma albastră a dezordinii. Legea tăcea sau privea fără să intervină; regulile de purtare în societate își pierdeau orice

---

[1] Anastasius îi sprijinea pe monofyziți (n.t.).

[2] Părtinirea lui Iustinian pentru albaștrii (*Anecdot.*, c. 7) este confirmată de Evagrius (*Hist. Eccles.*, IV, c. 32), de Ioannes Malalas (vol. II, p. 138, 139), mai ales pentru Antiohia, și de Theophanes (p. 142).

putere. Creditorii fură obligați să renunțe la creanțele lor, judecătorii să-și anuleze sentințele, stăpînii să-și elibereze sclavii, părinții să satisfacă extravaganțele copiilor; matroane nobile fură prostituate pentru a satisface poftele josnice ale slugilor lor, băieți frumoși fură smulși din brațele părinților și soțiile care nu preferau să moară erau violate de față cu soții lor.[1] Deznădăjduiți, verzii, persecutați de dușmanii lor și părăsiți de magistrați, luară în propriile lor mîini dreptul de a se apăra și, poate, chiar pe acela de a se răzbuna; cei care scăpară cu viață din această luptă crîncenă fură tîrîți în fața călăului, iar fugarii își ascunseră nenorocirea în codrii și peșteri, jefuind fără milă societatea ce-i izgonise. Acei înalți judecători, care au avut curajul de a pedepsi crimele și de a sfida mînia albaștrilor, deveniră victima propriului lor zel: un prefect al Constantinopolului fu nevoit să se refugieze la Sfîntul Mormînt; un comandant al Răsăritului a fost biciuit în mod infam și un guvernator al Ciliciei a fost spînzurat, din porunca Theodorei, pe mormîntul a doi ucigași, pe care îi condamnase pentru că îi omorîseră un servitor și pentru un îndrăzneț atac asupra propriei sale vieți.[2] Un candidat în ascensiune poate fi tentat să-și întemeieze mărirea pe dezordinea publică, dar un suveran are atît interesul cît și datoria să mențină autoritatea legilor. Primul edict al lui Iustinian, care a fost adesea repetat, și uneori executat, anunța că e ferm hotărît să sprijine pe cei nevinovați și să pedepsească pe cei vinovați, oricare le-ar fi denumirea sau culoarea. Totuși, balanța justiției continua să încline în favoarea partidei albastre, datorită afecțiunii tainice, obiceiuri-

[1] O soție (spune Procopius) care a fost înșfăcată și aproape siluită de un albastru, s-a aruncat în Bosfor. Episcopii Siriei a doua (Aleman., p. 26) deplîng o sinucidere similară, din vina sau gloria castității feminine, și dau numele eroinei.

[2] Autoritatea îndoielnică a lui Procopius (*Anecdot.*, c. 17) este sprijinită de mai puțin părtinitorul Evagrius, care confirmă faptul, dînd și nume. Soarta tragică a prefectului Constantinopolului este relatată de Ioannes Malalas (vol. II, p.138).

lor și temerilor împăratului. După o luptă aparentă, spiritul său de dreptate se supuse fără regret, patimilor implacabile ale Theodorei, care în anii ei de mărire nu a uitat și nu a iertat vreodată insultele aduse actriței. La urcarea pe tron a lui Iustin cel Tînăr, proclamația care făgăduia o justiție egală și riguroasă condamna indirect justiția părtinitoare a regimului anterior: „Da, albaștrilor, Iustinian nu mai este; voi, verzilor, el mai trăiește".[1] Ura reciprocă și reconcilierea de o clipă a celor două partide a provocat o rebeliune, care aproape că a prefăcut Constantinopolul într-un morman de cenușă. În al cincilea an al domniei sale, Iustinian sărbători festivalul idelor lui ianuarie. Jocurile fură mereu tulburate de nemulțumirea zgomotoasă a verzilor. Pînă la a douăzeci și doua cursă, împăratul păstră o atitudine gravă și tăcută. În cele din urmă, pradă enervării, el consimți să susțină în fraze scurte și prin glasul unui crainic, cel mai straniu dialog[2] care s-a angajat vreodată între un suveran și supușii săi. Primele plîngeri ale verzilor au fost respectuoase și modeste; ei îi acuzau pe miniștrii subordonați împăratului că asupreau poporul și își exprimau urările lor de viață lungă și izbîndă pentru împărat. „Aveți răbdare și luați aminte, voi ce zeflemisiți cu neobrăzare, exclamă Iustinian, amuțiți, voi, evrei, samariteni și manicheeni!" Verzii încearcă mai departe să-i trezească mila: „Sîntem săraci, sîntem nevinovați, sîntem batjocoriți, nu îndrăznim să trecem pe străzi. O prigoană fără cruțare este dezlănțuită împotriva numelui și culorii noastre. Lasă-ne să murim, o împărate, însă lasă-ne să murim din porunca și în slujba ta." Dar repetarea unor invective

[1] Vezi Ioannes Malalas (tom. II, p. 147); totuși el susține că Iustinian ținea cu albaștrii. Aparenta neînțelegere între Iustinian și Theodora este poate văzută cu prea multă patimă și rafinamente de Procopius (*Anecdot.*, c. 10); vezi Aleman., *Praefat.*, p. 6.

[2] Acest dialog, păstrat de Theophanes, înfățișează limba vorbită, precum și manierele de la Constantinopol în veacul al șaselea. Greaca lor este amestecată cu multe cuvinte străine și barbare, cărora Ducange nu le poate întotdeauna găsi un sens sau o etimologie.

pārtinitoare şi pātimaşe degradă în ochii lor maiestatea purpurii. Ei renunţară să se supună unui suveran care refuza să facă dreptate vreodată şi îi înfierară fiul cu numele ruşinos de tiran ucigaş, măgar şi sperjur. „Vi s-a urît cu viaţa?“, strigă monarhul indignat. Albaştrii se ridicară mînioşi, strigătele lor duşmănoase răsunară ca tunetul pe hipodrom, iar verzii, părăsind lupta inegală, răspîndiră spaima şi deznădejdea pe străzile Constantinopolului. În acest moment periculos, şapte asasini notorii, aparţinînd ambelor partide, care fuseseră condamnaţi de prefect, fură conduşi în jurul oraşului şi apoi transportaţi la locul de execuţie în suburbia Pera. Patru fură decapitaţi imediat, iar al cincilea, spînzurat; dar, pe cînd aceeaşi pedeapsă era aplicată ultimilor doi, frînghia se rupse şi cei spînzuraţi căzură vii la pămînt; poporul se bucură, iar călugărul sfîntului Canon, ieşind din mănăstirea învecinată îi conduseră într-o barcă la sanctuarul bisericii lor.[1]

Cum unul dintre aceşti criminali ţinea de culoarea albastră, iar celălalt de cea verde, amîndouă partidele erau deopotrivă de mînioase, unul din pricina cruzimii opresorului, iar celălalt din cauza ingratitudinii patronului său; un scurt armistiţiu fu deci încheiat pentru a da celor două partide adverse timpul să-şi elibereze prizonierii şi să-şi potolească setea de răzbunare. Palatul prefectului, care rezistase acestui val de răzmeriţă, fu ars pe loc, ofiţerii aflaţi în palat fură ucişi, iar gărzile masacrate; temniţele îşi deschiseră porţile, redînd libertatea unora ce nu puteau s-o folosească decît spre dezastrul public. Un detaşament de soldaţi, trimis în grabă în ajutorul magistratului civil, a fost întîmpinat cu îndîrjire de o mulţime înarmată al cărei număr şi îndrăzneală creştea necontenit; herulii[2], cei mai sălbatici barbari din serviciul imperiului, îi trîntiră la pămînt pe preoţii care din eucer-

---

[1] Vezi biserica şi mănăstirea în Ducange, *C, P. Christian.*, IV, p. 182.

[2] Trib germanic, provenit din Scandinavia şi prezent între Marea Baltică şi Pontul Euxin.

nicie ieşiseră în grabă cu relicvele, scoase în văzul tuturor pentru a potoli sîngerosul conflict. Acest sacrilegiu făcu ca dezordinea să atingă un punct culminant. Poporul lupta cu entuziasm în slujba lui Dumnezeu. De pe acoperişuri şi de la ferestre, femeile aruncau pietre în capul soldaţilor, care trăgeau cu proiectile arzînde în case şi diferitele flăcări, aprinse de cetăţeni sau de străini, se răspîndiră în tot oraşul. Conflagraţia cuprinse Catedrala Sfînta Sofia, băile lui Zeuxippus, o parte din palat, de la prima intrare pînă la altarul lui Marţe şi lunga colonadă ce ducea de la palat pînă la forul lui Constantin. Un mare spital fu ars odată cu bolnavii săi. Multe biserici şi edificii publice fură distruse şi un imens tezaur de aur şi argint a fost topit, sau s-a pierdut. Pentru a scăpa de aceste scene de groază şi dezastru, cetăţenii înţelepţi şi avuţi fugiră peste Bosfor, spre malul asiatic şi timp de cinci zile, Constantinopolul fu părăsit în voia facţiunilor, a căror parolă „NIKA" (învinge!) a şi dat numele acestei rebeliuni memorabile.[1]

În mijlocul dezordinii şi panicii generale, singură Theodora îşi păstră sîngele rece şi după un nou masacru, la hipodrom, ordinea fu pentru moment restabilită...

...Prin aşezarea sa, Constantinopolul era centrul unui comerţ înfloritor; mărfurile de mare lux erau aduse din locurile cele mai îndepărtate pe uscat, dar mai ales pe mare.

Deoarece mătasea devenise un obiect de care bizantinii nu se puteau lipsi, împăratul Iustinian văzu cu îngrijorare că perşii acaparaseră pe uscat şi pe mare sursa de aprovizionare cu acest important articol şi că bogăţia supuşilor săi se scurgea necontenit spre un popor ostil şi idolatru. Un guvern întreprinzător ar fi făcut să renască negoţul Egiptului şi navigaţia pe Marea Roşie, care decăzuse odată cu prospe-

[1] Istoria rebeliunii *NIKA* este extrasă din Marcelinus *(Chron.)* Procopius *(Persic.* I, c. 26), Ioannes Malalas (vol. II, p. 213—218), *Chron. Paschal.* (p. 336—340), vol. I, p. 720), Theophanes *(Chronograph.*, p. 154—158) şi Zosimus (IX, p. 61—63).

ritatea imperiului, iar corăbiile romane ar fi putut naviga pentru a cumpăra mătase, pînă în porturile Ceylon-ului, ale peninsulei Malaca sau chiar ale Chinei. Iustinian alese o soluţie mai modestă şi solicită ajutorul aliaţilor săi creştini, etiopienii din Abisinia, care îşi însuşiseră de curînd arta navigaţiei şi spiritul negustoresc; ei deveniseră atăpînii portului maritim Adulis[1], unde se mai vedeau încă trofeele unui cuceritor grec. Etiopienii pătrunseseră de-a lungul coastei africane pînă la Ecuator, în căutarea de aur, smaralde şi mirodenii, dar în împrejurarea de faţă refuzară cu înţelepciune concurenţa perşilor, care i-ar fi stînjenit şi i-ar fi pus într-o situaţie inegală, întrucît aceştia erau vecini cu pieţile Indiei; împăratul se resemnă în faţa acestei decepţii, pînă ce dorinţele sale fură împlinite de un eveniment neaşteptat. *Evanghelia* fusese predicată indienilor. Un episcop îi ocîrmuia încă de pe-acum pe creştinii din insula Sfîntului Toma, pe coasta piperului, din Malabar. O biserică fu ridicată la Ceylon, iar misionarii îşi croiră drum pînă în punctele cele mai îndepărtate ale Asiei.[2] Doi călugări persani locuiseră multă vreme în China, poate chiar în oraşul regal Nankin, reşedinţa unui monarh, care-şi însuşise superstiţiile străine şi care a primit şi o ambasadă din insula Ceylon. În afara ocupaţiilor lor cucernice, aceşti călugări văzură manufacturile de mătase şi miriadele de viermi de mătase, care erau crescuţi pe pomi sau în casă, îndeletnicire ce pe vremuri fusese socotită demnă de reginele ţării.[3] Ei descoperiseră curînd că era imposibil

---

[1] Vezi Procopius, *Persic.* (II, c. 20). Cosmas oferă unele date interesante asupra portului şi inscripţiei din Adulis. *(Topograph. Christ.*, II, p. 139, 140—143) şi despre comerţul axumiţilor, de-a lungul coastei africane, de la Barbaria sau Zingi (p. 138, 139) şi pînă la Taprobane (1. XI, p. 339).

[2] Vezi misiunile creştine In India, în Cosmas, (III, p. 178, 179; XI, p. 337) şi *Bibl. Orient.*, (vol. IV, p. 413, 548).

[3] Invenţia, fabricarea şi folosirea generală a mătăsii în China, poate fi găsită în Duhalde *(Description Générale de la Chine*, vol. II, p. 165, 205—225). Provincia Che-kian este cea mai renumită atît pentru calitatea cît şi pentru cantitatea viermilor de mătase pe care-i creşte.

să transporți o insectă cu o viață atît de sourtă, dar că ouăle nespus de prolifice, ce conțineau viitoarea progenitură, s-ar putea conserva și înmulți într-o climă îndepărtată. Religia sau interesul aveau mai multă înrîurire asupra călugărilor persani decît dragostea lor de țară. După o lungă călătorie, ei sosiră la Constantinopol, destăinuiră proiectele lor împăratului și fură încurajați în mod generos de darurile și promisiunile lui Iustinian. Istoricii acelui monarh preferă să relateze amănunțit o campanie militară la poalele munților Caucaz decît truda acestor misionari ai comerțului; dar ei s-au întors totuși în China, au știut să îndepărteze bănuielile unui popor precaut din fire, ascunzînd ouăle viermilor de mătase într-un baston gol și s-au înapoiat triumfători cu prada lor din Răsărit. Sub îndrumarea lor, ouăle puse la clocit în anotimpul potrivit, la căldura artificială a bălegarului și hrănite cu frunze de dud, se dezvoltară și dădură rezultatele într-o climă străină. Un număr suficient de fluturi fu salvat pentru a înmulți specia și se plantară pomi meniți să asigure hrana generațiilor viitoare. Experiența și judecata corectară erorile unei noi încercări; în anii domniei următoare, ambasadorii sogdoiți luară cunoștință de faptul că romanii nu erau cu nimic mai prejos față de chinezi în creșterea insectelor și fabricarea mătăsii,[1] meșteșug in care atît China cit și Constantinopolul au fost apoi depășiți de industria Europei moderne. Nu privesc nepăsător avantajele luxului rafinat, totuși mă gîndesc cu oarecare durere, că dacă țara importatoare de mătase ar fi introdus arta tiparului, practicată în China, comediile lui Menandru și „decadele“ com-

[1] Procopius, *Bello. Gothic.*, IV, c. 17; Theophanes, Byzant. apud Phot; Cod. LXXXIV, p. 38; Zonaras tom. II, XIV, p. 69; Pagi. (tom. II, p. 602) stabilesc acest import memorabil în anul 552. Mehander (în *Excerpt. Legat.*, p. 107) menționează admirația sogdoiților și Tehophylact. Simocatta (VII, c. 9) reprezintă obscur cele două regate rivale din țara mătăsii (China).

plete ale lui Liviu s-ar fi păstrat în edițiile secolului al șaselea. O concepție mai amplă asupra globului pămîntesc ar fi putut promova progresele științei speculative, dar geografia creștină era extrasă din textele *Scripturii*, iar studiul naturii era considerat cel mai sigur simptom al unei minți necredincioase. Credința ortodoxă limita lumea locuibilă la o zonă temperată și reprezenta pămîntul ca o suprafață întinsă, avînd o lungime ce putea fi străbătută în patru sute de zile de călătorie și o lărgime ce presupunea o călătorie de două sute de zile, suprafață mărginită de ocean și acoperită de cristalul solid al firmamentului...[1]

... Supușii lui Iustinian erau nemulțumiți de vremurile pe care le trăiau și de modul acestuia de a guverna. Europa era năpădită de barbari și Asia de călugări. Sărăcia Apusului descuraja comerțul și manufactura răsăriteană. Roadele muncii erau consumate de slujitorii inutili ai Bisericii, statului și armatei și se simțea o scădere rapidă a capitalului investit și a celui în circulație, care constituie bogăția țării.

Gibbon, influențat de istoricul bizantin Procopius, care era un dușman al lui Iustinian, ni-l descrie pe acesta în culori foarte sumbre. Este drept că în cursul lungii sale domnii, care a marcat un punct culminant al istoriei Imperiului răsăritean,

[1] Cosmas, poreclit Indicopleustes sau navigatorul indian, și-a realizat călătoria pe la anul 522 și a compus, la Alexandria, între anii 535 și 547, (547—549) *Topografia creștină* (Montfaucon. *Praefat.*, c. 1) în care respinge necucernica părere că pămîntul e un glob; și Photius citise această lucrare (*Cod.* XXXVI, p. 9, 10) care arată prejudecățile unui călugăr îmbinate cu cunoștințele unui negustor. Partea cea mai valoroasă a acestei lucrări, editată în limba franceză și greacă de Melchisedec Thevenot *(Relations Curieuses*, part. 1) și întreaga lucrare a fost tipărită de atunci într-o ediție splendidă de părintele Montfaucon (Collectio Nova Patrum, 1706, 2 vol.) (in fol.), vol. II, p. 113—346). Dar editorul, care e teolog, ar putea să se rușineze că nu a descoperit erezia nestoriană a lui Cosmas, descoperită de la Croze *(Christianisme des Indes*, vol. I, p. 40—56).

pot fi consemnate importante realizări, dar se pot număra şi multe neajunsuri. Tezaurul imens, acumulat de predecesorii săi, a fost cheltuit fără noimă, iar finanţele imperiului erau alimentate cu taxe apăsătoare şi confiscări injuste; o serie de miniştri cruzi şi hrăpăreţi se dedau la tot felul de abuzuri şi prădăciuni în numele împăratului; cu toate acestea, au fost efectuate o serie de lucrări publice şi s-au ridicat unele edificii dintre care cel mai măreţ este celebra catedrală Sfînta Sofia. Acest monument este descris pe larg în capitolul XL. Sînt de asemenea descrise fenomenele naturale, eclipse, cutremure etc., care au influenţat masele superstiţioase.

Capitolul XLI

CUCERIRILE LUI IUSTINIAN ÎN APUS. CARACTERUL ŞI PRIMA CAMPANIE A LUI VELISARIE. ACESTA INVADEAZĂ ŞI SUPUNE REGATUL VANDAL DIN AFRICA. TRIUMFUL SĂU. RĂZBOIUL CU GOŢII. RECUCEREŞTE SICILIA, NEAPOLE ŞI ROMA. ASEDIUL ROMEI DE CĂTRE GOŢI. RETRAGEREA ŞI PIERDERILE LOR. CAPITULAREA RAVENNEI. GLORIA LUI VELISARIE. RUŞINEA ŞI NENOROCIRILE SALE FAMILIALE.

Cînd Iustinian s-a urcat pe tron, la vreo cincizeci de ani după căderea Imperiului Apusean, regatele goţilor şi vandalilor izbutiseră să se consolideze; situaţia lor în Europa şi Africa părea acum legitimă. Sabia barbarilor a şters cu dreptul cuceritorului titlurile de prosperitate stabilite de puterea romană; ceea ce aceştia dobîndiseră ca pradă, într-o luptă în care norocul fusese de partea lor, obţinea acum sancţiunea mai venerabilă a timpului, a tratatelor şi a jurămintelor de credinţă, reînnoite pînă la această dată de a treia şi a patra generaţie de supuşi ascultători. Experienţa şi creştinismul desminţiseră pînă la această dată acea speranţă superstiţioasă că Roma a fost creată de zei pentru a domni etern asupra lumii. Soldaţii Cetăţii eterne nu mai puteau impune mîndra ei revendicare: dreptul veşnic şi irevocabil al Romei de a domni asupra lumii; acest drept a fost însă ferm stabilit de către oamenii de stat şi juriştii romani, ale căror păreri au fost studiate şi promovate în şcolile de jurisprudenţă moderne. După ce Roma însăşi fusese despuiată de purpura imperială, unicul şi sacrul sceptru al monarhiei a fost preluat

de suveranii de la Constantinopol; ei cerură ca o moștenire ce li se cuvenea de drept, provinciile care fuseseră cucerite de consuli sau stăpînite de Caezari și încercară cu forțe slabe să-i elibereze pe credincioșii lor supuși din apus, de sub stăpînirea uzurpatoare a ereticilor[1] și barbarilor. Îndeplinirea acestui plan strălucit i-a fost rezervată în oarecare măsură lui Iustinian. În timpul primilor cinci ani de domnie, el purtă împotriva dorinței sale un război costisitor și neprofitabil cu perșii, pînă ce, învingîndu-și mîndria, cumpără cu prețul a patru sute patruzeci de mii de funzi foloasele unei păci nesigure, care în limbajul ambelor popoare a fost onorată cu denumirea de „pace perpetuă". Securitatea astfel dobîndită în Răsărit îi dădu împăratului posibilitatea să-și folosească forțele împotriva vandalilor; starea în care se aflau treburile interne ale Africii[2] oferea un pretext onorabil pentru această expediție și promitea un sprijin puternic armatelor romane.[3]

Conform testamentului întemeietorului său[4], regatul african fusese moștenit în linie dreaptă de Hilderic, cel mai vîrstnic dintre prinții vandali. O fire blîndă făcea ca acest fiu de tiran și nepot de cuceritor să asculte îndemnurile păcii și ale clemenței; domnia a fost însemnată de binefăcătorul edict care readucea două sute de episcopi în bisericile lor

---

[1] Barbarii care întemeiaseră regate în Occident și în Africa erau arieni.

[2] Este vorba de vechea provincie cu acest nume și nu de continentul african.

[3] Întreg războiul cu vandalii a fost relatat de Procopius într-o narațiune veridică și elegantă (I, c. 9—25; 1. II, c. 1—13) și ce fericit aș fi dacă aș avea întotdeauna prilejul să urmez o asemenea călăuză. Citind atent și cu rîvnă întregul text grecesc, am dreptul să susțin că nu ne putem bizui în întregime pe versiunile latine și franceze ale lui Grotius și Cousin. Totuși, președintele Cousin a fost adesea lăudat, iar Hugo Grotius a fost primul erudit al unei epoci savante.

[4] Genseric, care în 429 debarcă cu vandalii în Africa și crează un regat. Vezi pag. 195

și permitea libera practică a crezului lui Atanasius.[1] Dar catolicii primiră cu o recunoștință moderată și trecătoare o favoare care satisfăcea atît de puțin pretențiile lor; cît despre virtuțile lui Hilderic, acestea jigneau prejudecățile compatrioților săi. Clerul arian îndrăzni să insinueze că regele își renegase credința și soldații se plînseră cu glas tare, susținînd că Hilderic nu mai vădea curajul strămoșilor săi. Ambasadorii erau bănuiți de negocieri secrete și rușinoase la curtea Bizanțului, iar generalul său, „Ahile"[2] al vandalilor, după cum i se spunea, pierdu o bătălie împotriva maurilor, care luptau goi și în dezordine. Nemulțumirea publică era ațîțată de Gelimer, a cărui vîrstă, origine și glorie militară îi dădeau aparent dreptul la succesiune. Cu consimțămîntul poporului, el preluă frînele guvernului și conducerea statului; nefericitul suveran, împreună cu un sfetnic credincios și nepopularul său nepot, „Ahile al vandalilor", se prăbuși fără luptă de pe un tron într-o temniță, unde era păzit cu strășnicie. Dar toleranța arătată de Hilderic supușilor săi catolici, pleda puternic cauza lui pe lingă Iustinian; în interesul propriei sale credințe, împăratul Răsăritului putea să recunoască toleranța religioasă ca o politică utilă și dreaptă. Alianța lor, atîta vreme cît nepotul lui Iustin era încă în si-

[1] Vezi Ruinart, *Hist. Persecut. Vandal.*, c. XII, p. 589. Cea mai bună dovadă a sa este luată din *Viața Sfîntului Fulgentius*, compusă de unul din discipolii săi; o mare parte a acestei scrieri a fost transcrisă în *Analele* lui Baronius și tipărită în mai multe colecții mari. *(Catalog. Bibliot. Bunaviaenae*, tom. I, vol II, p. 1258) (Hilderic a făcut să înceteze persecuția împotriva catolicilor și i-a chemat înapoi pe episcopii exilați de predecesorul său în Sardinia. Printre aceștia se număra Fulgentius, teolog de renume care a scris mai multe lucrări împotriva arianismului.)

[2] Pentru ce calitate a minții sau a trupului? Pentru iuțeală, sau frumusețe, sau vitejie? — În ce limbă îl citeau vandalii pe Homer? — Vorbeau germana? — Latinii aveau patru versiuni (Fabric., vol. I, II, c. 3, p. 297). În ciuda laudelor lui Seneca *(Consol.* c. 26) se pare că latinii au avut mai mult succes în imitarea, decît în traducerea poeților greci. Dar numele lui Ahile putea să fie celebru, chiar printre barbarii analfabeți.

tuația de simplu particular, a fost cimentată printr-un schimb reciproc de daruri și scrisori și odată ajuns împărat, Iustinian respectă principiul egalității și al prieteniei. Prin două ambasade succesive, el îl îndemnă pe uzurpator că se căiască de perfidia sa, sau cel puțin să se abțină în viitor de la orice act de violență, care ar putea displace lui Dumnezeu și romanilor, să respecte legea rudeniei și a succesiunii și să îngăduie ca un bătrîn infirm să-și încheie viața în chip pașnic, fie pe tronul Cartaginei, fie în palatul de la Constantinopol. Firea sa nestăpînită sau poate prudența îl obligă pe Gelimer să respingă aceste cereri, făcute pe un ton arogant de amenințare și comandă; el își justifică ambițiile într-un limbaj rar folosit la curtea bizantină, invocînd dreptul unui popor liber de a îndepărta sau a pedepsi pe primul lor magistrat, care nu-și îndeplinise obligațiile în executarea funcției sale regale. După această mustrare rămasă fără rezultat, monarhul prizonier fu tratat cu și mai multă asprime, nepotul său fu lipsit de vedere, iar crudul vandal, încrezător în puterea și în distanța ce-l punea la adăpost de represalii, luă în derîdere zadarnicile amenințări și lentele pregătiri ale împăratului răsăritean. În timp ce Iustinian era hotărît să-l elibereze, ori să-l răzbune pe prietenul său, Gelimer își continua actul uzurpator; după obiceiul popoarelor civilizate, războiul a fost precedat de cele mai solemne declarații, care spuneau că fiecare parte era sincer dornică de pace.

Știrea cu privire la războiul african era plăcută numai populației vanitoase și trîndave a Constantinopolului, pe care sărăcia o scutea de impozite, iar firea-i lașă o făcea să fie arareori supusă serviciului militar. Dar cetățenii mai înțelepți, care judecau viitorul după trecut, depănau în memorie imensa pierdere, atît în banii cît și în oameni, suferită de imperiu în timpul expediției lui Basiliscus[1]. Oștile, care după cinci grele campanii fuseseră rechemate de pe frontierele persane,

[1] Expediție africană, întreprinsă sub împăratul Leon și terminată printr-un dezastru. Vezi pag. 229

se temeau de mare, de o climă străină şi de armele unui inamic necunoscut. Miniştrii de finanţe calculau, pe cît le era posibil, cheltuielile unui război african şi taxele care trebuiau inventate şi percepute pentru a satisface aceste cheltuieli tot mai mari; totodată ei încercau să înlăture primejdia de a răspunde cu viaţa sau măcar aceea de a se vedea scoşi din profitabilele lor funcţii, fiindcă nu se îngrijiseră de buna aprovizionare a oraşului. Inspirat de motive atît de egoiste (căci nu-l putem bănui animat cumva de zel pentru binele public), Ioan din Cappadocia, îndrăzni să se opună în plin consiliu preferinţelor stăpînului său. El mărturisi că nici un preţ nu era prea ridicat pentru o victorie atît de importantă, dar în cuvinte grave arătă greutăţile de netăgăduit legate de o asemenea expediţie şi rezultatele ei îndoielnice. „Întreprindeţi, spuse prefectul, asediul Cartaginei pe uscat. Distanţa nu este mai mică de o sută patruzeci de zile de călătorie pe mare. Un an întreg[1] trebuie să treacă înainte ca să puteţi primi vreo veste de la flota voastră. Chiar dacă Africa ar fi adusă la supunere, ea nu poate rămîne în stăpînirea noastră, dacă nu vom adăuga la această cucerire Sicilia şi Italia. Victoria va cere noi sforţări. O singură înfrîngere şi barbarii vor ajunge pînă în inima imperiului vostru sleit de puteri." Felul neobişnuit de liber în care se exprima un slujitor servil îl ului pe împărat; proiectul acestui război ar fi fost, poate, abandonat, dacă un glas ce făcu să amuţească îndoielile trezite de raţiunea profană nu i-ar fi dat din nou curaj. „Am văzut o arătare, strigă un abil şi fanatic episcop oriental. Este voinţa lui Dumnezeu, o, împărate, să nu uiţi sfîntul tău plan de eliberare al Bisericii africane. Arhanghelul războiului va păşi în faţa stindardelor tale şi-i va împrăştia pe duşmanii tăi, care sînt vrăjmaşii fiului lui." Împăratul era ispitit să dea crezare acestei revelaţii care venea la momentul

---

[1] *Un an* — ce exagerare absurdă! Cucerirea Africii poate fi datată 14 sept. Este slăvită de Iustinian în prefaţa la *Institute*, care au fost publicate la 21 noiembrie acelaşi an. Socotind călătoria dus-întors, un astfel de calcul poate fi folosit pentru imperiul *nostru* din India.

potrivit, iar sfetnicii săi erau nevoiți să creadă în adevărul acestei prevestiri; ei nutreau însă speranțe mai raționale de pe urma revoltei pe care partizanii lui Hilderic sau Anastasius o și provocaseră la granițele monarhiei vandale. Pudentius, un supus african, îi anunțase în taină că nutrea gîndul de a-l sluji cu credință pe împărat și un mic ajutor militar readuse provincia Tripoli sub stăpînirea romană. Guvernarea Sardiniei fusese încredințată lui Godas, un barbar viteaz. El refuză să plătească tributul, se lepădă de credința față de uzurpator și îi ascultă pe trimișii lui Iustinian, care îl găsiră stăpîn al acestei insule rodnice, în fruntea gărzii sale și investit trufaș cu însemnele regalității. Puterea vandalilor era măcinată de neînțelegeri și suspiciuni, în timp ce armatele romane erau însuflețite de spiritul lui Velisarie, unul dintre acele nume eroice, faimoase în fiece epocă și la fiece popor.[1]

Africanul noii Rome se născuse și poate chiar crescuse, printre țăranii traci[2]; el nu beneficiase de nici unul din acele avantaje care au zămislit virtuțile bătrînului și cele ale tînărului Scipio[3]: o obîrșie nobilă, studii multilaterale și sta-

---

[1] Stilicho, Aetius, Bonifacius, Velisarie au fost cvartetul de mari soldați care au respins hoardele barbare; dintre aceștia, primul și ultimul au fost, fără îndoială, cei mai mari și mai destoinici. Vezi *Viața lui Velisarie*, de Lord Mahon (Londra, 1748).

[2] Velisarie era originar din Germania, oraș care se află între traci și illiri. Procop., *Vandal.*, I, c. 11; Alemanus (Not. ad *Anecdot.* p. 5), în calitate de italian putea ușor respinge vanitatea germană a lui Giphanius și Velserus, care doreau ca eroul să aparțină neamului lor, dar Germania sa, o metropolă a Traciei, nu pot s-o găsesc în nici o listă civilă ori ecleziastică a provinciilor și orașelor. (Localitatea Germană, Γερμανη, este citată de Procopius în *de Aedif.*, IV, c. 1, care o plasează lîngă Serdica (Sofia de astăzi), de Constantin Porfirogenetul în *de Themat.* II, etc. Hammer presupune că ea se afla pe drumul dintre Constantinopol și Adrianopol, la o zi distanță de acesta din urmă — O.S.).

[3] Scipio Africanul sau „cel Bătrîn" (235—183 î.e.n.), vestit general roman, învingătorul lui Hanibal la Zama (202 î.e.n.), în primul război punic; Scipio Aemilianus sau „cel Tînăr" (185—120 î.e.n.), nepotul adoptiv al primului. A distrus definitiv Cartagina, (146 î.e.n.), punînd capăt celui de al treilea război punic (n.c.).

rea de om liber, ce generează imbolduri avîntate. Tăcerea pe care o păstrează în această privință un secretar limbut poate fi considerată o dovadă a faptului că în tinerețe Velisarie nu prea avea cu ce să se laude. El sluji, fără îndoială cu vitejie în garda personală a lui Iustinian și-și cîștigă faima, iar cînd stăpînul său deveni, împărat, omul de casă obținu un post de comandă în armată. După o pătrundere îndrăzneață în Armenia persană, campanie în care-și împărți gloria cu un coleg, înaintarea îi fu oprită de un dușman, iar Velisarie plecă la importantul post Dara, unde acceptă serviciile lui Procopius, credinciosul tovarăș și harnicul istoric al faptelor sale.[1] În fruntea a patruzeci de mii de războinici, aleși din rîndurile celui mai bun corp de oaste al său, Mirranes[2] porni să șteargă de pe suprafața pămîntului, fortificațiile cetății Dara, ba chiar notifică ziua și ora cînd cetățenii orașului să-i pregătească o baie, ca să se răcorească după truda victoriei. El întîlni un adversar care era egalul său, prin noul titlu de general al Răsăritului[3], care îi era superior în știința războiului, dar cu mult inferior prin numărul și calitatea trupelor aflate sub comanda sa, ce se ridicau la numai douăzeci și cinci de mii de romani și străini, nedisciplinați și umiliți de dezastrele recente. Cum cîmpia netedă de la Dara nu oferea nici o posibilitate pentru stratageme sau ambuscade, Velisarie își apără frontul cu o tranșee adîncă, care fu prelungită mai întîi în linii perpendiculare și apoi paralele, ca să acopere aripile cavaleriei, așezată într-o poziție favorabilă, de unde domina flancurile și spatele inamicului. Cînd centrul romanilor a fost zdruncinat, șarja lor rapidă,

---

[1] Primele două campanii ale lui Velisarie în Persia sînt bine și detaliat relatate de secretarul său (*Persic.*, I, c. 12—18).

[2] Mihran, comandantul oștirii persane (n.t.).

[3] *Magister militum per Orientem.* Nu era un titlu nou, cum afirmă Gibbon. În această perioadă a fost într-adevăr creată o nouă comandă militară, acceea de *Magister militum in Armenia*, care i-a fost încredințată lui Sittas, soțul surorii împărătesei Theodora. Gibbon le confundă — O.S.

dezlănțuită la momentul potrivit, hotărî soarta bătăliei. Stindardul Persiei căzu, nemuritorii[1] fugiră, infanteria își aruncă scuturile și opt mii dintre cei învinși rămaseră pe cîmpul de luptă. În campania următoare, Siria fu invadată dinspre răsărit și Velisarie, cu douăzeci de mii de soldați, se repezi de la Dara în ajutorul provinciei. Întreaga vară intențiile inamicului au fost dejucate de dispozițiile sale abile. El grăbea retragerea dușmanilor, ocupa în fiecare seară tabăra lor din ziua precedentă și ar fi asigurat o victorie fără vărsare de sînge, dacă ar fi putut rezista nerăbdării propriilor sale oști. Promisiunea lor că se pot purta vitejește a fost slab împlinită în ceasul bătăliei. Aripa dreaptă fu descoperită prin dezertarea trădătoare sau lașă a arabilor creștini; hunii, un detașament veteran, alcătuit din opt sute de luptători, fură covîrșiți de numărul superior al dușmanilor; isaurienii fugiră dar fură întorși din drum; singură infanteria romană rămase fermă pe aripa stîngă, căci Velisarie însuși, descălecat de pe calul său, le arătă că nu avea altă cale de a-și salva viața decît o rezistență neînfricată. Romanii se întoarseră cu spatele către Eufrat și cu fața spre inamic. Nenumărate săgeți ricoșară neputincioase pe pavezele lor așezate în front compact și înclinat. O linie de sulițe, imposibil de străpuns era opusă asalturilor repetate ale cavaleriei persane și după o rezistență de multe ore, oștile rămase fură îmbarcate printr-o manevră bine gîndită, la adăpostul înserării. Comandantul persan se retrase în dezordine și în silă; în curînd avea să dea socoteală fără a fi iertat pentru faptul că irosise zadarnic viața atîtor soldați. Gloria lui Velisarie însă nu a fost întunecată de înfrîngere, căci numai datorită lui armata romană scăpase de urmările gestului ei neprevăzător și pripit. Apropierea păcii îl scuti de paza frontierelor răsăritene, iar prin purtarea sa în timpul răzmeriței de la Constantinopol, el își plăti din plin obligațiile către împărat.

[1] Cavalerie grea persană reputată ca invicbilă (n.t.)

Războiul african ajunse să dea prilej la discuţii în rîndul maselor populare şi să constituie tema deliberărilor secrete; în zilele acelea, fiecare general roman se temea mai mult decît rîvnea, să fie distins cu periculoasa onoare de comandant al armatelor imperiale; dar îndată ce Iustinian îşi arătase preferinţa sa pentru merite superioare, în sufletul lor se trezi din nou invidia în faţa aplauzelor unanime ce urmară alegerii lui Velisarie. Moravurile curţii bizantine ar putea încuraja bănuiala că eroul a fost ajutat din umbră de intrigile soţiei sale, frumoasa şi subtila Antonina, care rînd pe rînd se bucura de încrederea, sau stîrnea ura împărătesei Theodora. Originea Antoninei era dintre cele mai umile; ea cobora dintr-o familie de căruţaşi, iar castitatea îi era pătată de cele mai josnice şi ruşinoase fapte. Totuşi, înrîurirea Antoninei asupra ilustrului ei soţ se dovedi îndelungată şi fără margini; iar dacă Antonina dispreţuia virtutea fidelităţii conjugale, în schimb ea îi dovedei lui Velisarie o prietenie bărbătească şi, cu neabătută hotărîre, înfruntă alături de el toate greutăţile şi pericolele vieţii militare.[1]

Expediţia lui Velisarie este încununată de succes; regatul african al vandalilor devine din nou o provincie bizantină. Regatul got din Italia era tulburat de lupte interne şi intrigi de palat. Asasinarea reginei gote, frumoasa Amalasuntha, de către vărul ei este pretextul de care se foloseşte Iustinian pentru a trimite o expediţie romană în Italia. Corpul expediţionar este comandat de Velisarie, care numai cu vreo opt mii de oameni, recrutaţi aproape toţi din rîndul neamurilor barbare, supune Sicilia (534), invadează Italia (536) şi intră în Roma (537), unde este imediat asediat de o armată de vreo sută cincizeci de mii de goţi, conduşi de noul lor rege, Vitiges. Cu mijloace slabe, Velisarie apără eroic Roma şi-i obligă pe goţi să ridice asediul. Primind ajutoare din Bizanţ el recucereşte întreaga Italie în ciuda intrigilor şi geloziei celorlalţi generali, mai ales în pofida uneltirilor eunucului Narses.

---

[1] Vezi originea şi caracterul Antoninei, în *Anecdota*, c. 1, şi notele lui Alemannus, p. 3.

Cînd Iustinian a început să plănuiască recucerirea Italiei, el a trimis ambasadori la regele francilor, implorîndu-l, în virtutea legăturilor de alianță și religie, să i se alăture în sfinta acțiune împotriva arienilor[1]. Goții, ale căror cerințe erau mai arzătoare, încercară zadarnic, prin daruri de pămînturi și bani, să cumpere prietenia, sau cel puțin neutralitatea unui popor ușuratic și perfid.[2] Campania lui Velisarie și revolta italienilor zdruncinaseră nu de mult monarhia goților, cînd Teodebert din Austrasia, cel mai puternic și războinic dintre regii Merovingieni, se lăsă convins să-i sprijine ajutîndu-i indirect și la timpul potrivit. Fără a aștepta consimțămîntul suveranului lor, zece mii de burgunzi, deveniți nu de mult supușii lui Teodebert coborîră Alpii și se alăturară oștilor pe care Vitiges le trimisese ca să reprime revolta milaneză. După un asediu încăpățînat, capitala Liguriei fu înfrîntă prin foamete, dar nu se putu obține nici o condiție de capitulare, în afara cererii de a se asigura retragerea garnizoanei romane. Datius, episcopul ortodox, care îi convinsese pe concetățenii săi să se revolte[3], aducîndu-i la ruină, izbuti să-și croiască drum către luxul și onorurile curții bizantine[4], dar clerul arian a fost măcelărit la picioarele propriilor sale altare de către apărătorii credinței catolice.

Documentele vremii arată că au fost uciși trei sute de mii de locuitori de sex masculin[5]. Femeile și prada mai de

[1] Goții, ca și cei mai mulți barbari creștinați, erau arieni (n.t.)

[2] Această învinuire de perfidie adusă poporului (Procop., *Gotic.*, II, c. 25, p. 247 (ed. Bonn), ofensează urechea lui la Mothe la Vayer (voi. VIII, p. 163—165), care critică de parcă nu l-ar fi citit pe istoricul grec.

[3] Baronius aplaudă această trădare și justifică purtarea episcopilor catolici. Mai rațional Muratori *(Annali d'Italia*, vol. V, p. 54), face aluzie la învinuirea de sperjur și critică cel puțin *imprudența* lui Datius.

[4] Sfîntul Datius avea mai mult succes la draci decît la barbari. El călătorea cu o suită numeroasă și ocupă o casă mare la Corint (Baronius, anul 538, nr. 89; anul 539, nr. 20).

[5] Comparați cu Procopius *(Goth.*, II, c. 7, 21, p. 234 (edit. Bonn). Totuși e greu de crezut în existența unei populații atît de numeroase și al doilea, sau al treilea oraș al Italiei n-ar avea de ce se plînge dacă

preț au fost cedate burgunzilor, iar casele, sau cel puțin zidurile Milanului, fură făcute una cu pămîntul. În ultimile lor clipe, goții se răzbunară distrugînd un oraș pe care numai Roma îl întrecea în ce privește măreția și bogăția, strălucirea clădirilor și numărul de locuitori; singur Velisarie simpatiză cu soarta prietenilor săi devotați, părăsiți în nenorocire. Încurajat de succesul expediției sale, în primăvara următoare Teodebert însuși invadă cîmpiile Italiei cu o oaste de o sută de mii de barbari.[1] Regele și alți cîțiva războinici de rang înalt erau călări și înarmați cu lăncii. Soldații din infanterie, fără arcuri ori suliți se mulțumeau cu o pavăză, o spadă și o secure cu două tăișuri, care în mîna lor devenea o armă ucigătoare și necruțătoare. Italia tremura la apropierea francilor; atît principele got, cît și generalul roman, cunoșteau la fel de puțin intențiile lor; ei nădăjduiau să fie ajutați de acești primejdioși aliați, pe care-i priveau cu groază. Pînă ce nu-și asigură trecerea fluviului Pad pe podul de la Pavia, nepotul lui Clovis își ascunse intențiile, pe care le dădu pe față atacînd aproape în același timp taberele ostile ale romanilor și goților. În loc de a-și uni forțele, atît romanii cît și goții fugiră la fel de grăbiți; provinciile fertile, deși pustiite, ale Liguriei și Emiliei fură lăsate în mîna hoardelor dezlănțuite ale barbarilor care nu se gîndeau să se așeze în această țară, sau să o cucerească; ei nu doreau decît să-și dea liber frîu furiei lor nepotolite. Printre orașele devastate

reducem numărul indicat în acest text. Atît Milanul cît și Genova au reînviat în mai puțin de treizeci de ani (Paul Diacon., *de Gestis Longobard.* II, c. 38)

[1] Pe lingă Procopius, poate prea roman, vezi cronicile lui Marius și Marcellinus, Iornandes (în *Success. Reg.*, în Muratori, vol. 1, p. 242); Grigore din Tours (1. II, c. 32 în vol. II din *Istoricii Franței*); Grigore presupune o înfrîngere a lui Velisarie, care în Aimoin (*de Gestis Franc.*), II, c. 23, în vol. III, p. 59) este omorît de franci.

de ei, este amintit îndeosebi Genos, care pe atunci nu era încă un oraș construit în marmură, iar moartea a mii de oameni, uciși după regulile obișnuite ale războiului, pare să fi stîrnit mai puțină oroare decît unele sacrificii idolatrice de femei și copii, săvîrșite fără ca nimeni să le pedepsească, în tabăra regelui preacreștin. Dacă n-ar fi un trist adevăr, că primele și cele mai crude suferințe cad asupra celor nevinovați și lipsiți de ajutor, istoricul ar putea să menționeze cu satisfacție mizeria cuceritorilor, care, în mijlocul bogățiilor, rămaseră fără pîine și vin și ajunseră să bea apa fluviului Pad și să se hrănească cu carnea vitelor răpciugoase. Dezinteria mătură o treime din armata cuceritorilor și strigătele violente ale supușilor săi, nerăbdători de a trece din nou Alpii, îl hotărîră pe Teodebert să ia în considerație pașnicele îndemnuri ale lui Vehsarie. Medaliile Galliei păstrează amintirea acestor ostilități dezastruoase și lipsite de glorie și Iustinian, fără a fi tras măcar spada din teacă, luă tiltul de „învingător al francilor". Prințul merovingian se simți ofensat de trufia împăratului. El pretinse că soarta tristă a goților îi trezea milă și oferi cu perfidie alcătuirea unei federații, propunere întărită de promisiunea, ori amenințarea, că va coborî Alpii în fruntea a cinci sute de mii de oameni. Planurile sale de cucerire nu prevedeau nici un fel de limite și aveau, poate, un caracter himeric. Regele Austrasiei amenință să-l pedepsească pe Iustinian și să înainteze pînă la porțile Constantinopolului.[1] El fu răsturnat și ucis[2]

---

[1] Agathias, I, p. 14, 15. Chiar dacă i-ar fi putut convinge sau supune pe gepizii sau pe longobarzii din Pannonia, istoricul grec este sigur că prințul merovigian ar fi fost distrus în Tracia.

[2] *Regele și-a îndreptat sulița — bourul i-a răsturnat un pom în cap; regele a murit în aceeași zi.* Astfel sună povestea lui Agathias; dar vechii istorici francezi (vol. II, p. 202, 403, 558, 667) pun moartea sa pe seama unei febre.

de un bour[1] pe cînd vina în codrii Belgiei sau ai Germaniei.

De îndată ce Velisarie scăpă de dușmanii săi externi și interni, el își folosi din plin toate forțele pentru cucerirea definitivă a Italiei. La asediul cetății Osimo, generalul era aproape să fie străpuns de o săgeată, dacă lovitura mortală n-ar fi fost interceptată de către unul din soldații săi din gardă, care-și pierdu, cu acest prilej mîna. Goții din Osimo, patru mii de războinici, împreună cu cei din Fesulae și din Alpii Cottieni erau printre ultimii care își păstraseră independența; rezistența lor vitejească, aproape că-l aduse pe generalul învingător la capătul răbdării dar ea le atrase totodată stima acestuia. Prudent, el refuză să iscălească libera-trecere pe care acești goți o cereau spre a se alătura fraților lor din Ravenna; totuși o capitulare onorabilă le dădu putința să-și salveze cel puțin jumătate din bunuri și-i lăsă să hotărască liberi dacă doresc să se retragă pe pămînturile lor, sau să se înroleze în serviciul împăratului în vederea războiului persan. Mulțimea care se aduna sub stindardul lui Vitiges depășea cu mult numărul oștilor romane, dar nici rugămințile, nici sfidarea, nici groaznicul pericol care-i amenința pe cei mai credincioși oameni ai săi să nu îl puteau atrage pe regele got dincolo de meterezele Ravennei. Aceste fortificații erau într-adevăr de necucerit; priceperea în arta războiului sau violența erau neputincioase împotriva lor; cînd Velisarie impresură capitala, el se convinse repede că numai foametea îi putea îmblînzi pe barbarii ce se încăpățînau să reziste cu toată înverșunarea. Vigilent, generalul roman păzea marea, pămîntul și canalele fluviului Pad; morala sa îi îngăduia ca în numele legilor războiului să recurgă la o-

---

[1] Fără a mă rătăci într-un labirint de specii sau denumiri, bour, bizon, bubal, bonasus, bufalo, etc. (Buffon, *Hist. Nat.*, vol. XI și *Supplément*, vol. III, VI), este sigur că în secolul al VI-lea în marile păduri din munții Vosgi, în Lorena și în Ardennes, se vîna o specie mare, sălbatică, de vită cornută (Greg. Turon, vol. II, X., c. 10, p. 369).

biceiul de a otrăvi apele[1] și de a da foc pe ascuns grinarelor[2] unui oraș asediat.[3]

În timp ce strîngea cercul în jurul Ravennei, el fu surprins de sosirea a doi ambasadori din Constantinopol, cu un tratat de pace pe care Iustinian îl semnase în mod prudent, fără a binevoi să-l consulte pe autorul victoriilor sale. Prin această înțelegere rușinoasă și precară, Italia și tezaurul goților erau împărțite, iar provinciile de dincolo de Pad reveneau împreună cu titlul regal, succesorilor lui Teodoric. Ambasadorii erau dornici să-și îndeplinească misiunea lor salutară. Prizonierul Vitiges acceptă cu entuziasm oferta neașteptată a unei coroane. Onoarea era mai puțin importantă pentru goți decît lipsa hranei și pofta de mîncare, iar șefii romani, care murmurau împotriva continuării războiului, se supuneau orbește ordinelor imperiale. Dacă Velisarie ar fi fost înzestrat doar cu curajul unui soldat, sfaturile celor fricoși și invidioși i-ar fi smuls din mînă laurii victoriei; dar în această clipă hotărîtoare, el se decise cu mărinimia unui om de stat să facă singur față pericolului și să-și asume meritul unei nobile împotriviri. Fiecare dintre ofițerii săi arătă în scris părerea sa, declarînd că asediul Ravennei era o ope-

[1] In asediul orașului Auximum, el s-a muncit întîi să dărîme un vechi apeduct și apoi a aruncat in apa de băut hoituri, ierburi veninoase și var nestins.

[2] Goții au bănuit-o pe Mathasuentha că a fost complice la această faptă, deși răul a fost poate cauzal de un fulger căzut din întîmplare.

[3] În sens strict filozofic, o limitare a legilor războiului pare să implice un non-sens și o contrazicere. Chiar Grotius se pierde într-o distincție fără rost între dreptul natural și dreptul popoarelor, între otrăvire și infectare. El pune într-unul din talerele balanței pasagiile lui Homer *(Odyss.*, A. 259, etc.) și pe Florus (II, c. 20. No. 7 uit.), iar în celălalt, exemplele lui Solon (Pausanias, X, o. 37) și Velisarie. Vezi marea sa lucrare ***De Jure Belli et Pacis*** (III, c. 4, s. 15, 16, 17), iar în versiunea lui Barbeyrac, vol. II, p. 257, etc.). Totuși pot înțelege avantajul și validitatea unui acord, tacit sau formulat, anume care prevede că cele două tabere se vor abține de la anumite feluri de ostilități. Vezi jurămîntul amphyctyonic în Aeschines, *de Falsa Legatione*.

rație inutilă și fără speranțe, după care generalul respinse tratatul de împărțire a Italiei și declară că el personal este hotărît să-l aducă pe Vitiges în lanțuri la picioarele lui Iustinian. Goții se retraseră șovăitori și descurajați. Acest refuz categoric îi lipsea de singurul gir în măsură să le inspire încredere și în fața unui dușman perspicace, care descoperise cît de deznădăjduită este situația lor, goții simțiră pe drept cuvînt teamă. Ei puseră față în față faima și situația lui Velisarie cu slăbiciunea nenorocosului lor rege, iar comparația fu urmată de un plan extraordinar, pe care Vitiges, cu aparentă resemnare, fu nevoit să-l încuviințeze. Împărțirea ar fi ruinat puterea goților, iar exilul ar fi dezonorat renumele poporului; în schimb, goții ofereau armele lor, comorile lor și fortificațiile Ravennei, dacă Velisarie ar renunța la autoritatea de stăpînitor, dacă ar fi de acord cu alegerea goților și ar accepta, după cum i se și cuvenea, să domnească asupra regatului Italiei. Chiar dacă un supus credincios și loial s-ar fi lăsat ispitit de falsa strălucire a unei diademe, prudența sa îl prevenea de bună seamă că barbarii sînt nestatornici, iar ambiția, care nu-l împiedica să cugete limpede, îl făcea să prefere situația sigură și onorabilă de general roman. Pînă și răbdarea și aparenta satisfacție cu care discuta o propunere de trădare ar fi putut fi interpretată într-un spirit răuvoitor. Dar locotenentul lui Iustinian era conștient de propria-i corectitudine. El se încumetă pe o cărare obscură și întortochiată, care putea duce la supunerea de bună voie a goților; politica sa abilă îi convinse că era dispus să se supună dorințelor lor, dar fără a presta un jurămînt, sau a face o promisiune în vederea încheierii unui tratat, pe care în adîncul cugetului, îl detesta. Ambasadorul gotic conveni asupra zilei cînd avea să fie predată Ravenna; o flotă încărcată cu provizii, oaspete binevenit, intră cu pînzele sus, pînă în rada portului. Porțile fură deschise în fața presupusului

rege al Italiei și Velisarie, fără a întîlni un dușman în cale, păși triumfal pe străzile unui oraș de necucerit.[1] Romanii erau mirați de felul în care izbîndiseră. Mulțimea barbarilor înalți și robuști stătea uluită în fața propriei ei îngăduințe iar femeile, înzestrate cu o fire de bărbați, mai dîrze și scuipîndu-i în față pe fiii și soții lor, le reproșară amarnic faptul că-și-au trădat condiția lor de stăpîni și oameni liberi, în fața piticilor din sud, de disprețuit ca număr, de nebăgat în seamă ca statură. Înainte ca goții să se fi desmeticit, după primele clipe de surprindere și să pretindă îndeplinirea speranțelor lor îndoielnice, învingătorul își întări puterea la Ravenna, astfel încît regretele sau revolta nu mai constituiau pentru el un pericol. Vitiges, care încercase, poate, să scape, era păzit cu toate onorurile în palatul său.[1] Floarea tineretului got fu aleasă pentru serviciul împăratului, restul poporului fu trimis la pașnicele sale așezări din provinciile sudice, iar o colonie de italieni a fost invitată să ocupe orașul rămas pustiu. Supunerea Capitalei a fost urmată de supunerea orașelor și satelor Italiei, care nu fuseseră cucerite, sau măcar vizitate, de către romani; goții independenți, rămași sub arme în Pavia și Verona, nu aveau altă ambiție decît aceea de a devenii supuși lui Velisarie. Dar cu loialitatea sa

---

[1] Ravenna a fost cucerită nu în anul 540, ci la sfirșitul lui 539, și Pagi (vol. II, p. 569) este corectat de Muratori *(Annali d'Italia)*, vol. V, p. 62, care face dovada după act un original pe papirus *(Antiquit. Italiae Medii Aevi*, vol. II, *Dissert.* XXXII, p. 999—1007; Maffei, *Istoria Diplomat.*, p. 155—160) că înainte de 3 ianuarie pacea și corespondența liberă erau restabilite între Ravenna și Faenza.

[2] El a fost înșfăcat de Ioan Sîngerosul, dar un jurămînt sau sacrament pronunțat în Basilica Iulii făcu să fie cruțat *(Hist. Miscell.* XVI, în Muratori, vol. I, p. 107) Anastasius (în *Vit. Pont.* p. 40) dă o relatare sumbră dar probabilă. Montfaucon este citat de Mascou *(Istoria Germanilor*, XII, 21), pentru un scut votiv, reprezentînd captivitatea lui Vitiges, și aflat astăzi în colecția lui Signor Landi, la Roma.

de nestrămutat, Velisarie nu acceptă ca ei să-i jure credință decît în calitatea sa de locțiitor al Iustinian, și nu se simți jignit atunci cînd solii acestora îi reproșau că prefera să fie rob și nu rege.

Noi intrigi la curtea din Constantinopol îl recheamă pe Velisarie; el se bucură de un renume și de o popularitate atît de mare, încît, datorită influenței Theodorei, deși e din nou victorios împotriva perșilor, este condamnat pe nedrept pentru un pretins complot și-și redobîndește cu greu și doar în parte drepturile.

CUPRINS

Lector : BIANCA ZAMFIRESCU
Tehnoredactor : ION GHICA

*Bun de tipar 5.X.1976. Tiraj 60 120 ex. broșate.
Coli ed. 14,34. Coli tipar 8,75.*

Comanda nr. 60 333
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
București — Piața Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România